

E-KİTAP ARŞİVİ

Dijital Bilgi Kaynağınız

www.e-kitaparsivi.com

TAİFTE ÖLÜM

HIFZI TOPUZ

Hıfzı Topuz 1923'te İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni (1942), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1947-1958 yılları arasında Aksam gazetesinde muhabir, istihbarat şefi, yazı işleri müdürü ve genel yayın müdürü olarak çalıştı, İstanbul Gazeteciler Sendikası başkanlığında bulundu. Strasbourg Üniversitesi'nde devletler hukuku ve gazetecilik alanlarında yüksek lisans (1957-1959) ve yine Strasbourg Hukuk Fakültesi'nde gazetecilik doktorası yaptı (1960).

Paris'te UNESCO Merkezinde, iletişim sektöründe özgür haber dolaşımı şefi olarak çalıştı (1959-1983). Uluslararası Mesleksel gazeteci örgütleri arasında işbirliği, basın ahlakı ve gazetecilerin korunması projelerini yönetti, Afrika ülkelerinde, Hindistan'da, Filipinler'de gazetecilik eğitim seminerleri düzenledi, "Kara Afrika'da kırsal basın" projesini oluşturdu. Çeşitli konularda 20 kitap yayınladı. Başlıcaları şunlar: Kara Afrika (1970), Türk Basını (1973), Uluslararası İletişim (1985), İletişimde Karikatür ve Toplum (1985), Lumumba (1987), Status, Right and Respon-sabilites of Journalist (Prag 1989), Basında Tekelleşmeler (1989), Yarının Radyo-TV Düzeni (1980), Siyasal Reklamcılık (1991), Parisli Yıllar (1994), Hoşgörü (1995), Türk Basın Tarihi (1996), Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü (1997), Meyyale (1998).

Anadolu Üniversitesi'nde, İstanbul Üniversitesi ve Galatasaray iletişim fakültelerinde basın, radyo ve TV tarihi, uluslararası iletişim ve siyasal iletişim dersleri verdi. 1974-1975 döneminde bir yıl TRT kurumunda radyolardan sorumlu genel müdür yardımcılığı; 1993'te BRT İstanbul Radyo ve Televizyonu genel yayın koordinatörlüğü yaptı.

HIFZI TOPUZ

TAİFTE ÖLÜM

13. Basım

Remzi Kitabevi

taif'te ölüm / Hıfzı Topuz

Kapak Ömer Erduran

ısn 975-14-0677-3

birinci basım: Ocak, 1999 on üçüncü basım: Ekim, 2000

Remzi Kitabevi A.Ş., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul.

Tel (212) 513 9424-25, 513 9474-75, Faks (212) 522 9055

web: <http://www.remzi.com.tr> e-posta: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

I. BÖLÜM

Bu Son Mektubum

"Muhterem hanımlarım Naime ve Şehriban, kızım Memduha, oğlum Ali Haydar, küçük kızlarım Vesime ve Mesrure, "Bu mektubum ihtimal ki son mektubumdur..."

Mithat Paşa'nın Taif Kalesi'nden, ölümünden iki gün önce, 6 Mayıs 1884'te yazdığı son mektup işte böyle başlıyordu.

Abdülhamit, Mithat Paşa'yı önce idama mahkûm ettirmiş, sonra da idam cezasını yaşam boyu hapse çevirerek Mekke yakınlarında Taif Kalesi'ne göndermişti. Ama idam cezasının affı kendi yüceliğini ve insanseverliğini kanıtlamak için göstermelik bir davranıştı.

Kızıl Sultan'ın asıl maksadı, duruşmanın yarattığı gerginlik dağıldıktan ve Mithat Paşa unutulduktan sonra onu eceliyle ya da hastalık nedeniyle ölmüş gibi göstererek hiç gürlüğü çıkarmadan yok etmektir. Böylece ne içeriden ne de dışarıdan bir tepki gelecek ve Sultan Hamit en büyük düşmanından kurtulmuş olacaktır.

Mithat Paşa son mektubunun bir yerinde, "Vücutlarımızın ortadan kaldırılması için İstanbul'dan her gün emirler geliyor," â\8 yordu.

Mithat Paşa Taif Kalesi'ne kapatıldıktan bir süre sonra Padi-şah'ın kararıyla kale komutanlığına Ömer Bey adında, yaşını başını almış bir albay gönderildi. Ömer Bey'in bunamış olduğu her davranışından belliydi. Yalnız mahkûmlar değil askerler bile onun bunaklıklarına kahkahalarla gülüyorlar ve aralarında onun ipe sapa gelmez sözlerini ve davranışlarını anlatıyorlardı.

Ama Padişah Ömer Bey'i ödüllendirmek için rütbesini paşalığa yükseltti.

Mithat Paşa ve kalede mahkûm öteki paşalar sessiz sedasız öldürülecek olurlarsa, Ömer Paşa daha üst görevlere atanabilirdi.

Mahkûmların ecelleriyle ölmeleri çok zaman alabilirdi. Onların ölümünü beklemeye Ömer Paşa'nın pek zamanı kalmamıştı. Kendisi onlardan daha önce ölebilirdi. Bu yüzden Ömer Paşa türlü suikast planları tasarlamaya koyuldu.

Aklına gelen ilk cinayet planı paşaların uşaklarını ele geçirerek onları suça ortak etmekti.

O sıralarda İstanbul'dan Taife Bekir Efendi adında bir de Çerkez binbaşı gönderilmişti. Bu Bekir Efendi 1877'de İstanbul'da Mithat Paşa'nın Beyazıt'taki konağını basan Çerkez Hasan'ın yakın arkadaşlarından. Çerkez Hasan o baskında Seraskeri, yani Millî Savunma bakanını, Bahriye ve Hariciye nazırlarını, Mithat Paşa'nın uşağını ve beş-altı askeri vurduktan sonra yakalanarak idam edilmişti. Binbaşı Bekir Efendi, Mithat Paşa'dan arkadaşı Çerkez Hasan'ın öcünü almak istiyordu. Çünkü idam kararını uygulatan Mithat Paşa'ydı.

Ömer Paşa, Binbaşı Bekir Efendi'yle dost oldu. Her ikisinin de amacı paşaların bir an önce yok edilmeleriydi.

Ömer Paşa kafasında tasarladığı planı Bekir Efendi'ye açarak, "Bak Binbaşım," dedi, "sen bu paşaların uşaklarını bir köşeye çek ve onlara şöyle de:

"Sizin Taif ten kurtulmanızın tek yolu bu paşaların bir an

önce öteki dünyayı boylamalarıdır. Onlar yaşadıkça siz bu kaleden kurtulamazsınız. Bakın, Nuri Paşa zaten kafayı üşütmüş, yarın kendini pencereden aşağı atmaya kalkar, engel olmayın, canı cehenneme, geberip gitsin. Ben pencerelerdeki demirleri yarın kestireceğim, bir an önce kendisini atar da kurtuluruz. Mithat Paşa ve Mahmut Paşa için de başka şeyler düşünüyoruz. Buradan kurtulmak istiyorsanız bize yardımcı olun."

Bekir Efendi bu sözlerden çok hoşlandı. Demek ki Ömer Paşa da kendisi gibi düşünüyor ve paşaların yok edilmesini istiyordu. Ne âlâ, bu iş başarıyla sona ererse o da belki kısa zamanda İstanbul'a döner ve paşalığa yükselirdi. Ama ya bir aksilik olursa! Bu paşaların arkasından giden yüz binlerce insan vardı. Ya yarın Sultan Hamit devrilir de onlar iş başına gelirlerse? Çerkez Hasan'ı düşündü. Bu işin sonunda darağacında sallanmak da vardı. Bekir Efendi'nin ödü kopardı darağacında can vermekten. Ama şimdi nasıl olur da Ömer Paşa'dan ayrılabilirdi? Bekir Efendi o gece hep korkulu rüyalar gördü, zaman zaman çılgınlıklar atarak uyandı, kendisini hep ipte sallanırken görüyordu. Ter içinde kaldı. Yok, hayır, başkalarının kanına girecek adam değildi o.

Ama ertesi gün yine Ömer Paşa'nın emirlerine uyararak paşaların uşaklarını odasına çağırttı, onlara dili döndüğü kadar bir şeyler anlatmaya çalıştı. Şimdiye kadar paşalara hiç ihanet etmemiş olan bu emektar ağalar Binbaşı Bekir'i sessiz sessiz dinlediler, ama Arif Ağa dayanamadı ve birden patladı:

"Bekir Binbaşı," dedi, "sen bize neler söylüyorsun yahu? Biz hayatımız boyunca hainlik etmemiş insanlarız. Hem de bunca yıldır ekmeğini yediğimiz bu mert ve dürüst insanlara nasıl ihanet ederiz? Ben ölürüm de efendime, Paşama ihanet etmem, doğru yoldan ayrılmam. Bak Binbaşı, biz namusumuzu korumasını biliriz. Sen yanlış kapının ipini çektin. Bir gün gelir senden de bunun hesabını sorarlar."

Bekir Binbaşı buz gibi oldu. Söyleyecek söz bulamıyor, soğuk terler döküyordu. Sonra, "Arif Ağa," dedi, "sen beni tanımıyorsun, şunun şurasında

kaç gün birlikte olduk ki. Ama sana söyleyeyim, ben hayatımda tavuk bile kesmedim, muharebeye katıldım, ateş ettim, kasaturayla düşmanın üzerine yürüdüm, yaraladıklarım öldü mü, bilemem. Ama bile bile kimsenin canını alamam. Sonra ahrette ben bunun hesabını veremem. Lanet olsun bana, doğru yoldan ayrı-lırsam."

Arif Ağa, Paşa'nın yanına dönünce uzun uzun düşündü, bu duyduklarını Paşa'ya anlatsın mı, anlatmasın mı?

Anlatırsa ne olacak? Paşa çok üzülecek, dertlenecek ve gözlerine uyku girmeyecektir. Ya anlatmazsa? O zaman da bu hainler, bu alçaklar, bu sütü bozuk, mel'un, şerefsiz, ikiyüzlü herifler yeni yeni dolaplar çevirecekler ve paşaların canına kıyacaklar. Ama paşalar bunları öğrenirse bir şey yapabilirler mi acaba? Biz bilemeyiz, onların yapacağı bir şeyler vardır elbette, dostları vardır, yakınları vardır, belki de onlar paşaları buradan çıkarırlar. En iyisi, bunu Mithat Paşa'ya duyurmak, o da bilsin bu heriflerin ne dolaplar çevirdiklerini.

Sonunda kararını verdi, bütün duyduklarını bir bir anlatacaktı. Ne var ki, Arif Ağa'nın ağzı kuruyor, dili dudaklarına yapıştıyordu. Sonunda,

"Paşam," dedi, "bunlar sizin canınıza kıymak istiyorlar. Daha fazlasını söyleyemeyeceğim."

Mithat Paşa,

"Arif Ağa, üzme canını," dedi, "bunu bekliyordum zaten. Ama bu iş kolay değil. Bunlar Avrupa'dan korkarlar, bunu kolay kolay yapamazlar. Bütün devletler ayağa kalkar. Ben Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasanın, meşrutiyetin, adaletin, özgürlüğün güvencesiyim. Sultan Hamit neden daha önce Yıldız Mahkemesi'nin kararına uyarak beni astıramadı? Avrupa'dan korktu. Beni öldürürse bu imparatorluk çöker. Bunu bildiği için idam cezasını ömür boyu hapse çevirdi. Şimdi yine korkar, çünkü beni asarsa yer yerinden oynar. Bekle bakalım, göreceksin, bana hiçbir şey yapamayacak. Hak ve adalet yerini bulacaktır. Bir gün kalenin kapıları açılacak ve biz hep birlikte buradan gideceğiz. Yakındır Arif Ağa, Padişah'ın da defteri dürülecek.

Yeni güneşler doğacak bu ülkede. Bunu biz de göreceğiz. Sıkma canını."

Mithat Paşa bu söylediklerine gerçekten inanıyor muydu acaba? Bilinmez, ama zaman zaman büyük bir karamsarlığa kapılıyordu? Avrupa ne yapmıştı onun için? imparatorluğun tek güvencesi o değil miydi? Yaşamı boyunca bütün Avrupa'ya karşı imparatorluğu tek başına nasıl korumuştur, İstanbul Konferansı'nda nasıl mat etmişti bütün delegeleri? Sürgünde bulunduğu yıllarda Paris'te, Londra'da koca devleti nasıl savunmuştu? Hem de hiçbir resmî görevi olmadığı halde. Avrupa Abdülhamit'i mi tutuyordu, yoksa kendisini mi? Kaç yabancı devlet adamı, "Mithat Paşa Osmanlı ülkesinde cumhuriyeti ilan etse onunla daha iyi anlaşırız," dememiş miydi?

Yabancı gazeteler yıllar boyu onun resmini yayınlamışlardı. Mithat Paşa Osmanlı devletinde reformun, Batı'ya yaklaşmanın, uygarlığın, insan haklarının simgesi olarak görünüyordu. La Presse Illustrée gazetesi 1878 Ekimi'nde onun resmini Avrupa'nın dört büyük liderinden biri olarak, Bismarck, Gambetta ve De Freycinet'nin arasında basmıştı. Avrupalıların kendisine büyük saygısı ve hayranlığı vardı, ama ne olmuştu sonra? Yıldız Mahkemesi idam kararını verirken Avrupa'nın bütün tepkisi sözde kalmıştı. Gazetelerde sütun sütun yazılar çıkmıştı, ama neye yarar? Hiçbir devlet onun Taife gönderilmesini önlemek için en ufak bir girişimde bulunmamıştı. Acı olan da buydu. Bunları düşünmek istemiyordu. Mithat Paşa ruhunun derinliğinde bu acıyı duydu.

Mithat Paşa'nın Arif Ağa'dan duyduğu suikast girişimlerinden biri de kale komutanı bunak Ömer Paşa'nın paşaları zehirlemek için birtakım araştırmalar yapmış olmasıydı. Paşa bunu haber alınca hemen kaleme sarılarak Hicaz valisi Topal Osman Paşa'ya bir mektup döşendi. Paşa bu mektubunda özetle şöyle diyordu:

"Kale komutanı Ömer Paşa bizleri zehirlemek için görev almış görünüyor ve birtakım konuşmalarıyla bunu açıklıyor. Hizmeti-

mizdeki uşakları bu cinayeti işlemek için kışkırttığını da öğrendim. Bunu yalnız subay ve erler değil, bütün Taif halkı duydu. 12 "Öte yandan uşaklarımızı da kaleye hapsedtiler. Uşaklarımız artık yalnız subay ve erlerin gözetimi altında sokağa çıkabiliyorlar. Başka insanlarla konuşmaları da yasaklandı.

"Bizler şimdi yalnız sizin değil, çavuş ve onbaşılara gelinceye kadar, derece derece, büyük küçük tüm zabitanın emri altındayız. Sıradan bir nefer bile bize emredebiliyor. Kendi aczimizi inkâr edemeyiz. Bize, iki yıldan beri hiçbir devletin yasalarında ve yöntemlerinde yeri olmayan baskılar yapılıyor. Yasaları ve adaleti koruyan Zatişâhâne'nin bu dereceye varan davranışlara rızası olmadığı malûm ise de, düştüğümüz bu duruma sabırla katlanmaktan başka yapacağımız bir şey olmadığı da bellidir.

"Bu nedenle Allah'a sığınarak ömrümün şu son demlerinde dünyadaki bütün isteklerimden vazgeçip ölümümü temenni etmekteyim..."

işte o sıralarda Paşa'nın sağ kürek kemiğinde iki başlı kocaman bir çıban çıkmıştı. Çıban kan topluyor ve durmadan zonklu-yordu. Paşa kaledeki askerî doktor Naşit Efendi'yi çağırarak derdini anlattı. Doktor, Paşa'yı uzun uzun muayene ettikten sonra,

"Çok üzgünüm Paşa hazretleri, çıbanınız şiri-peñçeyi andırıyor," dedi. "Ama, sakın telaşa kapılmayın. Şiri-peñçe, biliyorsunuz, bir zamanlar çok korkunç bir hastalık sayılıyordu. Yavuz Sultan Selim Han da bu beladan kurtulamayarak hakkın rahmetine kavuşmuştu. Şimdi öyle mi ya, cerrahlar yarayı yarıp temizliyorlar. Ne var ki, ameliyata katlanmak gerekiyor. Siz, Paşa hazretleri, ne acılara katlanmış bir kişisiniz, bunu da kolayca atlatırsınız. Orduda cerrah Mehmet Efendi var, onu çağırtaım, çıbanı yarıversin."

Mithat Paşa'nın bu Mehmet Efendi denilen cerraha hiç güveni yoktu. Askerî doktora teşekkür ederek,

"Siz benimle İlgilenmeyin, ben başımın çaresine bakarım," diye doktoru uğurladı.

Gerçekte Mithat Paşa'nın hekim Naşit Efendi'ye de hiç güveni yoktu. Çünkü kaledeki söylentilere göre Binbaşı Bekir Efendi bir süre önce Doktor Naşit Efendi'ye giderek, 13

"Doktor Efendi," demişti, "sen bana ağıza alır almaz can alan bir zehir verebilir misin?" Naşit Efendi buna fena bozulmuştu. Ne de olsa Tıbbiye Mek-tebi'ni bitirmiş, çıkarken de Hipokrat yemini etmişti.

"Yoo, Binbaşım," dedi, "biz yeminliyiz, ne zehir veririz, ne de can alırız. Çocuk bile düşürtemeyiz. Meslek ahlakımız buna el vermez."

Bekir Efendi bunun üzerine,

"Öyle olsun Doktor Efendi," dedi, "sana karşı gelecek değilim ya. Ama sen bana, en can alıcı zehiri nerede bulabileceğimi söyle, yeter. Senin hiçbir sorumluluğun olmayacak, anlaşana Doktor Efendi."

Naşit Efendi de,

"Haydi, haydi Binbaşım," dedi, "sen çıldırdın mı? Git işine. Benim zehirle mehirle hiç işim yok. Biz can kurtarıyoruz, can almıyoruz."

Bu olayı da kısa zamanda Taif Kalesi'nde duymayan kalmadı. Bunu kimin yaydığı açıklanmadı ama söylentinin kaynağı herhalde Bekir Efendi değildi. Belki de Doktor Naşit Efendi kendisinin ne kadar dürüst olduğunu ve yukarıdan gelecek baskılara nasıl karşı koyabileceğini kanıtlamak için bu konuşmayı birkaç yakınına anlatmış, onlar da bunu tüm kale halkına yaymışlardı.

Bu konuşmayı sonunda Mithat Paşa da duydu. Elbette yine huzursuz oldu. Çünkü bu tür söylentilerin ardı arkası kesilmiyordu. Ama bunların yanı sıra Mithat Paşa'yı tedirgin eden bir olay daha oldu.

Mithat Paşa Doktor Naşit Efendi'nin kendisine bakmasına karşı koymuştu ama hekim efendi zaman zaman büyük bir yüzüzlükle Paşa'nın odasına uğrayarak,

"Paşa Hazretleri, çıbanınız nasıl oldu acaba, merak ettim de yoklamaya geldim," diyerek hatır soruyordu.

Mithat Paşa ise karşısında Naşit Efendi'yi görünce Azrail'i görmüş gibi oluyordu.

Yine bir gün böyle bir yoklama sırasında Naşit Efendi, "Duydunuz mu Paşa Hazretleri," demişti, "şimdi Avrupa'da kloroform diye bir sıvı keşfedilmiş idam mahkûmlarına bu sıvı koklatıldığı zaman insanlar bayılıyormuş. Ondan sonra ister as, ister kurşunla, ister kafasını kes, adam hiçbir şey duymuyormuş. Ne kadar önemli bir keşif, değil mi Paşa Hazretleri? Bakın uygarlık nasıl ilerledi. Yarın insanlar hiç acı çekmeden ölecekler." Mithat Paşa ise, "Evet biliyorum," dedi. "Kaç zamandır bu konuda çalışmalar vardı. Ama Doktor Efendi, kloroform denilen bu sıvının çok yararları da var. Kloroform can almak için değil, ameliyatlarda insanlar acıya katlansınlar diye kullanılıyor. Ameliyattan önce hastaya kloroformu koklatılınca hasta uykuya dalarmış. Hasta tatlı tatlı uyurken adamın gereken yerini kesip biçiyorlarmış. İş bittikten sonra da hasta uyanınca, bir de bakıyormuş ki kurtulmuş.

"Yaa işte böyle Naşit Efendi, siz doktorsanız, niye kloroformun bu olumlu yanlarını düşünmezsiniz de aklınıza hep bunun kötü maksatlarla kullanılmasını getirirsiniz? Asker yanınız mı ağır basıyor acaba?"

Mithat Paşa'nın bu çıbanı, kendisiyle birlikte kalede ömür boyu hapse mahkûm edilmiş Mahmut Paşa'yı da çok telaşlandırıyor. Mahmut Paşa bu üzüntüyle, Mithat Paşa'ya hiç duyurmadan Hicaz valisi Müşir Osman Paşa'ya bir mektup yazdı.

"Müşir Hazretleri," dedi, "Mithat Paşa'nın çıbanı içimize dert oldu, ama ne yapalım elimizden bir şey gelmiyor. Bütün masrafları tarafımızdan karşılanmak üzere siz emretseniz de Mekke'den buraya bir hekim gönderilse. Ömrüm oldukça sağlığınıza dua ederim."

Müşir Hazretleri bu mektuba yanıt vermedi.

Paşa bu olaydan sonra Naşit Efendi'den büsbütün uzaklaştı. Kendisinden bir hayır gelmeyeceğini anlayınca çevresindeki insanların öğütleriyle yarasına çareler aramaya koyuldu. Kaledeki-

ler çoban yakısı denen bir merhem önerdiler. Bu bir çeşit kocakarı ilacıydı. Bulup getirdiler. Kalede yaşam boyu hapse mahkûm olmuş olan Mabeyinci Fahri Bey de her gün çıbana bu yakıyı sürdü. Birkaç gün sonra çıban kendiliğinden açıldı ve işlemeye başladı. Sonra da yavaş yavaş dağıldı ve birkaç ay içinde yok olup gitti. Mithat Paşa büyük bir ölüm tehlikesi atlattı. Yakınları buna çok sevindiler. Ama Binbaşı Bekir Efendi ve Hicaz valisi Müşir Osman Paşa'nın bundan hiç de mutlu oldukları söylenemez. Oysa Vali Mabeyin'e, yani Saray'a haberler ileterek Mithat Paşa'nın son günlerinin yaklaştığını bildiriyordu. Saray için bundan güzel bir ölüm mü olurdu? Olmadı işte, Paşa iyileşti.

Paşa iyileşti ama, gittikçe artan bir huzursuzluk içindeydi. Çünkü kendisini yok etmek için başka planlar hazırlandığını seziyordu.

Önce Taif mahkûmlarının özel yemeklerini kestiler. Mabe-yin'den emir gelmişti, bütün mahkûmlar, askerler gibi karavanadan yemek yiyecekti. Sekiz kişiye bir karavana geliyordu. Sabahları çorba ve akşamları da turp yaprağından yapılmış bir haşlama yemek veriliyordu. Mithat Paşa önceleri Taif çarşısından kendine yiyecek bir şeyler alıyordu. Çünkü dişleri dökülmüştü, çiğneyemiyordu. Ekmeklerini çorbaya doğrayarak tirit yapıyordu.

Mahkûmlar dışardan sabun ve kömür de alıyorlardı. Bu da yasaklanınca küllü suyla yıkanıp temizlenmekten başka çare bulamadılar.

Paşaların birer uşağı vardı, uşaklar hem onlara yemek hazırlıyor, hem de çamaşırlarını yıkıyor, söküklerini dikiyorlardı. Ma-beyin'den gelen bir emirle uşaklar Taif Kalesi dışına çıkartıldı. Mithat Paşa da kendi çamaşırını yıkamak zorunda bırakıldı.

Odalarda hokka, kalem, kâğıt, kitap ne varsa toplatıldı. Mithat Paşa İ.Ö. 5. yüzyılda yaşamış Yunan filozofu Plütark'm Fransa'da basılmış bir kitabını okuyordu, onu da elinden aldılar.

Paşa'nın cebinde çok ufalmış bir kurşunkalemle bir kamış kalem kaldı. Yazılarını bu kamışı yemeklerin suyuna batırarak yazmak zorunda kaldı.

16

Binbaşı Bekir, uşakları yanına alarak Taif Kalesi'nden ayrılmadan önce Mithat Paşa'nın odasına uğrayarak Mekke'ye gideceğini bildirdi ve Hicaz valisi Müşir Topal Osman Paşa'ya iletilecek bir sözü olup olmadığını sordu. Mithat Paşa,

"Evet Bekir Efendi," dedi, "söyleyeceklerim var. Şunları anlat kendisine. De ki, Mithat Paşa'nın bu devlete ve millete yaptığı hizmetler ortadadır. Bugün kendisinin ne durumda olduğunu görüyorsunuz. Ortada bir kötü niyet var. Yani onu yok etmeye, öldürmeye çalışıyorlar. Sizi alet edecekler. Vali Paşa'yı bunun için müşir yaptılar. Bekir Efendi'yi de yarın albay ve paşa yaparlar. Sonra ne olur? Siz Sultan Hamit'ten önce vefat ederseniz, mezar taşınıza rütbeniz yazılır, o kadar. Başka bir şey kazanamazsınız.

"Ama Abdülhamit sizlerden önce ölecek olursa ne olur? Orasını siz bir iyice düşünün.

"Sultan Hamit'in ne derecede vefatsız olduğunu anlamış olmanız gerek. Yıldız Mahkemesi'nin başına geçirdiği Sururi Efendi ne oldu? Onu önce kazasker yaptı, sonra da Manisa'ya sürdü.

"Ya Cevdet Paşa? Adliye nazırıydı, Mithat Paşa'yı idama mahkûm eden mahkemeyi arkadan yönetti. Sonra ne oldu? Kovuldu, şimdi konağında kederinden kahrolarak oturuyor.

"Vali Paşa bunları bir güzel düşünsün. İşler kötü gidiyor. Bir şeyler seziniyorum. Bu dünya Vali Paşa'ya da kalmaz.

"Kuran'da şöyle bir âyet vardır, onu da hatırlatmak isterim:

"Bir müslümanı kim kasten öldürürse, gideceği yer cehennemdir."

Yazılan mektubun ve Binbaşı Bekir'le gönderilen bu sözlü mesajın bir etkisi olmalı ki, bir süre sonra uşakların kaleye dönüşlerine izin verildi.

O sıralarda Yüzbaşı Mustafa Efendi adında bir subay paşaların bulunduğu yere atandı. Bu yüzbaşının görevi sanki mahkûmların yiyeceklerini ve içeceklerini denetlemektir. Yüzbaşı, olur olmaz zamanlarda çay ocağına girerek fincanları, bardakları, çayları, kahveleri ve şekerleri dikkatle inceliyordu. Mahkûmlar büyük bir kuşku içindeydiler. Zehiri onun koyacağına herkes inanmıştı.

Uşaklar bunu önlemek için dolapları ve çekmeceleri kilitle- 17 meye kalktılar ama asma kilit bulamadılar.

Mustafa Yüzbaşı çay ocağına girer girmez uşaklar da peşinden geliyor ve yüzbaşmayı sıkı bir göz hapsine alıyorlardı.

Mithat Paşa günden güne zayıflıyor ve gücünü yitiriyordu. Parası da tükenmişti. Eşlerine yazdığı bir mektupta, "Para konusunda zarurî ihtiyacımız çok fazladır. Yemeye ve içmeye gerekli olan zarurî masraflarımız azaltıldı. Çamaşırlarımızı dışarıdan sağlamak mecburiyeti hâsıl oldu. Buradaki arkadaşlarımızın çoğunun hiç parası yok. Mahmut Paşa ile ben eski don ve gömlek gibi şeylerimizi onlara veriyoruz. Yarıklarımızı kendimiz yamıyoruz. Uşaklar da bizim yüzümüzden bu sıkıntılara katlanıyorlar. Tüccardan borç alabiliriz ama buna izin vermiyorlar.

"Bir süre daha para gelmezse gümüş su tası ve saat gibi şeyleri satmaya mecbur olacağımızı düşündükçe bunun ne derecede ayıp olacağı ve rezalete dönüşeceği aklıma geliyor, yapamıyorum," diyordu.

Uşakların çarşıya gitmelerinin yasaklandığı bir gün Mithat Paşa dışarıdan süt aldırarak istedi, bunu bir askerden rica etti. Ama nöbetçi subay askeri yalnız bırakmadı, o da beline kılıcını asarak askerle birlikte çarşıya çıktı. Sütçüden bir okka süt alıp döndüler. Herkes bu subayın askere eşlik etmesini çok yadırgadı.

Durumun gerginliği dolayısıyla Paşa'nın dostları yemeklerle yakından ilgileniyorlardı.

Yemeklerin denetimi de Taif mahkûmlarından Mabeyinci Seyyit Bey'e bırakılmıştı.

O gün süt kaynatıldıktan sonra Seyyit Bey çanağa bir göz attı, ama sütün rengini hiç beğenmedi. İçine kuşku düştü, acaba süte zehir mi karıştırmışlardı? Seyyit Bey bir kahve

kaşığıyla sütün tadına bakacak oldu, felaket, süt zehir gibiydi. Seyyit Bey'in ağzı ve boğazı yandı, hemen sütü tükürdü, ağzını çalkaladı. Kesin, bu kasıtlı bir olaydı. Seyyit Bey suçluyu yakalamış olmanın zevkiyle,

"Arkadaşlar, koşun, gelin, Paşa'yı zehirlemek istemişler, yakaladım," diye haykırdı.

TÖ2

18

Çay ocağında bulunanlardan birkaçı buna inanmak istemedi.

"Olmaz böyle şey Seyyit Bey, senin ağzının tadı yok herhalde," dedikten sonra kendileri de sütün tadına bakmak istediler. Birer kahve kaşığı süt aldılar ağızlarına. İçlerinden biri bayıldı, biri kustu, birini revire kaldırdılar.

Zehirli süt olayı Mithat Paşa'ya anlatıldı. Ama Paşa pek şaşır-madı.

"Her gün böyle şeyler bekliyordum zaten," demekle yetindi.

Sonra nöbetçi teğmeni yanına çağırtdı ve kendisine o sabah alınan sütün zehirli çıktığını anlattı ve,

"Bir yanlışlık olmuş galiba," dedi. "Bana da Binbaşı Bekir Efendi'ye ayrılan süttten vermişler. Bakır çalmış herhalde, içenlerin hepsi zehirlenmiş. Binbaşı'ya haber verin, sakm o süttten içmesin, kimse kurtaramaz kendisini."

Teğmen, Mithat Paşa'nın yaptığı espriyi anlamamış olmalı ki, gidip Binbaşı'ya haberi ilettdi.

Binbaşı da,

"Evet olayı duydum, sütçü hakkında kovuşturma yaptırıyorum," dedi.

Oysa Bekir Efendi'nin o sabah, süt alındıktan sonra arkadaşlarına,

"Tamam, bu iş oldu, sütü içer içmez hepsi öteki dünyayı boylayacak," dediğini tüm kale halkı duymuştu.

Zehirli süt olayı kalede bomba gibi patlayınca mahkûmlar bir bardak süt alıp Binbaşı Bekir'e götürdüler ve tahlil edilmesini istediler. Binbaşı bundan hiç hoşlanmadı.

"Olmaz," diye bağırdı. "Kalede de, Taifte de gerekli tahlil âletleri yok. Süt tahlil edilemez."

Sütle suikast tasarısı böylece fiyaskoyla sonuçlanınca cellatlar başka yollar aramaya koyuldular. Kafalarında hep zehirle öldürme düşüncesi vardı. Zehiri bu kez de yemek kaplarına koymayı uygun buldular. Ama bu işi hiç kimseye duyurmadan yapmak gerekiyordu.

"Mithat Paşa maalesef eceliyle öldü," deyip kurtulacaklardı.

Bu zehir korkusu mahkûmlar arasında büyük bir panik yaratmıştı. Hepsi Mithat Paşa'nın üzerine titriyordu.

Yemek kapları Arif Ağa'nın odasında bulunuyordu. Paşa'nın dostları her akşam yatsıdan önce kaplan bir bir işaretleyip raflara yerleştirmeye karar verdiler. Arif Ağa'nın odasının kapısı kilitlenecek ve sabahleyin kapı açıldıktan sonra bütün kaplar gözden geçirilecekti.

Bu denetim uygulaması rayına oturmuş gibiydi. Ama bir sabah Arif Ağa tencereleri incelemeye kalkınca bir de baktı ki tüm işaretler bozulmuş, kapların içine de birtakım eczalar, tozlar, sıvılar konmuş.

Arif Ağa hemen Mahmut Paşa'nın odasına koşup olayı anlattı. Mahmut Paşa da büyük bir heyecana kapılarak bütün mahkûmları çevresine topladı. Kalede tam bir panik havası esmeye başladı. Demek ki, Padişah'ın niyeti hepsini zehirleyip öldürmekti. İçlerinde en soğukkanlı olan Mithat Paşa'ydı.

"Heyecana kapılmayalım, korkunun ecele faydası yok," dedi. "Bunlar bizi öldürmeyi akıllarına koymuşlarsa ne yapıp yapıp öldürecekler. Ama biz onurumuzu koruyalım, yalvarmayalım, boyun eğmeyelim. Başımız dik, kaderimize katlanalım. Halk bir gün bizim nasıl şehit edildiğimizi anlayacak ve adlarımız tarihin en şanlı sayfalarında yer alacaktır. Düşmana boyun eğmeden bekleyelim. Osmanlı'nın tarihini onlar değil biz yazacağız. Onlar lanetle anılacaklar."

Zehirli kaplar olayı Mithat Paşa'nın çevresinde bulunanları çok etkilemişti. Kaplardaki zehirin ne derecede öldürücü olduğunu anlamak için Arif Ağa o kaplarda sebze kaynattı ve kedilere

verdi. Her zaman o tür yemeklere saldıran kediler yemeği şöyle bir koklayıp uzaklaştılar, ağızlarını bile sürmediler.

Neden sonra yapılan bir araştırma bu zehirleri tencerelere Nuri ve Memiş adlarında iki teğmenin koyduğunu gösterdi. Teğmenler Arif Ağa'nın odasına pencereden girmişlerdi. Suçlular bu suikast girişimlerini büyük kahramanlıkmiş gibi anlattılar.

Abdülhamit'in cellat takımı bütün bu başarısızlıklara karşın paşaları zehirleme girişimlerinden vazgeçmediler. Ne var ki, mahkûmların ve uşakların çok dikkatli olmaları yüzünden amaçlarına ulaşamadılar.

20

Mithat Paşa'nın yanı sıra Mahmut Paşa'nın da kahvesine zehir karıştırıldığı anlaşıldı. Mahmut Paşa, birkaç kez sancılarla kıvrandı, ishale yakalandı, ondan sonra da kahve içmekten vazgeçti.

Bir gün de su testisine zehir karıştırıldığı saptandı. Suyun rengi değişmişti. Kimse o sudan içmedi ve testi kırıldı.

Bu zehirleri tabur ağası ismail Ağa Mısır'dan getirtiyordu, ismail Ağa bir süre polisin hizmetinde çalışmış, sonra da Hicaz valisi Topal Osman Paşa'nın emrinde görev almıştı. Osman Paşa bu ismail Ağa'ya Binbaşı Bekir'den daha çok güveniyordu. Bu kez de onu kullanmaya kalktı. Vali artık bu işi kesin sonuçlandırmak istiyordu. Kafasında yeni bir cinayet planı vardı, onu uygulayacaktı.

Neydi bu plan?

>

Topal Osman Paşa'nın Taif teki bölüğe de güveni kalmamıştı, oradaki askerler Mithat Paşa'ya büyük saygı gösteriyorlardı, mahkûmlarla asker arasında bir dayanışmanın olduğu seziliyordu. Teğmen, yüzbaşı ve binbaşı gibi subaylar ise bu dayanışmanın karşındaydılar. Bu durumu yakından izleyen Topal Osman Paşa, Taife Albay Çerkez Mehmet Lütfi'nin yönetiminde iki bölük asker ve iki top gönderdi. Taif teki askerler paşaları koruyacak olurlarsa kale topa tutulacaktı.

Miralay ilk önce Arif Ağa'yı odasına çağırarak, "Bak Arif Ağa," dedi, "sen dürüst bir adama benziyorsun. Sordum, soruşturdum, herkes senin Zatişâhâne'ye çok bağlı olduğunu söyledi. Ama ne yazık ki, seni aldatmışlar, Mithat Paşa'ya uymuşsun. Sen o Paşa'nın ne zararlı bir hain olduğunu daha anlayamazsın. O adam vatanını ingilizlere satmaya kalktı, önledik. Padişah hazretlerine karşı tertipler hazırladı, maksadı Osmanlı hanedanını yıkıp padişah olmaktı. Sultan Aziz Han'ı bu maksatla devirdi ve damarlarını kestirerek öldürttü. Sultan Murat'ı tahta oturttu ama, deli olduğunu biliyordu, bir süre sonra onu da tahttan indirdi, yerine Abdülhamit Han'ı padişah ilan etti. Sonra onu da devirecek ve cumhuriyeti ilan edecekti, kendisi önce cumhurbaşkanı olacaktı, daha sonra da hükümdar. Padişahımız efendimiz bunları haber aldı ve bu haini yakalattı. Öldürtebilirdi, ama yapmadı, mahkemeye verdi. Paşa ve kendisiyle işbirliği yapan katiller idama mahkûm oldular, ama Zatişâ-hâne onların cezalarını ömür boyu hapse çevirdi.

"Sonra ne oldu? Mithat Paşa denen o satılmış adam Taif te de boş durmadı, ingilizlerle ilişki kurdu, onlar da Paşa'yı kaçırma planları hazırladılar. Arapları silahlandıracaklar ve üzerimize saldıracaklardı. Padişah efendimizin artık sabrı taşı, hainlerin vücutlarını ortadan kaldırmaya karar verdi.

"Şimdi anlıyor musun, beni neden buraya gönderdiler? Biz bu işi hiç gürültü çıkarmadan tatlı tatlı bitirmek istiyoruz."

Arif Ağa'nın gözleri faltaşı gibi açılmıştı. Albayın öyküsünün baştan aşağı yalan olduğunu çok iyi biliyordu. Kaç yıldır Paşa'nın yanında çalışıyordu. Zaman zaman onun dert ortağı olmuştu. Bakalım bu konuşmanın ardından Albay Çerkez Mehmet sözü nereye getirecekti, içinden, "Seni gidi alçak Çerkez Mehmet, konuş bakalım, kim bilir daha ne herzeler yumurtlaya-cakstn," diyordu.

Çerkez Mehmet sözlerini şöyle sürdürdü:

"Bak Ağa," dedi, "bizim istediğimiz şey Paşa'nın zehirle öldürülmesi, istersen sen bunu çok kolay yaparsın. Zehir hazır, hiç kimse görmeden bunu tencereye karıştıracağız. Sen de mükâfatım alacaksın. Yaşamın değişecek. Zindandan kurtulacaksın. Gider istanbul'da bir konak ya da Boğaziçi'nde bir yalı alırsın, cebine de hemen bin altın koyarız. Oh, gel keyfim gel, insan gibi yaşarsın be Arif Ağa. Sâna Saray'dan birkaç cariye de buluruz. Gönlün çekiyorsa hizmetine bir-iki iç oğlanı da veririz. Dünyalar senin olur.

"Ama bize uymazsan ne olur biliyor musun? Senin de hemen oracıkta canını alıveririz. Öldürüldüğünü hiç kimse duymaz. Kim senin gibi bir garibe sahip çıkar, geberir gidersen. Hem Padişahımız Halife Hazretieri'ne karşı geldiğin için canın doğru cehenneme gider, kavrulur yanarsın."

Arif Ağa çok güç durumdaydı. Ne yapacağını bilmiyordu.

1\

22

Hayır derse hemen orada canına kıyacaklardı. Paşasına bu hainlikleri anlatamayacaktı. En iyisi sözleri kabul ediyormuş gibi yapıp Paşa'nın yanına dönebilmektir. Öyle yaptı.

"Kabul," dedi, "ne emrediyorsanız öyle yapayım, ama bana biraz zaman tanıyın. Zehiri birkaç gün sonra tencereye koyayım. O zaman içinde Paşam da belki vasiyetnamesini hazırlar, son mektuplarını yazar. Başka türlüüne benim gönlüm elvermez."

Bu cinayet girişimini burada kesip biraz gerilere dönelim.

II. BÖLÜM

Gençlik Yıllarından Valiliklere

Hafız Mehmet Eşref Efendi'nin 1822 yılında İstanbul'da bir oğlu oldu. Çocuğa Ahmet Şefik adını verdiler.

Çocuk her şeyden önce Kuran'ı ezberledi ve on yaşına gelince hafız oldu. O zaman da kendisine Hafız Şefik dendi.

Şefik birkaç yıl sonra da, on üç yaşında, Divan-ı Hümayun, yani Başbakanlık kaleminde memuriyete başladı. Orada da admı Mithat Efendi yaptılar. Mithat Divan-ı Hümayun'daki görevinin yanı sıra Fatih camisinde ünlü hoca efendilerin derslerini izledi, Arapça, Farsça, mantık ve İslam hukuku öğrendi, yani, tam bir dinsel eğitimden geçti.

On sekiz yaşına gelince kendisini Sadaret Mektubû Kale-mi'nde, yani Başbakanlık Yazışmaları'nda üst düzeyde bir göreve getirdiler. Mithat Efendi düzenli çalışarak herkesin dikkatini çekiyor ve daha iyi görevlere aday olabilecek yetenekleri olduğunu gösteriyordu. İki yıl sonra kendisini daha önemli bir görevle Şam'a gönderdiler. Oradan Konya'ya atandı, oradan da Kastamonu'ya. Sonra istanbul'a döndü, sonra yine taşra kentlerinde ve Rumeli'de görevler aldı. Başarılarını ve çalışkanlığını kıskandılar, çeşitli dolaplar döndü ve Mithat Efendi kendini İstan->4 bul'da buldu.

Yirmi beş yaşına gelmişti, iyi bir aylık alıyordu, evlenmesi için aileden baskılar geliyordu. Bir ev tutup rahat rahat yaşayabilecek durumdaydı. Ama işlerine o kadar çok bağlıydı ki, evine, eşine zaman ayırabilecek miydi? Bir yandan da evliliğin getireceği rahatı düşünüyordu. Her an yeni bir görevle taşraya gidebilirdi. Tek başına oralarda perişan oluyordu. Bir eşi olsa evi çekip çevirir, kendi de ev işleriyle hiç ilgilenmezdi. Çoluk çocuk sahibi olmayı da çok istiyordu. Hele bir oğlu olsa ne kadar mutlu olurdu.

Bu nedenle babasının evlenmesi için yaptığı baskılara pek fazla karşı koyamadı ve, "Olur," dedi, "bana bakacak doğru dürüst bir kız bulursanız 'hayır, istemem,' demeyeceğim." Annesi ona eş olarak yakın dostlarından birinin kızı Nai-me'yi düşünüyordu. Naime yirmi yaşlarında, eli yüzü düzgün, iyi aile eğitimi görmüş, büyüklerine saygılı, siyah saçlı, uzun boylu, güzel bir kızdı. Annesi Mithat'a Naime'den söz etti, kızın niteliklerini, inceliklerini, güzelliğini anlattı. Mithat da,

"Siz beğeniyorsanız bana yeter. Nasıl uygun görüyorsanız öyle yapalım," dedi.

Mithat Efendi'nin yakınları gidip Naime'yi ailesinden istediler. Onlar da bunu bekliyorlarmış zaten. Hemen söz kesildi ve aile içinde sade bir nikâh ve düğün yapıldı ve Mithat Efendi ile Naime Hanım evlendiler.

Bir yıl sonra da kızları Memduha doğdu. Ama bu doğum hiç de kolay olmamıştı. Eve çağrılan ebe bebeği büyük güçlükle doğurtabildi.

"Aman kızım, sen bundan sonra çocuk doğurmaya kalkma, kimse seni kurtaramaz," dedi.

Bir süre sonra Naime Hamm'ı muayene eden bir nisaiyeci de Mithat Efendi'ye,

"Sakin oğlum, hanımından bir daha çocuk isteme," dedi. "Allah göstermesin kan boşanır ve kadını mezara yollarsın."

Bu sözlerden sonra da Mithat Efendi çocuk sevdasından vazgeçti.

Mithat Efendi Kırım Savaşı olurken İstanbul'daydı. Galata 25 rıhtımı, Beyoğlu, Dolmabahçe hep Fransız askerleriyle dolmuştu. Azınlıklar Fransızların peşinden gidiyor ve dostluk kurmaya çalışıyorlardı. Üst görevlerdeki Fransızlar da Babıâli'ye geliyorlar, biraz dil bilen memurlar ve çevirmenler onlara yanaşarak önemli işler yapmış oluyorlardı.

Mithat Efendi dil bilmemenin ve Batı kültürünün dışında kalmış olmasının kompleksiyle eziliyordu. O dönemde sadrazam olan Âli Paşa'yla birkaç kez konuşmuş ve kendini sevdirmişti. Kararını verdi, birkaç ay için Avrupa'ya gönderilmesini isteyecekti. Sadrazamın böyle bir yetkisi vardı. Bir gün Âli Paşa'ya başvurarak,

"Paşa hazretleri," dedi, "sizi kıskanıyorum, Fransızca, İngilizce biliyorsunuz. Avrupa'da görmediğiniz, gezmediğiniz yer kalmamış. Herkesten görgülü ve bilgilisiniz. Ben, bakın, otuz beş yaşına geldim, daha dünyadan haberim yok. Dışarlarda neler oluyor bitiyor hiç farkında değilim. Camilerin dışında doğru dürüst bir eğitim görmedim. Kendi kendimi yetiştirmeye kalktım, ama işte bu kadar oldu. Ne olur bir yol bulun da beni Avrupa ülkelerine gönderin, oralarını görmezsem adam olamam, gözüm açık giderim. Ama beni dışarıya gönderirseniz bütün yaşamım değişir, devlete ve millete daha iyi hizmet ederim."

Âli Paşa Mithat Efendi'nin bu dileğini çok olumlu karşıladı ve altı ay izinle Avrupa'ya gitmesine karar verdi.

"Mithat Efendi," dedi, "sen artık her şeyi olgunlukla inceleyebilecek yaştasın. Her şeyden önce Paris'te ve Brüksel'de Fransızca öğren. Sonra Londra'ya git, biraz İngilizce çalış. Viyana'da da derdini anlatacak kadar Almanca ders al, konuşulanları anla, bu sana yeter. Hangi dilden daha çok hoşlanırsan onu geliştirirsin. Fransızca diplomatların dilidir, bence ona ağırlık ver, îngilizceyi de hiç küçümseme. Avrupa musikisini sevmeye gayret et. Gideceğin yerlerde şarkılı kahveler, gece kulüpleri, işrethaneler, umumhaneler varsa, oraları da görmen yararlı olur. İnsan gittiği ülkeyi bütün ayrıntılarıyla tanımalı.

26 "Kalacağın kentlerde doğru elçiliklere gidersin. Oralarda güvendiğim insanlar vardır, onlar sana dil öğrenmen için hoca bulurlar, kenti tanıtır, sana yol gösterir, yardımcı olurlar.

Onların adlarını sana bildireceğim. Öğreneceğin çok şey var."

Mithat Efendi sevincinden ve heyecanından Âli Paşa'ya nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Böyle bir inceleme gezisi onun için Aya gitmek gibi bir şeydi.

O akşam eve döndüğü zaman mutluluğu her halinden belliydi. Naime Hanım da kocasını çok sevindiren bir şeyler olduğunu hemen fark etti.

"Hayrola Mithat Bey," dedi, "yüzünüz gülüyor, neler oldu? Yeni bir göreve mi atandınız yoksa?"

"Hayır, ama daha önemli, altı aylığına Avrupa'ya gidiyorum."

"Ya... Elçi mi oldunuz yoksa?"

"Canım, nereden çıkartıyorsun elçiliği? Sadrazam Hazretleri bilgimi, görgümü geliştirmem için beni Avrupa'ya gönderiyor." "Bizi burada yalnız mı bırakıyorsunuz?" "Yalnız sayılmazsınız, kız kardeşim Sıdika burada, kızımız Memduha da büyüdü maşallah, on yaşına basacak neredeyse. Evde dadı var, kalfa var, korkulacak bir şey yok."

Naime Hanım hiçbir şey söylemedi. Eşinin altı aylığına dışarıya gitmesine hiç sevinmemişti. Sonra hemen yol hazırlıkları yapıldı, oralarda nelere gerek olduğu araştırıldı, sandıklardan fanilalar, yün çamaşırlar, alafranga mintanlar, potinler, mendiller, keseler, havlular, yelekler, kolalı gömlekler çıkartıldı. Naime Hanım bulgur, erişte, kuru üzüm, tarhana, vişne ve kayısı kurusu, pestil, cevizli sucuk gibi yiyecekler temin etti, bunların hepsi bir tahta bavula yerleştirildi. Ve sonunda Mithat Efendi gözyaşları arasında yolcu edildi.

Uzun bir deniz ve kara yolculuğundan sonra Mithat Efendi Paris'e varınca ilk işi elçiliğe gitmek oldu. Bereket, gelişi çalışma saatlerine rastlamıştı da Mithat Efendi hemen elçi ile görüşebil-

di, durumunu anlattı. Zaten onun geleceği daha önceden elçiliğe bildirilmişti. Mithat Efendi elçilikte hiç yabancılik çekmedi. Kendisine yardımcı olması gereken Necmettin Bey de oradaydı. Hemen tanıştılar, Âli Paşa'nın önerisiyle oraya geldiğini ve kendisini aradığını bildirince Necmettin Bey ne yapacağım şaşırıldı. Alışılmış birkaç sözden sonra Mithat Efendi'yi derhal bir arabaya alarak Concorde alanına üç adım uzaklıkta Rue Cambon'da bir otele götürüp yerleştirdi. Orası her yere yakın, temiz bir oteldi. Necmettin Bey, "Mithat Efendi," dedi, "ben bu akşam sizi hiç bilmediğiniz bir kentte yalnız bırakmak istemiyorum. Buyrun, fakirhaneye gidelim. Biraz sohbet eder, Allah ne verdiyse yeriz." Necmettin Bey eski bir İstanbullu'ydu, daha doğrusu eski bir İstanbul efendisiydi. Paris'e 1830'lu yılların sonlarında kâtip-çevirmen olarak gelmiş, sonra bir daha geri dönmek istememişti, istememesinin bir yığın nedeni vardı, ilk yıllarda Paris'in o renkli, şarkılı, barlı, kahveli havasına kendini kaptırmış, bahar ve yaz günlerinde Paris'in banliyölerinde, Seine ve Marne kıyılarındaki içkili restoranları sevmiş, Parisli kızlardan da çok hoşlanmıştı. Bu sıcak dostluk ilişkilerini biraz fazla sürdürünce de kendini Suzan-ne adında genç bir kızla hiç kopamayacak bir ilişkinin içinde buldu. Suzanne'ın adı kısa bir süre sonra Suzan Hanım oluverdi. Su-zanne da uzak diyarlardan gelen bu egzotik gencin cinsel davranışlarını, duygularını çok sempatik bulmuştu. Bir süre sonra birlikte yaşamaya karar verdiler. Evlendiler mi, evlenmediler mi, orası önemli değil, birbirlerini çılgıncasına sevdiler ve yaşamlarını birleştirdiler. Bir kızları oldu, anası kızın adını Miriam koydu, babası da Meryem. Kız Fransızca'yı da, Türkçeyi de ana dili gibi öğrenerek büyüdü. Ne var ki babasından başka kimseyle Türkçe konuşma olanağını bulamıyordu.

Necmettin Bey o akşam Mithat Efendi'yi eve çağırdığı zaman Suzan ve Meryem de evdelerdi. Yeni konuklarını sevgiyle karşıladılar. Sofrada Necmettin Bey kırmızı şarap içilmesini önerdi, Mithat Efendi buna hiç karşı koymadı. Fransızların yaşam biçimini öğrenmeyi aklına koymuştu, şarap içmeyi de dinsel inanç-

28

larına karşı saymadı. Yemekte nefis bir bonfile vardı, Mithat Efendi buna da hayran oldu, öyle ki yemekten sonra Necmettin Bey yediklerinin domuz eti olduğunu söylediği zaman da hiç gücenmedi, aksine Suzan Hanım'a çok teşekkürler etti.

Sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun durumundan söz edildi. Mithat Efendi olayları bütün çıplaklığıyla anlattı. Necmettin Bey bunları hiç yadırgamadı. O arada Meryem de Mithat Efendi'ye bir yığın soru sordu, aldığı yanıtları biraz yadırgadı, ama susmasını bildi.

Meryem on dokuz yaşındaydı. Mithat Efendi'ye Victor Hu-go'dan, Lamartine'den, Stendhal'den Baudelaire'den söz etti, Mithat Paşa bu adları hiç duymamıştı. Duymamakta haklıydı, bu yazarların yapıtları Türkçeye çevrilememişlerdi ki. Paşa da Fransızca bilmiyordu. Meryem resimden, heykelden, karikatürden söz etmeye kalktı, Mithat Efendi ne Courbet'nin adını duymuştu, ne Manet'nin, ne de Daumier'nin.

Sonra sıra geldi on yıl önce yayınlanmış olan komünist manifestosuna, sosyal demokrat akımlara, liberallere ve radikallere, Mithat Efendi'nin bunlardan da hiç haberi yoktu.

Meryem önce Fransa'daki, sonra öteki Avrupa ülkelerindeki 1848 devrimlerinden söz etti, bu devrimlerin halkta nasıl bir umut yarattığını, sonra da yeni yeni yükselen bilimsel akımlar

karşısında sosyal demokratların nasıl yenilgiye uğradıklarını, ama bütün Fransa'nın yeni devrimlere gebe olduğunu anlatmaya çalıştı, Mithat Efendi dünyadan hiç haberi olmadığını bir kez daha anladı. İşin en ilginç yanı da Necmettin Bey'in kızını desteklemesi ve ona hayran olmasıydı.

O akşam karar verildi, Mithat Efendi'ye Fransızca'yı Meryem ve Necmettin Bey birlikte öğreteceklerdi. Ama yalnız Fransızca'yı yetinilmeyecek, genel kültür konuları da ele alınacaktı.

Derslere hemen ertesi gün başlandı. Meryem zaten öğrencilik döneminde de elçilik ailesinden birkaç Türk kızına ders vermişti, deneyimi vardı. Eline ilkokullarda okunan Cours de Grammaire Élémentaire, bir de dictionnaire aldı, başladı Mithat Efendi'yi eğitmeye. Necmettin Bey ise yakın tarih dersleri verecek ve güncel olayları anlatacaktı. Paris'i de birlikte gezeceklerdi.

Derslere Aydınlanma Çağı'ndan başlandı, oradan Babeufe 29 ve Büyük Fransız Devrimi'ne geçildi, oradan Napolyon Bona-part'a, İmparatorluk devrimine, Napolyon'un yenilgisine, Viyana Kongresi'ne, Fransa'da krallık rejiminin yeniden kurulmasına, oradan 1848 devrimine gelindi. Bu, daha yeni bir olaydı, Necmettin Bey de o sıralarda Paris'teydi, yaşanan coşkuyu anlattı. Ne günlerdi onlar? Kral Louis Philippe iç savaşın yaklaştığını seziyor ve bunu önlemek için liberallerle anlaşmanın yollarını arıyordu. Guizot'nun başkanlığındaki hükümet istifa edince bütün Paris halkı sokaklara dökülmüş, caddeler donanmış ve aydınlatılmıştı. Göstericiler zafer coşkunluğu içindeydiler, sağa sola ateş ediyorlardı. Bir askeri de vurdular; askerlerin tepkisi korkunç oldu, halkın üzerine ateş açtılar, elli kişi öldü, göstericiler bütün gece cesetleri topladılar. Sonunda Kral tahtını altı yaşındaki oğluna bırakarak kaçtı. İki yıl sonra da Londra'da öldü.

Necmettin Bey bütün bu gösterileri görmüş ve yaşamıştı, devrimcileri tutuyordu. Monarşinin devrilmesine tanık olmuştu. Bu olayları büyük bir coşku ile anlattıkça Mithat Efendi de aynı zevkin özlemine çekiyordu. Devrimin ardından geçici hükümet kurulmuş ve Lamartine, Ledru Rollin, Arago hükümete katılmışlardı. Ünlü sosyalist Louis Blanc ise sokakta göstericilerin arasındaydı. Cumhuriyet ilan edildi ama, bu kez de devrimcilerin arasında anlaşmazlıklar çıktı, sosyalistler iktidarı liberallere ve radikallere kaptırdılar. Napolyon'un yeğeni Louis Napolyon cumhurbaşkanı seçildi, bir süre sonra da kendini imparator ilan etti.

Bütün bu olaylarda birtakım yeni görüşler geliştirildi. Bunlardan birincisi güçler ayrılığı ilkesiydi, yani, yönetimin, yargının ve yasamanın birbirinden ayrı tutulması. Mithat Efendi bu ilkeyi çok benimsedi, tüm yaşamı boyunca bunu uygulamaya çalıştı. Padişahın devlet yönetimine, yargı organlarına ve Mec-lis'e karışmamasını savundu.

3°

Yine bu olaylarda bir anayasanın oluşturulmasının üzerinde duruldu. Mithat Efendi bu ilkeye de sonuna kadar sahip çıktı.

Eşitlik ve adalet ilkeleri yeniden gündeme gelmişti. Mithat Paşa bunların Türkiye'de en büyük savunucusu oldu.

Bu ilkeleri Paris'te öğrendi, daha önceleri bunlar üzerinde köklü bir bilgisi yoktu. Öğrenince de, bu ilkelere karşı olanların deyimiyle 'zehirlendi'. Mithat Paşa'nın bütün siyasal yaşamına yön veren, sonra da öldürülmesine neden olan görüşlerin temelini Paşa'nın 1858 yılında Paris'te öğrendiği devrimci düşüncelerde aramak gerekir.

Mithat Efendi'yi Paris'te ilgilendiren yeni bir konu da Damıştay oldu. Fransa'da 1852 Anayasası'yla Devlet Konseyi adı verilen ve kırk-elli üyeden oluşan bir konsey kurulmuştu, yasa tasarılarını bu konsey hazırlıyor ve üst düzeydeki yöneticileri de bu kon- » sey yargılıyordu. Konseyin kuruluşu ve görevleri Mithat Efendi'yi çok ilgilendirdi. Devlet Konseyi devleti denetleyecek bir kurul olarak oluşturulmuştu. Mithat Efendi, keşke bizde böyle bir konsey kurulsa da devlet işlerindeki başıboşluk önlenirse diye düşündü. Mithat Efendi

Türkiye'ye döndükten sonra herkese bu konseyden söz etti, öyle ki on yıl sonra Sadrazam Âli Paşa kendisinden böyle bir konseyin kurulması için hazırlık yapmasını istedi. Hazırlıkları tamamlanınca da Mithat Paşa o zaman Şûrayı Devlet diye adlandırılan bu kurulun başkanlığına getirildi.

Mithat Efendi Paris'te Necmettin Bey'le sık sık buluşup onun bilgilerinden yararlanıyordu. Bir gün Necmettin Bey Mithat Efendi'ye Proudhon'dan söz etti. O dönemde sosyal demokrasinin en büyük savunucularından biri olan Proudhon'dan Mithat Efendi'nin hiç haberi yoktu. Proudhon Mithat Paşa'dan on üç yaş büyüktü. Orta halli bir aileden geliyordu. Doğru dürüst okuyamamış, bir matbaada düzeltmen olarak çalışmıştı. Kafasında uzun yıllar hiç değiştirmedığı bir düşünce vardı: insanlar para kazanmak için bir ürünü hiçbir zaman maliyet fiyatının üzerinde satamazlar. Genç yaşta sosyalistlerle dostluk etti, sonra gazeteci oldu. Kari Marx'ı eleştirmeye yöneldi. 'Mülkiyet hırsızlıktır' görüşüne katılmadı, "Mülkiyet paylaşılmalıdır," dedi. 1848'de Kurucu Meclis üyesi oldu, 1849'da Kredi Bankası'nı kurdu. Bu banka zamanın sömürsünü önleyecek ve halka yüzde iki faizle borç verecekti. Mithat Paşa'nın Memleket Sandıkları ve Emniyet Sandığı tasarıları işte buralardan kaynaklandı. Üçüncü Napolyon Proudhon'u iki yazısından dolayı üç yıl hapse mahkûm ettirdi. Proudhon hapisten çıktığı zaman gırtlığına kadar borca batmıştı, hastaydı. Devrimde ve Kilisede Adalet adlı kitabından dolayı üç yıl daha hapis cezası yedi.

Hapisten çıkınca merkezî yönetime karşı 'yerinden yönetim' ilkelerini savundu. Louis Blanc onun için, "Saçma formüllerle işçileri zehirledi," diyordu, Kari Marx ise, "Proudhon sosyalizmin tenyasıdır (solucanıdır), küçük burjuva olmaktan öteye gidememiştir," dedi. Proudhon 1865'te büyük sıkıntılar içinde, elli altı yaşında öldü. Mithat Efendi birçok konuda kendisinden esinlenmiş gibiydi. Mithat Efendi Proudhon'la hiç karşılaşmadı, çünkü Proudhon o yıl cezaevindeydi. Eğer bir araya gelselerdi Mithat Paşa'nın liberal eğilimlerine sosyal demokrat bir renk eklenirdi. Çünkü Paşa'nın yapısı, kafası ve eğilimleri sosyal demokrat bir politikaya çok elverişliydi. Valilikleri ve Devlet Şûrası başkanlığı dönemlerinde bunun sayısız örneklerini verdi.

Mithat Efendi'nin Paris'te olduğu dönemde Baron Hauss-mann Belediye başkanıydı. Bir yıl önce Senato kendisini baron yapmıştı. Üçüncü Napolyon, Haussmann'a geniş yetkiler vermiş, o da Paris'i yeni baştan düzenlemeye yönelmişti. Kentin eski ve çirkin mahallelerini yıktırıp büyük bulvarlar açıyor, köprüler, garlar, sergi sarayları yaptırıyordu. Mithat Efendi Paris'in bu yeniden doğuşuna tanık oldu ve bunlardan çok etkilendi. Valiliklerde bulunduğu dönemlerde gerçekleştirdiği büyük kalkınma işlerinde Paris'te gördüklerinden esinlendiği kuşkusuzdur. Mithat Efendi Fransa'nın siyasal, kültürel ve yönetsel yapısını incelerken Necmettin Bey'in kızı Meryem'e karşı da içinde hep sıcak duygular işledi. Meryem kendisinden on yedi yaş küçüktü, ama pırıl pırıl aydınlık bir kafası ve geniş bir kültür birikimi vardı. Hiçbir şeye körükörüne inanmıyor ve her şeye eleştirel bir

II

gözle bakıyordu. Batı kültürüyle yetişmiş olduğu her davranışından belliydi. Her konuyu rahatça tartışabiliyordu. Ona ezber-32 ciliği değil, aklını kullanmasını öğretmişlerdi, bu yüzden de sağlam bir kafa yapısı vardı. Düşüncelerini ve duygularını açığa vurmaktan hiç kaçınmıyor ve Mithat Efendi'yle kendi arkada-şymış gibi konuşuyordu.

Mithat Efendi bir gün ona 'Sen' diye hitap edince, o da hemen hiç çekinmeden ona 'Sen' deyiverdi. Meryem bir süre sonra 'Efendi'yi de kaldırdı, 'Mithat' demeye başladı. Paris'i gezerken Mithat'ın koluna girdi, sonra el ele dolaştılar. Mithat onun ellerini avuçlarına alıyor ve hiç bırakmak istemiyordu. Meryem de Mithat'ın ellerini sımsıkı tutuyordu. Bu, rasgele bir dostluk değildi.

Bir akşamüzeri Luxembourg bahçesinde dolaşırken bir sıraya oturdular. Karşılarındaki sırada birbirlerine sarılmış bir çift vardı, erkeğin bir eli bazen kızın saçlarına, bazen de göğsüne

uzanıyor ve uzun uzun öpüşüyorlardı. Mithat gözlerini bu çiftten ayıramıyor ama onların rahatını bozmamak için de bakışlarını kaçırmaya çalışıyordu. Meryem Mithat'a, "Seni rahatsız ediyor mu gençlerin sevişmesi," diye soracak ' oldu.

Mithat,

"Hayır," dedi, "aksine, çok hoşuma gidiyor. Sevişmek ne tatlı bir şey. Benim bütün yaşamım insanlarla savaşmakla geçiyor. Ben de genç olsam onlar gibi yaşardım."

"Gençsin Mithat, kendini yaşlı mı sanıyorsun? Aramızda kaç yaş fark var? Sen benim dostum, sevgilim olabilirsin. Senin gibi olgun bir sevgilimin olmasını çok isterdim."

Mithat'ın kalbi heyecandan kim bilir nasıl çarpıyordu. El eleydiler, Meryem kolunu Mithat'ın omzuna attı. Bir anda birbirlerine sarıldılar. Sonra dudakları birleşti. Mithat öpüşmenin nasıl bir şey olduğunu ilk kez o zaman anladı.

Mithat Efendi Avrupa gezisinin ilk dört ayını Paris'te geçirdikten sonra içi burkularak, kafasını ve yüreğini orada bırakarak Fransa'dan ayrıldı. Ne çok şey öğrenmişti ve nasıl coşkulu duy-

gular yaşamıştı. Bu ne tatlı bir rüyaydı. Mithat Efendi bu coşkuyu ne Brüksel'de tadabildi, ne Londra'da, ne de Viyana'da.

Mithat Efendi, 1858 yılında dolu dolu İstanbul'a döndü. Ya- 33' pılması gereken çok şeyler vardı, ama bunları kimlere anlatacaktı? Abdülmecit'e ulaşmasına hiç olanak yoktu. Tek konuşabileceği kimse Sadrazam'dı. Âli Paşa kendisini kabul etti. Mithat Efendi çok mutluymuştu, gördüklerini Sadrazam'a anlattı ve birtakım öneriler getirdi. Âli Paşa bu önerileri çok iyi karşıladı, onun da amacı yarın devleti yönetebilecek genç kadroların yetişmesiy-di. Mithat Efendi Meclis-i Vâlâ, yani Yüksek Meclis başkâtipliğine atandı.

Bu Meclis İkinci Mahmut döneminde kurulmuştu. Meclis'in amacı Adliye reformu yapmak ve Islahat Fermanı çerçevesinde birtakım tasanlar hazırlamaktı. Mithat Efendi bu görevini üç yıl kadar sürdürdükten sonra bir gün hiç ummadığı bir biçimde vezir rütbesiyle Niş valiliğine atandığını öğrendi. Otuz dokuz yaşında vezir olması çok şaşırtıcı bir olaydı. Demek ki, çalışmaları çok iyi değerlendirilmişti.

Niş o zamanlar büyük önem taşıyordu. Bölgede güvensizlik vardı, eşkıya köyleri ve çiftlikleri basıyor, yollan kesiyor ve halkı soyuyordu, müslümanlarla hıristiyanlar arasında sık sık olaylar çıkıyordu. Mithat Paşa bu sorunları kısa zamanda çözdü, yol yaptırdı, kimsesiz çocukları ve yetimleri barındıracak yurt ve okullar açtı, Niş örnek bir vilayet durumuna geldi. Bu başarılar üzerine Niş vilayetinin sınırları genişletildi. Varna, Sofya, Rusçuk, Tırnova ve Vidin'i de kapsayan büyük bir vilayet oluşturuldu, buna Tuna vilayeti dendi, başına da Mithat Paşa getirildi.

Mithat Paşa bu görevde de çok başarılı oldu. Neler yapmadı ki? Yol sorununu çözdü, vilayette güveni sağladı, çocuklar için okul ve yurtlar açtı, Kafkaslar'dan gelen göçmenleri yerleştirdi, Tuna nehrinde taşımacılığı geliştirdi, Tuna gazetesini çıkarttı ve en önemlisi, 'Memleket sandıkları' denen bir çeşit bankalar kurdu. Ziraat Bankası'nın kökü bu yardımlaşma sandıklarına dayanır. Bu sandıklar köylülerden topladıkları paralarla yüzde bir faizim

J

34

C

Serasker) veki,vüke]a
ra katıldı ve hep birlikt
bir törenle ^^

Tuna vilayetinin merkeziydf ü
Mithat Paşa kenti ğdaş bir kem
yoluyIa Avrupa g
PaŞa da
yetinin Mithat Paşa kenti

î

d,

i'ah>™ >>|

ha,e Söz,erinden çok hoslın.

görgüsünü arnrđ., Frara, 'i Vâlâ

1- GidiP

«e-

fumllah efendim, Zamanelerine bordu »

sempatısı olduğu için, Sadrazam bir gün bir görüşme sırasında Mithat Paşa'ya,

"Paşa Hazretleri," dedi, "siz on yıl önce Paris'ten döndüğünüz zamanlar bana oradaki Devlet Konseyi denen yüksek danışma ve memurları yargılama kurulunun nasıl kurulduğunu ve nasıl işlediğini anlatmıştınız, sonra ben de bu konseyi inceledim, gerçekte örnek almamız gereken bir kurul olduğuna karar verdim. Nasıl yapsak da, biz de böyle bir Devlet Konseyi kurabilirsek?"

"Sadrazam Hazretleri, bu konu üzerinde de uzun süre kafa yordum ve şu kanıya vardım, bizim Meclis-i Vâlâ dediğimiz yüksek danışma kurulunu köklü değişikliklerle Devlet Konseyi durumuna getirebiliriz. Bunun adı da Şûrayı Devlet olabilir. Gerçekten de bizde böyle bir konsey çok yararlı olur."

"Evet Paşam, ben de o kanıdayım. Ben sizi bu konseyin başına getireceğim. Hemen Rusçuk'a gidip en kısa zamanda işlerinizi tamamlayarak buraya dönün ve yeni görevinize başlayın. Ben Padişah Hazretlerine de hemen durumu arz ederim. Sizi çok beğenmişti, böyle bir göreve getirilmenize asla karşı koyamayacaktır. Rusçuk'ta işlerinizi tamamlarken Şûrayı Devlet tasarısını da hazırlarsınız, dönüşünüzde bunu birlikte inceler, bir karara varırız. Size yeni görevinizde başarılar dilerim."

Mithat Paşa bu öneriye çok sevindi. Zaten on yıldır kafasında böyle bir tasarı vardı. Hemen Rusçuk'a giderek işlerini bitirdi ve 1868 Martı'nda İstanbul'a dönerek Şûrayı Devlet'in kuruluşu için hazırlıklara başladı.

Daha İkinci Mahmut döneminde Meclis-i Vâlâ adı verilen bir yüksek meclis kurulmuş ve bu meclise devlet yönetiminin düzgün işlemlerini sağlamak için birtakım görevler verilmişti. Sonra bir Adliye Kuralları Meclisi kurulmuştu ama, bunlar Fransa'daki Devlet Konseyi'nin işlevlerini yapacak çapta kurumlar değildi. Oysa bir yandan Fransızlar, bir yandan da İngilizler devletteki bunalımların çözümü ve başıboşluğun önlenmesi için geniş yetkileri olan bir konseyin kurulmasını istiyorlardı. Genç Osmanlılar da aynı görüşü savunuyorlardı.

Mithat Paşa hazırlıklarını yaparken sık sık Âli Paşa'ya danıştı,

35

36

sonra da birlikte gidip Padişah'a bilgi verdiler. Abdülaziz ilk başlarda bu girişimi kuşkuyla karşıladı ve,

"Bu iş nasıl olacak, hiç anlamıyorum," dedi. "Yani, kurmak istediğiniz Şûra benim yaptığım işleri mi denetleyecek?"

Mithat Paşa,

"Hayır, estağfurullah Hünkârım," dedi, "Zatışâhâneyi nasıl denetleyebilirler. Memurları denetleyecekler, yolsuzluk yapanları yargılayacaklar, yasa ve tüzük tasarılarını hazırlayacaklar, size yardımcı olacaklar."

Âli Paşa da,

"Padişahım," dedi, "İngilizler ve Fransızlar da böyle bir şûranın kurulmasını istiyordu. Biz Gülhane Hattı Hümayu-nu'nda da söz vermiştik zaten. Yabancı devletler bu işi bir an önce gerçekleştirmemizi istiyorlar."

"Peki kim geçecek bunun başına?"

"Mithat Paşa."

"Tamam, ona güvenim vardır, Rusçuk'ta çok güzel işler yaptığını görmüştüm zaten. Peki, üyeleri nasıl seçeceğim?"

"Efendimiz, şûranın kırk bir üyesi olacak.

"Aman ne kadar çok. Yoksa siz bir Meclis-i Mebusan mı kurmak istiyorsunuz?"

"Hayır, Padişahım, hiç olur mu? Onun şimdi sırası değil. Maksat bir devlet şûrası kurmak. Üyelerin yirmi sekizi müslü-man olacak, on üçü hıristiyanlardan seçilecek." "Allah, Allah, onları da mı bu şûraya katacağız?" "Katmamız şart Padişahım, onlar da devletimizin vatandaşı. Onları aramıza almazsak gürültü çıkartırlar. Avrupalılar da onlara eşit hak tanımamızı istiyorlar. Abdülmecit Han da vaat etmişti."

"Ne günlere kaldık. Vaat etmek başka, yapmak başka." "Padişahım, artık vaatlerimizi yerine getirmemiz gerekiyor. Böyle yapmamız daha âdil olacak."

"Peki, bu on üç gâvuru hangi cemaatlerden seçeceğiz?" "Dördünü Rumlardan, birini Bulgarlardan, sekizini de Ermenilerden."

"Gayri müslimlerin şûraya alınmasına ulemâ ne diyor?" "Hiç hoşlanmadılar. Devlet işlerine onlar da mı burunlarını sokacak, diyorlar." 37

"Fransızlarla konuştunuz mu? Onlar ne diyor?" "Onlar hıristiyan üye sayısını az buldular."

"Canım onlar ne karışır bizim işlerimize? İngilizler ne dedi?"

"Onlar da niye hiç Avrupalı üye yok diyorlar?" "Tövbe, tövbe, şimdi söylettirecekler beni. Biz onların işlerine karışıyor muyuz?"

"Güçlü olsak onları karıştırmazdık."

"Bırakın şimdi böyle şeyleri. Pekâlâ, kurun bakalım şu Devlet Şûrası'm da görelim."

Hünkâr'm onayı alındıktan sonra Devlet Şûrası'nın 10 Mayıs 1868'de açılması kararlaştırıldı, öteki vezirler de buna karşı koymadılar. Âli Paşa ile Mithat Paşa birlikte Padişah'ın yapacağı açılış konuşmasını hazırladılar. Bu konuşmada Padişah hiç istemeyerek şunları söyledi:

"Eski zamanlarda düzenlenen kanunlardan yararlanmak artık mümkün değildir. Eğer o kanunlar ve nizamlar bugünün ihtiyaçlarına cevap verselerdi şimdi Avrupa'nın en uygun ve iyi yönetilen hükümetleri arasında bulunurduk.

"Şimdi yeni kurduğumuz düzenle icra kuvvetini adlî, dinî ve kanunî kuvvetlerden ayırıyoruz.

"Hangi mezhepten olurlarsa olsun bütün tebaam, aynı vatanın evlatlarıdır. Herkes dinsel inancında serbesttir. Mezhep anlaşmazlıkları Osmanlı vatandaşlarını birbirinden ayıramaz..."

Devlet Şûrası'nın açılışını bütün yurttta ve özellikle İstanbul'da Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar coşku içinde kutladılar. Beyoğlu o akşam bir bayram havası yaşadı.

Mithat Paşa bu yeni görevinden çok mutluymuştu. Devlet Şûrası başkanı olarak hükümete de katılıyordu. Devlet Şûrası o dönemde parlamento niteliğinde bir kuruldu, tik kez devletin içinde, Padişah'ın ve vekiller heyetinin karşısında denge sağlayacak bir güç oluşturulmuştu.

L

Mithat Paşa Devlet Şûrası başkanlığının yetkilerinden yararlanarak bir yıl süren görevi döneminde iki iş başardı. Bunlardan 38 birincisi İstanbul'da Sanayi Mektebi'nin kurulmasıydı. El sanatları bölümlerinden oluşan okulun amacı imalathane denen işyerlerine ve fabrikalara usta yetiştirmektir.

Paşa'nın ikinci önemli başarısı Emniyet Sandığı'm kurmak oldu. Mithat Paşa Paris'te bulunduğu aylarda sosyalist Proud-hon'un Kredi Bankası tasarısından çok etkilenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu içinde bu çeşit kredi sandıklarının açılmasını düşünmüştü. Bu sandıkların kurulması sermayeyi gerektirmiyordu. Köylüden, ameleden ve memurlardan toplanacak çok ufak paralarla yerel sandıklar kurulabilirdi. Aylıklarından her ay birkaç kuruş artıran insanların verecekleri para, sandıkların sermayesini oluşturacak ve biriktirilen paralarla ihtiyacı olanlara yüzde on iki faizle borç verilecekti. Borç isteyenler ellerindeki eşyayı rehine bırakacaklardı. Böylece yoksul insanlar tefecilerin sömürsünden kurtulmuş olacaklardı.

Emniyet Sandığı kuruldu ve bu tasarı çok başarılı oldu. Mithat Paşa Devlet Şûrası başkanlığını çok seviyordu, ama olmadı, bu kez de Sadrazam Âli Paşa'ya ters düştü. Oysa kendisini Avrupa'ya gönderen de oydu, Şûra'nın başına geçiren de. Neden olmadı? Mithat Paşa hükümetin yabancılara vermek istediği bütün imtiyazların Devlet Şûrası'ndan geçirilmesini istiyordu. Haklıydı da, çünkü bu tür imtiyazların verilmesi Şûra'nın yetki ve görevleri arasındaydı. Sadrazam Âli Paşa ise Fransızlara vermek istediği bir demiryolu imtiyazını Şûra'ya sunmak istemedi, çünkü Mithat Paşa'nın buna karşı geleceğini biliyordu. Fransız büyükelçisi Monsieur Bouree ise bu imtiyazın Fransızlara verilmesi için dayatıyordu. Âli Paşa elçiyi iyi dosttu ve onu kırmak istemiyordu. Mithat Paşa ise bu imtiyazı asla onaylamayacağını açıklamıştı. Âli Paşa bu işten hiç hoşlanmadı. Mithat Paşa dürüst, inatçı ve hiç etki altında kalmayacak karakterde bir kişiydi. Âli Paşa'ya bir kez evet derse Şûra'nın varlığı tehlikeye girecekti; dayattı, olmaz, dedi. En sevdiği ve saydığı Âli Paşa'ya bile ilkelerinden vazgeçerek ödün vermek niyetinde değildi. Fransız büyükelçisi de Âli Paşa'dan başkanın azlini istemişti.

Bu durumda Mithat Paşa artık daha fazla direnemezdi, Sad- 39 razam'dan kendisinin o günlerde boşalan Bağdat valiliğine atanmasını istedi. Âli Paşa bu öneriyi derhal kabul ederek kendisini Devlet Şûrası başkanlığından aldı.

Bağdat valiliği Mithat Paşa'nın yaşamında üç buçuk yıllık bir zamanı kapsar. Paşa Tuna valiliği döneminde olduğu gibi Bağdat'ta da dört elle işe sarıldı ve o yılların en büyük işlerini başardı. Bazı aşiretler isyan etmişti, onları bastırdı, başkaldıran aşiret reislerini cezalandırdı, katilleri idam ettirdi, düzensizliklere neden olan toprak rejimini düzene sokmaya çalıştı, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde taşımacılığı geliştirdi, Bağdat'ta da bir Emniyet Sandığı açtı, bir gazete çıkarttı, hastane yaptırdı, tramvay işletmesi kurdu, Kuveyt'i Osmanlı devletine bağladı, Bahreyn'le yeni ilişkiler sağladı. İki yüz yıldan beri Bahreyn'e Osmanlı sancağını taşıyan hiçbir gemi gelmemişti. Mithat Paşa adaya iki korvet göndererek Bahreyn'in Osmanlı imparatorluğu'na bağlı olduğunu kanıtladı, devletin gelirlerini artırdı ve Irak'ta Osmanlı egemenliğini tartışılmaz bir biçimde gerçekleştirdi.

En önemlisi de, ikinci kez evlendi. Bu ikinci evliliğin kökü Mithat Paşa'nın gördüğü bir rüyaya dayanıyordu. Paşa bir gece rüyasında İstanbul'da, Belgrad ormanında avlanırken karşısına kıvrak bir ceylanın çıktığını görmüştü. Paşa ceylanın peşine takılarak saatlerce koşuyor ama bir türlü hayvana yaklaşamıyordu. Tam yaklaşırken ceylan bir sıçrayarak kayalardan aşıyor, oralardan da sırtlara tırmanıyordu. Paşa yeniden hayvanın peşine düşüyor, ceylana yaklaştıkça yaklaşıyor, ama tam silahını doğrulturken hayvan bir ağacın arkasına gizleniyordu. Paşa sonunda ceylanı bir su kenarında sıkıştırdı, silahına davranıp tam tetiği çekecekken ceylan dünyalar güzeli çırılçıplak bir kız oluverdi. Paşa silahını indirip hemen kızın yanına vardı. Kız hiç kaçmıyor ve ceylan gözleriyle tatlı tatlı Paşa'ya bakıyordu. Bir süre sonra,

40 dim.

~~ garip ceylanı var

dm, ama7nı be H ^^^m. Beni yakalayamaz-

Z7^fm perden öyle ko?tun k1> p

^^ d Vermedİ" Benim P* bir , f ^k? *** ** kendİ tanlan-

^

Ama 5Imd, cak, evi

<<'«medim.

"" 8el'P

ma...

sen geldin yam- bU,ÇinİçiPlak ^an-bza âşık olmuştu. Onu ku-

L°S:mblid-Kiz da ona J ^

Yoksa

herhalde daha seksi bir dişiydi

laşt, Lki

bir uzak- şey yapıyormuş gibi utandı. Bektaşî dedesi

"Oğlum," dedi, "bu kız senin kısmetin, neden çekiniyorsun? Al bu kızı götür, koynuna al, sev, okşa. O da senden bunu bekliyor. Çok mutlu olacaksınız..." 41

Paşa,

"Tamam, elbette, hiç bırakır mıyım?" derken dede yok oldu. Mithat Paşa ter içinde bu rüyadan uyandı. Rüya hiç bitsin istemiyordu. O kadar mutlu olmuştu ki, ama nereden bulacaktı o

ceylan-kızı?

O sabah hemen Bağdat'taki bir Alevi dedesine gitti. Dergâhta erenler kendisini sevgiyle karşıladılar. Vali'nin dedenin ayağına gitmesi hepsinin gönlünü hoş etmişti. Mithat Paşa dedeyi ziyarete geldiğini söyledi.

"Pirimiz içeride dinleniyor. Bu akşam âyin-i Cem var onun için biraz istirahat ediyor. Hemen haber verelim," dediler. Paşa az sonra perdeyi aralayarak dedenin huzuruna girdi, kendisini saygıyla selamladı. Dede de onu saygıyla buyur etti.

"Hoş gelmişsiniz, başımızın üstüne gelmişsiniz ağam. Merhaba ey dost, merhaba," dedi.

Dede Vali'yle kucaklaştıktan sonra, "Ziyaretinize gelemedik, kusura bakma," dedi. Sonra hemen yanında oturan bir gence, "Oğul," diye seslendi, "canlara şarap getiriver." Bir kâse içinde şarap geldi, önce Vali'ye sundular, sonra da dedeye. Şaraptan birer yudum içildikten sonra dede, li, "Erenler aşkına hu, hu!" dedi. "Bismişah, Allah Allah. Sır ola, nur ola... içtiğimiz şeraben tahur ola. Kırkların ezdiği engür ola." Yeniden kâselerden şarap

yudumlandı. Dede daha sonra, "Söyle oğul," dedi, "söyle can, derdin nedir, derman olalım." Mithat Paşa dedeye rüyasını anlattıktan sonra, "Dedem, bunu nasıl tâbir edersiniz?" diye sordu. Dede babacan bir tavırla,

"Ağam," dedi, "bu çok hayırlı bir rüya. Can, sen bu Bağdat'ta evleneceksin, sevgi pınarında serinleyeceksin. Rüyanda gördüğün ceylan-kız seni bekliyor. Hazret-i Ali o kızı tez günde, tez saatte senin karşına çıkartacak. Onun kıymetini bil. Bir oğlun

II

olacak, ona Hazret-i Ali'nin adını vereceksin. Adı Ali Haydar olsun derim.

42 "Sen daha çok yükseleceksin. Şah'a erişeceksin. Dergâhıma geldin. Seni bağıma bastım. Sevgi kapımızdan süzıldün. Gönlümüzde yerin var. Ama ileride sana çile çektirenler olur, o dönemde Allah sana sabır ve direnme gücü verir diye dua edeceğim, insanın insana kulluğunu yok etmeye çalış. Kimseyi uşak gibi kullanma. Bu sözlerimi unutma. Bizi hoşnut kıldın. Kal sağlıcakla..."

Bu olay Mithat Paşa'nın yaşamında çok önemliydi. Paşa ilk eşi Naime Hanım'la yirmi beş yaşındayken evlenmişti. Çok mutlu olmuşlar ve yaşamın güçlüklerini birlikte göğüslemişlerdi. Bir kız çocukları olmuş ve onu da genç yaşlarda evlendir-mişlerdi. Paşa bir oğlu olsun istiyordu, olmadı. Bağdat'ta bütün yakınları kendisine neden ikinci bir kez evlenmediğini soruyordu, belki de erkek çocukları olabilirdi. Bu erkek evlat düşüncesi Paşa'nın kafasında bayağı yer etti. Bu rüyadan sonra Paşa yavaş yavaş kendisini ikinci bir evliliğe hazırladı. Bunu sezen yakınları da kendisini her fırsatta evlerine davet ediyor ve çeşitli bahaneler uydurarak Paşa'ya, evlenebileceği kızları gösteriyorlardı. Naime Hanım da bu girişimlere hiç karşı gelmiyor,

"Amaan Paşa," diyordu, "bakın benim yaşım kırkı aştı. Bundan sonra size çocuk doğuramam. iyisi mi, size genç bir kız bulalım, eli yüzü düzgün, iyi aile terbiyesi görmüş olsun, ben ona kendi kızım gibi davranırım, o da beni anne bilir, geçinir gideriz. Size mutlaka bir oğlan

doğurur. Daha kırk sekiz yaşmdası-mız. Bir erkek için bu, çok genç bir yaş. Size hiç söylemedim ama ben de size uyacak birini araştırıyorum."

Paşa hiç istemez göründü ama aklı da iyice yattı. Naime'yi gençlik yıllarında çok sevmiştir ve onun üzülmesinden çekiniyordu, oysa durum hiç de öyle görünmüyordu. Paşa bu konuşmadan sonra dünyayı daha güzel görmeye başladı. Dicle nehrinin suları renk değiştirdi sanki, kıyılardaki hurma ağaçları akşamları güneşi daha tatlı uğurlamaya başladılar, ufuk daha pembeleşti, kıyılardan saz sesleri duyuldu, yalıların sulardaki gölgeleri parladı...

Dostlarının evinde yemeğe çağrıldığı zamanlarda Paşa hep meraklı gözlerle evdeki kızları, kadınları izlemeye çalışıyor, ama hiçbirini beğenmiyordu.

Paşa, Naime Hanım'la birlikte bir akşam Bağdat'ın varlıklı ailelerinden birine davet edilmişti. Paşa'yı yemeğe çağıran kişi uzun yıllardan beri Bağdat'ta yaşayan bir Türk'tü. Bağdat yakınlarında bir çiftlik almış ve Iraklı bir kızla evlenmiş ve oralı olmuştu. Evde hem Arapça, hem de Türkçe konuşuluyordu. Aile çok kalabalıktı. Uşaklar, halayıklar, haremağaları da ortalıkta dört dönüyordu.

O sırada Paşa'nın gözleri güzel bir kıza takıldı. Bu kız Arap olamazdı, beyaz tenli, sarışın ve mavi gözlü ve uzun boyluydu. Pembe, sırma işlemeli uzun bir elbise giymiştir. Ayağında burunları kalkık kırmızı papuçlar vardı, başına açık yeşil bir tülbent örtmüştü, boynunda da ince bir altın kolye görünüyordu. Bu kız geçen hafta rüyasında gördüğü ceylan-kıza ne kadar çok benziyordu. Paşa gözlerini bu kızdan ayıramıyordu; büyülenmişti âdetâ. Kız da kendisine bu kadar dikkatli bakıldığını anladığı için gülümsüyor ve gözlerini önüne eğiyordu.

Paşa'nın Bağdatlı dostu bu duygusal havayı anlar gibi oldu. "Paşa Hazretleri," dedi, "bakın size Şehriban'ı tanıtayım. Kızımız sayılır, evimizde büyüdü. Ben ona, 'Sen Çerkezlerin en güzelisin,' derim."

Şehriban bu sözleri duyunca odadan kaçtı. Paşa, "Evet azizim," dedi, "çok haklısınız. Yaratan ne de güzel yaratmış, bir içim su."

"Evet Paşa Hazretleri, biz Şehriban'ı çok severiz. Çok isteyen oldu, hiçbirine vermedik.

Yanımızdan ayrılmasını istemedik. Ama elbette bir gün kısmeti çıkacak, engel olamayacağız, uçup gidecek. Ne diyelim, hayırlısı. Çok da iyi huyludur, incedir, düşüncelidir, duyguludur. İki dili de ana dili gibi konuşur, konaktaki bütün kızların en iyi dostudur." Bağdatlı bey karısına dönerek,

43

"Değil mi Hatice?" diye sordu. "Sen de bir şeyler söylesene." "Vallahi Paşa Hazretleri, Şehriban'ı ben kendi öz kızım gibi 44 büyüttüm, yetiştirdim. Ama Bağdat'ı sevemedi bir türlü. Akli fikri İstanbul'da, ya nasip, ya kısmet..." Paşa,

"Hayırlısı," demekle yetindi.

Naime Hanım bu konuşmaları dikkatle izlemişti. O da Şehri-ban'ı çok beğenmişti, ama içine bir hüznün çöktü. Ne kadar yaşlandığını bir kez daha anladı. Bu kıskançlık mıydı? Evet, neden olmasın? Aralarında yirmi-yirmi beş yaş fark vardı. Şehriban'ı parlak gençlik günleri ve mutluluklar bekliyordu, o ise çoktan inişe geçmişti. Yaşam ne kadar acımasızdı. Şehriban belki de yakın bir gelecekte konağa gelin gelecekti. Paşa'yla ilişkileri artık yeni bir düzene girecekti. Yatağında Paşa'ya o eşlik edecekti. Paşa bütün güzellikleri ve üzüntülerini onunla paylaşacaktı. Ya kendisi ne olacaktı? Paşa Naime'yi hiç dışlayabilir miydi? Hayır, asla, Paşa onu incitecek, üzecek hiçbir şey yapamazdı. Yapmamıştı da şimdiye kadar. Paşa ona her zaman saygılı davranacaktı, buna inanıyordu.

Salonda kısa bir sessizlik oldu. Bunu fark eden Mithat Paşa,

"Konuşmalar bitti mi," diye sordu. "Kimseden ses çıkmıyordu."

Bağdatlı ev sahibi,

"Paşa Hazretleri," dedi, "sizin bu ülkeye ne kadar yararlı olduğunuzu düşünüyordum. Allah sizi başımızdan eksik etmesin."

"Sağolun efendim, çok naziksiniz. Naime Hanım, biz yavaş yavaş kalkalım istersen, kahvelerimizi de içtik. Müsaade istesek."

"Daha çok erken değil mi Paşa Hazretleri? Sizi şanınıza layık bir biçimde ağırlayamadık."

"Daha ne yapacaksınız beyefendi? Karnımız doydu, gözümüz nurlandı."

"Kusura bakmayın Paşa Hazretleri, daha güzel günlerimiz olur inşallah."

"İnşallah efendim, inşallah."

Bu mutlu rastlantıdan bir ay sonra Mithat Paşa ile Şehriban'ın bir dost topluluğu içinde nikâhları kıyıldı. Akşam, Vali'nin konağında pek az kişinin çağrıldığı bir düğün töreni düzenlendi. Şehriban hiç hayal etmediği bir evlilik yapıyordu. Bağdat valisiyle evleneceği hiç aklına gelir miydi? Gelmezdi ama, güzelliğine ve aklına güveniyordu, onları çok iyi kullanmasını bildi. Mithat Paşa'yı yakından tanıyınca aralarındaki duvarlar yıkıldı, yaş farkı ortadan kalktı. İlk başta onu bir baba gibi görüyordu, kısa bir zaman sonra onu yakışıklı, ince ve kibar bir erkek olarak görmeye başladı. Aralarında her bakımdan güzel bir uyum sağlandı. Şehriban artık Bağdat'ın göklerinde dolaşan pembe bulutların arasındaydı ve içinde bir ikinci can taşıyordu.

O arada İstanbul'da cadı kazanları kaynatılıyordu. Mithat Paşa çevrilen dolapları duyduğu zaman Şehriban'a şöyle dedi:

"Bak kızım, dünyada insanlar insanlara hizmet etmek için ne kadar iyi niyet ve temiz düşüncelerle uğraşırlarsa uğraşsınlar, yaptıkları işlere, yarattıkları eserlere her zaman dil uzatanlar olacaktır. Hele bizim memlekette buna bir de cehalet ekleniyor, insanları yiyorlar. Bu çok acı bir şey. Kaç yıldır bunları görüyorum, ama alışamıyorum bir türlü, isyan etmemek elde değil."

Şehriban,

"Paşam," dedi, "üzülmeyin. Bakın ben sizinle ne kadar mutluyum. Siz de mutlusunuz. Geri yanma boş verin."

Mithat Paşa'yı kıskananlar, çekemeyenler neler uydurmuyorlardı? Irak geliyor mu? Tamam, ya yarın bağımsız olmak isterse? Ya yarın Mithat Paşa da orada, Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi, başına buyruk kesilirse? Padişah'a baş kaldırırsa?

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa bu söylentileri yayıyor ve Mithat Paşa'nın azledilmesine çalışıyordu. Sonunda muradına erdi, Mithat Paşa istifayı bastı, Babıâli de bunu derhal kabul etti.

Paşa hangi yolla İstanbul'a dönecekti? Halep yoluyla. Halep'e gelir gelmez kendisini tutuklamaya kalktılar, sonra da, "Paşa Hazretleri," dediler, "siz Sivas'a sürüldünüz, derhal sürgün yerine gidin."

45

Paşa ne yapacağını şaşırmişti. Sordu, soruşturdu, Sivas'a sürgün kararının geri alındığını öğrendi, Edirne'ye vali olarak atan-46 mıştı. Edirne'nin yolu da İstanbul'dan geçiyordu. Bütün aile, Paşa, Naime Hanım, Şehriban, uşaklar, aşçılar, halayıklar hep birlikte gemiye binip İstanbul'a yollandılar.

III. BÖLÜM

İki Ay On Yedi Günlük Sadrazamlık

Mithat Paşa Bağdat valiliğinden ayrılıp İstanbul'a döndüğü zaman niyeti bir süre dinlenmekti. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın çevirdiği dalaverelerden bıkmıştı, onunla savaşacak gücü de kendinde bulamıyordu. "Devlet işlerinden biraz uzak kalsam da, şöyle bir oturup başımı dinlesem," diyordu. Daha elli yaşına bile basmamıştı, genç sayılırdı. Şehriban da bir çocuk bekliyordu. Zaten o durumda ailenin Bağdat'tan İstanbul'a gelmesi olay olmuştu. Naime de daha kırklı yaşlardaydı, ama bu gelip gitmeler onu çok yormuştu, biraz dinlenmek istiyordu. Şehriban'ın da bu hamile durumunda hiç kendini yormaya, didinmeye niyeti yoktu.

Mithat Paşa istanbul'a gelir gelmez bir de baktı ki, Edirne valiliği kesinleşmiş. Bunlar hep Mahmut Nedim Paşa'nın marifetleriydi. Mithat Paşa istanbul'da kalacak olursa varlığı ile Sadra-zam'ın huzurunu kaçıracaktı, iyisi mi onu istanbul'dan uzaklaş-tırmalıydı. Onun için de bu Edirne valiliği kararını çıkartmıştı.

Mithat Paşa'nın istanbul'a döndüğünü duyan bütün dostları her gün Paşa'nın konağına akın etmeye başladılar. Bunlardan 48 biri de ünlü gazeteci Ebuzziya Tefvik'ti. Hiç karşılaşmamışlardı, ama birbirlerini çok iyi tanıyorlardı. Paşa kendisine, "İbret gazetesinin benim hakkımda yazdığı yazıları iskenderun'da okudum, çok duygulandım," dedi. "Ama ne yazık ki dönüşte izmir'e uğradığım zaman gazetenizin kapatıldığını haber aldım, çok üzüldüm. İbret gerçekten çok yararlı bir gazeteydi, halkı aydınlatıyordu. Kemal Bey'in, sizin, Reşat ve Nuri Beylerin yazılarınızı her zaman beğenerek okudum. Hükümetin basına karşı izlediği politikayı hiç beğenmiyorum. Basın özgür olmalıdır. Kemal Bey'e sevgi ve selamlarımı iletin ve görüşlerini paylaştığımı söyleyin."

Ebuzziya hemen o gün Namık Kemal'i bularak Paşa'nın sözlerini kendisine aktardı ve şöyle dedi:

"Azizim, Mithat Paşa'ya 'Hoşgeldin' demeye gidenlerin haddi hesabı yok. Bir yerden başka bir yere giderken istanbul'dan geçen hiçbir vezir bu kadar coşku ve sevgiyle karşılanmamıştır."

"Ne diyorsun, gerçek mi?"

"Nasıl gerçek olmaz, kendi gözlerimle gördüm. Sen de biliyorsun, devlet adamlarımızın arasında hangisi onun kadar halkın malı oldu? Hangisi onun kadar sevilip benimsendi? Bana bir devlet adamı daha gösterebilir misin?"

"Biz görmedik ama Köprülüler, Koca Ragıp Paşa, Mustafa . Reşit Paşa gibi vezirler az mı sevildiler?"

"Doğru, ama onları tanıyanların sayısı kısıtlıydı. Onların hiçbiri halk yığınlarının malı olmadı." "Doğru."

"Bak, hepimiz biliyoruz, eskiden halk vezirlerin neler yaptığını yakından görüp izleyemez ve ona göre hüküm veremezdi. Şimdi biz halkı biraz aydınlattık, bu ülkede, yetersiz de olsa bir basın var. Bu sayede de halk artık kimin ne yaptığını, ne yapacağını sezinliyor."

"İyi ama, sansür olmadığı zamanlar. Bak, bizi nasıl susturdular."

"Ama susmayacağız."

"Doğru, bizi susturamayacaklar. Biz her zaman hükümetin gidişini kontrol edeceğiz. Bizim parlamento kadar önemli bir 49 rolümüz vardır. Vatana hizmet için kalemimizi kullanmaya devam edeceğiz. Hükümet hiç farkında değil, gazeteleri kapatmakla kendi çıkarlarına zarar veriyor. Bir yönetmelik çıkarırsınlar, söylesinler nelerin yasak olduğunu, neleri istemediklerini, biz de, iyi kötü, ona uymaya çalışalım. Öyle yapmıyorlar ki, sudan sebeplerle bizi susturmaya kalkıyorlar, hem de duruşmasız falan. Hepimiz aç kalıyoruz, oraya buraya sürülüyoruz, perişan oluyoruz. Öyle değil mi Tefvik?"

"Doğru, doğru, Kemal'ciğim, ben de sana şunu söyleyeyim. Bana Mithat Paşa kadar basın özgürlüğünü benimsemiş tek bir devlet adamı gösteremezsin. Bu mübarek adam sanki dünyaya hürriyet davasını savunmak için gelmiş."

"Sana katılıyorum Tefvik, Yeni Osmanlılar'ı onun kadar anlayan olmadı."

Namık Kemal o günlerde Gelibolu'ya atanmıştı, ama gitmemek için ayak sürüyordu. Bir de şu var, göreve gidebilmesi için kendisinden kefil isteniyordu. Evet, bu garip bir şey ama Imparatorluk'ta eskiden böyle bir yöntem uygulanır ve önemli görevlere atananlardan kefil istenirdi. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa Namık Kemal'e de bu yöntemi uygulamaya kalktı,

"Zengin ve itibarlı bir banker kefil gösterin," diye haber gönderdi.

Namık Kemal de,

"O halde ne duruyorsunuz? Beni azledin ve yerime zengin ve itibarlı bir banker gönderin," dedi.

Bu arada birçok tanınmış banker, kefil olmak için Namık Kemal'e başvuruyordu, o ise bu gibi adamlara borçlu kalmak istemiyor ve, "Onlara karşı minnet altında kalırsam yarın dilediğim gibi yazı yazamam. Banker cenapları gelir Gelibolu'nun gelirine el koymaya kalkar," diyordu. Mithat Paşa'nın mesajı Namık Kemal'i çok etkilemişti ve kendisine karşı duyduğu güveni artırmıştı. Ebuzziya ile konuşmasından iki gün sonra Namık Kemal bir akşam geç saatlerde TÖ4

Ebuzziya'nın evine gitti. Ebuzziya o saatlerde Kemal Bey'i karşısında görünce çok şaşırıldı. Namık Kemal cebinden bir zarf çı-1 kartarak,

"Tevfik," dedi, "bunu hemen şimdi Mithat Paşa'ya götüreceksin. Kendisinden alacağın cevabı da hemen buraya getireceksin. Ben seni bekleyeceğim."

Ebuzziya zarfın mührüne baktı: Şehzade Murat Efendi. Biraz heyecanlandı. Demek ki, Mithat Paşa'ya çok önemli bir mesaj götürecekti. Bundan gurur duydu.

"Peki Kemal," dedi, "sen bekle, ben gider gelirim."

O zamanlar çok işlek olan köşebaşlarında, taksi gibi, kiralık at bulunurdu, insanlar bu atlarla gidip gelirler, atçılar da peşlerinden koşarak kendilerini izlerlerdi. Ebuzziya da böyle bir ata binerek Mithat Paşa'nın Beyazıt'taki konağına gitti. Sokağın köşesinde beyaz sarıklı, elleri kalın sopalı iki bekçi oturmuş konuşuyorlardı. Ebuzziya bunlarla hiç ilgilenmeden konağın demir parmaklıklı büyük bahçe kapısından atıyla içeri girdi. Avludaki binek kapısında atından inerek hayvanı beygirciye bıraktı ve kendisini beklemesini söyledi.

Konağın kapısını açan uşağa Paşa'yı hemen görmek istediğini bildirdi. Uşak kendisini salona aldı ve Paşa'nın yemekte olduğunu haber verdi. Ebuzziya salondaki büyük Fransız koltuklarından birine oturarak beklemeye başladı. Bir süre sonra salona gelen Paşa,

"Hayrola," dedi, "korkmadan nasıl geldin?" "Neden korkacaktım Paşa Hazretleri? Benim sizinle görüştüğümü bilmeyen yoktur."

"İyi de, şimdi durum öyle değil. Köşede bekleyen hafiyeleri görmedin mi?"

"Ha... Köşede iki bekçi vardı."

"Tamam, işte onlar bizim bildiğimiz bekçi takımından değiller. Üç gecedir orada konağı gözetliyorlar. Neyse, boşver bunlara. Neden yemekten önce gelmedin? Birlikte iki lokma bir şey yedik."

"Paşam, sağolun, teşekkür ederim ama, geleceğimi hiç bilmi-

yordum. Kemal Bey acele bu mektubu size iletmemi istedi, cevabınızı da evde bekliyor."

Mithat Paşa zarfı açıp mektubu okumaya başladı, yüzünün çizgileri değişti. Bir süre düşündü, sonra,

"Bu mektubu gerçekten Murat Efendi Hazretleri mi yazdırmış?" diye sordu.

Tevfik Bey bilmediğini söyledi. Bunun üzerine Mithat Paşa mektubu Ebuzziya'ya uzatarak,

"Sen Kemal Bey'in yazısını tanırsın, bir de sen bak," dedi:

Tevfik Bey mektuba bir göz attı, yazı Kemal Bey'indi. Paşa,

"Okusana," dedi.

Mektupta veliaht Şehzade Murat Efendi' nin Mithat Paşa'ya hoş geldin dediği belirtiliyor, kendisiyle görüşmekten mutlu olacağı anlatılıyor ve bunun için de Namık Kemal Bey'le konuşması öneriliyordu. Namık Kemal'le Mithat Paşa o güne kadar hiç karşılaşmamışlardı.

Mithat Paşa,

"Pekâlâ," dedi, "Kemal Bey'e söyle, buyursun, kendisiyle konuşmaktan çok mutlu olacağım.

Yarın akşam, yemekten önce gelsin, sohbet ederiz."

Ebuzziya, Paşa'ya teşekkür etti, ama tam gitmeye hazırlanırken Paşa,

"Biraz dur hele," dedi, "otur, konuşalım."

Mithat Paşa Ebuzziya'ya Murat Efendi hakkında bir yığın soru sordu, ama Ebuzziya, Şehzâde'yle daha hiç karşılaşmamıştı, fazla bir şey söyleyemedi. Zaten Murat Efendi'yle işbirliğinin gerekli olduğuna da hiç inanmamıştı. Oysa Namık Kemal Avrupa'dan döndükten

sonra Sadrazam'la ilişki kurmuş ve onun Kurbağalı-dere'deki çiftlik evine ve Fikirtepesi'ndeki yazlık köşküne gidip gelmeye başlamıştı. Ebuzziya bunları anlattıktan sonra Paşa'dan izin istedi, beygirci kendisini avluda bekliyordu, atına bindi, hafiyelere görünmemek için bu kez ters yoldan evine döndü.

Evde Namık Kemal, Abidin Bey ile birlikte kendisini bekliyordu. Ebuzziya durumu anlattı, sevindiler. Ama ertesi gün Mithat Paşa'dan yeni bir haber geldi. Paşa bu görüşmenin bir süre ertelenmesini istiyor ve şöyle diyordu:

"Dün gece uzun uzadıya düşünüp taşındım. Şu bunalımlı günlerde kendisiyle buluşmayı uygun bulmadım. Velihtla sık sık İ2 görüştüğü büinen bir kimseyi gizli olarak evimde kabul ettiğim duyulacak olursa pek çok kimsenin ekmeğine yağ sürmüş oluruz."

Namık Kemal biraz bozuldu, ama anlayış gösterdi, çünkü bu bir erteleme dileği idi, yoksa Mithat Paşa'nın kendisinden yana olduğuna güveniyordu. Durumu Murat Efendi'ye anlattı. O, bu davranıştan hiç hoşlanmadı.

"Öyleyse mektubumu geri yollasın," dedi.

Kemal Bey yine bu işi Ebuzziya'ya yüklemeye kalktı. Bu kez de o,

"Yoo," dedi, "ben gidip isteyemem, sen başka birini gönder. Demek ki, Prens Hazretleri gücenmişler. Eh, ne yapalım, gücenirse gücensin, canı isterse."

Ertesi gün Ebuzziya Mithat Paşa'yı ziyarete gitti. Paşa çok düşünceliydi. Kemal Bey'le buluşmayı ertelediği için de üzgündü.

"Herhalde Kemal Bey'le artık Gelibolu'da görüşürüz," dedi. "Edirne'ye giderken Gelibolu'dan geçerim."

"Demek ki, Paşa Hazretleri, Edirne valiliğini kabul buyurdunuz. Ben efendimizin yerinde olsam kabul etmez, istifa ederdim."

"Evet, bekâra karı boşaması kolay gelir. Ama benim için durum öyle değil. Durun bakalım, gün ola harman ola. Hele sabaha çıkalım, bakalım neler olacak?"

Paşa Edirne'ye gitmeyi hiç istemiyordu, ama ne yapabilirdi? İstifa etse biraz ayıp olacaktı. Çünkü zaten Bağdat'tan istifa ederek İstanbul'a dönmüştü. Padişah bu ikinci istifaya çok tepki gösterecekti. En iyisi gidip huzura çıkmak ve Padişah'a durumunu anlatmaktı. İkinci eşinin doğum beklediğini de söyleyecekti. Belki Hünkâr bunu anlayışla karşılardı. Hele Valide Sultan'a bir ulaşabilse sorun hemen çözüldü ama o çevrede hiçbir yakın dostu yoktu.

Paşa İstanbul'a döndükten iki gün sonra huzura kabul edilmek istediğini Sadrazam'a bildirdi. Mahmut Nedim Paşa ise

i

Mithat Paşa'nın düzeyindeki valilerin huzura çıkmalarına hiçbir gerek olmadığını kendisine ilettili.

Mithat Paşa bunun üzerine doğrudan Mabeyin'e başvurdu, başmabeyinci bunu Hünkâr'a söyledi. Abdülaziz de,

"A... Elbette gelsin, bir görüşelim," dedi. "Kendisini Rusçuk'ta tanıdım, çok becerikli bir adama benziyordu, ama sağ olsun bizim Mahmut Paşa onun hakkında söylenmedik söz bırakmıyor. Çok hayret ettim. Hemen bu akşam üzeri, Sadrazam yokken gelsin, şöyle sakin bir kafayla kendisini dinleyeyim."

Mithat Paşa'ya bu haber iletince Paşa çok mutlu oldu, demek ki düşüncelerini doğrudan Padişah'a duyurabilecekti.

Paşa o gün zaten Hünkâr'dan olumlu olumsuz bir yanıt beklediği için Beşiktaş'ta bir dostunun konağında idi. Haberi alınca akşamı güç etti ve bir atlı arabaya binerek doğru Saray'a gitti. Abdülaziz kendisini güler yüzle karşıladı:

"Maşallah Paşa Hazretleri, son gördüğümden beri hiç değişmemişsiniz. Bağdat güneşiyle yüzünüz biraz yanmış o kadar. Sizi çok dinç ve zinde buldum. Buyurun, oturun konuşalım. Size söyleyeceklerim var. Bağdat valiliğinden istifanız, inanır mısınız, beni çok üzdü, hiç

istemezdim. Ama bakın, şunu da söyleyeyim, gerçekleri öğrendikten sonra, istifanızı kabul ettiğime çok üzüldüm. Ama durun, önce birer kahve içelim."

Kahveler geldikten sonra Abdülaziz sözü Mahmut Nedim Paşa'ya getirerek Sadrazam'ın birtakım zararlı işler yaptığını anlattı ve bu konularda Mithat Paşa'nın düşüncelerini öğrenmek istedi. Mithat Paşa hiç bu konulara girmek ve Sadrazam'ı eleştirmek istemiyordu, yalnız Bağdat'ta yaptığı işler üzerinde bilgi vermek ve bu çalışmalarının nasıl engellendiğini anlatmakla yetindi. Ama o çalışmaları engelleyen Mahmut Nedim Paşa'ydı. Abdülaziz bunları anlamayacak kafada bir insan değildi.

Sonra temel sorunlardan söz açıldı. Mithat Paşa tüm Osmanlı vatandaşları arasında hiçbir din, ırk ve dil ayrımı gözetilmeden herkesin Osmanlı sayılması gerektiğine inanıyordu, tüm vatandaşlar arasında eşitlikten yanaydı. Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemek için çokuluslu bir yönetim sistemi-

53

nin kurulmasını savunuyordu. Hanedana karşı değildi. Gülhane Hattı Hümayunu'nda belirtildiği gibi, müslümanlarla gayri 54 müslim vatandaşlar eşit haklara sahip olurlarsa İslam tarihinde eşine rastlanmaz bir reform yapılacak ve müslüman olmayan vatandaşlar da Osmanlı devletini içtenlikle savunacaklar ve İmparatorluk'tan ayrılmaya kalkmayacaklardı. Bunun için de Batı'da uygulanan hak, hukuk, adalet ve eşitlik ilkelerinin bizde de uygulanması gerekiyordu. Mithat Paşa Sultan Aziz'e bu konulardan söz etti. Bu görüşler Padişah'a çok uygun geldi. Mustafa Reşit, Âli ve Fuat Paşalar da Mithat Paşa gibi düşünmüşlerdi.

Bu konuşmalar ezan saatine bir çeyrek kalana kadar sürdü. Her ikisi de biraz yorgun görünüyordu. Abdülaziz sonunda,

"Buyurunuz Paşa Hazretleri, bu akşam rahat ediniz. Yarın yine görüşürüz," diyerek, koltuğundan doğruldu.

Mithat Paşa büyük saygı gösterileriyle Padişah'a veda etti. Heyecan içindeydi. Edirne'ye gitmek istemediğini bile söyleyememişti. Ama içinde büyük umutlar belirdi. Demek ki, Hünkâr gerçekleri anlamış ve Sadrazam'a karşı güvensizlik duymaya başlamıştı. Mithat Paşa'nın içi içine sığmıyordu.

Konağa dönmesi gecikince eşleri çok merak etmişlerdi. Nai-me Hanım kapıda kendisini karşıladı,

"Paşam," dedi, "çok merak ettim, ne oldu? Zatışâhâne sizi huzura kabul etti mi?"

"Etti," dedi, "galiba Mahmut Nedim Paşa'nın artık foyası meydana çıktı. Bana öyle geliyor ki, yakın zamanda bir şeyler olacak."

"Aman, inşallah."

"Bunları size uzun uzun anlatacağım, Şehriban nasıl? Önce onu bir göreyim."

Şehriban divana uzanmış, Paşa'nın dönüşünü bekliyordu.

"Çok şükür Allahıma," dedi, "eve dönebildiniz."

"Kusura bakma, seni bekletmek ve üzme istemezdim, derhal şunu söyleyeyim, burada kalıyoruz. Çocuğu burada doğuracaksın. Anladığım kadarıyla Edirne'ye gitmeyeceğiz."

Şehriban sevinçten çılgınlık attı. Sonra,

"Dilerim Allah'tan Zatışâhâne inşallah sadaret makamına sizi getirir," dedi. "Sizden iyisini, sizden çalışkanını, sizden dürüst birini bulacak değil ya."

55

"Neler söylüyorsun Şehriban, hiç öyle şey olur mu? Ben kaç yıldır İstanbul'dan uzaklardayım. Hünkâr'ın çevresinde o kadar çok vezir, paşa var ki, onların çevirmediği oyun yok. Hünkâr bula bula beni mi bulacak?"

Mithat Paşa huzurdan ayrılır ayrılmaz Padişah, başmabeyin-cisi Hurşit Bey'i yanına çağırarak,

"Hurşit," dedi, "hemen bir arabaya atla ve doğru Bebek'e git, Sadrazam'ı bul ve mühür hümayunu geri istediğimi söyle."

"Aman Sultanım, bendeniz nasıl yaparım bu işi?"

"Yaparsın Hurşit, yaparsın. Ne diyorsam, git, onu yap."

"Başüstüne Sultanım."

"Dur, söyleyeceklerim o kadar değil, sonra hemen kalkıp Mithat Paşa'nın konağına gideceksin ve mühür hümayunu kendisine teslim edeceksin, yarın sabah da huzura gelmesini söyleyeceksin."

"Başüstüne Hünkârım."

O akşam Mithat Paşa, eşleri Naime Hanım ve Şehriban Hanım'la birlikte yemeğini yerken kapı vuruldu. Az sonra kâhya yemek salonuna telaşla girerek,

"Paşa Hazretleri," dedi, "Mabeyinci Hurşit Bey geldi, sizi görmek istiyormuş."

"Tabii, elbette, buyursun, salona alıver, ben de elimi yüzümü yıkayıp geliyorum."

Mithat Paşa gecelik entarisiyle yemeğe inmişti, hemen yatak odasına çıkıp kılığını kıyafetini düzeltti, sırtına hırkasını alıp salona geldi.

"Maşallah Hurşit Beyefendi, hayrola iyi haberler getirdiniz inşallah."

"Vallahi Paşa Hazretleri, çok affedersiniz, bu saatte sizi rahatsız etmek istemezdim, ama Zatişâhâne hemen bu akşam sizi görmemi ve emaneti teslim etmemi emretti."

56

"Ne emaneti, Hurşit Bey?"

"Efendim, Zatişâhâne ile bugünkü görüşmenizden sonra, belki tahmin buyurmuşsunuzdur, mühür hümayunu teslim etmeye geldim."

"Aman, ne diyorsunuz Beyefendi, hiç tahmin etmemiştim, bu kadar çabuk..."

"Evet Paşa Hazretleri, bu kadar çabuk. Akşamüstü Hünkâr'ı tenvir ettiniz. Hemen bendenizi Sadrazam'a gönderip mühürü geri almamı emretti. Mahmut Paşa'yı az önce Bebek'teki konağında buldum, irade-i şahaneyi kendisine tebliğ ettim, çok şaşırды, 'Ya... hiç beklemezdim,' demekle yetindi. Mühür zaten setresinin cebindeymiş, hemen çıkartıp verdi. Buyurun Paşa Hazretleri, mühürü hümayunu zatıdevletlerine takdim ediyorum. Ne mutlu bana, sadrazamlığa tayininizi müjdelemek şerefi bana düştü."

"Teşekkür ederim Hurşit Bey, sağ olun. Yarın cuma, Sadaret kapalı. Babıâli'ye kimse uğramaz. Ne yapacağız o zaman? Ama her şeyden önce yarın sabah herhalde Zatişâhâne'yi ziyaret ederek teşekkürlerimi arz etmem ve emirlerini almam gerekecek. Zaten Zatişâhâne akşamüstü ayrılırken bana, 'Yarın yine görüşürüz,' demişti."

"Çok doğru Paşa Hazretleri, yarın sabah erkenden huzura çıkmanız doğru olur, zaten usul böyledir."

"Evet, ama ben şimdiye kadar hiç sadrazam olmadım ki, âdetleri, usulleri bileyim."

"Paşa Hazretleri, yarın sabah ben sizi Dolmabahçe Sara-yı'nda karşılar Zatişâhâne'nin huzuruna çıkartırım."

"Hay hay Hurşit Bey, usul neyse ona uyarız."

Mithat Paşa Hurşit Bey'i konağın kapısından uğurladı. Eşleri yemek salonunda sabırsızlıkla kendisini bekliyorlardı.

"Anlatın Paşam, neler oldu?"

"Haklıymışsın Şehriban, işte mühürü hümayun, tahminin doğru çıktı."

"Dememiş miydim? Yaşayın Paşam. Artık size ne diyeceğimizi şaşıracağız. Sadrazam Hazretleri mi desek acaba?"

"Bırakın şakayı, ben ne isem yine oyum. Sadrazamlık geçicidir, bugün varsa yarın yoktur, insan insan olmalı. Yarabbi şükür, bunu da gördüm. Doğru yoldan ayrılmamanın mükâfatı bu işte."

Paşa'nın gözlerinin içi gülüyordu. Belli ki coşku içindeydi. O gece gözüne uyku girmediydi.

Ertesi sabah erken saatlerde Sadaret arabası gelmiş, kapıda bekliyordu. Ev halkı Paşa'yı heyecanla uğurladı. Paşa konaktan çıkarken Naime Hanım, "Aman Paşa," dedi, "sinirlerinize hâkim olun, soğukkanlılığınızı koruyun. Sakın Zatîşâhâne'ye ters bir şeyler söylemeyin. Ben sizi bilirim, birden kafanız kızdı mı gözünüz hiçbir şeyi görmez. N'olur Paşam, duygularınıza kapılmayın. Biraz da yüzünüz gülsün, sakın abus çehreli olmayın..."

"Elbette Naime Hanım, elbette. Yüzüm şimdi gülmeyecek de ne zaman gülecek?" Temmuzun son günüydü, havanın çok sıcak olacağı daha günün erken saatlerinden belliydi. Başmabeyinci herkesi seferber etmişti, mabeyinciler, kâtipler, hademeler, uşaklar Dolmabahçe Sarayı'nın önünde sıra sıra dizilmişler, saltanat arabasının gelmesini bekliyorlardı. Saray'ın merasim kapısı açılmış, askerler ve zaptiyeler kapı önünde sıralanmışlardı.

Saltanat arabası Saray'ın önünde görününce sevinç çığlıkları atanlar oldu. Mabeyin halkı Mahmut Nedim Paşa'nın keyfi yönetiminden, yolsuzluklarından öyle bir bıkmıştı ki, yerine kim gelse alkışlanacaktı. Mahmut Paşa on bir aylık iktidarı dönemin--de bütün görevlileri yerlerinden alıp taşraya göndermiş ve Babîâli'yi darmadağın etmişti. Mabeyinciler bile yarın başlarına neler gelebileceğini düşünerek huzursuzluk içindeydiler.

Mithat Paşa arabadan iner inmez bütün görevliler ellerine sarıldılar, kimisi el öptü, kimisi ceketinin eteğini. Abdülaziz tahta çıktığından beri, on bir yıl içinde bu insanlar Saray'ın kapısında sekiz sadrazam karşılaşmışlardı: Sadaret koltuğunda en uzun oturan Fuat Paşa olmuştu. İki sadrazamlık döneminin toplamı dört yıl üç ay ediyordu. Âli Paşa'nın iki döneminin toplamı da dört yıla yakındı. Ötekilerin dönemi bir yıl bile sürmemişti.

57

Hünkâr'ın huzuruna giderken Mithat Paşa'nın kafasından bunlar geçiyordu. Devr-i saltanatı kaç ay sürecekti acaba? '8 Abdülaziz Mithat Paşa'yı güler yüzle karşıladıktan sonra kendisinin sadrazamlığa atandığını belirten hattı hümayunu başmabeyinciye okuttu. Bu yazıda şöyle deniyordu: "Vezirim Mithat Paşa,

"Hasbellüzum, önceki sadrazam Mahmut Paşa'yı görevinden aldım, yeteneklerini ve gücünü bildiğim için seni sadrazamlığa getirdim. Allah herkesi başarılı kılsın. Amin." Yazı okunduktan sonra Hünkâr,

"Hayırlı olsun," dedi, "derhal Babîâli'ye gidip görevinize başlayın. Emir büyürdüm, bugün herkes görevi başında olacak."

Mithat Paşa kendisine gösterdiği güvenden dolayı Zatîşâhâ-ne'ye sevgi ve bağlılıklarını bildirdikten sonra Saray'dan ayrıldı. Yeni Sadrazam'ın o sabah geleceğini öğrenenler Sirkeci'den Babîâli'ye giden caddeyi doldurmuşlar, Paşa'nın gelmesini bekliyordu. Mithat Paşa halkın coşkun gösterileriyle karşılandı. O güne kadar orada, bu kadar çok insanın toplanması görülmuş şey değildi.

Kapılar açılmış, insanlar bekleyiyordu. Mithat Paşa halkı selamladıktan sonra doğru Sadaret dairesine girdi. Mahmut Nedim Paşa döneminin nazırları ve vezirler de oradaydılar.

Kendisinin sadrazamlığa atandığını bildiren hattı hümayun orada bir kez daha okundu. Paşa kimileriyle kucaklaştı, kimileriyle öpüştü. Mithat Paşa'nın ilk sadrazamlık dönemi böylece başlamış oluyordu.

İktidar artık Mithat Paşa'nındı. Kaç yıldır buna hazırlanmıştı. Mutlaka önemli devrimler yaparak yönetimi değiştirmesi gerektiğine inanıyordu, ilk iş olarak güvendiği insanları işbaşına getirerek yeni bir hükümet kuracaktı. Cevdet Paşa Maraş'a sürülmüştü, onu getirip Maarif nâzın yaptı. Yaptı da iyi mi yaptı acaba? Dokuz yıl sonra Cevdet Paşa Adliye nâzın olarak Mithat Paşa'yı İzmir'de tutuklatacak ve İstanbul'a dönerken gemide yol boyunca sorgulayacaktı.

Şirvanizâde Rüştü Paşa'yı Evkaf nazırlığına getirdi, Mahmut

Nedim Paşa'nın sürgüne gönderdiği ya da görevinden aldığı birkaç kişiyi İstanbul'a çağırarak kendilerine yeni görevler verdi. Paris sefiri Cemil Paşa'yı Hariciye nazırlığına atadı. Cemil Paşa Avrupa ülkelerinde Mahmut Nedim Paşa'ya gösterilen tepkileri çok iyi biliyordu, onları anlatırken şöyle dedi:

"Paşa Hazretleri, Mahmut Paşa'nın bütün memurları hallaç pamuğu gibi oradan oraya attığını Avrupa'da duymayan kalmamış, Avusturya imparatoru bir gün bana, 'Sizin memurlarınız promönad'a mı çıktılar?' diye sordu. Ne söyleyeceğimi şaşırdım."

Mithat Paşa Mahmut Nedim Paşa'dan kötü bir miras devralıyordu. Onun yolsuzlukları anlatıla anlatıla bitmiyordu. Büyük Reşit Paşa onun için, "Mahmut Bey cıvık sabuna benzer, ne el yıkamaya gelir, ne de çamaşıra," demişti. Yabancı dil bilmediği için dil bilenlerin karşısında aşağılık duygusuna kapılırdı. Ordudaki yabancı uzmanları atmış, tıptan Fransızca'yı kaldırmıştı. "Uzaktaki devletlerden bize yarar gelmez, Rusya ile iyi geçinelim," diye Rusların en büyük dostu, hatta İstanbul'daki temsilcisi durumuna gelmişti. Hukuktan ve maliyeden hiç anlamazdı. Rüşvet ve hırsızlık alıp yürümüştü. Saray'da savurganlığın sınırı yoktu. İşte yeni sadrazamın bütün bu yolsuzlukları temizleyerek yeni bir düzen kurması gerekiyordu. Ama başarabilecek miydi?

Mithat Paşa'nın göreve başlarken en güvendiği insanlardan biri Kilikyan Vasıf Efendi'ydı. Paşa Vasıf Efendi'yi hiç yanından ayırmamıştı. Vasıf Efendi Bağdat'ta üç yıl Mithat Paşa'nın özel sekreterliğini yapmıştı. Paşa İstanbul'a dönünce Vasıf Efendi de Bağdat'tan ayrıldı. Mithat Paşa sadrazam olur olmaz onu yine yanına aldı. Vasıf Efendi Paşa'nın Fransızca yazılarını hazırlamakla yetinmiyor, malî konularda kendisine yardımcı olmaya çalışıyordu. Paşa göreve başlar başlamaz malî konulara el attı. Çünkü Mahmut Nedim Paşa'nın devleti iflase sürüklediğini çok iyi biliyordu, ama bunun kanıtlarını bulmak gerekti. Bu işlerde Vasıf Efendi'nin yardımını istedi.

Vasıf Efendi Maliye Nezareti'nden gerekli dosyaları getirtti,

59

60

inceledi, bir de baktı ki durum felaket, yolsuzlukların hesabı yok. Hemen Sadrazam'm yanına vararak,

"Paşa Hazretleri," dedi, "eğer durumunuz müsaitse yarın sabah bir süre hiçbir ziyaretçi kabul etmeyin, size çok önemli şeyler anlatmak istiyorum."

"Olur Vasıf Efendi, kimseyi kabul etmem, oturur seni dinlerim. Bir şeyler bulabildin mi bari?"

"Bulmaz olur muyum Paşa Hazretleri, devlet batıyor!" "Yaa, bunları yarın sabah, bana bir bir anlat bakalım." Mithat Paşa her sabah, daha paşalar, müdürler, kâtipler gelmeden Sadaret'e gidip çalışmaya başlıyordu. Ertesi sabah yine öyle oldu. Vasıf Efendi daha da önce gelmiş, kendisini bekliyordu. Kahveler söylendikten sonra Vasıf Efendi anlatmaya başladı.

"Paşa Hazretleri," dedi, "durum sandığımızdan da kötü. Biliyorsunuz, her yıl hazırlanan bir muvazene defteri var. Bu defter bir çeşit bütçe. Devletin gelirleri ve giderleri bu defterde gösteriliyor."

"Biliyorum elbette, hiç bilmez miyim? Ben de bu defterde gösterilenlerin gerçeğe uymadığı kanısındayım."

"Hakkınız var Paşa Hazretleri, çok doğru. Bakın neler olmuş, Mahmut Nedim Paşa'nın Köçekoğlu Agop Efendi aracılığıyla Avrupa ülkelerinden on milyon lira borç aldığını biliyorsunuz elbette. Bu borcun faizleri var. Her yıl yüz binlerce liranın üstünde olan bu faizler bütçede yer almamış.

"Bütçede giderler iki milyon gösteriliyor, oysa gerçekte, giderler üç milyonu buluyor.

Mahmut Nedim Paşa Hünkâr'a sunduğu raporda bütçeyi denk göstermekle kalmamış, beş yüz bin lira da gelir fazlası uydurmuş.

"Bu paranın yüz bin lirasını Padişah'a vermiş, üç yüz elli bin lirayla İngiltere'ye bir zırhlı ısmarlamış, geri kalanına da kendisi el koymuş. Benim hesaplanma göre gerçekte Mahmut Nedim Paşa'nın yürüttüğü para yüz bin lirayı buluyor."

"Ooh, ne âlâ bütçe, yüz bin lira açıktan Padişah'a, yüz bin lira da kendisine."

"Evet Paşa hazretleri, durum ne yazık ki böyle. Peki, bu açık nasıl kapatılacak? Ereğli Kömür Madenleri'nin gelirlerini Tersa-ne'ye aktarmış, Tersane'nin masraflarını Hazine-i Hassa vapurlarına yüklemiş, vapurların gelirlerini de 'kâr' diye göstererek Saray-ı Hümayun'a vermiş. Bunlara karşılık vilayetlere ayrılan paralar kısılmış. Kendisine karşı koyanları sürgüne göndermiş. Çalıp çırpıtığı paralar az gelmiş olmalı ki, Mısır'dan, Rumeli Denizyollarından, Ereğli Kömür Madenleri'nden ve zırhlı gemilerin yapımından akıl almaz paylar almış. Anlatmakla bitecek gibi değil. Adam, devletin içini oymuş da kimse farkına varmamış."

"inanılır gibi değil."

"Evet ama gerçek böyle."

Mithat Paşa Vasıf Efendi'den aldığı belgeleri teker teker inceledi ve bir rapor hazırlayarak doğru Saray'a gitti, huzura kabul edildi ve bunları ayrıntılarıyla Padişah'a anlattı.

Abdülaziz hiç hoşlanmadı bu duyduklarından, çünkü Saray'a ayrılan paraların birtakım uydurma hesaplardan kaynaklandığı ortaya çıkıyor ve kısılması öngörülüyordu. Oysa Padişah ve Saray halkı sonsuz bir savurganlığa alışmıştı. 'Mithat Paşa Saray'a para vermemek için Hazine'yi borçlu göstermek istiyor,' diye düşündü, sonra da Sadrazam'a dönerek,

"Bu işi bir inceleyelim bakalım," demekle yetindi.

Mithat Paşa bu yolsuzluk işinin peşini bırakmak niyetinde değildi. Durumu heyet-i vükelâyâ anlattı. Vekiller bu tür söylentileri duymuşlardı ama, ellerinde kanıt yoktu. Belgeleri görünce, "Güneş balçıkla sıvanmaz," dediler, "Mahmut Paşa'yı davet edelim, olup bitenleri anlatsın bakalım. Her şey ortada..."

Deneyimli vekillerden biri de,

"Aman," dedi, "fincancı katırlarını ürkütmeyelim, başımıza iş açarız. Önce Zatışâhâne'den bir irade-i seniyye alalım, ondan sonra."

Hepsi bu öneriye katıldılar. Mithat Paşa huzura çıkıp Mahmut Paşa'dan hesap sorulması için izin istedi. Padişah da iste-

61

62

meye istemeye bu izni verdi. Bunun üzerine Mahmut Nedim Paşa Babî'li'ye çağrıldı.

Heyet-i vükela toplantısına bütün vekiller katılıyordu. Bir zamanlar görevlerinden alıp sürgüne gönderdiği vekillerin karşısında Mahmut Paşa şimdi sanık durumundaydı. Kurula Mithat Paşa başkanlık ediyordu. Mahmut Nedim Paşa vekillere yaranmak istercesine zoraki gülümsemekle hepsini selamladı, yer verdiler, süklüm püklüm oturdu. Suç işlemiş ürkek bir kediye benziyordu. Gözleri biraz şaşmış olduğundan bakışlarındaki anlam da pek anlaşılamiyordu. Kendisine Kör Mahmut Paşa da derlerdi. Namık Kemal onu kediye benzettiği için o devrildikten sonra şu şiiri yazmıştı:

Kedimin her gece böbrekle dolardı sepeti Yok idi rahatının nimetinin hiç adedi Çeşmi şehlâ nizehifarik iken nik-ü bedi Kedimi gaflet ile farei idbar yedi Yüreğim yandı buna, ah kedi vah kedi

Mahmut Nedim Paşa Sadrazamlıktan atıldığı zaman da Bebek'teki yalısının önüne sandallarla gelenler,

Ey Nedim, ey bülbülü şeyda niçin hamuşsun Sende evvel çok nevalar güftügülar var idi diye gazeller söylemişlerdi.

Mithat Paşa her zamanki sert bakışlarını bir süre sanığın üzerinden ayırmadı. Bu muydu Bağdat'tan dönerken kendisini tutuklatmak için Halep'e telgraf çeken adam? Bu muydu kendisini Abdülaziz'le konuşurmak istemeyen o kibirli sadrazam? İşte şimdi o adam yolsuzluk suçundan heyet-i vükelâda yargılanacaktı. Mithat Paşa,

"Mahmut Paşa," dedi, "hakkınızda maalesef çok kötü bir dosya hazırlandı. Sizi buraya çağırmanın nedeni şu: Bir süre önce Hazine borçlarının ödenmesi için 'İtibarı Umumi Osmanlı

Kumpanyasından on milyon lira borç almışsınız. Bu borcun alınmasına yardım eden Dobini adındaki bir bezirgana mükâfat olarak yüz bin lira ödemişsiniz. Hazine defterlerinde öyle görü- 63 nüyor. Oysa böyle bir adam ortalarda yok. Borç anlaşmasında da böyle bir komisyondan söz edilmiyor. Araştırdık, bu paranın ödenmesini siz istemişsiniz. Söyleyin bakalım, ne yaptınız bu paraları? Size hiç yakışır mıydı böyle yolsuzluklar? On bir ay sadrazamlık koltuğunda oturmuş bir kişisiniz. Bu devletin adını, onurunu nasıl kirletirsiniz?"

Mahmut Nedim Paşa şaşkınlıkla gözlerle önüne bakıyor ve küçüldükçe küçülüyordu. Ne söyleyebilirdi ki? Mithat Paşa yeniden gürlendi,

"Paşa, senden hesap istiyorum, konuş!"

Mahmut Paşa,

"Efendim, sayın Sadrazam Hazretleri, ortada bir devlet sırrı vardır, açıklayamam."

"Ne demektir devlet sırrı be adam? Sen kime yutturuyorsun devlet sırrını? Paşa, Paşa Hazretleri, senin karşında heyet-i vükelâ var."

"Muhterem Sadrazam Hazretleri, açıklayamam, devletin yüksek menfaatleri ve imparatorluğun bütünlüğü söz konusudur."

"Bırak bunları şimdi, onları iktidarda olduğun zaman söylersin, geçti artık, konuş, anlat bakalım, neymiş devletin o yüksek menfaatleri?"

"Sadrazam Hazretleri, arz edeyim müsaade ederseniz, ben bu parayı Saray'a takdim ettim!"

Sanık böyle söyleyince akan sular duracaktı, ama öyle olmadı. Öteki nazırlar da,

"Paşa, sen yalan söylüyorsun," dediler. "Böyle olsaydı hiç Za-tışâhâne senin yargılanmana izin verir miydi? Buraya zimmetine para geçirmek suçuyla geldin. Bu parayı nereden edindiğini bilmeyen kalmadı. Zatişâhâne de bunu biliyor. Heyet-i vükelâya bu konuda yetki veriyse senin suçunu itiraf etmeni istiyor demektir."

Vekiller heyeti, "Gereği düşünülmüştür, sanığın yolsuzluğu kesinleşmiştir, yüz bin liranın kendisinden tahsil edilmesine," 64 diye kararını verdi.

Mahmut Paşa sızlanmaya, ağlamaya başladı.

"Şerefsizim, namerdim, kendim için beş para aldım," dedi, "ama mademki beni suçlu buluyorsunuz, ne diyebilirim, bana biraz süre tanıyın."

"Süre müre yok Paşa, yürüttüğün paraları geri vereceksin."

"Vallahi param yok, bunu bir defada ödeyemem, hiç değilse taksitle bağlayın."

"Param mı yok? Ya malın mülkün? Köşklerin, yalıların, mücevherlerin? Sat da öde."

Sonunda heyet-i vükelâ sanığı salondan çıkartıp gizli bir oturum yaptı, sanığın yüz bin lirayı taksit taksit ödemesine karar verdi.

Ama Mahmut Nedim Paşa yine ne yaptı yaptı, Hünkâr'm huzuruna çıktı, ağladı, sızladı, neler anlattıysa anlattı, Abdülaziz de kendisine acıdı ve suçunu affetti. Neden acaba? Anlaşılamadı. Mahmut Nedim Paşa'nın kendisini savunurken söylediklerinde bir doğruluk payı var mıydı, bilinmez.

Bilinen şu ki, Mithat Paşa devrildiği zaman Beylerbeyi'nde bir sahilhane kiralamış, orada oturuyordu. Mahmut Paşa da sandallar buldu, adamlar tuttu, bunlar Mithat Paşa'nın yalısının önünde sabahlara kadar,

"Aman, aman Bağdatlı, dudağı baldan tatlı, cilvesi gayet tatlı" diye türküler söylediler.

Dahası da var. Abdülaziz iki yıl bile geçmeden Mahmut Nedim Paşa'yı yeniden sadret koltuğuna oturttu. Paşa ikinci kez de yedi ay yirmi iki gün o koltukta kaldı.

Mithat Paşa devlet işleriyle uğraşırken ailesine ve evine pek zaman ayıramıyordu. Naime Hanım'dan olan kızı Memduha büyümüş ve Vefik Bey'le evlenerek konaktan ayrılmıştı.

Aileyi Paşa'nın kız kardeşi Sıdıka Hanım çekip çeviriyordu, Şehriban da çocuk bekliyordu.

Sıdıka Hanım'la Naime Hanım kaç haftadır onun telaşı içindeydiler. Önce bir kundak takımı hazırlandı.

Kundağın içine pamuklu bezler ve tülbentler yerleştirildi, bebeğin omuzlarını ve ayaklarını sarmak için yumuşak sargı bezleri kesildi, yine tülbentten bir mavi yazma yemeni, yeşil bürümcük- 65 ten işlemeli duvak, zıbın, kırmızı kurdeleli bir takke satın alındı. Bunların hepsi bir bohçaya yerleştirilip kaldırıldı.

Ailenin tanıdığı emektar bir ebe eve çağrıldı, o da Şehriban'ı iyice bir muayene ettikten sonra sağlık durumunun çok iyi olduğunu ve rahat bir doğum yapacağını söyledi.

Ebenin önerisi üzerine, koltuğa benzer, ceviz bir doğum iskemlesi ve beşik yaptırıldı, gerekli ilaçlar, loğusa şekeri, şerbet sürahisi alındı, loğusa yatağı hazırlandı. Ebe doğumun çok yakın olduğunu söylüyordu, ama Paşa'nın evde oturup da doğumu beklemesi hiç söz konusu olamazdı.

Bir akşam Paşa konağa döndüğü zaman kapıda sevinç çığ-lıklarıyla karşılandı; Paşa oğlan çocuk babası olmuştu. Çocuğun göbeğini keserken Ali denmiş, göbeğin üzerine üç çörek otu konmuş ve çocuk kundaklanmıştı. Paşa, Şehriban'ı loğusa yatağında kucakladı. Çocuğa ad bulmak hiç sorun olmadı, zaten kaç aydır, "Çocuk oğlan olursa adı Ali Haydar olsun," deniyordu. Paşa Bağdat'taki Alevi dedesinin sözünü hiç unutmamıştı.

Mithat Paşa son yılların, belki de yaşamının en mutlu günlerini yaşıyordu. Hem sadrazam olmuştu, hem de erkek çocuk babası. Bütün o soğukkanlı görünüşünün arkasında sevinçten çıl-dırıyordu ama bunu belli etmemeye çalışıyordu.

Paşa bebeği kucağına aldı, kıbleye karşı tuttu, sağ kulağına 'Kelime-i şehadet' okuduktan sonra üç kez 'Ali Haydar' diye seslendi.

Ertesi gün Şehriban'a yakın akrabalarından altın ve gümüş takılar, değerli kumaşlar gelmeye başladı, çocuğa elmaslı bir maşallah takıldı. Bazı akraba ve dostlar da şekerlemeler, kurabiyeler, anasonlu çörekler, altın ve gümüş çingiraklar gönderdiler.

Naime Hanım da kendisi doğurmuş gibi Ali Haydar'la ilgileniyor, beşiğini sallıyor ve bebeğe ninniler söylüyordu:

TÖ5

66

Tuna suyu durudur Bozca kırlar kurudur Oğlum Tanrı kuludur Uyusun da büyüsün ninni Bahçelerden su gelir Tekkelerden hu gelir Yavrum yattı beşiğe Şimdi uykusu gelir Ali Haydar'ın dünyaya gelişi Beyazıt'taki konağa işte böyle bir mutluluk havası getirmişti. Mithat Paşa'nın başı o ilk sadrazamlık döneminde bir kez de Mısır Hıdivi İsmail Paşa'yla derde girdi. Daha Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Hıdiv İsmail Paşa İstanbul'a gelerek Fransa'dan borç alabilmek için Hünkâr'dan izin istemişti. Çünkü Mısır o yıllarda bağımsızlığa kavuşmamıştı, dış ilişkilerde ve malî işlerde Hünkâr'ın izni gerekiyordu. Mısır Fransa'dan borç almış, almamış, Padişah'ın hiç umurunda değildi. Kafasını öyle şeylerle yormuyordu. Borçların, kredilerin, yatırımların, yabancı ortaklıklara verilecek ayrıcalıkların devletlerin başına ne dertler açacağından hiç haberi yoktu, bunları öğrenmek de istemiyordu. Onun Saray'da yapacağı başka işler vardı. Hem Sadrazam ne güne duruyordu. Mahmut Nedim Paşa'yı huzura çağırırdı.

"Bak Paşa," dedi, "Hıdiv Fransa'dan borç almak için bizden izin istiyormuş, verelim gitsin.

Alan razı, satan razı, bizi ne ilgilendirir?"

Sadrazam da,

"Elbette Hünkârım," dedi, "bize ne? Ne halleri varsa görsünler. Borç veren bunu tahsil edeceğini biliyor ki veriyor. Hem borç memleketi kalkındırır, ihya eder. Şu sefil Arapların da cepleri biraz para görsün. Onlar paralanırlarsa bize de düşer elbette."

"Tamam öyleyse, sen hemen bir ferman hazırla, Hıdiv'i mutlu edelim."

"Edelim Hünkârım, başüstüne."

İyi de, bu fermanı hazırlamaya Mahmut Nedim Paşa'nın devr-i sadareti yetmedi. Sadrazam bir akşamüstü gümbür gümbür yuvarlanınca ferman da askıya alındı.

Mithat Paşa iktidara gelince Hıdiv Hazretleri bu ferman işini hatırlatmak istedi, Abdülaziz de Sadrazam'ı çağırarak,

"Bakın Paşa Hazretleri," dedi, "askıda kalan bir iş var, önemli değil, ama siz daha sadarete gelmeden önce Mısır Hıdivi'ne söz vermiştim, Fransa'dan borç alacakmış, benim iznimi istedi. Ben de kabul ettim, 'İstedığınız kadar borç alın, borç zenginliktir,' dedim. Ama sağ olsun Mahmut Paşa bir türlü zaman ayırıp da fermanı hazırlayamamış."

"Öyledir Hünkârım, o, devlet işlerine hiç zaman bulamazdı ki, varsa yoksa sürgünler, atamalar, rüşvetler, komisyonlar, kayırmalar..."

"Evet, evet, şimdi bırakalım bunları da şu işi bitirelim. Fermanı siz hazırlayın, Hıdiv'in işi görülsün. Bekletmeyelim adamcağızı."

"Bekletmeyelim, iyi de, durum öyle değil Hünkârım. Bakın zatiâlinize arz edeyim. Mısır'ın muhtariyeti var, ama bize de bağımlı. Biz de bir ölçüde sorumluyuz."

"Bize bağlı tabii, bizim de haklarımız var."

"Evet Hünkârım, bizim hem yetkilerimiz var, hem de sorumluluğumuz. Mısır'ın bundan önceki yıllarda Avrupa'dan bir hayli borç para aldığını biliyorsunuz."

"Elbette, bilmez miyim?"

"Sonra ne oldu? Mısır gırtlacağına kadar borca gömüldü. Borç verenler, affedersiniz enayi değiller, devlet batınca paralan yok olmasın diye birtakım işleri denetlemeye kalkarlar."

"Ya... Nasıl yaparlar?"

"Yapıyorlar işte, anlaşmanın hükümlerinde bunlar da var. Şimdi durum daha da kötüye gidebilir."

"Nasıl yani?"

"Hıdiv Hazretleri dilediği gibi borç alınca memleketin borca katlanma sınırı aşılmış oluyor."

67

"Pek iyi anlamadım."

"Yani, efendim, Mısır bu borçları ödeyemez duruma geliyor. 8 Bırakın borçların ödenmesini, faizlerini bile ödeyemiyor." "Eee, Paşa Hazretleri, bize ne bütün bunlardan?"

"Bize ne olur mu Padişahım, ucu bize dokunacak. Şöyle ki, borcu kim veriyor? Fransızlar. Fransızlar yönetime el koyacaklar. Ama orada İngilizlerin de hakkı var, onlar kapışacaklar. Onlar kapışadursun, bize, 'Siz artık Mısır'a karışmayın, biz kendi işlerimizi aramızda hallederiz,' diyecekler. Bize de tası tarağı toplayıp çekip gitmek düşecek."

"Merhum Âli Paşa zamanında da Mısır bizden böyle bir izin istemişti, Âli Paşa vermedi, hatırlar mısınız?"

"Evet, evet, öyle bir şey olmuştu da benden gizlemişlerdi. Peki, şimdi ne yapmayı düşünürsünüz?"

"Padişahım, şimdi bu işi biraz uyutalım." "Uyutalım demek iyi de, Hıdiv İsmail Paşa hiç uyur mu?" Gerçekten de Hıdiv İsmail Paşa hiç uyumamıştı. Mabeyin'e yazı üstüne yazı geldi.

Padişah da her defasında Mithat Paşa'yı çağırarak,

"N'olur şu adamları üzerime salmayın, söz vermiştim bir kez, izin verelim gitsin," dedi.

Mithat Paşa yine dayattı, sanki hükümdar Abdülaziz değilmiş de kendisiymiş gibi, "Olmaz da olmaz," dedi durdu.

Hıdiv Abdülaziz'den olumlu bir yanıt alamayınca doğrudan İstanbul'a gelip bu işi çözmek istedi. Ama gerçekte Hıdiv'in kafasında bir tasarı daha vardı, o da veraset işini çözmek. Ne demek veraset? Hıdiv öldüğü zaman, Osmanlılar'da olduğu gibi, ailenin en yaşlı erkeğinin tahta vâris olması, tahta çıkması gerekiyordu. Yani, ölenin oğlu değil de ailenin en büyük erkeği. Oysa Hıdiv İsmail Paşa kendisinden sonra oğlunun Hıdiv olmasını istiyordu. Ama veraset kuralları değiştirilmeden bunu sağlayamazdı. Veraset kuralları da ancak Padişah'ın

'irade-i seniyye'si ile değiştirilirdi. Heyet-i vükelânın kararı olmadan da böyle bir 'irade' çıkartılamazdı.

Hıdiv ismail Paşa veraset kurallarındaki bir değişikliğin kabulü için istanbul'a gelip Padişahla görüştü. Abdülaziz bu öneriye çok sıcak baktı. Çünkü o da kendi yerine Murat Efendi'nin, sonra da Abdülhamit Efendi'nin değil, kendi oğlu Yusuf izzettin Efendi'nin geçmesini istiyordu. Valide Sultan da torunu Yusuf Izzettin'in bir gün tahta oturmasından yanaydı. Mısır'daki yöntem değişikliği Osmanlılar'da da bir değişikliğe örnek gösterilecekti. Bu yüzden de Hıdiv'in girişimi Saray'da çok iyi karşılıandı, ismail Paşa, Padişah'a bu konudan söz edince, Abdülaziz,

"Hıdiv Hazretleri," dedi, "benim hiçbir itirazım yok. Ama biliyorsunuz, iş benimle bitmiyor, Sadrazam'ın onayını almalıyım."

"Aman Hünkârım, hâkimi mutlak sizsiniz. Emir buyurursanız bir irade çıkartırsınız, ne isterseniz o olur. Hiç unutmam Mahmut Nedim Paşa bir gün, 'Efendimiz müstebit bir padişaktır, ne isterse o olur,' demişti, öyle değil midir?"

"Doğrudur Hıdiv Hazretleri, bana hep öyle der, beni kıştır-tırdı. Ama olmadı, ona uymakla hata etmişim. Şimdi Mithat Paşa onun gibi davranmıyor, her işe kendi bakmak istiyor. Neler yapacak, bilmem, ama ben de işleri biraz ona bırakıp bir deneyeyim diyorum. Fransa'da da öyle değil mi, Napolyon Hazretleri birçok işi başbakana bırakıyor, her şeye hedef olmuyor. Ben de öyle yapacağım. Bakalım Paşa bu işleri başaracak mı? Denemekte yarar var. Baktım ki olmuyor, Paşa bütün yetkileri elinde toplamaya kalkıyor, azlederim gider."

"Demek ki Hünkârım, şimdi benim Sadrazamla işimi halletmem gerekecek."

"Vallahi iyi olur Hıdiv Hazretleri, bir deneyin bakalım."

Hıdiv bu sözler üzerine Emirgân'daki ahşap sarayında büyük bir ziyafet vermeye karar verdi. Emirgân korusu da o zamanlar Hıdiv'in korusuydu. içine köşkler yaptırmıştı. Hıdiv Hazretleri yazları orada debdebeli bir yaşam sürüyordu. Zatışâhâne şerefine verilecek ziyafet de kıyıda Saray'da olacaktı. Bütün vezir-vüzera, paşalar, ulemâ ve ümera bu ziyafete davet edildiler. Yemekler sofraya değerli taşlarla işlenmiş siniler ve tepsiler içinde getirildi. Tabaklar, çatallar ve kaşıklar som altındı. Kâseler iznik çinisi, bardaklar kristal, fincanlar porselendi. Yenildi, içildi, fasıl

69

70

heyetleri çeşitli makamlarda besteler çaldılar, şarkılar söylendi, taksimler yapıldı. Emirgân, Emirgân olalı böyle görkemli bir gece görmemişti.

Bununla da bitmedi, Hıdiv Hazretleri ertesi sabah o gecede kullanılan bütün altın tabakları, çatalları, kaşıkları, tepsileri, geceden bir anı kalsın diye Saray'a gönderdi. Valide Sultan ve Hünkâr, Hıdiv Hazretlerinin bu davranışlarından çok duygulandılar. Artık Hıdiv'in bir dediğini iki etmemek gerekiyordu.

Mithat Paşa yazın Boğaziçi'nde kiralık bir yalıya taşınmıştı. Hıdiv'in başyaveri ertesi gün iki uşağıyla yalıya Sadrazam'ı ziyarete geldi. Uşaklar tertemiz giyinmişlerdi, ellerinde birer çanta vardı, başyaverin arkasından geliyorlardı. Araba da kapıda bekliyordu.

Başyaver salona alındı. Mithat Paşa da kendisini kabul ederek,

"Buyursunlar efendim," dedi. "Dün akşamki ziyafet gerçekten çok nefisti, çok duygulandım."

"Estağfurullah Sadrazam Hazretleri, çok iyi bir fırsat oldu. Hıdiv Hazretleri de davetini kabul edip yalıyı şerefleñdirdiđiniz için çok mutlu oldu. Dün gecenin anısı olarak size ufak bir hediye yolladı. Lütfen kabul edecek olursanız..."

"Anlamadım efendim, anlamadım. Ne hediyesi?"

"Efendim, arz edeyim, şahsınız için elli bin altın. Şu çantalara yerleştirdik hepsini."

Mithat Paşa'nın yüzündeki gülümseme gitti, kaşları çatıldı, gözleri parladı.

"Yaver beyefendi," dedi, "ben böyüğe hediye kabul edecek bir insan değilim. Hıdiv Hazretlerine söyleyin, teşekkür ederim, paraya ihtiyacım yok, ailemi ve çocuklarımı aç bırakmayacak kadar da maaşım var. Lütfen bu paraları kendisine iade edin."

Yaverin yapacağı bir şey yoktu, uşaklar çantaları, hiç açılmadan topladılar, Mithat Paşa yaveri kapıdan uğurladı.

Paşa hemen Saray'a giderek Hünkâr'a bu hediye olayını anlattı, Abdülaziz Sadrazam'ın bu sert davranışından hiç hoşlanmadı. Bu olay bir gerginlik yaratabilirdi. Mithat -Paşa'ya, "Siz yine de Hıdiv'e karşı çıkmayın, şu borç alma yetkisi konusunda bir yol bulun da kendisini kırmayalım," dedi.

Mithat Paşa baktı ki olmayacak, Padişah'm istediğine uymak , için başka bir çare buldu. Mısır'ın sınırlı ölçülerde borç alabilmesine izin verdi. Hazırladığı fermanı da başkâtibin eline vererek Kahire'ye yolladı. Çünkü Hıdiv Mısır'a dönmüştü.

ismail Paşa ise bu fermanı hiç beğenmedi. O çok daha geniş yetkiler istemişti. Mabeyin'e telgraf çekerek olayı protesto etti.

Abdülaziz çok üzüldü bu olaya, Mithat Paşa'yı Saray'a çağırarak,

"Olmadı, Paşa Hazretleri," dedi, "Hıdiv'i kızdırdık. Ben hemen bir 'emr-i hümayun' çıkartarak Hıdiv'e dilediği yetkileri veriyorum."

Verdi de. Ama sonunda ne oldu? Hıdiv ismail Paşa aldığı borçların altından kalkamadı, Mısır iflas durumuna geldi. Bir süre sonra da ingilizlerle Fransızlar anlaşarak 1879'da ismail Paşa'yı devirdiler, yerine Tevfik Paşa'yı Hıdiv yaptılar. Abdülaziz ise Mithat Paşa'nın bu katı davranışını affedemedi. "Demek, dedi, Sadrazam benim emirlerimi dinlemiyor. Onun da suyu ısındı demektir."

işte tam böyle gergin bir hava içinde bir cuma sabahı Mithat Paşa'nın canı şöyle bir at gezintisi istemişti, İstanbul'da sıcaklar bitmiş, havalar serinlemeye başlamıştı. Paşa atma bindi, önde kendisi, arkasında seyis, iki uşak ve bir çavuş yaya, sabah gezisine çıktılar. Mithat Paşa Topkapı Sarayı'nın bahçesini, avlusunu hiç görmemişti, atını sürdü doğru Saray'a. ikinci Mahmut döneminden beri Saray saraylıktan çıkmıştı, Abdülmecit Beşiktaş Sarayı'nda yaşamıştı, Abdülaziz de Dolma-bahçe Sarayı'nda. Topkapı, içinde artık padişahların yaşamadığı bir hortlaklar sarayı gibiydi. Mithat Paşa bunları merak ediyordu. Atıyla Babüsselâm denen dış kapıya geldi, kapı kapalıydı, uşaklar hemen kapıyı açtılar. Mithat Paşa oradan birinci avluya girdi. Hünkâr'in geldiğini sanan bekçiler kapılara koşuştular. Çünkü Hünkâr'dan başka hiç kimse atıyla saraya giremezdi. Mithat Paşa birinci avludan Babüssaade denen kapının önüne

geldi, atından indi, üçüncü avluyu dolaştı, arz odasının önünden geçti, sonra, Bağdat Köşkü'nü gezdi, daha sonra da yine atına atlayarak çıktı gitti.

Bu geziyi derhal Zatışâhâne'ye bildirdiler. O da çok şaşırıldı ?" ne kÜStahhk>" dedi> "kendİni ne gedyor bu Mithat

Bütün bu olaylar üst üste geldi.

Ve ertesi akşam Hünkâr, başmabeyinciye Mithat Paşanın konağına göndererek mührü hümayunu geri aldırttı, iki ay on yedi günlük ilk sadaret dönemi böylece sona ermiş oluyordu Yerme Mütercim Rüştü Paşa üçüncü kez sadrazamlığa atan-

IV. BÖLÜM

Abdülaziz'e Veda

Sadrazamlıktan azledilmek Mithat Paşa'ya çok iyi geldi. Konağa kapandı. Dışarıya çıkmak hiç içinden gelmiyordu. Devlet işlerinin dışında ilk kez gürültüsüz, patırtısız, dedikodusuz, sakın günler geçiriyordu. Şehribanla evlendiğinden beri hiç onunla dilediği gibi tatlı bir yaşamları olmamıştı. Bağdat'taki yaşam temposu buna hiç elvermemişti. Orada devlet işlerinden başını kaşıyacak zamanı kalmıyordu. Şimdi ise her şeyden uzak, yaşamının bilançosunu yapıyor ve oğlu Ali Haydarla da ilgileniyordu. Oğlu ne olacaktı acaba büyüyünce? Onun, medrese eğitimi görmesinden yana değildi. Kendisi doğru dürüst

okuyamamış olmanın acısını çekmişti. Ama onun çocukluğunun koşulları başka türlüüne elverişli değildi. Mithat kendi kendini yetiştirmişti. Ali Haydar ise yabancı dil öğrenmeli, 'sultanî' denilen lisede okumalıydı. Çocuğunu kendi istediği gibi yetiştirme olanakları olacak mıydı acaba? Oğlunun büyüdüğünü görebilecek miydi? Otuz beş yaşında Avrupa ülkesinde altı ay kaldığı zaman neler görmüş, neler öğrenmişti. Oğlunun da Avrupa'da gördüğü okullar gibi bir yerde okumasını ne kadar isterdi. Ama nerdee... Şimdi kendi evini geçindirecek parası bile yoktu. Azledilmişti, 74 yani, görevinden kovulmuştu. Kendisine yirmi bin kuruş azil maaşı bağlanmış, onunla kıt kanaat idare ediyordu. Oysa ailesine ve yakınlarına karşı büyük sorumlulukları vardı.

Kendi kendine, 'Ne olacak bu memleketin hali?...' diye soruyordu. Abdülmecit öldüğü sıralarda devletin iç ve dış borçlarının tutarı yirmi beş milyon liraydı, Abdülaziz kendi saltanat döneminde bu borçların tutarını iki yüz elli milyon liraya yükseltmişti. Mahmut Nedim Paşa gibi sadrazamların bu hiç umurunda mıydı? Uruklarda da hiçbir umut ışığı belirmiyordu. Ne yapabilirdi ki?

Zaman zaman arabasına binip İstanbul surlarının dışında uzun gezintilere çıkıyor, bazen de ailesini arabayla Sanyer'deki sulara götürüyordu. Çırçır, Sultan Suyu, Hünkâr Suyu... Bazen oralardan da Belgrad ormanlarına uzandıkları oluyordu.

Havalar elverişli olmazsa evde bol bol kitap okuyordu. Son yıllarda okumaya pek zaman ayıramamıştı, şimdi onun acısını çıkarıyordu.

Ama ne yazık ki, bu durgun hava sekiz aydan fazla sürmedi. 1873 Nisanı'nda Abdülaziz her nedense yine bir sadrazam değişikliği yaparak Şirvanizâde Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. O da Mithat Paşa'dan Adliye nazırlığını kabul etmesini istedi, Pa-şa'nın yüzü tutmadı, hayır diyemedi ve hükümette görev aldı.

Ama bu nazırlık dönemi altı ayı bile bulmadı. Bir gün Mithat Paşa erkenden konağa döndü. Eşi Naime Hanım,

"Hayrola Paşam," dedi, "bu kadar erken, ne oldu yine? Azil mi edildiniz yoksa?"

"Evet Naime, yine azledildim. Anlatayım. Biliyorsun işler kötü gidiyor, biz de son günlerde Sadrazam'm konağında toplanıp ne yapabileceğimizi görüşüyorduk. Maksadımız malî duruma nasıl çare bulunacağım tartışmaktı. Bunun için de bazı yeni kanun ve nizamların hazırlanacağını düşündük. Arkadaşlar bu konuda benden bir rapor istediler, yazdım.

"Sağ olsun Rüştü Paşa ertesi günü huzura kabul edilmiş, laf

arasında da benim böyle bir rapor hazırladığımı ağzından kaçırmış. Vaaay, sen misin bunu söyleyen? Zatişâhâne, 'O Mithat'ın hâlâ akli başına gelmedi mi?' demiş, 'zaten Mabeyin'in varidatı- 75 nı kısmaya kalktığı için kendisini azletmişim, şimdi yine bizim varidatımızla, masraflarımızla uğraşmaya kalkıyor. Onun üzerine ne vazife? Adliye nâzın diye getirdik, yine burnunu her yere sokmaya kalktı. Kendisini hemen azlediyorum.'

"Rüştü Paşa, 'Aman Hünkârım,' demiş, 'yazık olur Paşa'ya, Selanik valiliği boş, müsaade ederseniz kendisini oraya gönderelim.'

"Sultan biraz yumuşar gibi olmuş, 'Pekâlâ,' demiş, 'buradan uzaklaşsın da, nereye giderse gitsin, gözüm görmesin.'"

"Eh, ne yapalım, kötü bir şey olmasın da... Hep birlikte mi gideriz?"

"Hayır efendim. Nasıl hep birlikte gidebiliriz? Ali Haydar daha bir buçuk yaşında var, yok. Şehriban'ı nasıl götürürüm? Hele ben bir gidip duruma bakayım da, ileride bir karar veririz. Bakarsınız, bir ay dolmadan beni geri çağırırlar."

Gerçekten de öyle oldu. Mithat Paşa'nın Selanik valiliği üç ay sürdü, sürmedi, yine azledildi. Paşa'nın düşmanları onun Selanik'te yaptıklarını, başarılarını kışkandırdılar ve yine görevden al- dırttılar.

Ondan sonra bir buçuk yıl Mithat Paşa boşta kaldı. Kendisini hiç arayan soran olmadı. O da çiftçilik yapmaya karar verdi. Topkapı'da büyük bir arazi satın aldı. O tür işlere hem aklı

eriyordu, hem de merakı vardı. Arazinin içinde ufak bir ev, bir bekçi kulübesi ve depo yaptırdı. Baharda işe koyuldu, toprağı sürdürdü, ekin ekti ve gerçek bir çiftçi gibi orada çalışmaya başladı. Güzel havalarda çiftlikte kaldığı da oluyordu.

Ama yine olmadı, 1875 Nisanı'nda Paşa'yı göreve çağırdılar, yine Adliye nazırlığına gelmesi istendi, yine yüzü tutmadı, yine "Hayır olmaz, ben artık çiftçilik yapıyorum," diyemedi ve çiftini çubuğunu feda edip Devlet-i Aliyyeyi Osmaniye'yi kurtarmak için heyet-i vükelâya katıldı. Bu kez sadaret koltuğunda Esat Paşa oturuyordu. Yeni Sadrazam Abdülaziz'e hiç karşı koymadan

her şeye, "Başüstüne Sultanım," diyen bir kişiydi. Padişah onu da beğenmedi ve Mahmut Nedim Paşa'yı yine sadrazamlığa ge-76 tirdi.

Yani, bunca dalavereleri ortaya çıkmış ve heyeti vükelâ tarafından suçlu görülerek yürüttüğü yüz bin lirayı ödemeye mahkûm olmuş Mahmut Nedim Paşa yine sadrazam olmuştu. O hükümette de Adliye nâzın olarak Mithat Paşa bulunacaktı. Olur mu böyle bir şey? Olmazdı elbette, Mithat Paşa bastı istifaya

Yine boşa kaldı. Bu kez mevsim kıştı, Topkapı'daki çiftliğine de gidemezdi, Çırpıcı çayırında bir ev kiralamıştı, oraya yerleşti. Bereket ev çok şenlikliydi. Şehriban ikinci çocuğunu bekliyordu. Bu kez de bir kız doğurdu. Adını Vesime koydular.

İşte tam o sıralarda Mahmut Nedim Paşa yeniden azledildi, hem de kesinkes. Çünkü malî durum felaketti. Buna çare bulmak için Sadrazam sarraflardan borç para sağlamaya kalkmış ve Mabeyin-i Hümayun'a açıktan bir milyon lira verilmesini kararlaştırmıştı. Bu para Abdülaziz'in kasasına gidecekti. Bu amaçla Zarifi Bezirgan adında bir tefeciden borç bulunmuş ve Padişah bu adama bir senet vermişti. Bu olay duyulunca Mahmut Nedim Paşa'nın ne tür dalavereler çevirdiği biraz daha anlaşıldı.

Öte yandan Rumeli'de ayaklanmalar genişliyor, devlet buralara asker gönderemiyor, Bulgarlar İslam köylerini basarak adam öldürüyorlar ve her şeyi yağma ediyorlardı. Buralarda yaşayanlar da akın akın İstanbul'a geliyorlardı.

İstanbul medreselerinde okuyan gençlerin birçoğu Rumeli göçmeniydi. Onlar bu feci durumu görünce heyecana kapıldılar ve medreselerde toplanarak ne olacak bunun sonu, diye başkaldırdılar. Bu öğrenci olayları yayıldı ve gençler toplu halde sokaklara döküldüler. Gençlerin bu gösterilerine 'Talebe-i Ulum Nümayişi' dendi. Din öğrencileri Fatih'ten, Süleymaniye'den ve Beyoğlu'ndan kalkıp toplu halde Babıâli'ye yürüdüler. Mahmut Nedim Paşa İran sefaretine sığındı, Padişah paniğe kapıldı, bu bir ayaklanma niteliğindedi. Abdülaziz'in ilk işi Sadrazam'ı azletmek oldu. Bu kez de Ruslar kıyamet kopardılar. Çünkü Rus büyükelçisi Ignatief Sadrazam'ın yakın dostuydu, o giderse ülkede güvenlik kalmaz, hıristiyanlar parçalarlar, diye söylentiler çıkarttı. Ruslar kendilerini korumak için elçiliğin çevresini yüz ka- 77 dar Hırvat askeriyle kuşattılar.

Bu durumda Abdülaziz Mahmut Nedim Paşa'yı azlederek yerine Mütercim Rüştü Paşa'yı getirdi. Rüştü Paşa da Mithat Paşa'yı yeniden göreve çağırdı. Ortalık kaynıyor, belki de devlet çöküyordu. Mithat Paşa böyle bir durumda görevden kaçamazdı. Bu kez de Meclis-i Âli temsilcisi olarak kabineye girdi.

O günlerde Pertevniyal Valide Sultan da Mahmut Nedim Paşa'nın beceriksizliğini anlamış ve telaşa kapılmıştı. Abdülaziz ise annesini bile dinlemiyor, hep kafasının dikine gidiyordu.

Pertevniyal Sultan, kızlarağası Cevher Ağa'yı çağırıp şöyle dedi:

"Cevher Ağa, sana çok gizli bir vazife vereceğim. Gidip Mithat Paşa'yı bulup konuşacaksın. Devlet-i Aliyye'nin durumunu düzeltmek için ne düşündüğünü soracaksın. Bana açık açık söylesin, belki elbirliğiyle bir çare bulabiliriz."

Cevher Ağa Valide Sultan'ın çok güvendiği bir ağaydı. Hiç kimseye bir şey söylemeden Mithat Paşa'yı Topkapı'daki çiftliğinde buldu ve kendisine,

"Valide Sultan selam etti," dedi, "halktaki bu galeyanın nasıl yatıştırılabileceği konusunda düşüncelerinizi istiyor. Sizi Kadı-köyü'ndeki bağına davet ediyor. Gidip kendisini görseniz faydalı olur."

Mithat Paşa da Cevher Ağa'ya,

"Ağa hazretleri," dedi, "ben şimdiye kadar pek çok layiha takdim ettim, bir işe yaramadı. Ama yine bir bakayım-, Valide Sultan benden ne istiyor?"

Mithat Paşa hemen arabayla Sirkeci'ye indi. Oradan da bir kayık tutarak Kadıköyü'ne geçti. Valide Sultan'ın bağını arayıp buldu. Paşa'nın geldiğini kendisine bildirdiler. O da Paşa'yı kabul etti ve düşündüklerini açıkladı.

Mithat Paşa,

"Valide Sultan Hazretleri," dedi, "bendeniz bu konuda çok şeyler tavsiye ettim, hiçbirine itibar olunmadı. Ortalık gündün güne fenalaşıyor. Size yazacağım layihanın derhal hükmünü icra ettirmeye taahhüt ederseniz hemen yazarım." Valide Sultan,

"Ben elimden geleni yaparım Paşa Hazretleri," dedi. "Ama son sözü Aslanım söyler."

Mithat Paşa,

"Peki öyleyse, ben son bir kez yazayım," dedi. "Tavsiye edeceğim şeyler çok basittir. Ben bunları iki gün içinde size takdim ederim."

Gerçekten de öyle oldu. Mithat Paşa önerilerini bir tezkereye döküp Mabeyinci Hamdi Paşa aracılığıyla Valide Sultan'a gönderdi.

Mithat Paşa yolladığı raporda durumun neden çıkmaza zorlandığını madde madde belirttiikten sonra şunları öneriyordu.

- Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün herkese özgürlük ve eşitlik tanınması,

- Heyet-i vükelânın yetki ve sorumluluklarını belirtecek bir yasa çıkartılması.

Mithat Paşa Saray'dan gelecek yanıtı sabırsızlıkla bekledi, ama hiç ses çıkmadı. Sonunda gidip Mabeyinci Hamdi Paşa'yı gördü ve,

"Ne oldu," dedi, "bizim rapor?"

Hamdi Paşa kızardı, bozardı.

"Vallahi, Paşa Hazretleri," dedi, "galiba Valide Sultan bunları Hünkâr'a anlatamadı, belki de cesaret edemedi, çünkü o, aslanının üzülmediğini hiç istemez. Sizin tavsiyeleriniz hep Sultan'a ters düşecek şeylermiş!"

"Öyleyse benden günah gitti, çok iyi niyetle şunu belirtmek isterim, böyle giderse bundan hem Valide Sultan'a, hem de Abdülaziz'e çok büyük zararlar gelecektir."

Bu konuşmanın ardından Mithat Paşa Valide Sultan'dan da bir tezkere aldı. Tezkere iki satırdan oluşmuştu:

"Layihayı okudum. Beğendim. İnşallah icra olunur."

Demek ki artık Abdülaziz'i tavsiyeyle, layihayla, tezkereyle

yola getirme olanağı kalmamıştı. Bütün istanbul 'Padişah devrilecek' söylentileriyle çalkalanıyordu.

Sadrızamlığa getirilmiş olan Rüştü Paşa umutsuzdu, Harbiye nazırlığına atanmış olan Hüseyin Avni Paşa da. Kimsenin Abdülaziz'e güveni kalmamıştı. Hünkâr her an her şeyi bozup yine Mahmut Nedim Paşa'yı iktidara getirebilirdi. Zaten böyle bir hava seziliyordu.

Padişah'ın ne Rüştü Paşa'ya güveni vardı, ne Hüseyin Avni Paşa'ya, ne Mithat Paşa'ya, ne de Hayrullah Efendi'ye. Rüştü Paşa için bir gün şöyle bir laf etmişti: "Benim ecdadım bu gibilerinin aklıyla davransaydı, Konya ovasında koyun sürüleriyle göçebe çadırlarında yaşamaktan kurtulamazdık."

Hayrullah Efendi'yi hiç sevmez, "Rüştü Paşa'nın tavsiyesiyle kendisini şeyhülislamlığa getirdim. Allah vere de bir halt etmese," derdi.

Padişah bir gün nazırları huzura kabul etti. Hiçbirini beğenmediği her halinden belliydi.

"Sizi," dedi, "halk istediği için göreve getirdim. Bakalım şimdi ne yapacaksınız?" Abdülaziz bu öğrenci ayaklanmasından çok huzursuz olmuştu. Yeni nazırlara bir gün de şöyle dedi:

"Orduyu güçlendirmek için yeni top, tüfek ve silah aldım. Şimdiye kadar eşi görülmemiş zırhlılar alarak donanmayı güçlendirdim. Öğrencileri bu kez affettim ama, bir daha sokağa dökülecek olurlarsa düşman devletlere karşı kullanmak için aldığım silahları onlara karşı kullanırım."

Padişah'ı devirme önerisi önce Hüseyin Avni Paşa'dan geldi. Onun Abdülaziz'e karşı sonsuz bir kını vardı. Şimdi ordu kendi elindeydi. Bahriye nâzın Kayserili Ahmet Paşa, Harp Okulu komutanı Süleyman Paşa, Askerî Şûra başkanı Redif Paşa, hepsi onun has adamlarıydı. Rüştü Paşa Hüseyin Avni Paşa'yı destekliyordu. Sadrazam olduğu halde yıldızı bir türlü Abdülaziz'le barışmamıştı.

"Padişah'ın böyle mütemadiyen istediği parayı bu yoklukta nereden bulup da vermeli," diyordu.

79

Mithat Paşa, Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi ve Kayserili Ahmet Paşa bir akşam bir araya 80 geldiler. Durumu değerlendirdiler. Tek çare Abdülaziz'in tahttan indirilmesiydi. Başka çare yoktu. O tahtta kaldıkça hiçbir şeyi değiştirmek olanağı yoktu. Ama yerine kimi tahta çıkartacaklardı? Abdülaziz'den sonra Osmanlı hanedanının en yaşlı erkeği Murat Efendi'ydı. Padişahlık onun hakkıydı. Kuralları hiç bozmadan onu tahta çıkartmak gerekiyordu. Sordular soruşturdular, herkes Murat Efendi konusunda iyi konuşuyordu. Hem alaturka, hem alafranga müziğe meraklı, piyano bilir, Arapça ve Fransızcadan anlar, ince ruhlu, demokrat yapılı, liberal görüşlü ve asla diktatörlüğe yönelmeyecek bir kişi olduğu söyleniyordu. Amcası Abdülaziz'le birlikte Avrupa gezisine katılmış, Batı ülkelerindeki uygarlık düzeyini görmüş ve söylentilere göre Londra'da İngiliz veliahtıyla görüşmesi sonunda Mason olmuştu. Gittiği yerlerde mütevazı görünümü ve zarifliğiyle çok sempati toplamıştı. Olaylar sırasında otuz altı yaşındaydı.

Abdülaziz'i tahttan indirmeye hazırlanan paşalar her şeyden önce Murat Efendi'yle bir görüşme yapmaya karar verdiler. Bakalım kendisi tahta oturmak ister miydi? Bunun için Hüseyin Avni Paşa'yı görevlendirdiler. Önce o gidip Murat Efendi'nin havasını yoklayacaktı. Gitti, başbaşa konuştular. Hüseyin Avni Paşa Murat Efendi'nin dünden razı olduğunu gördü ama Veliht çok çekiniyordu, ya amcası darbe girişimini duyar da hepsini tutuklatırsa, Murat Efendi'nin de başını uçururverir-lerdi.

Murat Efendi annesi Şevkefza Kadın'a danışmadan bir karar vermeyeceğini söyledi. Şevkefza Kadın Abdülmecit'in ikinci kadınıydı. Abdülaziz tahta oturduğundan beri Pertevniyal Sultanla büyük bir rekabet içindeydi. Şevkefza Kadın, Valide Sul-tan'dan nefret ediyordu, elinden gelse onu bir kaşık suda boğabilirdi. Oğlu Murat Efendi Hüseyin Avni Paşa'nın bu darbe girişimini annesine anlattığı zaman Şevkefza Kadın,

"Aman oğlum, bana bundan daha büyük müjde veremezdin," dedi. "inşallah başarılı olurlar. Demek ki Pertevniyal'in

sonu yaklaştı. Allah bugünleri bana gösterecekti elbette. Onun süründüğünü de göreceğim. Sen hiç korkma, Abdülaziz'in günleri sayılıdır artık. Tahta sen oturacaksın."

Murat Efendi validesinden bu desteği alınca hemen Hüseyin Avni Paşa'ya,

"Kaderimizde ne yazılıysa o olsun, hayırlısı, Allah hepimizi muvaffak etsin," diye yanıt verdi. Artık her şey hazırды. Hüseyin Avni Paşa, Şehzade Murat Efendi'ye son bir kez bilgi verdi. İş kalyordu fetvayı almaya. Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin boyun eğmekten başka yapacağı bir şey kalmamıştı, Padişah'ın tahttan indirilmesi yolunda hemen bir fetva yazdı. Hünkâr'ın devrilmesi için bir neden gösterilmesi gerekiyordu, o da bulundu: "Padişahın kendine çok para harcaması, din ve dünya işlerini yönetememesi, devletin mallarına ve millete zarar

vermesi." Fetvaya göre Padişah bilincini yitirmişti, siyaset işlerinden anlamayan bir halife olduğu için tahttan indirilmesi gerekirdi.

Fetva alındıktan sonra iş çok kolaylaşmış oldu. Zaten ordu darbecilerden yanaydı. Abdülaziz'i kurtaracak hiçbir güç kalmıyordu.

Dolmabahçe Sarayı kuşatıldı, Abdülaziz ve bütün saray halkı Topkapı Sarayı'na götürüldü. Murat Efendi'yi Süleyman Paşa, Çırağan Sarayı'ndan alarak Beyazıt'ta, şimdi üniversite olan Seraskerlik Dairesi'ne, yani Harbiye Nezareti'ne getirdi.

Mithat Paşa Beyazıt'taki konağında kalıyordu. Sabahın erken saatlerinde telaşlı bir havada hazırlandığını gören Şehriban,

"Paşam, bugün çok heyecanlı görünüyorsunuz, yoksa ciddi bir şeyler mi oluyor?" diye sordu.

Paşa, "Merak etme Şehriban," dedi, "şimdi anlatacak halde değilim, ama çok önemli şeyler olacak. Gecikirsem telaşlanma. İyi haberlerle döneceğim inşallah."

Şehriban kocasının bu davranışlarını artık biraz tanıyordu. Hiç konuşmadığı ve asık yüzü olduğu zamanlar muhakkak tatsız bir şeyler olurdu. Genç kadın korkusunu gizleyemedi.

"N'olur Paşam," dedi, "kendinize dikkat edin, tehlikeli işlere

tö6

81

82

karışmayın artık. Bize hiçbir şey lazım değil. Hamdolsun kimse bizi huzursuz etmiyor."

Paşa Şehriban'ı yanaklarından öptü, omuzlarını ve sırtını okşadı,

"Haklısın Şehriban," dedi, "her şey yolunda, sen hiç merak etme."

Araba kapıda bekliyordu. Konakla Seraskerlik Dairesi'nin arası beş dakikalık yoldu, ama Paşa yine de arabasına bindi.

Beyazıt Meydanı'nda askerler kimseyi Seraskerliğin bahçesine sokmuyorlardı. Paşa'nın arabasını görünce kenara çekildiler. Serasker Hüseyin Avni Paşa yaverleriyle kapının önündeydi. Mithat Paşa'yla kucaklaşıp öpüştüler. Paşa,

"Vaziyet nasıl? Bir aksilik yoktur inşallah," diye sordu.

"Yok Paşam, zannetmem ki bir aksilik olsun."

"Sadrazam Hazretleri nerede?"

"İçeride, Hayrullah Efendi de geldi, bekliyorlar."

Mithat Paşa Serasker'i yalnız bırakarak, birinci kata çıktı. Sadrazam Rüştü Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi birkaç albayla birlikte oradaydılar.

"Bir aksilik çıkmamış, haber aldığımıza göre."

"Hayır Paşam, her şey iyi gidiyor. Sultan Aziz Topkapı Sara-yı'na götürüldü. 'Ben kime ne ettim? Beni Sultan Selim'e çevirdiler,' demiş, ama hiç karşı koymamış."

"Nasıl karşı koyabilirdi ki? Aziz devri kapandı artık."

"Şükürler olsun."

O sırada dışarıdan, "Padişahım çok yaşa!" sesleri duyuldu. Dernek ki Murat Efendi geliyordu.

Hemen aşağı indiler. Süleyman Paşa, Murat Efendi'yi arabasına alıp getirmişti. Önce Hüseyin Avni Paşa kendisini karşıladı, el öptü ve kendisini hükümdar olarak tanıdığını bildirdi. Rüştü Paşa, Ahmet Paşa, Mithat Paşa, Redif Paşa ve Hayrullah Efendi de aynı şeyi yaptılar.

Sırada başka paşalar ve albaylar vardı, onlar da el öptüler. Askerler yine, "Padişahım çok yaşa!", "Allah seni başımızdan eksik etmesin!" diye bağırıyorlardı.

Sonra Seraskerlik Dairesi'ndeki makam odasına çıkıldı. Mu-

rat Efendi'yi serasker koltuğuna oturtular. Öteki paşalar da makam masasının karşısında duran altın yaldızlı koltuklara oturdular. Murat Efendi heyecanını gizleyemiyor, sesi ve parmakları titriyordu. Kendine hiç güveni olmayan bir sesle,

"Buyurun vüzerâ hazretleri, değerli kumandan paşalar," dedi. "Beni buraya getirdiniz, sağ olun, tahtımı her zaman size borçlu olacağım. Amcam Abdülaziz Han'a da hiçbir şey olsun

istemem. Kendisine her zaman hürmetim olmuştur. Sağlığından endişe ederim. Bu hususta sizlere güveniyorum."

"Merak etmeyiniz Hünkârım, kendisine hürmette hiç kusur edilmeyecektir. Hele bir şu hadiseyi atlatalım."

"Aman, memlekette bu yüzden bir kıyam çıkmaz inşallah." "Hiç endişe etmeyin efendim, hiçbir şey çıkmaz. Halk bugün değişikliği öğrenince bayram edecektir." "Görürüz inşallah." Mithat Paşa bu konuşmalara pek katılmıyor, susuyordu. Ama bu darbenin beyni oydu. Hepsi Mithat Paşa'nın neler düşündüğünü merak ediyordu, Sadrazam Rüştü Paşa yaşını başını almış, ağırbaşlı, geleneklere bağlı bir yöneticiydi. Zaten darbe girişimi ondan gelmemiş, ama o da Abdülaziz'e güvenemediği için ötekilere katılmıştı. Rejimin değiştirilmesinden yana değildi. Millete özgürlük verilmesiyle durumun daha da kötüye gidebileceği kanısındaydı. Ona göre güçlü bir yönetimle her şey düzelebilirdi. Meşrutiyetin gerekli olduğuna hiç inanmamıştı. Padişah değişikliği yeterli olacaktı. Abdülaziz'e de hiçbir kötülük gelsin istemiyordu. Hüseyin Avni Paşa'nın bütün derdi A.bdülaziz'di, O devrildiğine göre artık her şey düzelebilirdi.

Hayrullah Efendi ise bunların hiçbirini umursamıyordu. O şeyhülislam olarak kalsın yeterdi. Mithat Paşa ise meşrutiyet rejimini savunuyordu. Abdüla-ziz'in devrilmesi bu işin ilk basamağıydı. Şimdi sıra geliyordu bir anayasanın hazırlanmasına ve bir parlamentonun kurulmasına. Sultan Murat birkaç dakika süren sessizliği bozarak, "Şimdi ne yapacağız?" diye sordu.

Mithat Paşa,

"ilk işimiz bir hattı hümayun hazırlamak olacak," dedi.

Çünkü padişahların tahta çıktıkları zaman bir 'hattı hümayun' okumaları geleneği vardı. Hattı hümayun hükümet programı niteliğindedi.

Padişah'ın tahta çıkmasına 'cülus' deniyordu. Cülustan birkaç gün sonra da hattı hümayunun okunması gerekiyordu. Sultan Murat,

"Hay hay efendim," dedi. "Neleri ilan etmemi istersiniz?" Sadrazam'm ve paşaların gözleri Mithat Paşa'ya çevrildi, hiçbiri tek kelime söylemek istemedi. Mithat Paşa da,

"Hünkârım," dedi, "her şeyden önce sizin tahta çıkmanızın Allah'ın takdiri ve bütün halkımızın isteğiyle olduğunu belirtmek gerekir. Yani, açık konuşayım, sizi şurada bulunan beş on vezir ve sadrazam tahta çıkartmadı, halk sizi istedi de ondan geldiniz, demek doğru olur."

"Doğru mu ya? Sahiden halk mı beni istedi?"

"Öyle demek daha doğru olur. Siz gücünüzü bizden değil, halktan almalısınız."

"Nasıl uygun görüyorsanız öyle olsun. Demek ki, halk beni istemezse gideceğim."

"Elbette Hünkârım. Bu işin bir mantığı var, halk Sultan Aziz'i istemedi, biz aracı olduk, kendisini devirdik; yarın, maazallah halk sizi de istemezse devirebilir."

"Ama Paşa Hazretleri, sizin bu buyurduklarınız demokrasi rejimlerinde olur, halk başkanı seçer, işbaşına getirir, beğenmezse güvenoyu vermez, devirir. Monarşilerde öyle mi ya?"

"Evet ama Hünkârım, biz halk istemiyor diye Padişah'ı devirdik. Demek ki gücümüzü halktan alıyoruz, halka dayanıyoruz. Sizin de halka dayanmanız gerekecek."

"Anladım efendim, anladım, hakkıâliniz var, ben de demek ki gücümü halktan alacağım."

"Öyle olacak Sultanım."

Bu konuşmalar ne Sadrazam'ın hoşuna gitti, ne de Hüseyin Avni Paşa'nın, ama susmayı yeğlediler.

"Peki Paşa Hazretleri, başka ne diyeceğim bu hattı hümayunda?"

"Arz edeyim Hünkârım, sadrazam, bütün vekiller ve üst dü- 8 zeyde tüm yetkililer görevlerinde kalmışlardır, diyeceksiniz."

"Tamam efendim, tamam, onu da derim ama Sultan Aziz'le çalışmaya alışık olan bendeler de görevde mi kalacaklar?"

"Hayır Hünkârım, Mabeyin'de elbette ki büyük değişiklik yapacağız. Örneğin Sadullah Paşa'yı sizin emrinize vereceğiz."

"Çok uygundur Paşa Hazretleri, çok sevindim, ama kimdir bu Sadullah Paşa?"

"Kendisine güvenebilirsiniz Hünkârım, çok iyi Fransızca, Farsça ve Arapça bilir, Şûrayı Devlet başkanlığı yaptı, son görevi de Ticaret nazırlığıydı. Ayrıca şunu da belirtmek isterim, Genç Osmanlılar'dandır, çok da iyi edebiyatçıdır."

"Tamam efendim, tamam, hiçbir itirazım yok. Adını duymuştum zaten. Peki, başka ne diyeceğim hattı hümayunda?"

"Bugünkü bozukluğun yönetimdeki karmaşadan kaynaklandığını, bunun için köklü bir reforma gidilmesinin zarurî olduğunu söyleyeceksiniz."

"Çok doğru efendim, ben de o fikirdeyim, söylerim, başka?"

"Hünkârım, biliyorsunuz, saray masraflarıyla baş edilemiyor, bütçe dışındaki harcamaların yasak olduğunu ilan edeceksiniz."

"Çok uygundur efendim, ben de buna inanıyorum. Başka bir şey kaldı mı?"

"Kaldı Hünkârım, politikamızın bütün devletlerle dostluk ilkesine dayandığını açıklayacağız."

"Hiç açıklamaz olur muyum? Bunlar hep benim düşüncelerime uygun şeyler. Bunları, lütfen Paşa Hazretleri, siz kaleme alırmısınız?"

"Memnuniyetle Hünkârım."

Yeni Padişahla Sadrazam ve darbeci paşaların hepsi anlaşmışlardı. Üç gün sonra hattı hümayun okundu ve doksan üç gün sürecek olan Sultan Murat dönemi başladı.

Mithat Paşa kesin devrimlerden yanaydı, Harbiye kumandanı Süleyman Paşa da kendisini destekliyor, buna karşılık sadrazam

Rüştü Paşa işleri ağırdan alıyordu. Bu durum karşısında Süleyman Paşa bir gün Sadrazam'ın karşısına dikilerek şöyle dedi:

"Paşa Hazretleri, saltanat değişikliğini istibdat yönetimini sürdürmek için yapmadık. Ne benim, ne de Mithat Paşa'nın Abdülaziz'e şahsi düşmanlığımız vardı, ne de Murat Efendi'ye özel bir sempatimiz. Lütfen ne gerekiyorsa hemen onları yapalım. Yoksa çok geç olur, sizin de başınızı yerler."

Rüştü Paşa korktu.

"Aman Kumandan Paşa Hazretleri," dedi, "hiddetlenmeyin öyle, ne gerekiyorsa yapalım."

Beyazıt'ta düzenlenen cülus töreninden sonra Sultan Murat ve nazırlar hep birlikte Dolmabahçe Sarayı'na geldiler, orada da geleneksel birtakım törenler yapıldı. Akşamüzeri

Sadrazam ve nazırlar tam Saray'dan ayrılacaklardı ki Sultan Murat Mithat Paşa'ya, "Paşa Hazretleri," dedi, "çok rica ederim bu gece beni burada yalnız bırakmayın, hepimizin burada kalmanızı istirham edeceğim."

Mithat Paşa,

"Hay hay, Hünkâr Hazretleri," dedi, "siz telaş etmeyin, hepimiz burada kalacağız."

Mithat Paşa hemen gidip sadrazam Rüştü Paşa'yı gördü, öteki nazırları da çağırttı.

"Aman," dedi, "yeni Padişahımız başına bir şeyler gelmesinden çok çekiniyor, hepimiz bu gece burada kalalım."

Konaklara haberler gönderildi, gecelik entarileri getirildi, yataklar yapıldı ve bütün vezir-vüzera geceyi Dolmabahçe Sara-yı'nda geçirdiler. Hatta ertesi gün, Sultan Murat yine çok ısrar etti, hepsi Saray'da yattılar.

O gün yer yerinden oynadı. Abdülaziz'in devrilmesini duymayan kalmamıştı, halk sokaklara döküldü, Dolmabahçe Sara-yı'nın önlerine kadar gelenler bütün gün, "Padişahım çok yaşa!" diye haykırdılar.

O arada Abdülaziz bunalımlar geçirmiş ve sayısı üç yüzü geçen yakınları ve hizmetindeki insanlarla Ortaköy'deki Feriye Sarayı'na taşınmıştı. Üç gün sonra da orada bileklerini keserek intihar etti. Buna herkesten çok üzülen Sultan Murat oldu. Amcasının intiharı karabasan gibi, hiç aklından çıkmıyordu. "Ya beni de devirirlerse, ya ben de intihar edersem," diye saplantılara takıldı. Artık kendisinde ne rahat kalmıştı ne huzur, kafası yalnız bu ölüm korkusuyla doluydu.

Abdülaziz'den sonraki dönem gergin bir dönemdi. Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'daki ayaklanmalar İstanbul'un huzurunu kaçıyordu. Mithat Paşa her ne kadar Devlet Şûrası başkanı idiyse de olaylara yön vermek zorunda kalıyordu. Ayaklanmaları bastırmak için asker gerekiyordu. Bu amaçla Mithat Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kuruldu. Öğrencilerin içinden gönüllü olanlar toplanıp eğitildi ve bunlar savaş bölgelerine gönderildi. O sıralarda müslümanlarla müslüman olmayanlara eşitlik tanıyan bir yasanın hazırlıklarına girildi. Müslüman olmayanlar da vatanseverlik duygularıyla bu olaylardan heyecan duymaya başladılar. Mithat Paşa hıristiyanlardan bir tabur gönüllü asker toplamaya kalktı. Onların sancaklarında, ayyıldızın yanına bir salıp eklendi. Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez sancağında hilal ve salıp taşıyan bir tabur oluşturulmuş oluyordu. Niş'teki Osmanlı birliklerine gönderilen bu hıristiyan askerler islam askerlerinden geri kalmayacak özveri gösterdiler. Mithat Paşa Osmanlı devletinin yalnız islamlığa dayanmadığını kanıtlamak istiyordu ve ufak bir deneyimle bunu başardı, ama sonu gelmedi.

O günlerde bir de Çerkez Hasan olayı yaşandı, Çerkez Hasan Abdülaziz'in üçüncü kadını Neşerek Hanım'ın kardeşiydi. Babası Kafkasya'dan göç edip Rumeli'ye yerleştirilmişti. Çerkez Hasan Harbiye'yi bitirdikten sonra Bağdat'a atandı, gitmek istemedi. Bu yüzden de Hüseyin Avni Paşa'yı bir gün Göksu'da vurmaya kalktı, arkadaşları güç bela engel oldular. Hüseyin Avni Paşa da Çerkez Hasan'ı tutuklattı. O nedenle Çerkez Hasan, Hüseyin Avni Paşa'ya düşman oldu. Çerkez Hasan hapiste çok kalmadı, kız kardeşi Neşerek Hanım'ın aracılığıyla hapisten çık-

87

88

ti ve Abdülaziz'in oğlu Yusuf izzettin Efendi'nin yaverliğine atandı.

Abdülaziz devrilip de bütün yakınlarıyla birlikte Dolmabah-çe Sarayı'ndan çıkartılırken askerler Neşerek Hanım'a da çok kötü davrandılar. Kadın o günlerde hastaydı, yatağından alıp sürüklediler. Üzerindeki şalı da çekip kendisini çıplak bıraktılar. Çerkez Hasan bu olayı duydu ve darbecilerden öğ almayı aklına koydu. Abdülaziz'in intihar etmesinden sonra da kafası büsbütün karıştı, Hüseyin Avni Paşa'yı mutlaka öldürmeye karar verdi ve Paşa'yi izlemeye başladı.

Abdülaziz'in ölümünden iki gün sonra bütün nazırların Beyazıt'ta Mithat Paşa'nın konağında toplanacaklarını haber aldı. Ceplerine beş tabanca ve beline de bir kasatura yerleştirerek yüzbaşı elbisesiyle konağa gitti. Kapıdaki nöbetçiler kendisinden hiç şüphe etmediler, çok önemli bir haber getirdiğini söyleyerek toplantı salonuna girdi ve girer girmez Hüseyin Avni Paşa'nın üzerine yürüyerek, "Davranma Serasker!" diye bağırdı ve hemen tabancasını çekerek Serasker'in kalbine doğru iki el ateş etti. Kurşunlar Paşa'nın karnına gelmişti, Paşa yere yuvarlandı.

Nazırların içinde en yürekliyi Bahriye nâzın Kayserili Ahmet Paşa, Çerkez Hasan'ı yakalamaya kalktı, ama katil bu kez de onu kolundan ve kulağından yaraladı.

O sırada Hüseyin Avni Paşa yerden kalkmış dışarıya kaçıyor, Çerkez Hasan iki el daha ateş ederek Paşa'yı öldürdü.

Bu kez Mithat Paşa'nın hademesi Ahmet Ağa katili arkadan kollarıyla kısıkrak yakalamaya kalktı, Çerkez Hasan'ın artık gözleri dönmüştü. "Ağa bırak benii" diye haykırırken bir çırpınıştaki Ahmet Ağa'nın ellerinden kurtuldu ve cebinden çıkardığı başka bir silahla Ağa'yı vurarak öldürdü. Bütün vezir-vüzera tam bir panik halindeydiler. Mithat Paşa'nın üstünde

silah yoktu, katille boğuşacak güçte de değildi. Çerkez Hasan, Ahmet Ağa'yla boğuşurken Rüştü Paşa'yla Mithat Paşa kaçıp kurtuldular.

Kapıdaki nöbetçi askerler bu sırada gürültüyü duyup salona girdiler. Çerkez Hasan, "Kaçılın, yakarım!" diye haykırdı. Onlar da,

"Teslim ol yüzbaşı, biz yakarız!" diye bağırırlarken Çerkez Hasan tabancasını onlara yönelterek ateş etti, beş asker yere yuvarlandı, biri de öldü.

Hariciye nâzın Reşit Paşa korkudan bayılıp sandalyesinin üzerine yıkılmıştı, Çerkez Hasan salonda başka kimseyi göremeyince bu kez de onun üzerine çullandı ve silahını kafasına çevirerek ateş etti, bu da yetmiyormuş gibi kamasını çekerek Paşa'nın boğazını kesti.

Sonra perdeleri tutuşturup konağı ateşe vermeye kalktı. Salonda hiç canlı insan kalmamıştı, bu kez de bir elinde tabanca, bir elinde kamayla sofaya çıktı, orada deniz yüzbaşısı yaver Rüştü Bey'le karşılaştı ona da ateş etti ve öldürdü.

O sırada başka askerler sofaya koşuştular, uzun bir boğuşma sonunda katili yakaladılar, içlerinden dördü de yaralandı. Toplantı salonu ve sofa savaş alanına dönmüştü. Olayın bilançosu beş ölü ve on yaralıydı.

O yılların en çılgın katili ertesi gün Beyazıt'ta şimdiki üniversitenin bahçesinde idam edildi. Çerkez Hasan olayı İstanbul'da büyük bir gerilim yarattı. Hükümetin en güçlü nazırlarından Hüseyin Avni Paşa ve Reşit Paşa ölmüş, Ahmet Paşa da ağır yaralar almıştı. Sekiz günlük hükümetin üç üyesinin bir anda yok olması işleri çok güçleştirecekti.

Bu olay Sultan Murat'ı da büyük bunalımlara sürükledi. Olaydan sonra, tahta çıkmasının sekizinci gününde Padişah'ta delirme belirtileri görüldü. Durum bütün hanedana bildirildi, herkes telaşa kapıldı. Ya Sultan delirirse ne olurdu? Olay önceleri çok gizli tutuldu. Ama aradan günler geçiyor Sultan Murat'ın aklı başına bir türlü gelmiyordu. Hastalık ilerliyor ve Sultan'ın çılgınlıkları artık gizlenmez duruma geliyordu. Bir gün Saray'ın bahçesinde gezinirken kendisini havuza attı. Bu düpedüz çılgınlıktı. Yaverler suya atlayıp kendisini kurtardılar. Üstü başı perişan durumda sudan çıktı, sonra yaverlere,

89

90

"Neden beni suya attınız? Kastınız ne? Beni boğmak mı istiyorsunuz?" diye bağırmağa başladı.

Bir süre sonra bunalım geçirdiğini anladı, bu kez de sessiz sessiz ağladı, kimseyle konuşmadı. Sultan Murat birçok nedenle huzursuzluk içindeydi. Her şeyden önce daha tahta çıkmadan kafasını yoran ve sınırlarını bozan çok şeyler vardı. Abdülaziz tahta kendisinden sonra oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin çıkması yolunda bazı girişimlerde bulunmuştu. Bunlar sonuçsuz kalmıştı ama o zamanlar Murat Efendi'nin kulağına kadar gelmiş ve Veliâht bu yüzden bunalımlar geçirmişti.

Abdülaziz'in intihar etmesi de Sultan Murat'ı çok kötü etkilemiş, acaba ben de bir gün intihar mı edeceğim, diye sapıtmağa başlamıştı.

Tahta oturduktan sonra çevresindeki vezirlerden, paşalardan ve nazırlardan da çok ürkmüş ve onların elinde kuklaya dönme olasılığı Sultan Murat'ın uykularını kaçırmıştı.

Bu ruh bozukluğu içinde kendini biraz alkole verdi. Konyağa öteden beri düşkündü, şampanyayı da çok seviyordu. İçkiyi biraz fazla kaçırdığı zaman da hayal gücü hep kötü yönlerde çalışıyor, herkesi kendine düşman sanıyor ve karabasanlar görüyordu.

Sultan Murat tam bir denetim altındaydı. Ne var ki, Namık Kemal'le bile görüşmesine izin verilmemişti. Kendi başına hiçbir karar alamıyor, önüne ne getirilirse onları imzalamakla yetiniyordu.

Tek dostu annesi Şevkefza Kadın'dı. Onu her gördüğü zaman,

"Valide, bizim halimiz ne olacak?" diye soruyor, Annesi de, "Kötü oğlum, çok kötü, bak, amcamı öldürdüler, yarın belki de sıra sana gelir," diye zavallı oğlunu deliye döndürüyordu.

Vezer-vüzera bu durumda ne yapacaklarını şaşırıldılar. Padişah geleneksel cuma namazına çıkamaz oldu. Yine geleneksel kılıç kuşanma töreni de yapılamadı. Çevresindekiler Padişah'ı hiç halkın karşısına çıkartmak istemiyorlardı. Padişah'a Saray'ın ki-demli doktorlarından Capalion adında biri bakıyordu. Tıp bilimiyle yıllardan beri hiç ilgisi olmayan bu doktor Padişah'ın sırtına, kollarına sülük yapıştırıyor ve soğuk su banyoları yaptır- i yordu. Çağını yüzyıllar önce yitirmiş bu bakım yöntemleriyle Padişah büsbütün çılgına döndü. Halk da Padişah'ın ne olduğunu merak ediyordu. Türlü söylentiler yayıldı. Yok Padişah intihar etmişmiş, yok hapsedilmişmiş, yok bir cinayete kurban gitmişmiş!

Mithat Paşa çok sıkılıyordu bu durumdan. Padişah ortalıkta görülmeyince herkes Paşa'yı suçlu görüyordu. Durumu açıklığa kavuşturmak gerekiyordu.

Viyana'dan bir sinir hastalıkları uzmanı getirildi. Doktor Sultan'ı muayene ettikten sonra, "Hastanın durumu ağır, bu yollarla imkânı yok iyileşemez," dedi. "Sultan'ı Viyana'da bir kliniğe kapatmak gerekir."

Ama bu nasıl olurdu? Padişah nasıl Viyana'da bir akıl hastanesine kapatılabilirdi? Kim yürüttü devleti? Zaten paşalar duruma el koymuşlar, devlet gemisini yürütüyorlardı ama yine de biçimsel olarak Padişah'ın varlığı ve imzası gerekliydi.

Sadrazam Mahmut Rüştü Paşa bu konuyu ingiliz büyükelçisiyle konuşmaya karar verdi. Bakalım büyükelçi ne diyecek ve neler önerecekti. Sadrazam'ın en büyük danışmanı ingiliz büyükelçisiydi. Büyükelçi,

"Ben bu derecede nazik bir konuya karışmak istemem, içinizden nasıl geliyorsa öyle yapın," diyerek kestirip attı.

Ertesi gün de veliaht Abdülhamit Efendi'nin bir yakını îngi-iiz büyükelçisine giderek, "Ekselans," dedi, "görüyorsunuz durum çok kötü, devlet ortada yok. işler yürümüyor. Siz bize yol gösterin de elbirliğiyle bir şeyler yapıp imparatorluğu kurtaralım." Büyükelçi, "Ben anlamam, bu sizin kendi işiniz, ne gerekiyorsa onu yapın, biz uyarız," demekle yetindi.

Ama kendisine bu soruyu yönelten kişi,

"Ekselans," dedi, "ben veliaht Hamit Efendi'nin çok yakını-

yım. O yarın tahta çıkarsa ülkeyi özgürlük ilkelerine göre yöneteceğini size iletmemi istedi." 2 Büyükelçi,

"Ya..." dedi, "çok sevindim, Veliaht Hazretleri bugün söylediklerini inşallah yarın unutmaz."

O sıralarda Mithat Paşa da bir nabız yoklamasına gerek duyuyordu. Veliaht Hamit Efendi'nin, annesi Perestû Hanım'ın Nişantaşı'ndaki konağında kaldığını öğrenince Veliaht'a bir haber ileterek kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Hamit Efendi bu görüşme isteğini sevinçle karşıladı,

"A... Tabii, elbette, gelsin görüşelim, hiç karşılaşmadık, kendisine çok saygım vardır.

Memleketi amcam Abdülaziz'in istib-datından ve zulmünden kurtaran insanı nasıl sevmem? Hanedanımız bugün her şeyi ona borçludur," dedi.

Mithat Paşa da kalkıp Nişantaşı'ndaki konağa kendisini ziyarete gitti. Hamit Efendi o zaman otuz üç yaşında genç ve deneyimsiz bir veliahttı. Ama çok kurnazdı, zarafet kurallarını ve söz söylemesini iyi bilirdi.

"Buyurun Paşa Hazretleri," diye Mithat Paşa'yı karşıladı. "Ben yıllardan beri sizi çok iyi izliyorum. Hanedanımıza yararlı olmak için çok büyük fedakârlıklara katlandınız. İy ki bugün devleti yönetenlerin arasındasınız. Yoksa bu devlet batardı, siz kurtardınız. Söyleyin size yardımcı olmak için neler yapabilirim?"

"Veliaht Hazretleri, sizin de duymuş olduğunuzu sanıyorum, Zatişâhâne'nin sağlık durumu maalesef çok kötü. Viyana'dan getirttiğimiz ruh hastalıkları mütehasısı da hiç ferahlatıcı şeyler söylemedi. Bu durumda saltanat değişikliği zarurî görünüyor. Zatiâlinizi tahta çıkartmamız acil bir hal alıyor."

"Çok üzüldüm Paşa Hazretleri, Zatışâhâne'ye büyük sevgim ve hürmetim vardır. Böyle bir hastalığa yakalanmasını hiç istemezdim. Ama ne yapalım, kader, elimizden ne gelir?"

"Evet, Veliâht Hazretleri, iyileşme umudu kalmadığına göre başka yollar düşünmek zorundayız."

"Evet Paşa Hazretleri, siz öyle uygun görmüşseniz başka çare yok demektir."

"Yalnız şu var, bazı şeyleri şimdiden, açık açık sizinle konuş- 93 mak zorundayım."

"Buyurun efendim, konuşalım."

"Amcanız merhum Abdülaziz Han'ın neden tahttan indirildiğini biliyorsunuz."

"Tabii efendim, elbette."

"Rahmetli Hünkâr hiçbir kurala uymadan, dilediği gibi kararlar veren ve onları kafasının dikine uygulayan bir hükümdardı."

"Öyleydi Paşa Hazretleri."

"Halktaki galeyanı biliyorsunuz, medrese öğrencileri sokaklara döküldüler. Biz de baktık ki devlet batıyor, müdahale etmek zorunda kaldık."

"Çok iyi ettiniz Paşa Hazretleri."

"Ama daha önce gidip Murat Efendi'yle görüştük. Kendisine bu işlerin böyle yürüyemeyeceğini ve bir hukuk rejiminin kurulması gerektiğini anlattık. O da anlayış gösterdi ve her şeyin bir yasaya bağlanmasını kabul etti. Ama zavallının sağlığı buna elvermedi."

"Ne kadar yazık."

"Şimdi biz sizden de bu anlayışı bekliyoruz."

"Elbette Paşa Hazretleri."

"Bu halk artık olgunlaşmıştır. Ona ters düşecek bir yönetim uygulanamaz. Halkın sesini duyabilmesi için de bir meclisin toplanması gerekir. Biliyorsunuz, bütün Avrupa ülkelerinde böyle meclisler var. Devletin alacağı bütün kararlar önce oralarda görüşülüyor, hükümdar da halka ve meclise ters düşecek keyfi kararlar alamıyor."

"Ne kadar doğru efendim."

"Böylece hükümdarla halk arasında çok sıkı bir bağ kurulmuş oluyor, halk da yönetime katılmış oluyor."

"Çok güzel, Paşa Hazretleri, çok güzel. Böyle bir yönetim bize de nasip olur inşallah."

94

"Veliâht Hazretleri, siz temelde böyle bir rejimin ilkelerini kabul ediyorsanız sorun yok, o zaman Osmanlı imparatorluğunun bundan böyle meşrutiyet rejimiyle yönetileceğini ilan edersiniz. Cülus töreninin ardından okuyacağınız hattı hümayunda da bütün bu hususlar belirtilir, bunun için bir Kanunu Esasi'nin hazırlanacağını ve bir meclis-i mebusanın toplanacağını açıklarsınız."

"Elbette Paşa Hazretleri, bunlar benim için şeref olur."

"Tamam öyleyse Veliâht Hazretleri, ben vezir-vüzera ile konuşayım, ne gerekiyorsa onu yaparız."

"Sağ olun Paşa Hazretleri, Osmanlı devletini siz kurtaracaksınız. Allah muvaffak etsin."

"Yalnız müsaade ederseniz şunu da hatırlatmak isterim. Sultan Murat sağlığı nedeniyle tahttan indirilecek. Ama yarın, bir de bakarız iyileşmiş, sağlığına kavuşmuş. O zaman, 'Sen bir kez çıldırdın, artık ne yapsan nafile, tahtını yitirdin,' diyemeyiz ki... Bu hiç doğru olmaz. O zaman kendisini yine hükümdarlık görevini sürdürmesi için tahta davet ederiz. Siz de o zaman buna hiç karşı koymadan tahtı sahibine iade edersiniz."

"Bundan hiç şüphemiz olmasın Paşa Hazretleri, ne demek, elbette, hele bir iyileşsin, ben tahtımdan feragat eder ve her şeyi kendisine bırakırım."

"Çok sevindim Veliâht Hazretleri, anlayış göstermekle işimizi kolaylaştırmış oldunuz."

"Ne demek efendim, ne demek, haddime mi düşmüş?"

Vedalaştılar, Abdülhamit Efendi hemen annesi Perestû Ka-dın'ın dairesine koştu,

"Valideciğim," dedi, "müjde, Valide Sultan oluyorsunuz."

Gerçekte Perestû Kadın onun öz annesi değildi. Öz anası Ti-rimüjgân Kadın Abdülmecit'in ikinci kadınıydı, Çerkezlerin Ubih kabilesindendi, evliliğinin üçüncü yılında Abdülhamit'i doğurdu, ondan altı yıl sonra da genç yaşında öldü. O ölünce Abdülmecit'in dördüncü kadını Perestû Kadın çocuğa sahip çıktı. O da Çerkezlerin Ubih kabilesindendi, ufak tefek, narin, mavi gözlü, san saçlı bir kadındı. Abdülhamit'i o büyüttü, o da kendisini hep Valide' bildi. Tabii bu durumda ilk müjde verilecek kişi Perestû Kadın'dı. "Bana ne müjdesi vereceksiñin bakayım? Ben nasıl Valide Sultan oluyor muşum?" diye sordu.

"Valideciğim, az önce Mithat Paşa ile konuştuk. Sultan Murat'ın iyileşmeyeceği anlaşılmiş. Tahta ben çıkıyorum." Perestû Kadın fazla bir sevinç belirtisi gösteremedi. "Hayırlı olsun oğlum," dedi. "İnşallah yine kötü bir şeyler olmaz. Bu işler çok karışık. Yarın senin de başına bir felaket gelir diye korkarım."

"Hiç endişe etmeyiniz valideciğim. Ben işimi onlardan iyi bilirim."

Ertesi gün, yani 31 Ağustos 1876 günü heyet-i vükelâ, ulema, devletin ileri gelen vezirleri ve ümera Topkapı Sarayı'nda kubbe altında toplandılar. Sadrazam Rüştü Paşa yaşlı gözlerle toplantıyı açarak,

"Ey heyeti vükelâ ve muhterem hazîrun," dedi. "Bugün tarihi bir karar vermek üzere burada toplanmış bulunuyoruz. Ne acıdır ki doksan iki gün önce büyük umutlarla tahta oturttuğumuz Sultan Murat Han sağlığı nedeniyle görevlerini yapamaz duruma geldi. Bu hastalığın tedavisi için çok uğraştık, dışarıdan hekimler getirdik, çare yok dediler. Şeriatın emrettiği süreyi de bekledik, olmadı. Yüce devletimizin başını boş bırakamayız. Bu durumda çok acele bir karar almak zorunda bulunuyoruz. Bu devlet Padi-şahsız yönetilemez. Tahta çıkmayı hak eden kişi de Abdülhamit Efendi'dir. İtirazınız var mı?"

Şeyhülislam Hayrullah Efendi başta olmak üzere bütün hepsi, "Hiçbir itirazımız yoktur," dediler.

Bunun üzerine önceden hazırlanmış fetva okundu. Fetvada "Müslümanların imamı cinnet getirir ve imamlık görevini yapamazsa makamı münhal olur mu? Elcevap Allahu âlem, olur," deniyordu.

Bu fetva o sıralarda Topkapı Sarayı'nın Hırkai Şerif dairesinde beklemekte olan Abdülhamit Efendi'ye bildirildi. Bütün senaryo önceden hazırlanmıştı zaten. Saray'ın Babüssaade denilen kapısı önünde bir taht kurulmuştu. Yeni Padişah bu tahta çıkıp

95

oturdu. Bütün vezir-vüzera, ulema ve ümera gelip kendisine biat ettiler.

96 Sultan Murat'ın doksan üç günlük saltanatı böylece sona eriyor ve Abdülhamit'in otuz üç yıl sürecek olan istibdat dönemi başlamış oluyordu.

I

V. BÖLÜM

İkinci Sadrazamlık

Abdülhamit'in tahta çıkması bütün yurttaki büyük törenlerle kutlandı, toplar atıldı, fener alayları ve şenlikler düzenlendi. Yeni Padişah, sadrazam Rüştü Paşa'yı ve Mithat Paşa'yı görevlerinde bırakmak zorundaydı, ikisine de dokunamadı. Rüştü Paşa'ya her fırsatta, "Sizin onayınız olmadan hiçbir şey yapmayacağım," diyordu ama gerçekte onun yeteneksiz, ikiyüzlü ve sahtekâr olduğuna inanıyordu. Bir süre sonra da hiç ona danışmadan birtakım önemli kararlar almaya başladı.

Rüştü Paşa halkın da artık kendisini sevmediğini anlıyordu. Siyasal hava gerginieşiyordu. Rüştü Paşa bu yorucu çalışmalara dayanamadı ve 20 Aralık 1876'da istifa etti. Paşa görevden ayrılırken yerine Mithat Paşa'yı önermişti. Abdülhamit hiç istemediği halde Mithat Paşa'yı sadrazam yaptı. Çünkü Paşa hem içeride, hem de dışarıda büyük ün yapmış bir kişiydi.

Herkes bütün bu değişiklikleri onun hazırladığını biliyordu. Paşa özgürlükçü davranışlarıyla çok sevilir ve sayılıyordu. Mithat Paşa artık 'hürriyet kahramanı' idi. Paşa özgürlük için savaşmış, adaletin ve demokratik bir düzenin simgesi olmuştu.

TÖ7

Abdülhamit kendisinden yirmi iki yaş büyük olan Mithat Paşa'ya çok saygılı davranıyor ama, ondan çekiniyordu. Abdül-98 hamit o yıl otuz üç yaşındaydı, Mithat Paşa ise elli beş. Paşa çeşitli valiliklerde, Damıstay başkanlığında bulunmuş, sadrazamlık yapmış, iki kez Adliye nâzın olmuş, iki padişahı tahtından indirmiş bir kişiydi. Padişah'ın ondan çekinmesi çok doğaldı. Onun girişimiyle tahta çıktığı için aşağılık kompleksine kapılıyordu. Çok şeyler borçluydu ona. Bu yüzden de Mithat Paşa'nın karşısında eziklik duyuyor, ne yapacağını şaşırıyordu.

Bu ilişkiler ilk başlarda hep böyle bir zoraki saygı içinde geçti. Ama bu sadrazamlık döneminin mutlu bir dönem olduğu söylenemez.

Topu topu bir buçuk ay kadar süren bir dönemde Abdülhamit her fırsatta Mithat Paşa'yı kendi babası gibi gördüğünü belirterek övgü dolu sözler söylüyordu. Yine böyle bir karşılaşmada Mithat Paşa'ya,

"Sizi ne kadar çok sevdiğimi bilmezsiniz," demişti. "Yadigâr olmak üzere size üzerimden bir şey çıkartıp vermek istiyorum."

Mithat Paşa bu tür iltifatlardan hoşlanacak insan değildi. Konağına döndüğü zaman eşi Naime Hanım'a,

"Bu adam deli midir, nedir," dedi. "Bana, üzerinden çıkaracağı bir şeyi vermek istiyormuş. Hiç anlamadım, üzerinden fanilasını mı çıkarıp verecek?"

Naime Hanım kakhahalarla güldü,

"Mithat," dedi, "senin hoşuna gitsin diye öyle söylemiştir. Sen de ters davranmasaydın."

Mithat Paşa,

"Hayır," dedi, "bir terslik etmedim. Eder miyim? Adamı bu tahta biz oturttuk diye bana hoş görünmek istiyor, ama ben bu tür dalkavukluktan hiç hoşlanmam, bilirsin."

"Bilirim elbette. Sen de idare et işte."

Bu yadigâr verme ile ilgili sözlerden birkaç gün sonra Mithat Paşa bir tavsiyede bulunmak üzere Padişah'ın odasına girdi. Abdülhamit bu kez, gömleğinden kol düğmelerini çıkarıp Mithat Paşa'ya uzattı ve,

"Sadrazam Hazretleri," dedi, "benden bir hatıra olarak lütfen şu düğmeleri kabul eder misiniz?"

Mithat Paşa kol düğmelerini geri çeviremedi.

99

"Çok teşekkür ederim. Zahmet ettiniz. Bunlar size daha çok yakışıyordu," demekle yetindi.

Konağa dönünce,

"Bak Naime," dedi, "Zatışâhâne bana meğer kendi kol düğmelerini vermek istiyormuş. Hayır almam, diyemedim."

Naime Hanım,

"Elbette diyemezdim. Ama görüyor musun, bunlar öyle alelade şeyler değil, üzerlerinde birer elmas taş var," dedi.

"Ne olursa olsun, beni ilgilendirmez. Sen onları çekmeceye koy, dursun."

Birkaç gün sonra Paşa yine Saray'a gitti ve huzura kabul edildi. Bu kez de Abdülhamit Mithat Paşa'ya,

"Paşa Hazretleri," dedi, "siz beni hiç sevmiyorsunuz."

Mithat Paşa,

"Aman Padişahım, nasıl sevmem sizi, bunu nerden çıkarıyorsunuz," diyecek oldu.

Abdülhamit de,

"Çünkü, gerçekten beni sevmiş olsaydınız," dedi, "verdiğim düğmeleri hiç olmazsa bir gün olsun takar karşıma gelirdiniz!"

Bu kol düğmelerinin şöyle bir serüveni olacaktır. Mithat Paşa Taife sürüldüğü zaman eşleri bu kol düğmelerini, saklaması için Marsilya'da banker Alatini'ye gönderirler. Paşa Taife

öldürüldükten sonra düğmeleri Paris'in ünlü mücevhercisi Buche-ron bin liraya satın alır ve bir süre sonra bunları yüz altmış bin franga satar.

Mithat Paşa'nın sadrazamlığının ilk haftalarında Sultan Hamit, Paşa'nın gönlünü hoş etmek için ne incelikler yapmıyordu. Öyle ki, Sadrazam'a bir şeyler not ettirecek olduğu zamanlarda Mithat Paşa'nın mürekkep hokkasını tutuyordu. Paşa bu alçakgönüllülükten rahatsız olmaya başlamıştı. Bir gün,

"Padişahım," dedi, "istirham ederim, yapmayınız, çok mahcup oluyorum."

Padişah ise,

"Sizin gibi bir sadrazamın hokkasını tutmak bir hükümdar 100 için şereftir," diye yanıt verdi.

Mithat Paşa, Padişah'ın bu derecede saygılı davranmasından çok hoşlanıyor ve bunu sağda solda gururla anlatıyordu. Ama dinleyenler de sırası geldiği zaman bunları Zatuşâhâne'ye iletmekten geri kalmıyorlardı.

Yine o yıl Abdülhamit Mithat Paşa'nın eşi Şehriban Hanım'la dört yaşındaki oğlu Ali Haydar'ı Saray'a davet etti. Abdülhamit kendilerini karşıladı ve Ali Haydar'ı kucağına alıp okşadıktan sonra,

"ilk rütbeni sana ben vereceğim, seni de baban gibi büyük adam yapacağım," dedi.

Şehriban sonra çocuğuyla birlikte Valide Sultan'ı ziyarete gitti.

Perestû Sultan da Şehriban Hanım'ı dostça karşıladı ve şunları söyledi:

"Aslanım, şevketmeap efendimiz, vatanını ve milletini çok seven Mithat Paşa'ya içten bir sevgiyle bağlıdır. Kendisini baba bilir. Ne çare ki, şehirliler namerttir, Paşa'yı aldatabilirler. Bu yüzden onlara fazla güvenmemek gerekir."

Valide Sultan'm 'şehirliler' dediği mabeyinciler, yani, Saray'daki görevliler ve paşalardı.

Valide Sultan Mithat Paşa'nın onlara güvenmemesini öneriyordu.

Şehriban Hanım'a Saray'dan ayrılırken iki büyük kutu verildi. Bunların birinde işlemeli bir gerdanlık vardı. Gerdanlığın orta yerine 32 kratlık bir elmas yerleştirilmişti. Ali Haydar'ın hediyesi de mineli bir altın saat ve bir rütbe beratı idi.

Şehriban Hanım, oğluyla birlikte akşamüstü konağa dönünce herrjen bu olayları anlattı, aldıkları hediyeleri ve rütbe beratını gösterdi. Ama Mithat Paşa bunlardan hiç hoşlanmadı. Padişah'tan hediye kabul etmekle kendisini borçlu hissedecekti. Paşa'nın suratı asıldı, hiçbir yorum yapmadı. Ama oğluna verilen rütbe beratım Saray'a geri göndererek dört yaşında bir çocuğa rütbe verilemeyeceğini belirtti. Mithat Paşa'nın hiç ödün vermeyen sert ve katı davranışları Abdülhamit'le aralarına bir soğukluk girmesinin başlangıcı oldu.

Zaten Mithat Paşa ile Abdülhamit'in anlaşmaları pek söz ko- 1Q1 nusu olamazdı.

Mithat Paşa'nın valiliklerde büyük deneyimi vardı. Abdülaziz döneminde de iki ay on yedi gün sadrazamlık yapmış ve bu işlerin nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda bilgi sahibi olmuştu.

Ama bu kez durumu çok değişikti, önce Abdülaziz'i, sonra da Beşinci Murat'ı tahttan indirerek yeni Padişah'ı tahta çıkartmıştı. Devrim yapmış bir kahraman gibi sadaret koltuğunda oturuyordu. Yeni Anayasa onun eğilimleri doğrultusunda hazırlanmıştı. Amacı mutlakiyet rejimi denen diktatörlüğü devirerek ülkede parlamenter bir sistemi yerleştirmekti. Padişah'ın yetkileri kısılacak ve demokratik bir rejimin kurulması için gerekli yasal ve yönetsel değişiklikler yapılacaktı. Mithat Paşa parlamenter sisteminin kurulmasını istiyordu ama Abdülhamit bu olaya hiç sıcak bakmıyordu.

Mithat Paşa Saray menfaatlerinin kısılmasından yanaydı, Padişah bundan hoşlanmıyordu.

Mithat Paşa hiçbir memurun, suçu kesinleşmeden görevinden alınmamasını savunuyordu.

Abdülhamit ise bu konuda hiçbir koşul tanımak istemiyordu.

Mithat Paşa Saray'daki kölelerin ve cariyelerin özgürlüğe kavuşmalarından yanaydı, Padişah ise kölelerinden hiç de vazgeçmek niyetinde değildi. Sarayın geleneklerinde ihtişam vardı,

israf vardı, debdebe vardı, cariyeler vardı, bunlardan Padişah nasıl vazgeçebilirdi? O zaman neye yarardı hünkârlık?

Mithat Paşa Anayasa'nın en ateşli savunucusuydu. İlk başlardan beri Anayasa'yı ilan ettirip uygulamaya çalışıyordu. Ama bu konu ele alınır alınmaz Padişah'la anlaşmazlık çıktı.

Tasarıda bir 113'üncü madde vardı ki, Sultan bu konuda hiçbir ödün vermeye yanaşmıyordu.

O madde Padişah'a, şüphe ettiği kimseleri memleket dışına çıkartmak, yani dışarıya sürme yetkisini veriyordu. Tasarı hazırlanırken Namık Kemal ve Ziya Paşa çok dayattılar, "Aman bu madde Anayasa'ya girmesin, yarın halimiz

102

ne olur, bu adam hepimizi sürgüne yollar," dedilerse de Mithat Paşa'ya söz dinlemediler, Paşa kendi kuyusunu kazmış oldu. Mithat Paşa müslüman olmayan öğrencilerin de Harbiye'ye girmelerini istemişti. Padişah ve tutucular buna karşı çıktılar.

Mithat Paşa'yı sevmeyen çok insan vardı, Saray'dan çıkarı olanlar, din adamları, şeriatçılar, Anayasa'ya karşı olanlar ve bütün gericiler ve tutucular Paşa'yı yıkmak istiyorlardı. "Din elden gidiyor, kadınlarımızı açık saçık giydirmeyiz, Meclis-i Mebu-san'a gâvurları sokmayız," diye yaygarayı bastılar.

O günlerde İstanbul'da Tersane Konferansı denen ve Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve İtalya'nın katıldığı bir konferans toplanmıştı. Konferansta, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ sorunları görüşülüyor ve Rusya hep ağır basıyordu.

Durum çok gergindi, Mithat Paşa Ruslarla bir savaş çıkmasını önlemek için didinip duruyor ve şöyle diyordu:

"Devlet-i Osmaniye'nin askerlik gücü her ne kadar mükem-melse de yabancı devletlerin hiçbirinden maddî ve manevî yardım almamız umudu yoktur. Savaş durumunda para bulamayız. Kâğıt paramızın değeri zaten düşmüştür. Eski hikâyelerde anlatıldığı gibi bir çift çizme bin kuruşa çıkmıştır. Savaş çıkarsa halka daha ağır yükler yüklemek gerekir ki bunlar da zulüm olur ve memleketi harap eder. Cephanemizi Avrupa ve Amerika'dan getiriyoruz, yann bunlar düşmanın eline geçerse cephanemiz kalmaz."

Mithat Paşa bunlarla uğraşırken düşmanları hiç boş durmuyor ve onun atılmasına çalışıyorlardı. Paşa, Padişah'a çok yukarılardan bakıyordu. Sultan Hamit ise zamanla güçleniyor ve yönetimi tümüyle eline geçirmeye uğraşıyordu.

Mithat Paşa'nın bu bunalımlı günlerde açık açık konuştuğu ve dertleştiği tek kişi özel sekreteri Kilikyan Vasıf Efendi'ydi.

Paşa, Kilikyan Efendi'yi 1866'da Tuna valiliği sırasında tanımıştı. Dalmaçyalı bir katolik-Hırvat olan Antuan Kilikyan'ın Ermenilikle uzaktan yakından hiçbir ilişkisi yoktu. Adı 'yan'la bittiği için bazı kimseler onu Ermeni sanmışlardı. Paşa kendisi-

ni tanıdığı zaman on yedi-on sekiz yaşlardaydı. Varlıklı bir aileden geliyordu. Babası Rusçuk'ta yaşıyordu. Oğlunu sekiz yaşında İstanbul'a göndermiş ve Antuan iki yıl Bebek'te kalarak 103 Türkçe öğrenmişti. Sonra da babası onu Fransızcasını ilerletsin' diye Paris'e yollamış ve üç yıl orada okutmuştu. Baba bununla da yetinmemiş oğlunu iki yıllığına İsviçre'ye göndermiş ve Antuan oradan da Yüksek Ticaret Okulu diploması alarak Rus-çuk'a dönmüştü. Antuan Kilikyan'm niyeti gazeteci olmaktı.

Yazdığı iki yazı Mithat Paşa'nın dikkatini çekmiş ve Paşa bu genç gazeteciyi yanma özel sekreter olarak almıştı. Kilikyan'ın Türkçesi pek parlak değildi ama, Fransızca'yı, Sırpca'yı ve Bulgar-cayı ana dili gibi konuşuyordu. Mithat Paşa'nın Fransızcası da pek iyi olmadığı için Fransızca yazıları Kilikyan'a yazdırıyordu.

Genç Antuan Kilikyan artık aileden sayılıyordu ve Paşa her gittiği yere kendisini götürüyordu. Antuan'm adı bir süre sonra Kilikyan Vasıf Efendi'ye dönüştü ve yaşamı boyunca hep öyle kaldı.

Mithat Paşa'nın ikinci sadrazamlığında da en yakın dostu özel sekreteri Vasıf Efendi'ydi.

Vasıf Efendi Paşa'nın ne kadar güç bir işi yüklendiğini biliyor ve başına bir felaket

gelmesinden ödü kopuyordu. Onun İstanbul'da yabancıardan oluşan geniş bir çevresi vardı, Paşa hakkında neler söylendiğim herkesten iyi biliyordu. Bunları Paşa'ya yansıtmaktan da çoğu zaman çekiniyordu.

Bir akşamüstü günlük işleri hafiflettikten sonra Sadaret'te yine yalnız kaldılar. Mithat Paşa, "Biraz konuş bakalım Vasıf," dedi, "sen bir zamanlar gazetecilik yapmıştın, kimlerden haber alınacağını çok iyi bilirsin, şimdi neler duyuyorsun? Neler söyleniyor benim hakkımda?"

Vasıf Efendi biraz sıkıldı, ama sonra açık açık konuşmaya karar verdi.

"Paşa Hazretleri," diye söze başladı, "biliyorsunuz belki, sizi çok sevenler de var, sevmeyenler de. Bir zamanlar Sultan Aziz'in çevresinde olan nazırlar, mabeyinciler elbette ki sizden nefret edeceklerdi ve ediyorlar. Her şeyin eskisinden daha kötü oldu-

ğunu söylüyorlar, sizin Osmanlı hanedanını yıkıp yerine Mithat Paşa hanedanını kurmak istediğiniz anlatılıyor." 104 "Bunu nasıl uydururlar? Bunu nereden çıkartıyorsun Vasıf?"

"Paşa Hazretleri, hani şu Sait Paşa var ya, Padişah'ın yanından ayrılmaz, onun yakınlarından biriyle benim dostluğum vardır, o anlattı. Sait Paşa sizin bu memlekete son derecede zararlı bir kişi olduğunuzu söylemiş. Sizin cumhuriyet rejimini kurmak istediğinizi anlatıyormuş. Konağınızda sık sık toplantılar yaptığınızı ve hanedanı yıkmak için hazırlıklar yaptığınızı Saray'a jurnal etmişler."

"Vasıf, biliyorsun, ben hiç o tür toplantı filan düzenlemedim. Bugün devlet işleri benim elimde, her şeyi ben yönetiyorum, neden cumhuriyet rejimini kurmak isteyeyim.

Memleketimiz daha o siyasal olgunluğa erişemedi. Daha çok çalışmalıyız. Ben parlamenter sistemi istiyorum, yani meşrutiyeti. Padişah yine başta kalacak ama yetkileri çok sınırlı olacak, ülkeyi parlamento yönetecek. Bunu da açık açık söyledik. Hazırladığım Anayasa buna dayanıyor. Ben şimdi nasıl kalkar da, bugüne kadar sizi aldattık, bizim gerçek maksadımız cumhuriyeti kurmaktı diyebilirim?"

"Paşa Hazretleri, hepsi bu kadar değil. Sait Paşa geçenlerde başka şeyler de uydurmuş. Güya siz bir gün, 'Bu memlekete artık Osmanlı hanedanından hayır gelmeyecek. Bu zamana kadar Hanedan-ı Âli Osman dendi, bundan sonra Hanedan-ı Âli Mithat dense ne olur?' demişsiniz!" "Olamaz oğlum, ben nasıl böyle saçma bir şey söyleyebilirim? Bunun şakası bile olmaz. Vay alçak herifler!"

"Paşa Hazretleri, Sait Paşa bu dedikoduları Hünkâr'a da anlatmış, o da hop oturmuş hop kalkmış."

"Zatışâhâne nasıl inanır böyle zırva sözlere?"

"Paşa Hazretleri, dahası da var, müsaade buyurursanız anlatayım."

"Daha ne anlatacaksın bilmem ki, anlat."

"Sizin beş yıl önce Fransa'da olduğu gibi İstanbul'da bir komün yönetimi kurmak istediğinizi söylüyorlar."

"Ne dedin, ne dedin? Komün yönetimi mi?"

i

"Evet Paşa Hazretleri, siz Paris'teki Komün'e hayran kalmışsınız. Komüncülerin Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon'u kovdukları gibi siz de Hünkâr'ı kovacak ve memlekette komün rejimini kuracakmışsınız."

"Oğlum Vasıf, Paris Komünü'nü işçiler kurdu, nerede bizde o örgütlenmiş işçiler? Hem ben işçi lideri miyim? Şu da var, Na-polyon savaşta Almanlara esir düştü, bizde öyle bir durum mu var? Saçmalık bu kadar olur."

"Paşa Hazretleri, daha bitmedi, siz Hünkâr'ı devirmek için yeni bir ordu kuruyor muşsunuz. Hani Asâkiri Milliye var ya, onun hedefi hanedanı devirmekmiş!"

"Fesupanallah! Ben bir millî ordu kurmak istiyorum. Bu ordu devletin dışında, ona karşı bir örgüt olmayacak ki!"

"Bakın, bir de ne anlatıyorlar: bu Asâkiri Milliye'ye yazılan gençler, yeni asker üniformaları giyerek sokaklarda gösteriler ya-pacaklarmış. Bunların başına da Galata Binası komiseri Abidin Bey'i getirecekmişsiniz. Gençler ellerine meşaleler alarak Dol-mabahçe Sarayı'nın Camlı Köşküne kadar gidecek ve orada, 'Zi-to, zito', 'yaşa' diye bağıracaklarmış. Hünkâr da köşkün penceresine çıkınca gençler, 'Padişahım biz muharebe istiyoruz. Sen gençsin, korkma, biz bir milyon askeriz. Sırtımızdaki gömleğe kadar her şeyimizi feda ederiz. Millet senden Ruslara savaş ilan etmeni istiyor,' diye haykıracaklarmış."

"Vay canına! Ben nasıl savaştan yana olurum? Hepsi yalan. Bizim yedi yüz bin askerimiz var deniyor, oysa asker sayısı otuz bin. Bununla mı savaşa gireceğiz? Ben Avrupa'nın desteğini alarak savaş tehlikesini uzaklaştırmak istiyorum. Savaş bizim için ölüm demektir."

"Paşa Hazretleri, Zatişâhâne'yi çileden çıkararak bir olay da şu: Hani siz meşrutiyetin ilanını bildiren hattı hümayunun okunmasından sonra bir konuşma yapmıştınız ya. Arkasından dualar edilmişti, gece evler ve dükkânlar ışıklandırılmıştı, kışlalardan toplar atılmıştı ya. İşte, o gece, biliyorsunuz gençler konağımızın önüne geldiler, 'Yaşasın Sultan Abdülhamit Han! Yaşasın Mithat Paşa!' diye bağırıyorlar. Hünkâr bundan hiç hoşlanmamış."

105

106

Kendisinden başkası için 'yaşasın' diye bağırılmazmış. Demek ki, demiş, Mithat Paşa'nın niyeti benim yerimi almak!"

"Oğlum, ben çılgın mıyım böyle şeyler isteyeyim? Gençler beni sevdiğileri için 'Yaşa Mithat Paşa!' diye bağırıyorlarsa kabahat benim mi?"

"Paşa Hazretleri, o akşamki gösterilerden sonra bir de 'Zito' söylentisi çıkınca iş değişti. Zatişâhâne şimdi sizin hain olduğunuzu söylüyor. Tahta çıktığından beri Rüştü Paşa ve sizin için, 'Bu adamlar vatana ve millete hizmet edemezler. Bunlar haindir. Zira ahlâkları gereği bunlar Osmanlı hanedanına ihanet etmeyi akıllarına koymuşlardır. Maksatları cumhuriyeti ilan etmektir. Bunun için de halka hoş görünüp meşrutiyet rejimini savunurlar. Meşrutiyet rejimini ben istedim, onlar değil. Onlar kötü niyetlidir. Memleketi altı yüz yıllık bir hanedanın elinden almaya yönelmişlerdir,' diyor."

"Sadaret koltuğuna oturduktan sonra sizin patrikhaneleri ziyaret etmenizi de çok kötü karşılamışlar, 'Müslüman bir sadrazamın patrikhane ne işi var?' diyorlarmış. Sizin din konusundaki hoşgörünüz şeriatçı çevrelerde geniş tepkiler uyandırıyor, sizi jurnal ediyorlar." "Etsinler bakalım Vasıf, benim arkamda halk var, millet var, bana hiçbir şey yapamazlar."

"Öyle diyorsunuz ama Padişah'ı kıskırtıyorlar."

"Vasıf, öyle olsa beni şimdiye kadar kırk defa azle derdi."

"Paşa Hazretleri, zaten azlinizin çok yakın olduğunu söylüyorlar."

"Keyfi bilir, dilediği zaman beni azleder. Ama zor eder. Benim arkamda halk var. Ben istifa etmem. Hünkâr beni azletmeye kalkarsa ne olur biliyor musun? Halk gelip beni evimden alır ve Sadaret'e götürüp oturtur. Anlıyor musun?"

Paşa bunları söyledikten sonra derin düşüncelere daldı. Acaba gerçekten görevden alınması için birtakım kazanlar kaynatılıyor muydu? Ama Vasıf Efendi'ye bu konuda hiç açık vermek istemedi. Hiçbir şey yokmuş gibi davranmayı uygun gördü ve kendini toparlar toparlamaz Vasıf Efendi'ye,

I

"Oğlum," dedi, "senin çok acele Rusçuk'a gitmen gerekiyor. Tuna Nehri Taşımacılık Şirketi'nin hesaplarını inceleyeceksin. Birtakım yolsuzluklar kulağıma geliyor. Gidip işleri denetleyeceksin."

Paşa ertesi gün masasının başına geçip Sultan Hamit'e sert bir mektup yazdı. Şimdiye kadar önerdiği birçok şeyin Padişah tarafından onaylanmadığını vurgulayarak, "Dokuz gün oluyor ki isteklerime cevap vermediniz. Biz bu devlet binasını tamire çalışıyoruz, siz ise âdeta

yıkmak istiyorsunuz. Siz bu yüzden beni azledecekseniz, rica ederim yönetimi mizacınıza uygun birine bırakın," dedi.

Bu dilekçe bardağı taşırın damla oldu. Zaten Padişah.kararı-nı vermişti, Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azledecekti. Paşa göreve geldiğinden beri Abdülhamit'le aralarında birtakım geçimsizlikler oluyordu.

Bunların birincisi Yeni Osmanlılar sorunuydu. Hünkâr bunların İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istiyor, Sadrazam ise yanaşmıyordu. Abdülhamit tahta çıkarken Namık Kemal Bey'in Mabeyin kâtipliğine, Ziya Paşa'nın Mabeyin başkâtipliğine getirilmesi için söz vermiş, sonra da sözünü tutmadığı gibi bütün Yeni Osmanlı-lar'm uzaklaştırılmasını istemişti. Mithat Paşa kendi eğilimlerine ters düşen böyle bir öneriyi elbette uygulayamazdı.

Bu yazıyı aldıktan birkaç gün sonra Hünkâr, Mabeyin feriki Sait Paşa'yı Saray'a çağırarak Mithat Paşa hakkında ne düşündüğünü sordu. Padişah Mithat Paşa hakkında hiç de iyi şeyler düşünmüyor ve Sait Paşa'dan destek bekliyordu. Mithat Paşa'yı yıkmak için saldırıya geçmenin tam sırasıydı. Sait Paşa,

"Efendim," diye söze başladı, "Mithat Paşa kendi şöhretinin aldatıcı görünümüne kapılmış ve Zatışâhâne'ye itaatsizliğe yönelmiştir. Siz yine de Paşa'ya haksızlık etmemek için ve iyi niyetle onun ne büyük fesatlıklar içinde bulunduğunu görmek istemediniz. Mithat Paşa memlekete ve hanedana çok zararlı bir adamdır. Cumhuriyeti kurmaktan başka amacı yoktur. Bunun için de birtakım sefirlerle ve cahil insanlarla konuşmalar yapmaktadır. Her neden söz edilirse edilsin, Paşa sözü saltanat-ı se-

107

niyye üzerine getirerek hanedan-ı Osmanî'den artık hayır gelmi-yeceğini ve cumhuriyet rejimine geçilmesinin zarurî olduğunu 108 söylemektedir."

"O kadar ileri gitmiş mi bu herif?"

"Evet efendimiz, maalesef. Anlatıldığına göre Namık Kemal Bey beş-altı bin kişiyle Murat Efendi Hazretleri'nin sarayına gidip kendisini tahta oturmaya davet edecekmiş. Murat Efendi'nin aklı başına gelmediği anlaşılırsa Kemal Bey Mekke şerifini bin lira tahsilatla Padişah yapmayı tasarlıyormuş. Bunu da Dolmabahçe Sa-rayı'nda Mithat Paşa başkalarına anlatmış. Sadrazam Hazretleri'nin böyle bir olayı bildiği halde bu işi düzenleyenleri tutuklatmaması çok şaşırtıcı değil midir? Demek ki, bu fesat eyleminin başı bizzat kendisidir.

"Dahası da var efendimiz, verilen jurnallerde belirtildiğine göre konakta şöyle bir söz de söylenmiştir:

'Mithat Paşa istiklalini ilan etti. Sultan Murat artık muradına erecektir.'"

Hünkâr bu sözleri işitince deliye döndü. Sait Paşa'ya,

"Paşa," dedi, "hemen şu fermanımı yaz.

"Mithat Paşa'nın konağında yapılan gizli toplantılarda, 'Mithat Paşa istiklalini ilan etti ve Sultan Murat artık muradına erecektir,' gibi sözler edilmiş ve yüce saltanatın aleyhinde çalışan bazı komitelerin kurulduğu haberi alınmıştır. Bunların başı Mithat Paşa'nın her zaman koruduğu Kemal Bey'dir. Bu nedenle Mithat Paşa'nın derhal azil ve sürgün edilmesi ferman hükmündedir."

Hünkâr artık kararını vermişti, Mithat Paşa'yı derhal sürgüne gönderecekti. Bunun uygulanması için de Sait Paşa'ya şunları söyledi:

"Sabahleyin saat sekizde zaptiye müşiri ile birlikte Mithat Paşa'nın konağına giderek mühür hümayunu alacak ve sürgüne gönderilmesi hakkındaki fermanımı kendisine okuyacaksınız, izzettin vapuru Ahırkapı açıklarında bulunsun. Zaptiye müşiri hemen kendisini tutuklayarak vapura götürsün. Konağın çevresini de asker ve zaptiyelerle kuşatın."

Sait Paşa birkaç saniye düşündükten sonra,

"Efendimiz," dedi, "bendeniz sabahın köründe bu herifin konağına gideceğim. O saatte adam belki daha haremde bile çıkmamış olacak. Hareme haber göndereceğim, gecelik entarisiyle

selamlığa gelecek ve ben kendisinden mührü hümayunu isteyeceğim. Belki de, 'Yanımda yoktur, getireyim,' deyip hareme dalacak. Gelmezse ne yaparım?

"Geldiğini düşünelim, o zaman kendisine sürgün kararını bildireceğim. Ne der bana?

'Anayasa gereği siz beni yargılamadan bir yere gönderemezsiniz,' derse ne yaparım?

"Kendisini çocuk gibi kucağıma alıp bağıra çağıra arabaya koyamam ya, bu işi zaptiyelere havale edeceğim. O da feryat etmeye başlayacak. Zaten kulağı kirişte olan ev halkı ve konu komşu koşuşup gelecek, rezalet çıkartacaklar. Sefirler ve yabancılar bu olayı duyacaklar, başımıza dert açacağız. Bu fesat takımının neler karıştıracağı hiç belli olmaz.

"iyisi mi ben kendisini yarın sabah Saray'a davet edeyim. Oradan bir istimbob ile izzettin vapuruna naklederiz. Hiçbir ferдин bundan haberi olamaz."

Bu öneri Sultan Hamit'e çok uygun geldi. Çünkü o da olay yaratılmasından korkuyordu.

109

Sait Paşa devlet memurluğuna başladığı dönemlerde Erzurum'daydı. Mithat Paşa'nın kız kardeşi Sıdıka Hanım'ın kocası Tosun Paşa da Erzurum vahşiydi. O zamanlarda daha hiç adı duyulmamış olan Sait Bey, Vaii'ye yanaşarak eline biraz fazla para geçmesi için yeni bir görev istedi. Vali de Sait Bey'i iki bin kuruş maaşla Aşar Kitabeti'ne, yani toprak vergilerine bakan büronun şefliğine getirdi. Bu iki bin kuruş maaş o zamanlarda çok önemliydi. Sait Bey bu yüzden kendisini Tosun Paşa'ya hep borçlu saydı.

Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilmesinde kendini biraz sorumlu gördüğü için o akşam namaz zamanı Mabeyin kâtibini sandalla Dolmabahçe'den Salacak'a Tosun Paşa'nın evine gön-

110

derdi. Kâtip özel olarak Tosun Paşa'nın eşi, Mithat Paşa'nın kız kardeşi Sıdıka Hanım'ı görmek istediğini haber verdi. Sıdıka Hanım akşamın geç saatinde Mabeyin'den bir kâtibin kendisini özel olarak görmek istemesine çok şaşırıldı. Mabeyin kâtibi,

"Hanımefendi," dedi, "sizi bu saatte rahatsız ediyorum, kusura bakmayın, size Sait Paşa'dan çok önemli bir haber getirdim. Biraderiniz sadrazam Mithat Paşa Hazretleri yarın sabah görevinden azledilerek izzettin vapuruyla sürgüne gönderilecek. Yapılacak bir şey yok. Ama telaşa kapılmayın. Belki yarın sabah çok erken, Saray'a gitmeden önce kendisini görebilirsiniz. Konağa da haber verin, bavulunu hazırlasınlar."

Sıdıka Hanım gecenin geç saatinde ne yapacağını şaşırıldı. Gözüne uyku girmedi. Sabaha kadar Tosun Paşa'yla neler yapabileceklerini konuştular. Ama Zatışâhâne bir kez sürgün kararını vermişti. Bunu önlemeye olanak yoktu.

Sıdıka Hanım ertesi sabah sandalla karşıya geçmeye kalktı, ama hava rüzgârlı ve deniz çok dalgalıydı, kayıklar işlemiyordu, ilk vapurla istanbul yakasına geçti, izzettin vapuru Dolmabahçe açıklarında duruyordu. Köprüye çıkınca bir de baktı ki Mithat Paşa'nın arabası geliyor, hemen yolun üzerine çıkıp arabayı durdurmaya kalktı, işaretler yaptı ama Paşa Padişah'ın yaveriyle birlikte çok acele Dolmabahçe'ye gidiyordu, arabayı durduramadı, başını uzatarak,

"Sıdıka, sen konağa git, akşama döneceğim," demekle yetindi.

Arabacı da atları kırbaçladı, hızla uzaklaştılar.

Sıdıka Hanım bir arabaya atlayarak doğru Beyazıt'taki konağa gitti. Naime ve Şehriban Hanımlar sabahın köründe karşılarında Sıdıka Hanım'ı görünce çok şaşırıldılar,

"Hayrola, sabah sabah, hayırdır inşallah," dediler.

Sıdıka Hanım durumu anlatınca ikisi de ağlamaya başladı. Sıdıka Hanım,

"Yapılacak bir şey yok," dedi, "zaman kaybetmeden hemen ağabeyimin çamaşırlarını, elbiselerini hazırlayın. Herhalde bavulunu almaya gelir."

Mithat Paşa'nın kardeşi iki kadını göz yaşları içinde bırakarak hemen Üsküdar'a döndü.

Sabahleyin karşıya geçerken Dolmabahçe önlerinde duran izzettin vapuru artık yerinde yoktu, Sa-rayburnu'nu dönerek Marmara'ya uzanıyordu.

Zatışâhâne Sait Paşa ile birlikte bu sürgün senaryosunu hazırladıktan sonra hemen başyaver Mehmet Paşa'yı huzura çağırdı ve,
"Paşa," dedi, "yarın sabah erkenden Mithat Paşa'nın konağına gideceksin, kendisini çok acele görmek istediğimi bildirerek Paşa'yı alıp Saray'a getireceksin."

Mehmet Paşa da ertesi sabah hemen namaz vakti Paşa'nın konağına vardı. Paşa o gün Sadaret'e gitmeye niyetli olmadığı için, yatakta Şehriban'la sabah keyfi yapıyordu. Kâhya başyaverin kendisini görmek istediğini bildirince, "Hayırdır inşallah," dedi, "Zatışâhâne sonunda benimle görüşmeye karar verdi. Başka çaresi yoktu zaten."

Paşa hemen hazırlandı, başyaver'e de,

"Siz arabada bekleyin, ben hemen şimdi aşağıya iniyorum, benim arabamı takip edersiniz," dedi.

Mithat Paşa Saray'a gelince alt katta bir odaya alındı. Sait Paşa da yanına oturdu.

"Paşa Hazretleri," dedi, "Zatışâhâne sadaret mührünü bana teslim etmenizi emretti."

Mithat Paşa hemen yeleğinin cebinden mührü çıkartarak Sait Paşa'ya teslim etti. Sonra da aralarında şöyle bir konuşma oldu:

"Bir süredir saltanata karşı kurulan gizli cemiyetlerde bulunanların sizin konağınızda da toplandıkları bildiriliyor. Dün bu konuda iki jurnal geldi. Zatışâhâne sizin onlarla işbirliği yaptığınıza inanmak istemedi, ama adınız bu işlere karıştığı için hemen bugün memleketten çıkmanızı ferman buyurdular, izzettin vapuru bu iş için hazırlandı, derhal ülkeyi terk edeceksiniz."

Mithat Paşa böyle bir konuşmayı hiç beklemiyordu. O Padişah'ın kendisine olumlu bir yanıt vererek anlaşmazlıkları ortadan kaldıracığını umuyordu. Şaşkına döndü,

112 "Nasıl olur," dedi, "Zatışâhâne neye dayanarak beni sürgüne göndermek istiyor?"

"Efendim, sizin hazırladığınız Anayasa'nın 113'üncü maddesine göre."

"O madde Hünkâr'a böyle bir hak tanımıyor ki..."

"Tanımaz olur mu Paşam. Bakın o maddede ne deniyor? 'Kötü halleri Zaptiye nezaretinin tahkikatıyla ortaya çıkanları memleket haricine sürgün etmeye Padişah'm yetkisi vardır.'"

"Peki Zaptiye nezaretinin böyle bir tezkeresi mi var?"

"Var efendim, Zaptiye nâzın Ömer Paşa az önce sözünü ettiğim jurnalleri Zatışâhâne'ye takdim etti. Jurnallerin birinde Be-yoğlu'nda bir gazinoda toplanan Tophane mülâzımlarının sizin çok yakında diktatör olmak için birtakım hazırlıklar yaptığınızı konuştukları anlatılıyor. İkinci jurnalde de konağınızda yapılan bir toplantıdan söz ediliyor. Bunlar sizin kötü hallerinizin kanıtı değil midir?"

"Vallahi billahi benim bu cemiyetlerden haberim yok. Allah bu çapkınların belasını versin. Bunları Ruslar ve Hıdiv Paşa düzenlemiştir. Beni buradan kovacak olursanız alimallah memleket mahv olur. Beşikçiler Körfezi'ndeki donanma üç güne kadar buraya gelir. Bunları iyi düşünün. Nazırların bundan haberleri var mı?"

"Bilmiyorum."

"Öyleyse rica ederim, gidiniz, Zatışâhâne efendimize söyleyiniz ki benim bu işlerden hiç haberim yoktur. Mademki nazırlar buradadır bu işi görüşsünler, eğer efendimizin bana güveni yoksa, beni Mabeyin'de bir odaya kapatsınlar, evime gitmeyeyim, sadaret işlerini buradan yürüteyim.

"Memleketimizin bu güç zamanında, hem burada, hem de Avrupa'da herkes devlet işlerini benim yönettiğimi sanıyor ve bana güveniyor. Eğer ben buradan gidecek olursam memleket alimallah biter."

Sait Paşa,

"Bu görüşünüzü hemen Zatışâhâne'ye arz edeceğim. İki dakika bekleyiniz," deyip odadan ayrıldı.

Padişah ise Sait Paşa'yı dinledikten sonra,

"Bu olamaz," dedi. "Bu adamı burada bırakmak daha büyük tehlike yaratır. Al bu jurnalleri de kendisine göster."

Sait Paşa jurnalleri alıp Mithat Paşa'nın yanına geldi.

"İşte, Paşa Hazretleri," dedi, "sözünü ettiğim jurnaller bunlar."

Mithat Paşa buz gibi olmuştu, jurnalleri dikkatle okuduktan sonra,

"Haberim yok, yazılır ya," dedi. "Çapkınlar, iftira etmişler. Peki beni nereye göndereceksiniz?"

"Memleket hudutlarından çıktıktan sonra nereye isterseniz oraya gidebilirsiniz. Fakat sınırdan sonra en yakın yer Yunanistan'da Sira adaşdır."

Mithat Paşa Sira adasının nerede olduğunu çok iyi biliyordu. Sira Yunanistan'ın doğusunda, Ege denizindeki Siklad takım adalarının en önemlisiydi. Orada konsolosluk bile vardı. 1823'te Sakız'da Yunanlılar başkaldırdıktan sonra Ali Paşa isyanı bastırmış ve bağımsızlık savaşı verenlerin tümünü bir manastırda kesmişti. Sakız'dan kaçanlar da Sira adasına sığınmışlardı. Yani ada, intikam duygularıyla yetişmiş Yunanlıların yaşadığı bir yerdi. Paşa,

"Çok rica ederim," dedi, "beni Rumların içinde bırakmayın. Marsilya'ya bırakın diyeceğim ama orasının da çok uzak olduğunu biliyorum. İyisi mi siz beni Brindisi'ye bırakın."

Mithat Paşa bunları söyledikten sonra iki dakika düşündü ve şöyle dedi:

"iyi ama benim yanımda beş param yok. Ne yaparım oralarda parasız pulsuz? Perişan olurum. Bir de korunmam için bir yaver isterim. Bana suikast düzenleyebilirler."

"Aman, Paşa Hazretleri, böyle bir cinayet olasılığı hiç kimsenin aklına gelmemiştir."

Mithat Paşa yine birkaç dakika düşündü ve sonra, "Gitmeli ha," dedi.

113

tös

114

"Evet gitmeli, iki yaver ve iki çavuş sizi bir istibot ile İzzettin vapuruna götürmek için iskelede bekliyorlar."

"Allah rahmet eylesin bu millete. Yalnız şunu söyleyeyim ki, Zatişâhâne suçsuz bir insanı Osmanlı toprakları dışına çıkartmakla büyük hata ediyor. Benim sürgüne gönderilmem hem mülkte zarar verecektir hem de Hünkâr'a."

"Paşa Hazretleri, dilerseniz konağınıza bir uşağınızı gönderebilirsiniz. Uşak ev halkına sizin gidişinizi bildirir, hem de çamaşırlarınızı ve gerekli giysilerinizi getirebilir. Ailenizin sizinle birlikte gelmesine izin verilmediğini belirtmek isterim. Hiç kimseyle konuşmanıza da izin verilmiyor."

Mithat Paşa hiç yanından ayırmadığı Yusuf Ağa'yı konağa gönderdi.

"Git bak," dedi, "bana biraz çorap, mintan, kundura gibi şeyler getir. Ne zaman döneceğim belli olmaz. Hanımlara ve çocuklara da söyle, üzülmesinler. Ben gittiğim yerlerden onlara haber iletirim. Ne yapalım, kaderde bu da varmış, sabretsinler, geleceğim elbette."

Yusuf Ağa hemen Paşa'nın arabasına binerek yola koyuldu. Paşa rıhtımda kendisini bekleyen motora binmeden önce Sait Paşa'ya,

"Paşa," dedi, "lütfen beni bütün devlet işlerinden kurtardığı için Zatişâhâne'ye teşekkür ettiğimi bildirin. Bu işleri elbette gönül rızasıyla bırakamazdım. Benim sürgüne gönderilmemden inşallah memlekete çok zarar gelmez. Bir gün kader müsaade eder de vatanıma dönersem o zaman ne şevketli efendimizi bu saraylarda bulacağım, ne de bu mülkü yerinde görebileceğim. İnşallah dönüşte her şeyi daha iyi bulurum. Ama ne yazık ki Zatişâhâne'nin çevresini kuşatan akıl hocaları ona çok kötü nasihatler veriyorlar. Böyle giderse milleti kurtarmak hiç de kolay olmayacak."

Bu arada Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkan bir yaver, elinde bir zarfla geldi. Zarfın içinde beş yüz lira vardı. Sait Paşa bunu Mithat Paşa'ya verirken,

"Paşa Hazretleri," dedi, "bu para bir süre sizi idare edebilir."

İ

Mithat Paşa'nın yüzünde zoraki bir gülümseme belirdi. Sait Paşa, "Buyurun Paşa Hazretleri," dedi, "motor sizi izzettin vapuruna götürmek için bekliyor. Uşağınız konaktan dönünce onu da gemiye yollarız."

Geminin kaptanı Mithat Paşa'yı güvertede büyük bir saygıyla karşıladı.

"Vezir hazretleri," dedi, "inanın bana verilen görevin ağırlığı altında eziliyorum. Bu imparatorluğu ve halkı kurtaracak tek insan olduğunuza inanıyorum. Yalnız kendi adıma değil gemideki bütün arkadaşlarım, denizciler ve tayfalar adına konuşuyorum, çok üzgünüz, yalnız size güveniyoruz. Bir gün bütün şanınız ve onurunuzla İstanbul'a döneceğinize inanıyoruz."

Mithat Paşa,

"inşallah," dedi, "ben de inanıyorum. Tarafımdan bütün subaylara, mürettebata teşekkür edin. Siz askersiniz, görevinizi yapıyorsunuz. Elinizden başka ne gelir?"

O sırada motor Dolmabahçe rıhtımına dönmüş ve Yusuf Ağa'yı alarak yeniden gemiye yanaşmıştı. Yusuf Ağa'nın ellerinde iki bavul giysi ve çamaşır vardı. Naime ve Şehriban Hanımlar mutfakta ne buldularsa onları da sefertaslarına koyup bavullara yerleştirmişlerdi.

Paşa'nın bir şişe konyağını da unutmamışlardı. Denizciler bunları açıp denetlemeye kalkmadılar. Paşa, Yusuf Ağa'ya,

"Haydi bakalım Yusuf," dedi, "bunları benim kalacağım kamaraya indiriver."

Kendisi de Yusuf Ağa'yla birlikte kamaraya girdi, kapıyı içeriden sürmeledi.

"Neler getirmişsin Yusuf, neler neler," derken Yusuf Ağa,

"Paşam," dedi, "hepsi bu kadar değil."

Yusuf Ağa sırtına kaputunu geçirmişti. Hava rüzgârlıydı ve yağmur çiseliyordu. Yusuf Ağa kamarada Paşa'yla yalnız kaldığı^ nı anlayınca kaputunun düğmelerini çözdü, iç ceplerinde iki tabanca görünüyordu,

"Paşam," dedi, "bunları sana getirdim, lazım olur belki. Ya-

115

116

nıma bir torba da mermi aldım. Sen kullanmak istemezsen seni korumak için ben kullanırım."

Paşa, Yusuf Ağa'yı kucaklarken gözlerinden yaşlar süzülüyordu.

Sait Paşa vapurun demir aldığı görür görmez rıhtımdan doğru Hünkâr'in dairesine koştu.

Padişah'ın o sırada kapısının önündeki mermerlikte gezinmekte olduğunu gördü. Sabırsızlıkla sonucu bekliyordu.

"Paşa, ne yaptınız?" diye sordu.

Sait Paşa da,

"Efendim, vapur, mâzul Sadrazam'ı alıp gitti. Memleket bir hainden kurtuldu," diye yanıt verdi.

Akşamüstü Padişah Sait Paşa'yı huzura çağırttı,

"Paşa," dedi, "bugünkü başarınızdan dolayı size bir hediye vermek isterim. Lakin hediye seçecek zamanım olmadı. Şu parayı al da kendine istediğin şeyi al."

Padişah'ın hediyesi yüz elli bin kuruştı.

Hünkâr sonra Sait Paşa'yla biraz dertleşmek istedi. Mithat Paşa'yı sürgüne yollamasının verdiği sorumluluktan kurtulmak istiyordu.

"Paşa," dedi, "sana açıkça söyleyeceğim, ben Mithat Paşa'nın değerini inkâr edemem.

Çalışkan ve namuslu bir valiydi, ama meziyetleri olduğu kadar noksanları da vardı.

Politikadan hiç anlamıyordu. Sen bilir misin bilmem, anlatayım, Tuna valisiyken Bulgar okullarında Bulgarca okutulmasını istedi. Bu iş çok ağır sonuçlar verdi.

"Mithat Paşa Kanunu Esasi'nin mutlaka ilanını teklif ettiği zaman bu konuda temelli bilgisi yoktu. Ziya Paşa, Namık Kemal Bey, Abidin Paşa, Süleyman Paşa, Mithat Paşa'yla birlikte bir tasarı hazırladılar, ama aralarında anlaşamıyorlardı. O zamanlar, sen de bilirsin, Kanunu Esasi'ye karşı olanlar çoktu. Ethem Paşa, Servet Paşa, birçok vezir ve devlet adamı bana gelip, 'Bir millete hiç hazırlık yapılmadan, bir kalemde hürriyet verilemez,' dediler.

"Ama ben, 'Milletin istediği olsun,' dedim, kanunu kabul ettim.

"Mithat Paşa milletin kendisini sevdiğine o kadar inanmıştı ki, o olmazsa yer yerinden oynar sanıyordu. Bak, ne oldu, bugün sen de gördün, hiç kimse ağzını açmadı."

Abdülhamit coşmuş konuşuyordu.

"Sana bir şey daha anlatayım," dedi. "Kanunu Esasi'yi ilan ettiğim akşam Mithat Paşa arkadaşlarıyla Beyazıt'taki konakta toplanmışlar, aralarında şairler ve edebiyatçılar da varmış. Kafaları çekmişler. Bilirsin, Mithat Paşa içkiye çok meraklıdır, o akşam biraz fazla kaçırmış, yemekten kalkarken düşmemesi için koluna girmişler. Eniştesi Tosun Paşa'ya,

"Söyle bakalım Paşa,' demiş. 'Bundan sonra beni kim yerimden atabilir? Ben bu sefer kaç yıl sadarete kalacağım, biliyor musun?'

"Tosun Paşa,

"Aman Mithatçıgım, dikkat et,' demiş, 'her akşam kafayı böyle çekecek olursan, bir hafta bile kalamazsın.'

"Onun güvenip konağına çağırdığı adamlar ertesi sabah bu olayı bana anlattılar."

Sait Paşa,

"Hakkı âliniz var Hünkârım," dedi. "Tosun Paşa benim çok eski dostumdur. Olayı bana da o anlatmıştı."

"Beni eleştiren oluyor, ne yapmışım, bir hafiyeye teşkilatı kurmuşum. Neler demiyorlar, duyuyorum, bu jurnalciler alçakmış, namussuzmuş, dinimizde bunlara yer yokmuş... iyi ama bu gizli hafiyeye teşkilatını kurmasaydım, çevremizi saran tehlikelere karşı nasıl korunurdum? Başka hükümdarlar da böyle yapmıyorlar mı?"

"Hakkı âliniz var Sultanım, çok iyi yapıyorsunuz."

"Bir de beni sansür kurmaya çalıştığım için eleştiriyorlar. Sait Paşa, sen de biliyorsun, bizde sansür elzemdir, bunu kuracağız."

"Elbette Hünkârım."

"Bizde müesseseler Batı'dakine benzemez. Bizde halk henüz çok bilgisiz ve çok saftır. Tebaamıza çocuk muamelesi etmeye mecburuz. Ana baba nasıl çocukların, gençlerin eline zararlı neşriyatın geçmemesine dikkat ederse, biz de halkın fikrini ze-

117

118

hirleyecek her şeyi halktan uzak tutmak zorundayız. Mithat Paşa'ya bunları anlatamadım. O özgürlük diye tutturmuş gidiyor. Neye varır bunun sonu? Sansür zarurîdir, anlıyor musun?"

"Elbette efendim, sansür zarurîdir."

"Mithat Paşa hristiyanlardan ayrı alaylar kurmaya kalktı, bunun zararlarını hiç düşünmüyor. Ne olacak? Rumlardan, Bulgarlardan, Ermenilerden ayrı ayrı alaylar kurulacak. Bir karışıklık anında bunlardan zarar görürüz. Devlete hâkim olan millet biziz. Ötekilere eşit koşullarda askerlik hakkı tanırsak, başımıza çok çorap örerler. Her vesileyle işimize kansan büyük devletler yine başımıza dertler açmaya çalışırlar."

"Çok haklısınız Sultanım, maazallah bizi yok ederler."

"Bak Sait Paşa, sana şunu da söyleyeyim, meşrutiyetle idare edilebilmek için memleketimiz yeter derecede olgun değildir. Bu bizim için felaket olur. Bizim Jön Türklerimiz hayalperesttir, onlar için hiç farkında değiller. İngilizlerin de her vesileyle Jön Türkleri tutmaları da çok düşündürücüdür. Herkesi birbirlerine düşürmek istiyorlar, değil mi?"

"Hakkı âliniz var Hünkârım. Jön Türkler'e hiç göz açtırmamak gerekir."

"Bak, sen ne güzel düşünüyorsun. Mithat Paşa bunları anlayamadı. "

"Anlayamadı Sultanım, cezasını da buldu."

BÖLÜM

Sürgün Yılları

izzettin vapuru demir aldıktan sonra Mithat Paşa ile Yusuf Ağa uzun uzun güverteden denizi seyrettiler. Akşam oluyordu. İkisi de ağızlarını açıp söyleyecek tek söz bulamıyorlardı.

Az sonra gemi Çekmece açıklarında durdu. Mithat Paşa hemen kaptanı bularak, "Hayrola kumandan," dedi, "neden durduk?"

Kaptan ne söyleyeceğini bilmiyordu. Gerçekte biliyordu da söylemekten çekiniyordu. Çünkü Çekmece açıklarında geminin beklemesi gerekiyordu. Eğer Mithat Paşa'nın sürgüne gönderildiği duyulur ve halk sokaklara dökülürse Paşa derhal geri getirilecekti. Ama olay çıkmazsa gemi demir alıp Marmara'ya açılacaktı. Kaptan bunları açık seçik anlatmak istemedi, Paşa'ya,

"Yeni bir emir bekliyoruz, belki de hakkımızda hayırlı olur," • demekle yetindi.

Bu süre içinde Hünkâr'm korktuğu başına gelmedi. Kimse işin farkında değildi. Farkında olanlar da olay çıkartacak güçte değillerdi. Gerçekte hiçbir olay çıkmadı demek de pek doğru ol-

120

maz. Olay çıktı ama Hünkâr'm kararını değiştirecek çapta bir olay olmadı. Süleyman Paşazade Hamdi Bey ile Arnavut İsmail Kemal denen iki devrimci yanlarında yirmi-otuz arkadaşlarıyla Babiâli caddesinden yukarı çıkmaya başladılar. Elllerinde bayraklar vardı.

"Sadrazamı isteriz... Mithat Paşa'yı isteriz," diye bağıryorlar, caddeden geçenler ve dükkânlardan dışarı fırlayanlar da boş gözlerle onlara bakarak,

"Ne olmuş Mithat Paşa'ya," diye birbirlerine soruyorlardı. Ama kimse neler olduğunu bilmiyordu. Derken Babiâli karakolundan süngülü askerler sokağa fırladı,

"Dağılın bakalım," diye bağırmağa başladılar ve Hamdi Bey'le İsmail Hakkı Bey'in üzerlerine çullandılar. Yine herkes boş gözlerle olanları izledi. Hamdi Bey'le İsmail Hakkı Bey'i, askerler ve zabıta sille tokat karakola sürüklediler. Başlarındaki mülazım,

"Ulan pezevenkler," diye bağıryordu, "siz kim oluyorsunuz Mithat Paşa'yı isteyecek? Zatişâhâne ne yapmışsa iyi yapmıştır. Size mi kaldı memleketi kurtarmak? Bölücülük mü yapacaksınız?"

Göstericiler bir anda dağılıverdiler. Mülazım Zaptiye kumandanına, "Asayiş berkemal" diye raporu verdi. İyi de, ya Hamdi Bey'le İsmail Kemal Bey ne oldu? Ne olacak, biraz tartaklandılar, yani, tokat, tekme, dayak... Belki de kaburga kemikleri kırıldı, yüzleri gözleri şişti, morardı, bunlar her zaman doğal sayılır. Çünkü onlar durup dururken güvenlik güçlerini kışkırtmışlardır.

Zabıtaya karşı dava açsalar kendileri suçlu sayılır ve yeniden işkence görürler. İyisi mi, sustular, susturuldular, biri Sinop'a sürüldü, öteki de Bolu'ya.

En akli başında olan devrimciler de onlara,

"Ulan serseri herifler," dediler, "size mi düştü Mithat Paşa'yı kurtarmak, memlekette demokrasiyi kurmak? Kesin sesinizi oturun oturduğunuz yerde!"

Sonra ne oldu Hamdi Bey? Ne oldu İsmail Hakkı Bey? Basın sustu, tarih kitaplarında bir daha adlarına rastlanmadı.

Onlar ne oldu, belli değil ama Mithat Paşa'nın böyle yaka paça, asker gücüyle sürgüne gönderilmesini dışarıda duymayan kalmadı.

Fransız Cumhurbaşkanı Thiers, "Türkiye'nin en büyük düşmanı bile böyle bir durumda Sultan'a bundan daha şeytanca bir öneride bulunamazdı," dedi. Almanya'dan ve İngiltere'den de bu tür tepkiler geldi. Ama Abdülhamit Han bunların tümüne boş verdi.

121

Gemi ertesi sabah Gelibolu açıklarında durdu. Mithat Paşa Saray'dan ayrılırken çantasında kalan bazı evrakı bir paket yaparak Yusuf Ağa ile Gelibolu mutasarrıfına gönderdi. Burası geminin uğradığı son Osmanlı limanıydı, öğleye doğru gemi demir aldı, o sırada şiddetli bir fırtına çıkmıştı. İzzettin vapuru dalgalar arasında sallanıyor, köpükler güverteye kadar yükseliyordu.

Akşam sular kararırken gemi Yunanistan'ın Siklad adalarından Sira adasına vardı. Limana girildi. Orada bulunan Ahmet Muhtar Paşa ile Sira'daki şehbender gemiye çıkıp Paşa'yı selamladılar.

Mithat Paşa Ahmet Muhtar Paşa'yı on yıl önce Rusçuk'ta tanımıştı. Muhtar Paşa Abdülaziz'le birlikte Avrupa gezisine katılmıştı. Abdülaziz dönüşte Rusçuk'tan geçerken Ahmet Muhtar da Sultan'ı koruyan subayların arasında bulunuyordu. O zamanlar yirmi beş yaşındaydı. Harp Akademisi'ni kurmay olarak bitirdikten sonra Harbiye Okulu'nda öğretmenlik yapmış ve Abdüla-ziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendi'ye özel ders vermişti. Padişah'a yakınlığı dolayısıyla meslekte çok çabuk ilerlemiş ve otuz bir yaşında generalliğe yükselerek Yemen vilayeti komutanlığına ve valiliğine atanmıştı.

Ahmet Muhtar Paşa'nın Mithat Paşa'yı ziyaret etmek için gemiye çıkması olay yarattı. Ahmet Muhtar Paşa gemi kaptanına Paşa ile görüşmesinde bir sakınca olup olmadığını sordu.

Kaptan,

"Bana bu konuda bir talimat verilmedi," dedi. "Sadece Paşa'nın karaya çıkmamasını ve yabancılarla görüşmesinin yasak olduğunu söylediler." 122 Muhtar Paşa da,

"Ben yabancı değilim, askerim," dedi. "Paşa Hazretleri'ne askeri durum hakkında bilgi vereceğim. Dilerseniz siz de hazır bulunabilirsiniz."

Muhtar Paşa Mithat Paşa'yla başbaşa kaldı. Mithat Paşa bu ziyarete çok sevinmişti, iki eski dost gibi konuştular. Paşa bir ara Muhtar Paşa'ya şunları söyledi:

"İyi ki geldiniz, size içimi dökmek beni rahatlatıyor. Bakın, size şunu söylemek isterim, Padişahımız çocuk gibidir. Ne söylenirse inanır. Kendisini aldattılar, güya ben cumhuriyeti ilan edip devletin başına geçecekmişim. Olur mu böyle şey? Neye üzülüyorum biliyor musunuz? Hazırladığım anayasa artık rafa kaldırılacak. Bu millet ilerleyemeyecek, ona yanıyorum. Ama şuna da inanıyorum, nerede bir anayasa ilan edilmişse, o kalıcı olmuştur. Bir süre rafa kaldırılır ama halk, zamanı gelince, onu yeniden alır, uygular. Ne yapayım ki, bugün milletin başında bir büyük bela var. Ondan kurtulmamız gerekecek. Ben zaten istifa edecektim, olmadı. Neden? Halk benim için 'Bıraktı da kaçtı,' der diye çekindim. Böyle daha iyi oldu, Allah bana acıdı, beni kurtardı."

Ahmet Muhtar Paşa bir hafta sonra İstanbul'a döndüğü zaman Zatişâhâne kendisini kabul etti. Bir süre sohbet ettiler. Muhtar Paşa sözü Mithat Paşa'yı gemide ziyaret etmesine getirdi.

"Padişahım efendim," dedi, "benim gemiye gitmemin nedeni Mithat Paşa'nın gerçek niyetini anlamaktı. Ben kendisinin Avrupa'ya sığınmak için kaçtığını sandım. Bana güvendi, içini döktü. Eğer kötü bir niyetinin olduğunu anlasaydım, vapuru hükümet adına durdurup Paşa'yı hemen orada tutuklatırdım, işin gerçeğini öğrenince vapurun gitmesine engel olmadım.

Herhangi bir yanlış yorumu önlemek için de bunu Zatişâhâne'ye arz etmem gerekiyordu."

Zatişâhâne Muhtar Paşa'nın anlattıklarını zevkle dinledi ve ayrılırken kendisine altın kabızalı bir kılıç hediye etti.

İzzettin vapuru Sira'dan sonra Mora yarımadasının güneyini dolaşarak Adriyatik'e açıldı ve ertesi gün de Brindisi limanına geldi, İtalya'nın güneydoğusundaki bu liman Yunanistan ve Dal- 123 maçıya kıyılarından gelen gemilerin uğradığı bir ticaret limanıydı, İzzettin vapurunun limana geleceği oradaki şehbenderlere bildirilmişti, iki İngiliz gazetecisine de İstanbul'dan haber verilmişti. Onlar gelip gemide Paşa'yla görüştüler. Paşa orada ne yapacağını hiç bilmiyordu.

Rıhtıma çıkabilmesi için İtalyan hükümetinden izin alması ve kendisine bir otel bulunması gerekiyordu. Şehbender bu sorunları çözmek için Paşa'yı gemide bıraktı. Ertesi gün şehbender güler yüzle gelip Paşa'ya her işi çözdüğünü müjdeledi. Paşa geminin kaptanı ile vedalaşırken, denizcilere dağıtılmak üzere elli lira bıraktı. Kaptan,

"Paşa hazretleri," dedi, "sizi burada kaderinizle başbaşa bırakıp geri döneceğiz. Çok üzgünüz. Ama inşallah bir gün olur, sizi yine buralardan alıp geri döneriz."

Mithat Paşa,

"inşallah, o günler gelecek. Yoksa mahvoluruz," demekle yetindi.

Vasıf Efendi o günlerde Rusçuk'taydı, Tuna Nehri Taşımacılık Şirketi'nin hesaplarını denetliyordu. Gazetelerde Mithat Paşa'nın sürgüne gönderildiğini okuyunca beyninden vurulmuşa döndü. O sıralarda İstanbul'daki bir dostundan bir mektup aldı. Arkadaşı şöyle diyordu:

"Sevgiii kardeşim Vasıf, ayağımı denk al, hayatın tehlikede. Paşa sürgüne gönderildi. Bütün yakınlarını da yabani hayvan gibi avlıyorlar. Ya hapis, ya sürgün. Artık Bağdat'ı mı istersin, Musul'u mu? Başının çaresine bak. Bir dakika geçirmeden toz ol."

Vasıf Efendi ne yapabiliirdi? Elinden ne gelirdi? Hemen kalkıp genel vali Sadık Paşa'yı gördü. Paşa, Vasıf Efendi'nin kim olduğunu çok iyi biliyordu.

"Hayrola Vasıf Efendi," dedi, "sen pek beni öyle görmeye gelmezsin. Bir derdin mi var?"

"Evet Paşa Hazretleri, sağlık durumum pek iyi değil. Ne'm var bilmiyorum. İyisi mi kalkıp Viyana'ya gideyim, bir doktora 124 görüneyim. Bakalım ne diyecek? Lütfen bana iki ay izin verin de başımın çaresine bakayım."

Sadık Paşa durumu çok iyi anlamıştı.

"Bak Vasıf Efendi," dedi, "senin hastalığın çok önemli olabilir. Ben sana iki ay değil, üç ay izin veriyorum. Bu akşam Tuna'dan yukarıya bir vapur var, hemen ona atla, kalk git, doğru dürüst bir doktora görün."

"Sana şunu da söyleyeyim, senin doktorun Mithat Paşa'dır. Her şeyi haber aldım. Çok üzgünüm, kendisine saygılarımı söyle. Yüreğim onun heyecanı ile çarpıyor."

Vasıf Efendi'nin gözlerinden yaşlar boşandı, Sadık Paşa'ya,

"Müsaade edin Paşa Hazretleri," dedi, "ellerinizden öpeyim ve sizi kucaklayayım."

Mithat Paşa'nın Brindisi'de hiçbir tanıdığı ve dostu yoktu. Oradan bir gemiye bindi. Napoli'ye geçmesi gerekiyordu, öyle yaptı. Napoli'de ilk aradığı kişi belediye başkanı San Doneto oldu. Başkan Mithat Paşa'nın kim olduğunu biliyordu, kendisini coşkuyla karşıladı.

"Altes," dedi, "böyle şeyler olur, hiç üzülmeysin. Benim de başıma geldi, beni de sürgün etmişlerdi. Sonra ne oldu? Bakın, bugün belediye başkanım."

Mithat Paşa da başkana Fransızca,

"Benzeyen şeyler buluşur," dedi. "Bundan sonra sizi sık sık görmeye geleceğim. Siz bana başınıza gelenleri anlatırsınız, ben de görüp geçirdiklerimi."

Belediye başkanı,

"Müsaade ederseniz," dedi, "burada olduğunuzu Osmanlı konsolosuna haber vereyim, çok sevinecektir."

Orada konsolos Garavani adında bir İtalyan'dı. Paşa'nın Napoli'de olduğunu öğrenir öğrenmez, kalkıp kendisini görmeye geldi. Bozuk bir Türkçeyle,

"Paşa Hazretleri," dedi, "yarın akşam onurunuza bir resepsiyon düzenlememe izin verir misiniz?"

Mithat Paşa,

"Siz bilirsiniz, ben çok mutlu olurum ama inşallah bu yüzden başınıza bir iş gelmez," dedi.

Garavani ertesi gün bütün Napoli'yi ayağa kaldırdı. Napoli halkı sokaklara döküldü.

"Viva Mithat," diye yer gök inledi.

Resepsiyon da çok görkemli oldu. Kentin bütün ileri gelenleri, iş adamları, konsoloslar, zarif eşleri ve kızlarıyla oradaydılar. Napolililer uzun zamandan beri bu derecede şatafatlı bir resepsiyona tanık olmamışlardı, İtalyan şampanyaları, chianti şarapları ve gmpalzi su gibi aktı. Türk marşları çalındı.

Ama üç gün sonra ne oldu?

Garavani görevinden azledildi. Bu da bir olay oldu tüm İtalya'da. Sen sürgüne gönderilmiş sadrazamın onuruna yemek verir misin? Böyle olursun elbette, İtalyanlar bunun çok tadını çıkardılar. Abdülhamit'in onuru da beş paralık oldu.

Napoli durağının böyle bir başarıyla sonuçlanmasından sonra Mithat Paşa Yusuf Ağa'yla birlikte Romanın yolunu tuttu. Orada da Osmanlı elçisi Esat Paşa'ydı. Esat Paşa Mabeyin'den gelecek tepkilere boşvererek Mithat Paşa'yı krallar gibi karşıladı. Napoli konsolosunun yaptığı on katını yaptı, ama bu kez Dersaadet'ten hiçbir tepki gelmedi. Çünkü Hünkâr bu havaya biraz alışır gibi olmuştu. Ne yapsa nafileydi. Mithat Paşa her gittiği yerde coşkuyla karşılanınca Sultan Harnit deli oluyordu. Paşa'yı sanki ne diye böyle dışarılara yollamıştı? Temiz temiz zehirlemek varken hiç böyle acemice işler yapılır mıydı?

Mithat Paşa Roma'dan ispanya'ya geçti. Endülüs uygarlığının beşiği olan Sevil, Kordova, Granada gibi kentlerdeki camileri ve sarayları gezdi ve gördüklerine hayran kaldı.

Oradan trenle Paris'e geldi. Nereye gideceğini biliyordu, gare d'Austerlitz'den bir arabaya binerek Rue Cambon'daki eski otelinin adresini verdi. Araba Austerlitz rıhtımından Augustine rıhtı-

125

126

mına, oradan da Rivoli'ye geçti. Rue Cambon, Rivoli'nin üzerindeydi. Otel yerinde duruyor muydu acaba?

Evet, otel hiç değişmemişti. Otelin müdürü Mösyö Martin Paşa'yı görür görmez tanıdı ve, "O... le Grand Turc!" diye karşıladı.

O yıllarda Paris'e gelen Türklerin sayısı o kadar azdı ki, otele İstanbul'dan birinin gelmesi olay oluyordu. Kaldı ki Mösyö Martin sonraki yıllarda Mithat Paşa'nın adını gazetelerde görmüş ve, "Le Grand Vizir benim müşterimdi," diye hep övün-müştü. Paşa'nın o yıllarda La Presse gazetesinde çıkan bir resmini de çerçeveletip resepsiyona asmıştı.

Otelde Paşa'nın hiç unutamadığı biri de odaları temizleyen, çamaşırları ütöleyen Madam Henriette'ti. Paşa otel müdürüne Madam Henriette'i sordu. Mösyö Martin, "Hayret," dedi, "unutmamışsınız. Yine burada, ama bugün izinli. Yarın gelir. Sizi görünce kim bilir ne kadar sevinecektir." Gerçekten de öyle oldu. Ertesi gün Madam Henriette Paşa'yı sevinç çığlıklarıyla karşıladı.

"Sizi hep izledim Le Grand Vizir," dedi. "Ama zaman zaman da başınıza bir iş gelecek diye çok korktum. Artık sizi bir daha İstanbul'a göndermeyiz. Hep burada yaşarsınız."

Madam Henriette bir ara eski günlere daldı, sonra,

"Anlatsanıza," dedi, "votrepetite amie Mariam ne oldu? Onu da İstanbul'a götürmüş müydünüz?"

Paşa'nın bir an yüreği sızladı, içi cız etti, durakladı, sonra,

"Hayır, hayır," dedi, "çokyazık, ayrıldık!..."

Mithat Paşa otele yerleştikten sonra hemen Vasıf Efendi'yi Paris'e getirtmeyi düşündü. Rusçuk'taki Taşımacılık Şirketi'ne bir yazı göndererek ilişikteki mektubun Vasıf Efendi'ye iletilmesini istedi. Vasıf Efendi o mektubu alır almaz derhal Paris'e geldi. Oh, Paşa artık Paris'te yalnız değildi.

Paris Mithat Paşa'nın yaşamında büyüdü bir kentti. On dokuz yıl oluyordu oradan ayrılmalı. Otuz yaşlarının en coşkulu, en duygulu dönemini Paris'te yaşamıştı. Meryem kim bilir ne olmuştu? Onu tanıdığı zaman Meryem on sekiz yaşındaydı, demek ki şimdi otuz yedi yaşında olmalıydı. Mithat kendini suçluyordu, istanbul'a döndükten sonra ona bir mektup bile yazmamıştı. Rusçuk valiliği, Şûrayı Devlet başkanlığı, Bağdat valiliği, Adliye nazırlığı, darbeler... O güne kadar bütün yaşamı siyasal savaşlar içinde geçmiş ve Paris'te geçirdiği o mutlu ayları bir daha kafasında ve anılarında hiç yaşatmamıştı. Ama şimdi öyle mi ya? Paris'e geldiğinden beri 1858 yıllarının anıları bir saniye aklından çıkmıyor ve kendini o yılların özleminden kurtaramıyor-du.

Kim bilir Necmettin Bey ne olmuştu? Vasıf Efendi'yi elçiliğe gönderip araştırdı, Necmettin Bey on yıl önce ölmüş ve ailesinin nerede olduğunu da bilen kalmamıştı.

Mithat Paşa bunun üzerine bir sabah otelden çıkarak Concorde meydanından Champs Elysees'ye, oradan Etoile meydanına kadar yürüdü. Oradan bir omnibus'e bindi ve Necmettin Bey'in oturduğu evin bulunduğu Clichy'ye gitti. Clichy pek değişmemişti. Necmettin Bey'in evi Montmartre mezarlığının arkalarında bir sokaktaydı. Paşa evi buldu, büyük bir heyecan içindeydi. Kalbi güm güm atıyordu. Suzan Hanım ve Meryem hâlâ oradalar mıydı acaba? Parmakları titreyerek kapının tokmağını vurdu.

"Quiestlâr

"Moi, Mithat, Mithat Paşa!"

"A... Olamaz... Kulaklarıma inanamıyorum."

Kapıda bembeyaz saçlı bir kadın belirdi. Bu Suzanne ya da Suzan Hanım'dı. Ne kadar çökmüştü. Kucaklaştılar. İkisinin de gözlerinden yaşlar boşandı.

"İçeri girin Mithat Bey, pardon Mithat Paşa. Size ne diyeceğimi şaşırıyorum. Nihayet buradasınız, Paris'te, bunca yıl sonra."

"Evet, tam on dokuz yıl sonra."

"Sizi ne kadar merak ettim, anlatamam. Haberlerinizi hep gazetelerden izledim. Yaşıyorsunuz ya, önemli olan da bu."

"Suzan Hanım, her şeyden önce size başsağlığı dilemek için geldim. Zavallı Necmettin Bey, onun benim yaşamımda unutulmaz bir yeri var. Beni aydınlattı, siyasal yaşamıma yön verdi..."

127

"Ama siz de çok nitelikliydimiz, her şeyi hemen kaptınız, kendi kendinizi yetiştirdiniz."

"Evet ama, Necmettin Bey'i tanımasaydım böyle olmaz-dun."

"Çok alçakgönüllüsünüz."

"Peki, Suzan Hanım, ya Meryem? Meryem nerede? Ne oldu?"

"Anlatacağım. Hele bir içeri girin, oturalım, konuşuruz."

"Başına bir felaket gelmedi ya? Sağ, değil mi?"

"Evet, evet, sağ, anlatacağım."

Salona girdiler. Suzan Hanım anlatmaya başladı.

"Biliyorsunuz Mithat Bey, Meryem çok devrimci bir kızdı. Büyük Fransız devrimcilerinin düşünceleriyle yetişmiş, sonra da cumhuriyetçilerden ve sosyalistlerden yana olmuştu, imparator 1870 Temmuzunda Prusya'ya savaş ilan ettiği zaman bütün cumhuriyetçilerle birlikte Meryem de savaşa karşıydı. O zaman gazeteciliğe başlamıştı ve Marseillaise'de çok iyi yazılar yazıyordu. Derken kendini eylemlerin içinde buldu, gösterilere katıldı, hırpalandı, tartaklandı, dayak yedi..."

"Zavallı Meryem."

"Sonra, biliyorsunuz, imparator Prusyalılara esir düştü. 4 Eylül'de cumhuriyetçiler Paris'te cumhuriyeti ilan ettiler ve Ulusal Savunma hükümeti kuruldu. Meryem bir yandan eylemlere katılıyor, bir yandan da halkı coşturan ateşli yazılar yazıyordu."

"Aşkolsun!"

"Çok kötü günler geçirdik. Paris kuşatıldı. Aç kaldık, yoksul insanlar sokaklarda köpekleri, kedileri avlayıp yediler. Meryem o günlerde Le Drapeau Rouge gazetesinde çalışıyordu. Her yazısı bir bomba gibiydi. Sonra Komün yönetimi ilan edildi. Meryem de komüncülere katıldı, silaha sarılıp vuruştı."

"Ne diyorsunuz?"

"Evet, inanılır gibi değil. Necmettin ölmüştü, ben Meryem'e söz geçiremiyordum. Tam iki buçuk ay kızımdan haber alamadım. Sonra, biliyorsunuz Komün çöktü. Komüncüleri, az ilerimizde, Pere Lachaise mezarlığının duvarının dibinde kurşuna dizdiler. Meryem'in çok sevdiği bir erkek arkadaşı vardı, o da kurşuna dizildi. Meryem güç kurtuldu ve Belçika'ya kaçtı. O za-129 mandan beri Brüksel'de yaşıyor, gazetecilik yapıyor. Paris'e gelemiyor. Kafası ve düşünceleri hiç değişmedi. Bir gün zafere ulaşacaklarına sarsılmaz bir inancı var."

"Hemen kalkıp Brüksel'e gitsem mi acaba? Ne dersiniz?"

"Hayır derim. Artık çok geç. Meryem'in sizi ne kadar çok sevmiş olduğunu biliyor musunuz? Bence siz bunu hiç anlamadınız. Yaşamına ve kalbine giren ilk erkek siz oldunuz Mithat Bey, ama siz bunu değerlendirmeyi bilemediniz. Gelin size Meryem'in odasını göstereyim."

Birlikte Meryem'in odasına geçtiler. Duvarda Mithat'ın o yıllardaki bir resmi asılıydı.

Masasının üstünde gazeteden kesilip çerçevelenmiş başka bir resim, yıllanmış bir gramer kitabı, yanında eski bir defter, Mithat'ın Fransızca öğrenirken ilk yazıları, bir kurşunkalem, bir hokka ve bir kamış kalem... Mithat Paşa ağlamaklı oldu.

"Mutlaka Brüksel'e gidip Meryem'i bulmalıyım," dedi. Suzan Hanım yine,

"Hayır, olmaz," diye karşılık verdi. "Artık neye yarar? Yarın Sultan Hamit sizin dönmenizi isteyecek, kalkıp gideceksiniz. Dönmemelik edemezsiniz. Sizin siyasal ihtiraslarınız çok güçlü, hayır dönmem diyemezsiniz. Orada iki eşiniz var, onlardan da kopamazsınız. Meryem ne olacak? İstanbul'a götürmeye kalkarsanız o sizin üçüncü hareminiz mi olacak? Olmaz öyle şey. Meryem çok tekelcidir, onurludur, sizi başkalarıyla paylaşmak istemez. Paris'te yaşayamazsınız, kimse sizi çevrenizden kopartamaz. Yazık değil mi Meryem'e? Huzurunu kaçıracak ve yaşamını mahvedeceksiniz. On dokuz yıl önce yaşamınıza yeni bir yön verebilirdiniz, böyle bir düşünce hiç aklınızdan geçmedi. Bırakın, Meryem sizi artık gençlik düşlerinin unutulmaz bir anısı olarak kalbinde yaşatsın. Dokunmayın artık kızıma. Çok çekti, acılarını tazelemeyin."

Suzan Hanım çok haklıydı, bu yara hiç deşilmemeliydi.

TÖ9

"Geldiğinizi Meryem'e hiç yazmayacağım," dedi. "Ama ileride bir gün Paris'e dönerse bunları anlatırım, mutlaka dönecek !3° ve mutlaka anlatacağım."

Vedalaşıp ayrıldılar. Mithat Paşa'nın yüreği sızlıyordu.

Paşa'nın sağlığı da yerinde değildi, romatizma ağrıları tutmuştu. Bütün bacak eklemleri ve kasları ağrıyor ve çoğu zaman " yürümekte zorlanıyordu. Fransa'nın en ünlü doktorlarından birine görüldü. Doktor, Paşa'yı iyice muayene ettikten sonra,

"Altes," dedi, "kendinizi çok yormuşsunuz. Geçirdiğiniz bunalımlar da yapınızı etkiliyor. Her şeyden önce moral bir dinlenmeye ihtiyacınız var. Ben size Plombiere kaplıcalarını öneririm. Doğu'da Alsace'e yakın bir yerde, Vosges'lere gideceksiniz. Kimler geçmemiştir oralardan? Montaigne, Beaumarchais, Vol-taire, Üçüncü Napolyon. Bir aylık bir bakım size çok iyi gelecektir."

Paşa hemen kaplıcalara gitmeye karar verdi. Vasıf Efendi Paris'te kalacak ve yazışmaları sağlayacaktı. Paşa tek başına Plom-biere'e gitti. Ooh, şöyle bir başını dinledi. Çevresinde hiç Türk yoktu. Kimseyle konuşmak niyetinde değildi, ama onun kimliğini keşfedenler her fırsatta çevresini sardılar ve ne sorular sormadılar kendisine? Baktı ki herkes aynı soruları soruyor, Türkiye üzerine bir kitap yazmanın gerektiğini anladı. Hemen orada Memaliki Osmaniye, Mazisi-Istikbali adlı bir kitap yazdı, Paris'e döner dönmez Vasıf Efendi bunu Fransızcaya çevirdi ve kitap derhal yayınlandı. Paşa kendisine soru soranlara hemen bu kitabı veriyordu.

Paşa Paris'te daha bir süre kalacağını anlayınca Avenue Vic-tor Hugo'da ufak bir apartman katı kiraladı. Kendisini görmeye gelenler hiç eksik olmuyordu. Bir gün Pozitivistler Derneği Başkanı Pierre Laffitte kendisiyle tanışmak istediğini bildirerek Paşa'nın dairesine geldi. İki dost gibi uzun uzun görüştüler. Laffitte,

"İzin verirseniz sizi arkadaşlarım da tanışsınlar, çok sevecekler," dedi.

Bir toplantı günü saptandı. Pozitivistler o gün yüzlerce insan-

dan oluşan bir kitle halinde Paşa'yı görmeye geldiler. Ufacık daireye girmelerine olanak yoktu. Kapının önünde toplandılar. Mithat Paşa onlara balkondan seslendi. Düşüncelerini anlatmakta güçlük çektiği zamanlarda Vasıf Efendi yardımcı oluyordu. Paşa pozitivistimin ne olduğunu 1858'de Necmettin Bey'den ve Meryem'den öğrenmiş ve çok heyecanlanmıştı.

Auguste Comte'u da tanımak istediğini söyleyince Meryem kendisine Auguste Com-te'un ne yazık ki bir yıl önce öldüğünü bildirmiş ve Paşa kendisini tanıyamadığına çok üzülmüştü. Daha sonraki yıllarda poziti-vistlerin İstanbul'da Batı'ya dönük yöneticiler üzerinde etkileri olmuştu. Auguste Comte'dan sonra akımın öncülüğü Pierre Laf-fitte'e kalmıştı. Pozitivistler 19. yüzyılın bunalımlı dönemlerinde insanlara ırk ve din ayrımları olmayan bir dünya sunmaya çalışıyorlardı. Düşmanlıklara dayanmayan ve insan sevgisinden kaynaklanan bir dünya görüşü Paşa'nın eğilimlerine çok uygundu. O da Osmanlı imparatorluğu'nu oluşturan milletler ve halklar arasında eşitliği ve kardeşliği savunmuyor muydu? Paşa apartmanın balkonundan sevgi dolu bir konuşma yaptı ve din ayrımı gözetmeden, hiçbir düşmanlık tanımadan tüm insanlığa açılan bir topluma seslendiği için ne kadar mutlu olduğunu söyledikten sonra şöyle dedi:

"İki yıldan beri Avrupa çok üzücü bir olaya tanık oluyor. Hıristiyan bir devlet olan Rusya müslüman bir devletin topraklarına saldırıyor. Ruslar Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yaşayan Sırları, Karadağlıları islamlığa karşı savaşa davet ediyor ve halkları birbirlerine düşürmek istiyorlar. Avrupa ise Rusları haklı bularak Türkleri suçluyor. Bunun temelinde din kışkırtıcılığı yatıyor.

"Beyler, dinler adaleti sağlayamazlarsa neye yararlar?"

"Ben Avrupa'da hıristiyan ulusların gerçekleştirdikleri ahlak düzenine hayran kaldım, ıspanya'da da müslümanların yarattığı yapıtları gördüm. Onlara da hayran oldum. Uygurlık hiçbir dinin tekelinde değildir. Bizim hıristiyanlara ne kadar saygımız varsa onlardan da o kadar saygı ve anlayış bekliyoruz."

Paşa'nın bu konuşması "Bravo, bravo!" sesleri ve alkışlarla

131

, I

1,1':,!

I n

kesildi. Balkondan halkı selamladıktan sonra içeri giren Paşa yoğun alkışlar karşısında üç kez balkona çıkıp kendisini dinleyenlere teşekkür etmek zorunda kaldı. Victor Hugo bulvarından gelip geçen insanlar apartmanın önünde durmuş Paşa'yı dinliyorlardı. Trafik tıkanıp, Polisler büyük güçlüklerle kalabalığı dağıtıp yolu açabildiler.

Mithat Paşa'nın bu konuşmasına ertesi gün Paris gazeteleri geniş yer ayırdılar. Gazete fotoğrafçılığı o dönemde henüz gelişmediği için toplantıyı ve Paşa'yı muhabirler anlatıyordu. Bir gazeteci Mithat Paşa'yı şöyle tanıtıyordu:

"Elli yaşlarında, orta boylu, sağlam görünümlü bir kişi. Konuşması, davranışı çok ölçülü.

Bakışlarında hiçbir sertlik yok. Gözlüklerinin arkasında ışıldayan ve her sese tepki gösteren gözler parlıyor. Çok tatlı bir görünüşü ve nazik bir havası var. İyi niyetli olduğu kuşkusuz.

Franstzcayı oldukça iyi konuşuyor, dinlemesini de biliyor. Karşısındakilere güven ve huzur veriyor. Giyinişi ve gösterişi oldukça sade. Fiyakaya hiç meraklı değil. Özel konuşmalarından yemek için yaşamadığını ama düşünmek ve çalışmak için yemek yediğini anlıyorsunuz. Erken kalkıp hemen çalışmaya başladığını anlatıyor.

"Ailesine düşkün olduğu da görülüyor. Kadını bir süs eşyası ya da cinsel bir araç olarak değil, bizim anladığımız anlamda değerlendiriyor.

"Mithat Paşa'nın çok umut verici bir kişiliği var."

Pozitivistlerden sonra sosyalistler de Mithat Paşa'nın kapısını aşındırmaya başladılar. Ne var ki o yıllarda Fransa, sosyalizmin çok güçlü olduğu bir dönemi yaşamıyordu. 1870-71 Savaşı, Fransa'nın Prusya karşısında tam bir yenilgisiyle sona ermiş, Üçüncü Napolyon esir edilmiş ve Almanlar Paris kapılarına dayanmışlardı. O sırada Paris'te Komün yönetimi ilan edilmiş ve komüncüler de burjuvazinin ihaneti ve düşmanla işbirliği sonunda kurşuna dizilmişlerdi.

1871'de Fransa bunalımlı bir dönemden geçiyordu. Bir yanda işbirlikçiler, monarşistler, öte yandan ılımlı cumhuriyetçiler ve tutucular vardı. Parlamento ve

Senato bu güçlerin temsilcilerinden oluşuyordu. Parlamenter demokrasi zor günler geçiriyordu. Oysa Mithat Paşa dengeli bir parlamenter rejimden yanaydı. Sol ne Meclis'te güçlüydü ne de Senato'da. Komün yenilgisinden sonra sosyalistler dağılmış ve çeşitli gruplara bölünmüşlerdi. Oysa Komünist Manifestosu yayınlanalı otuz yıla yakın bir zaman oluyordu. Avrupa ülkelerinin birçoğunda "işçi Enternasyonalı Ulusal Bölümü" adıyla Sosyalist Enternasyonal'e bağlı partiler oluşuyordu. Bu gelişmelerde Fransa hiç de başı çekecek durumda değildi.

Fransa'da en güçlü sosyalist grup Jules Guesde'in öncülüğünü yaptığı topluluktu. Onlar da Mithat Paşa ile ilişki kurmak istediler. Paşa onların davetini kabul ederek bir toplantıya katıldı, orada şunları söyledi:

"Efendiler, hiçbir din ve millet ayrımı gözetmeyerek aranızda bulunduğumdan dolayı çok mutluyum. Ben her zaman ayrımcılığa karşı oldum. Avrupa'nın özgürlükçü yasalarına ve yönetimine her zaman büyük hayranlık duydum. Ama bugün Avrupa bi-karşı bu anlayışı göstermiyor. Hıristiyan olan Rusya

ze

133

Türkiye'ye kılık değiştirmiş subaylar göndererek hıristiyanları bize karşı kışkırtıyor, bizi bölmeye çalışıyor. Avrupa'yı yanımızda göremiyoruz. Hıristiyanların müslümanlara karşı beslediği düşmanlığı müslümanlar hiçbir zaman hıristiyanlara karşı beslemediler. Eğer din aramızda bazı güçlükler yaratıyorsa onları çözeceğiz ve birleşeceğiz."

Sosyalistler Paşa'yı coşkuyla alkışladılar. Gücünü işçi sınıfından almayan Doğulu bir politikacının eşitlik, adalet ve insanlık anlayışı karşısında büyük saygı duydular.

Paşa bir süre sonra Paris'te sıkılmaya başladı. 1858 yılının özleminden kurtulamıyordu. Gittiği her yerde, önünden geçtiği parklarda, cafe'lerde, bulvarlarda hep Meryem'i anımsıyor ve geçmiş mutlulukların anılarıyla yaşıyordu. Suzan Hanım'dan dinledikleri de kendisini çok etkilemişti, zaman zaman kendisini çok suçluyor ve hiç affedemiyordu.

Birkaç hafta sonra yanma Kilikyan Vasıf Efendi'yi ve Yusuf

Ağa'yı alıp Napoli'ye gitti. Koya bakan Chiatamone'de bir apartman tuttu. Koyu Boğaziçi'ne benzetiyor ve akşamları denize ba-!34 kan balkonunda içkisini yudumlararken istanbul'daki görkemli günlerini, Naime'yi ve Şehriban'ı anımsayarak avunuyordu.

Yine öyle bir akşam balkonda dalgın dalgın düşünürken Vasıf Efendi telaşla yanma gelerek, "Paşa Hazretleri," dedi, "az önce Stefani Ajansı'na uğramıştım. Cepheden bir haber geldi, Plevne düşmüş, Osman Paşa esir olmuş."

Paşa beyninden vurulmuşa döndü,

"Of, nasıl olur," dedi. "Nasıl olur? Mahvolduk. Anlat nasıl olmuş? Ajansın verdiği bütün bilgi bu kadar mı?"

"Hayır, Paşa Hazretleri, siz de biliyorsunuz, Plevne savaşı 1877 Temmuzunda başlamıştı. Demek ki Osman Paşa tam beş ay dayanabilmiş. Önceleri durum çok iyi gidiyordu. Ruslar üç bin asker kaybederek çekilmek zorunda kalmışlardı. Sonra ağır bastırdılar, Osman Paşa çekilmek istedi, ama Saray'a danışmadan karar alma yetkisi yoktu. Abdülhamit bu çekilme önerisine şiddetle karşı çıktı, 'Hayır, dayanacaksınız,' diye emir verdi. Ruslar gittiler güçlendiler. Savaşın son dönemi geçen Eylülde başladı. Ruslar Plevne'yi kuşattılar. Niyetleri askerlerimizi orada açlıktan öldürmekmiş. Ajansın bildirdiğine göre Osman Paşa istanbul'dan yardım bekliyormuş, yardım gelmeyince ablukayı yarıp kurtulmayı denemiş, birinci hattı yarmış, ama bu kez Ruslar top ateşi açmışlar, Osman Paşa'nın atı şarapnel vurulmuş, devrilmiş, Paşa da sol bacağından yaralanmış. Osman Paşa bakmış ki hiçbir umut yok, karargâha beyaz bayrak çekirmiş. Romanya prensi Karol gelmiş kendisini teslim almaya. Paşa,

" 'Ben,' demiş, 'bize ihanet eden böyle bir alçağa teslim olmam.'

"Onun üzerine cephedeki Rus kumandan Todleben'i çağırmışlar, Paşa 10 Aralık Pazartesi günü kılıcını Rus generaline teslim etmiş. Ruslar cephedeki otuz iki bin Türk askerini ve seksen topu da birlikte teslim almışlar."

Mithat Paşa titrek bir sesle,

I

"Devlet çöküyor artık, bizi yaşatmayacaklar," diye hıçkırıyor-du. "Bu savaş ne kadar gereksiz bir savaştı. Ben hep bunu önlemeye çalışmışım, bu işler benden sonra oldu. Bir şeyler yapmamız gerek. Ama, ne yapabiliriz?"

Paşa çöken imparatorluk için gözyaşı döküyordu, Rus cephesinde ölenler için, Plevne'deki kuşatmayı yaramayıp da can verenler ve tutsak düşenler için, Plevne'yi beş ay savunduktan sonra teslim olan kahraman Gazi Osman Paşa için.

Mithat Paşa'nın o zamanlar hiç aklına gelir miydi kendisinin dört yıl sonra tutuklanıp yargılanacağı, idama mahkûm edileceği, Gazi Osman Paşa'nın Saray'da toplanan olağanüstü komisyonda idam kararının derhal uygulanmasını isteyeceği? Paşa bir süre düşündükten sonra,

"Kalk Vasıf," dedi, "yarın hemen Londra'ya gidiyoruz, İngiltere başbakanı Lord Beaconsfield'i göreceğim."

Mithat Paşa Lord Beaconsfield'in nasıl bir devlet adamı olduğunu yıllardan beri biliyordu. Lord Beaconsfield kırk yıldan beri İngiltere'de kendini tanıtmış ve büyük savaşlar vermiş bir parti lideriydi. Ama politikacılığın yanında yazarlığı ve romancılığı da vardı. Gerçek adı Benjamin Disraeli idi. Vivian Grey, Coningsby ve Sybill adlı romanlarıyla tanınmıştı. 1868'de başbakan oldu, devrildi, sonra seçimleri kazanıp yine başbakanlığa getirildi. Mithat Paşa'nın iktidarda olduğu dönemlerde aralarında çok uzaklardan elçiler aracılığıyla dostça ilişkiler kurulmuştu.

Mithat Paşa Londra'ya gelir gelmez kendisini aradı, ertesi günü de Başbakan kendisini Downing Street'teki bürosunda karşıladı, iki eski dost kucaklaştılar. Paşa, Disraeli'ye başına gelenleri anlattı, sonra sözü Plevne savaşına getirdi ve, "Bu olaylara seyirci kalamayız," dedi. "Ruslar koca bir imparatorluğu çökertmek istiyorlar. Kırım savaşındaki yenilgileri çoktan unuttular, yarın sizin de karşınıza dikilecekler. Gelin, el birliğiyle bir şeyler yapalım. Avusturya'yı da aramıza alarak bir cephe oluşturalım."

İngiltere Başbakanı Mithat Paşa'nın konuşmasından çok etkilenmişti.

"Haklısınız Altes," dedi, "sizi yürekten destekliyorum. Ol-

135

gunluğunuza ve hoşgörünüze hayranım. Sizi sürgüne yollayan bir devleti kurtarmaya çalışıyorsunuz."

"Altes, Abdülhamit benim umurumda değil, ben ülkemi ve o ülkede yaşayan halkları kurtarmaya çalışıyorum. Sultan ve çevresindekiler başlarını kuma gömmüşler, senlik benlik kavgalarıyla uğraşıyorlar."

"Beni her zaman yanınızda bulacaksınız Altes. Sizinle aynı düzeyde iki başbakan gibi konuşuyoruz. Size güvenim sonsuz. Duruma bir çare bulmak için Avusturya'nın da bizim yanımızda olması gerekiyor. Yarın hemen kalkıp Viyana'ya gidin, başbakan Kont Andrassy'yi görün ve benimle görüştüğünüzü anlatıp ortak bir plan oluşturmaya hazır olduğumu söyleyin. Ben de Viyana'daki büyükelçimize bu konuda bilgi vereceğim."

Paşa'nın hiç yitirilecek zamanı yoktu. Hemen ertesi gün Viyana'ya gitmek üzere yola çıktı. Viyana'da ilk işi büyükelçiliğe uğramak oldu, Osmanlı sefirine durumu anlattı. Yeni bir umut ışığı belirliyordu. Durum Yıldız'a bildirildi. Hünkâr'ın böyle bir görüşmeye karşı olmadığı anlaşılıyordu.

Paşa hemen başbakan Kont Andrassy'yi ziyarete gitti. O da kendisini büyük nezaketle karşıladı, İngiltere ile görüş birliğine varmış olduklarından mutluluk duyduğunu bildirdi.

"Altes," dedi, "izin verin, planınızı inceleyeyim, yarın yeniden görüşürüz."

Kont Andrassy ertesi günü Paşa'nın kaldığı Metropole oteline geldi. Bir başbakanın sürgünde bulunan eski bir sadrazamı otelinde görmeye gelmesi diplomatik kuralları çok aşırıyordu, ama Kont Andrassy barışı kurtarmak uğruna böyle diplomatik gaflardan çekinecek bir politikacı değildi. Mutlu sonuç verebilecek bir girişimde bulunmanın coşkusu içindeydi.

"Altes," diye söze başladı. "Anlaştık. Hükümet üyeleri ve İm-parator'la görüştüm, onlar da önerinize çok sıcak bakıyorlar. Yalnız bir ricam var, hemen İstanbul'a bir telgraf çekin, Majesteleri de sizinle görüşebilmemiz için size yetki verdiklerini bize bildirsinler."

Mithat Paşa,

I

"Elbette Altes," dedi, "çok haklısınız, istediğiniz telgrafı hemen çekiyorum."

Paşa derhal bir arabaya atlayarak büyükelçiliğe gitti, durumu anlattı. Büyükelçiyle birlikte Saray'a bir telgraf projesi hazırladılar. Tam telgraf çekilecekken Mithat Paşa,

"Durun," dedi, "telgrafa şunu da ekleyelim, eğer Zatışâhâ-ne'nin Mithat Paşa'ya güveni yoksa lütfen büyükelçiye bu iş için yetki versin. Mithat Paşa'nın önerilerinin ışığında, görüşmeleri o sürdürsün."

Telgraf çekildi. Paşa büyük bir heyecanla bir gün, iki gün, üç gün bekledi. Yıldız Sarayı tam bir suskunluk içindeydi. Artık yapılacak bir şey kalmamıştı. Paşa ve Vasıf Efendi karamsarlık içinde Napoli'ye döndüler.

Ama bu başarısızlıktan sonra Napoli'nin havası Paşa'ya çok ağır geldi.

Paşa kararını verdi, Londra'da yaşayacaktı. Porchester Terra-ce'de bir ev tutuldu. Paşa beş yaşındaki oğlu Ali Haydar'ı, damadı Vefik Bey'le birlikte Londra'ya getirtti, özel sekreteri Kilikyan Vasıf Efendi'yi ve Yusuf Efendi'yi alıp oraya gitti. Londra'dan da bir uşak ve bir aşçı bulundu. Az sonra Ali Haydar'a İngilizce öğretmek için bir de 'matmazel' tutuldu. Sekiz kişinin Londra'da sıradan olmayan bir evde yaşaması kolay değildi. Ama Paşa bunu göze aldı. İstanbul'dan ayrılırken Mabeyin'den verilen beş bin lira tükendiği için Paşa ne yapacağını kara kara düşünüyor, ama hiç kimseye de ödün vermeye yanaşmıyordu. O dönemde Paşa'ya eski dostlarından yardımlar geliyor, o da bunların çoğunu geri çeviriyordu. Yine o sıralarda Paşa'ya bankalardan imzasız çekler de geliyordu. Bunların kimlerden geldiği belli olmadığı için Paşa bunları kabul etmek zorunda kalıyordu.

Günün birinde de on bin altın liralık bir çek geldi. Yine imza yoktu. Mithat Paşa ne yapacağım şaşırıldı ve Kilikyan Vasıf Efen-di'ye,

"Oğlum, bak, parayı gönderen adını gizlemiş, ne yapacağız şimdi?" diye sordu.

137

138

Kilikyan Efendi de,

"Paşa Hazretleri," dedi, "parayı gönderen kendi adını açıklamadığına göre sizden bir şey istemiyor demektir. Gelin bu parayı kabul edin. Zaten hesabımızda olanları tükettik. Bundan size bir zarar gelmez."

Bunun üzerine paralar çekildi ve bir güzel harcandı. Aradan birkaç hafta geçtikten sonra bu paranın kaynağı anlaşıldı. Bu paraları Hıdiv İsmail Paşa göndermişti. Artık yapılacak bir şey yoktu, paralar tükenmiş gibiydi.

iyi de Hıdiv İsmail Paşa, durup dururken Mithat Paşa'ya neden yardım etmeye kalkmıştı?

Gerçekte bu insanca davranışın kökü beş yıl öncesine dayandı. Hani, Paşa'nın iki ay on yedi gün süren birinci sadrazamlık dönemi vardı ya, işte o günlerde Hıdiv, Mithat Paşa'ya elli bin altın rüşvet göndermiş ve Paşa da bunu geri yollamıştı ya, Hıdiv, Paşa'nın bu jestini hiç unutmamıştı, işte son gelen on bin altın eski sadrazamın dürüstlüğüne karşı gecikmiş olarak verilen bir ödüldü.

Mithat Paşa Osmanlı-Rus savaşını durdurmak için bir şey yapamayacağını anladıktan sonra yeniden karamsarlığa kapıldı, İngiltere'de genel kültürünü zenginleştirmekten, İngilizcesini ilerletmekten başka yapacak işi kalmamış ve bazı dostlar edinmişti.

Yakın dostlarından biri, sonradan Yedinci Edward olarak tahta çıkacak olan Wales Prensiydi, ikincisi Southerland Dükü.

Paşa boş zamanlarında Hyde Park'ta gezintiye çıkıyordu. Parkta zaman zaman Wales Prensi ve 'Hoiında veliahtı' denen Oranj Prensi'yle buluşuyor ve onlarla tatlı tatlı dostluk ediyordu. Yine böyle bir gezinti sırasında Paşa Wales Prensi'yle karşılaştı. Prens Mithat Paşa'nın koluna girdi. Vasıf Efendi, Paşa'nın damadı Vefik Bey ve altı yaşındaki oğlu Ali Haydar arkadan geliyorlardı.

Derken bir de baktılar, karşıdan tekerlekli bir koltukta Kraliçe Victoria geliyor! Wales Prensi hemen annesinin yanına yaklaşarak,

"Anne," dedi, "müsaade ederseniz size çağımızın en önemli kişilerinden birini tanıştırayım, Osmanlı Sadrazamı Mithat Paşa. Şimdi kendisinin burada sıradan bir insan olarak dolaştığına bakmayın. Ülkemizi çok sevdiği için buraya biraz dinlenmeye ve Britanya halkını tanımaya geldi. Bir süre sonra yurduna dönecek, orada da Osmanlı İmparatorluğu'na çağımızın koşullarına uygun yönler vereceğine inanıyorum. "

Kraliçe Victoria'nın yüzünde tatlı bir gülümseme belirdi. Paşa'ya,

"Sizi tanıdığımıza çok sevindim," dedi. "Çoktan beri adınızı duyuyordum. Ülkenizde nasıl bir devrim yarattığınızı da yakından izledim. Sizi bir gün yine işbaşında görmekten çok mutlu olacağım."

Bu karşılaşma bir rastlantı mıydı? Hayır. Kraliçe Victoria'nın Mithat Paşa'yı Saray'a çağırması diplomatik kurallara uygun olamayacağı için Wales Prensi böyle bir karşılaşma düzenlemişti.

Kraliçe Victoria birkaç gün sonra Mithat Paşa'ya, günün anısı olarak, içi göz göz kutulu, hokkalı, kalemlı, saatli, bronz işlemeli, maun bir yazı takımı sandığı gönderdi.

Mithat Paşa Londra'nın çok sevilen insanlarından biri olmuştu. Her gün evinin önünden geçenler "Yaşa Mithat Paşa!" diye haykırıyorlar, o da halkı selamlıyordu.

Southerland Dükü bir akşam Mithat Paşa'yı Stanley'in bir konuşmasını dinlemeye çağırdı. Stanley o zaman Orta Afrika'da bugün Malawi, Tanzanya, Uganda, Zambia ve Kongo'nun bulunduğu bölgeleri dolaşan ilk gazeteci olmuş ve yazılan büyük bir ilgiyle izlenmişti, ilk kez 1871'de Ekvator bölgesine giden Stanley, orada üç yıl kendisinden hiç haber alınmayan Living-stone'u bir köyde yerlilerin arasında bulup İngiltere'ye getirerek dünya çapında bir ün kazanmıştı. 1877'de de üç yıllık bir geziden dönmüştü ve anılarını anlatıyordu. Stanley'in dolaştığı ülkelerde kurduğu ilişkiler sonradan İngiliz ve Belçika sömürgeciliğinin temellerini oluşturdu.

Stanley konuşmasını Saint-James Hall'da yapacaktı. Salon

139

Londra'nın en ünlü kişileriyle doluydu. Galler Prensi'nin salona girmesi büyük alkışlarla karşılandı. Onu Avusturya veliahtı Arşi- dük Rodolf izledi, salondakiler de coşkuyla alkışladılar. Arkasından Üçüncü Napolyon'un oğlu Prens Napolyon salona girdi, ona da gösteriler yapıldı. Ama Mithat Paşa salona girince yer yerinden oynadı. Halk, "Yaşa Mithat Paşa, yaşa liberal Türk!" diye haykırıyordu.

Galler Prensi ayağa kalkıp da Mithat Paşa'nın elini sıktığı zaman yapılan gösteriler Londra'da hiç de görülmemiş bir düzeydeydi.

Konuşma bitince Galler Prensi Mithat Paşa'ya,

"Altes," dedi, "Stanley ne kadar ilginç yerlerden söz etti, dehşet, biz daha dünyamızı hiç bilmiyormuşuz meğer. Bu konuşmalar sizi de ilgilendirdi mi?"

"İlgilendirmez olur mu? Ruslar bizi kendi ülkemizden kovmaya çalışıyorlar. Stanley de Osmanlılara göç edebilecekleri yeni topraklar gösteriyor."

Galler Prensi katılarak gülmekten kendini alamadı.

Mithat Paşa artık Osmanlı ülkesindeki siyasal gelişmelerin ve olayların dışındaydı. O sıralarda, yani Temmuz 1878'de Berlin antlaşması imzalandı ve imparatorluk bu anlaşma ile Osmanlı-Rus savaşında uğradığı yenilginin yarattığı sonuçları kabul etmek zorunda kaldı. Bununla Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız oluyor ve Bulgaristan yeni bir güç kazanıyordu.

Vasıf Efendi antlaşmanın metnini yayınlayan gazeteleri Mithat Paşa'ya göstermekten çekiniyordu. Ama Paşa olayları, uzaktan da olsa izlemiş ve büyük bir üzüntüye kapılmıştı. 14 Temmuz 1878 sabahı Vasıf Efendi'ye,

"Oğlum, şu gazeteleri getir de bir okuyalım. Sonuçlardan çok korkuyorum," dedi.

Vasıf Efendi,

"Paşa Hazretleri sizi üzmemek istemedim, ama nasıl olsa duyacaksınız," diye söze başladı ve antlaşmanın hükümlerini anlattı.

Berlin Kongresi'ne Bismarck başkanlık etmiş, İngiltere'yi Lord Beaconsfield, Avusturya'yı Andrassy, Fransa'yı Wadding-

ton, İtalya'yı Kont Conti, Rusya'yı Gorçakov, Osmanlı imparatorluğu'nu da Karatodori başkanlığında Mehmet Ali Paşa ile Sa-dullah Paşa'dan oluşan bir kurul temsil etmişti.

Mithat Paşa'nın gözleri yine dolu dolu oldu, Vasıf Efendi'ye,

"Bak oğlum Vasıf," dedi, "bu antlaşmayı imzalayanların sonu kötü olacak. Bu sözümü unutma, Mithat Paşa söylemişti, dersin."

Gerçekten de öyle oldu. Mithat Paşa peygamber gibi konuşmuştu. Sultan Hamit'i iyi tanıyordu. Berlin antlaşmasını imzalayanlara rahat ve huzur vermeyecekti. Sadullah Paşa büyükelçi olarak Viyana'ya sürüldü. Orada intihar etti. Mehmet Ali Paşa Arnavutluk'ta çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için Yakova'ya gönderilmişti, orada vuruldu, isyancılar başını kesip bir sırığa geçirdiler ve sokaklarda dolaştırdılar. Karatodori Paşa ise İstanbul'a dönünce Hünkâr onun yüzünü bile görmek istemedi ve "Memleketin yarısını düşmanlara teslim etmiş olan bu adamı asla kabul edemem," diye onu Saray'a sokmadı.

O arada Mithat Paşa'ya İstanbul'daki dostlarından gelen mektuplarda,

"Padişah sizi affedecek, Yıldız Sarayı'na bir yazı göndererek afifinizi rica edin," deniyordu.

Mithat Paşa da,

"Ben hiçbir suç işlemedim ki af dileyeyim," diye bu önerileri geri çeviriyordu.

Bu olaylar Paşa'nın sınırlarını son derece bozmuştu, hastalandı. Hem romatizmaları vardı, hem de tansiyonu. Southerland Dükü, bir ay dinlenmesi için kendisini Dunrobin Castle'deki şatosuna davet etti. Paşa önce buna yanaşmadı ama, sonra Vasıf Efendi'nin baskılarıyla şatoya gitmeyi kabul etti. Dük ve düşes kendisini büyük bir sempatiyle şatoda ağırladılar, onun onuruna haftada birkaç akşam yemekler düzenlediler. Paşa'nın sağlık durumu yavaş yavaş düzeldi.

İşte o sıralarda Londra'daki Osmanlı büyükelçisi Musurus Paşa'dan bir telgraf geldi. Elçi bu telgrafında Paşa'nın ne zaman Londra'ya döneceğini soruyor ve Zatişâhâne'nin bir mesajını kendisine sunmak istediğini bildiriyordu.

141

Mithat Paşa,

"Ne zaman döneceğimi bilmiyorum, Zatişâhâne'nin mesajını bana buraya iletin," diye yanıt verdi.

Muzurus Paşa ise,

"Burada işlerim çok yoğun olmasaydı, mesajı kendim getirirdim ama, şimdilik başımı kaşıyacak durumda değilim," diye yeni bir telgraf yolladı. Mithat Paşa "Eh, n'apahm canı isterse," demekle yetindi, ama yine de bir an önce Londra'ya dönmesi gerektiğini anladı.

Londra'ya döner dönmez Vasıf Efendi'yi sefarete yolladı. Ertesi sabah bir de baktılar ki Musurus Paşa arabasına atlayıp Porchester Terrace'a gelmiş.

Muzurus Paşa,

"Size bir tebligat getirdim," dedi. "Zatışâhâne vatana dönmenizi arzu ediyor ve sizden bu konuda acele bir cevap bekliyor."

Mithat Paşa,

"Çok teşekkür ederim Paşam," dedi. "Zatışâhâne'ye de teşekkürlerimi bildirin. Vatanımı ve yakınlarımı çok özledim ama yeniden İstanbul'a yerleşmeyi hiç mi hiç düşünmüyorum. Bunun çeşitli nedenleri var, yeniden kavganın içine düşmek istemiyorum. Zaten birkaç güne kadar Paris'e gidiyorum. Orada da özel işlerim var."

Gerçekten de öyle oldu, Mithat Paşa ertesi gün Vasıf Efen-di'yle birlikte Paris'e döndü. Orada o sıralarda büyükelçi Arifi Paşa'ydı. Mithat Paşa'nın gelişinin ikinci günü Arifi Paşa kendisini ziyarete gelmek istediğini bildirdi. Ertesi gün Arifi Paşa elinde Yıldız Sarayı'ndan gönderilen yeni bir telgrafla Paşa'yı görmeye geldi. Telgrafta Mithat Paşa'nın Girit'te oturmasına izin verildiği, ailesinin de en kısa zamanda İstanbul'dan Girit'e gönderileceği, kendisine iki yüz lira maaş bağlanacağı, bin lira yol parası verileceği ve Paşa'nın da Kandiya'da genel vali tarafından karşılanacağı bildiriliyordu.

Mithat Paşa çok heyecanlıydı. Vatana dönüş onu yeniden canlandıracak ve çok mutlu edecekti. Çarpıntısı azalmış ve romatizma ağrıları dinmiş gibiydi. Arifi Paşa'ya, "Kabul," dedi, "Marsilya yoluyla Sira adasına gideceğim. Oradan da bir gemiye biner Kandiya'ya geçerim."

Bu sürgün yaşamı hiç de ona göre değildi. Ama yeniden Saray entrikalarının içine düşerek ikiyüzlü kişilerin dalaverelerine alet olmak ve türlü çirkinliklerle uğraşmak istemiyordu.

Vatanını özlemişti, ama en iyisi İstanbul'dan uzak bir yerde huzur içinde yaşamaktı.

Vasıf Efendi ertesi gün Gare de Lyon'dan biletlerini aldı. Tren akşam saat altıda kalkacaktı.

Paşa gara geldiği zaman Arifi Paşa'yı bütün elçilik memurlarıyla karşısında buldu. Hepsi Paşa'yı geçirmeye gelmişti. Demek ki Saray'ın havası artık değişiyordu.

Paşa gardan törenle uğurlandı. Ertesi gün de Messagerie De-nizyolları'nın bir vapuruyla Vasıf Efendi ve Yusuf Ağa birlikte Akdeniz'e açıldılar. Marsilya'dan Sira adasına yolculuk dört gün sürüyordu. Batı Akdeniz'den İzmir'e, İstanbul'a, Rodos'a, Girit'e ya da Beyrut'a giden vapurlar oraya uğrarlardı. Sira'da Osmanlı Konsolosluğu vardı. Konsolos Azelos Efendi'ye Paşa'nın geleceği bildirilmişti. Konsolos, Mithat Paşa'yı limanda karşıladıktan sonra evinde konuk etti. Programa göre iki gün sonra Sira'dan kalkacak bir posta vapuruyla Kandiya'ya gidilecekti. Ama bu plan uygulanamadı, çünkü Mabeyin'den gelen bir telgrafta iki gün içinde bir zırhlının gelerek Paşa'yı Kandiya'ya götüreceği bildiriliyordu. Posta vapuruyla gitmek artık ayıp olurdu.

Gerçekten de ertesi gün bir Osmanlı zırhlısı Sira açıklarında demir attı. Paşa heyecan içindeydi. Bu, Padişah'm kendisinden özür dilemesiydi.

Zırhlının kaptanı bir istimbotla gelip Paşa'yı selamladı, elini öptü. Ve gemi, yolcularını aldıktan birkaç saat sonra denize açıldı. Sira'dan Girit'e yol, İstanbul'dan Çanakkale kadardı.

Zırhlı ertesi gün Kandiya açıklarına demir atar atmaz bir teknenin iskeleden gemiye doğru geldiği görüldü. Teknede iki önemli kişi vardı, biri genel vali Kostaki Paşa, öteki de Gazi Ahmet Muhtar Paşa. Bu teknenin peşinden de irili ufaklı tekneler geliyordu. Onlar da Girit Yerel Meclis başkanını, Jandarma ko-

143

mutanını, üst düzey subayları ve Kandiya'nın ileri gelenlerini taşıyordu. Paşa kendisini karşılamaya gelenlerle kucaklaştı, gözleri 144 yaşardı, heyecandan içi içine sığmıyordu. Sonra kısa bir konuşma yaparak,

"Bana bugünleri gösterdiği için Allah'a şükrediyorum. Kaderde bu da varmış, vatana kavuştum ya artık başka şey istemem," dedi.

O sırada kaleden top atılıyordu. Ahmet Muhtar Paşa'nın kendisini karşılamaya gelmesi Mithat Paşa'yı çok duygulandır -mıştı. On sekiz ay önce sürgüne giderken Sira'da da Muhtar Paşa İzzettin vapurunda kendisini ziyarete gelmişti. O zamandan bu yana Muhtar Paşa Osmanlı-

Rus savaşında büyük yararlılıklar göstermiş ve Gazi unvanını almıştı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1908'de meşrutiyetin ilanından üç yıl sonra da sadrazam oldu.

Hep birlikte rıhtıma çıktılar. Giritliler kıyıda toplanmış, "Yaşa Mithat Paşa, hürriyet kahramanı!" diye haykırıyorlardı. Rıhtıma ve yollara askerler dizilmişti. Bir yandan da askeri bando marşlar çalıyordu. Paşa alkışlar arasında güleç bir yüzle halkı selamladı. Sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kostaki Paşa'yla birlikte, konuk edileceği eve doğru yürüdü.

Müslüman ve hıristiyan okullarının çocukları evin önünde sıralanmış, Paşa'nın gelişini bekliyorlardı. Çocuklar Paşa'ya çiçekler uzattılar, Paşa da onları kucakladı, sonra da kendisine ayrılan daireye geçti. Ama daha terini silip elini yüzünü yıkamadan ziyaretler başladı. Müftü, imamlar, Ortodoks kilisesinin başpapazı, hepsi tören giysileri içinde kapıda bekliyorlardı. Gece şehir kandillerle donatıldı. Fener alayı düzenlendi ve Kandiya'da eşi görülmemiş bir ziyafet verildi. Bu tören sanki Türklerle Rumların bir arada yaşamalarının simgesi, bir barış ve dostluk gösterisiydi. Zaten yakın zamanlara kadar aralarında ne bir kavga olmuştu, ne de düşmanlık, kardeşçe yaşayıp gidiyorlardı. Kışkırtmalar o tarihlerde başladı.

Mithat Paşa'ya Girit'te gösterilen bu coşku elbette Saray'a bildirildi. İş yine çığrımdan çıkıyordu. Mabeyin derhal genel valiye bir telgraf çekerek gösterilerin önlenmesini istedi.

Paşa'nın

evinin önünde birikenler olunca askerler gelip dağıtmaya başladılar.

Birkaç gün sonra bir de baktılar ki Kandiya açıklarından bir x 145 gemi limana doğru geliyor. Mithat Paşa evinin balkonundan gemiyi görür görmez tanıdı. Bu kendisini iki yıl önce Brindisi'ye götüren İzzettin vapuruydu. Paşa'nın içi bir hoş oldu. Gemi yine kendisini almaya mı geliyordu yoksa? Hemen vali Kostaki Paşa'ya koştu,

"Hayrola Paşa," dedi, "izzettin vapuru limana girdi, duydunuz mu?"

"Evet Paşa Hazretleri, henüz size haber iletemedik. Gözünüz aydın, İzzettin vapuru ailenizi getiriyor."

"Paşa, bunu bana nasıl söylemezsiniz?"

"Efendim, bunu şimdi öğrendik. Yarım saat bile olmadı." •

Az sonra Mithat Paşa, Kostaki Paşa ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa hep birlikte rıhtıma gidip aileyi karşıladılar. Paşa'nın eşleri Naime ve Şehriban iki yıllık bir özlemin sonunda Paşa'ya ve Ali Haydar'a kavuşmanın heyecanı ile gözyaşlarını tutamıyorlardı. Şehriban'ın Ali Haydar'dan iki yıl sonra doğan kızı Vesime de dört yaşma basmıştı ama babasını hiç anımsamıyordu. Paşa onu da sevgi ve özlemlerle kucakladı. Emektar Arif Ağa da onlarla birlikte gelmişti. Eve yerleştiler. Artık yılların özlemini gideriyorlardı.

Paşa'nın yaşamında yeni ve mutlu sayılabilecek bir dönem başladı. Ahmet Muhtar Paşa, Mithat Paşa'yı hiç yalnız bırakım- • yordu. Muhtar Paşa kendisinden on yedi yaş küçük olduğu halde aralarında sağlam bir diyalog kurulmuştu. Birlikte satranç oynuyorlar ve çoğu zaman Muhtar Paşa yenik düşüyordu. Birbirlerine anlatacakları çok şey vardı. Kendisinin Girit'e olağanüstü bir görevle gönderilmesinin nedeni Rumlarla Türkler arasında çıkan bazı anlaşmazlıkların giderilmesiydi.

Muhtar Paşa çoğu zaman askerlerin Rus savaşındaki kahramanlıklarını anlatıyor, Mithat Paşa ise Abdülhamit'i tahta çıkartabilmek için ne belalar atlattığından söz ediyordu. Söz Rüştü Paşa'ya gelince Mithat Paşa,

TÖ10

"Bilmezsiniz Paşam," dedi, "şu Rüştü Paşa ne kadar zeki ve tilki bir heriftir. Abdülhamit'e Topkapı Sarayı'nda kubbealtında 146 biat ettikten sonra Hamit Hazretleri beni ve Rüştü Paşa'yı makamına davet etti, gittik ve bir süre sohbet ettik. Kapıdan çıkar çıkmaz Rüştü Paşa yavaşca elimi sıkarak, 'Paşa, aman aklını başına al,' dedi. 'Ne demek istiyorsunuz, anlamadım,' diyecek oldum, 'Farkında değil misin, çattık belaya,' diye cevap verdi. 'Nereden

çıkartıyorsun?' diye sordum. 'Sözlerine dikkat etmedin mi,' dedi. 'Bak, dün nasıl konuşuyordu, bugün nasıl konuşuyor? Ne kadar kurnaz adam. Bu zat bizim başımıza çok dertler açacak' Görüyor musunuz, ne kadar haklıymış Rüştü Paşa?"

Muhtar Paşa bu sözleri hiçbir tepki göstermeden dinledi. Mithat Paşa'ya katılsa belki de yarın kendi başına belalar gelebilir diye, susmakla yetindi.

VII. BÖLÜM

Suriye'den İzmir'e

Suriye genel valiliğine atanma karan eline geçtiği zaman Paşa buna hem üzüldü, hem de sevindi. Üzüldü, çünkü Girit'te iki ayda kendine huzurlu bir yaşam biçimi kurmuş, çoluk çocuk ve eşleriyle yaşayıp gidiyordu. Sevindi, demek ki, devletin ondan daha beklediği şeyler vardı. Bu atama gururunu okşuyordu, belki de bir gün İstanbul'a dönecek, kendini yine üst görevlerde »Hf» bulacaktı. Ama ev halkının bu karara pek sevindiği söylenemezdi.

Soğuk bir Kasım günüydü, ağaçlar yapraklarını dökmüş, akşamları rıhtım üzerindeki meyhanelerde oturanlar artık kapalı yerlere göç etmişlerdi.

:j İki gün sonra yine İzzettin vapuru limana girdi. Denizde fırtına yoktu. Kaptan bir istimbotla rıhtıma çıkarak doğru vali Kostaki Paşa'yı ziyarete gitti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Mithat Paşa da oradaydılar. Muhtar Paşa, "Paşa Hazretleri," dedi, "ne kadar çok alışmıştık birbirimize. Tatlı sohbetlerinizden mahrum kalacağız. Avrupa devletlerinin

durumu üzerinde bana nasıl bir ışık tuttunuz, anlatamam. Dünyanın gidişini, inanın, sizden öğrendim. Devletimizin sizin gibi 148 bir yol göstericiye nasıl ihtiyacı var bilemezsiniz." "Estağfurullah, rica ederim. Benden çok iyileri işbaşındalar!"

"Asla Paşa Hazretleri, asla hiçbiri elinize su dökemez. En çok arzuladığım şey zatıdevletlerinin yine sadarete gelmenizdir. Zaten, siz de duydunuz, son haftalarda hep bundan söz edildi. Belki de sizin şimdi Şam'a atanmanız sadaretin bir basamağıdır."

"Aman, Allah göstermesin, sadaretin ne kadar tehlikeli bir iş olduğunu pek iyi bilirim. Ben, bilirsiniz, iki kez bu göreve geti-rildim. Birincisi iki ay on yedi gün sürdü, ikincisi de bir ay on yedi gün. Allah üçüncüsünden saklasın. Alkışlarla, tebriklerle işbaşına geliyorsunuz, çevrenizi bir sürü dalkavuk sarıyor. Tam yönetime egemen olup işleri düzeltereksiniz, sırtınıza tekmeyi vuruyorlar. Lanet olsun, inanın Paşam, artık hiçbir şeyde gözüm yok!"

Mithat Paşa'nın Şam'a atandığını Kandiya'da duymayan kalmamıştı. Hele o sabah İzzettin vapurunun limana girdiğini görenler de Paşa'nın o gün Girit'ten ayrılacağını hemen anladılar. Halk yine rıhtıma toplandı, ama bu kez zaptiyeler insanları dağıtmaya kalkmadılar. Vilayet ileri gelenleri, müftü ve metropolit de oradaydı. Soğuktan Paşa'nın yüzü biraz pembeleşmişti. En zarif elbiselerini giymiş ve Londra'dan aldığı bir papyon kravatı takmıştı. Kolalı yakasının içinde boynu ve başı dimdik duruyordu. Muhtar Paşa ve Kostaki Paşa ile kucaklaşıp öpüştiler. Onlar rıhtımda kaldı. Önden Paşa istimbota bindi, kendisini eşleri, çocukları ve Vasıf Efendi izledi. Kâhya Yusuf Efendi, Arif Ağa ve konağın ayrılmaz parçası olan uşak ve hizmetçiler de ayrı bir tekne ile Paşa'nın istimbotunu izlediler.

Paşa ister istemez, bir yıl yedi ay önce Dolmabahçe açıklarında duran izzettin vapuruna binişini anımsadı. Yine bir kış günüydü, hava rüzgârlı ve deniz dalgalıydı. O, ne tatsız bir gidişti, izzettin vapuru son bir yıl dokuz ay içinde kim bilir hangi sulardan geçmiş, ne kederleri ve ne mutlulukları taşımıştı.

istimbot gemiye yaklaşırken Paşa kafasından bunları geçiriyordu. Acaba yine izzettin vapuru bir gün Paşa'yı Beyrut'tan da istanbul limanına götürecekmiydi?

Paşa, geminin merdivenlerini çıkarken kaptan ve denizciler kendisini selamlıyorlardı. Kaptan değişmemişti, denizcilerin bazıları da yine güvertedeydi. Hepsinin yüzünde bir gülümseme görülüyordu. Paşa birçoğlarıyla kucaklaştı. Kaptan,

"Paşa Hazretleri," dedi, "ne kadar mutluyuz yine gemimize onur verdiğiniz için."

Umut yolculuğu işte böyle başladı.

Ertesi gün vapur ağır ağır Beyrut limanına girdi. Bütün aile güverteye dizilmiş uzaktan rıhtımı seyrediyordu. Deniz çarşaf gibi ve hava durgundu. Beyrut'ta kışın gelişini bildiren hiçbir iz yoktu. Gemi demir atınca yine bir istimbot yanaştı merdivenin dibine, beş dakika sonra yolcular rıhtımda kendilerini bekleyenlerle kucaklaştılar. Orada da coşkulu bir karşılama töreni düzenlenmişti. Müslümanlar, Katolikler, Ortodokslar, Maruniler, Dürziler, müftü, metropolit, hahambaşı, yine herkes oradaydı. En önde de Beyrut Valisi Raif Efendi yer alıyordu. Paşa'yla eskiden tanışıklıkları vardı. Mithat Paşa Tuna Valisiyken bu Raif Efendi'yi korumuş, ilerlemesine yardımcı olmuştu. Raif Efendi, Paşa Hazretieri'ne çok şeyler borçluydu, ama kim bilir, yine öyle miydi acaba?

Paşa kimileriyle kucaklaştı, kimileri onun ellerini öptü, kimileri de uzun ceketinin eteklerine yüzlerini sürdüler. Kimisi, "Yaşa Paşa!" diye haykırıyordu, kimisi de ağlıyordu. Böylece vilayete gidildi, orada da Lübnan Valisi Rüstem Paşa ve konsoloslar gelip Paşa'yı selamladılar.

Mithat Paşa birkaç gün Beyrut'ta kalıp havayı yoklamak istedi. Her şeyi çok düzenli buldu. Sonra Şam'a doğru yola çıktı. Lübnan toprakları ile Suriye toprakları arasında hiçbir benzerlik yok gibiydi. Lübnan çok bakımlı ve uygar görünümüydü, Suriye ise geri bırakılmış bir havadaydı.

Zaptiyeler o kadar perişan ve kılıksızdılar ki, Paşa arabasının yanından atlarla kendisini izlemelerinden utandı.

"Gereği yok, zaptiyeler burada kalsın, biz iki araba birbirimi-

149

ze eşlik ederiz," diye onları uzaklaştırdı. Zaten o iki arabanın arkasından da yüze yakın araba geliyordu. Yolda herkes Paşa'yı al-15° kışlıyor, sevinç çığlıkları atıyorlardı.

Yol üzerinde bir köşkün önünde duruldu. Cezayir'in bağımsızlık kahramanı Abd-el-Kader oraya sürülmüştü. İlginç bir kişiliği vardı bu Abd-el-Kader'in, Osmanlılar kendisine Emir Abdülkadir ya da Abdülkader diyorlardı. 1808'de doğmuş, yirmi dört yaşındayken kendisini Sultan ilan etmiş ve Cezayir'i işgal eden Fransızlara savaş açmıştı. Yendiği de oldu yenildiği de. Bir ara Fas'a sığındı, sonra Cezayir'e dönüp direnişini sürdürmeyi denedi, olmadı, 1852'de Fransızlar kendisini yakalayıp Fransa'ya götürdüler, ertesini yıl da Türkiye'ye gelmesine izin verdiler. İki yıl Bursa'da yaşadı, sonra da Şam yolu üzerinde bir köşkte oturması uygun görüldü. Mithat Paşa elbette onun kahramanlıklarını duymuştu.

Abd-el-Kader, Mithat Paşa'yı büyük saygıyla karşıladı. Suriye'deki Osmanlı ordusu başkomutanı Eyüb Paşa da oradaydı. Hem Abd-el-Kader'in, hem de Eyüb Paşa'nın göğüslerinde Padişah'ın verdiği Osmaniye nişanları görülüyordu. Abd-el-Kader'in göğsünde fazladan bir de Üçüncü Napolyon'un verdiği Ligion d'honneur nişanı bulunuyordu. Çünkü bütün o kahramanlık savaşlarından sonra Abd-el-Kader İmparator'a boyun eğmiş ve büyük Fransız dostu olmuştu. Ama yine de Fransızlar onun Cezayir'e dönmesini yasaklamışlardı. Mithat Paşa ile karşılaştığı zaman Emir yetmiş yaşındaydı, beş yıl sonra Şam'da öldü.

Kafile ertesini sabah Şam'a girdi. Yüzlerce at arabasının bando -mızıkla eşliğinde kente girmesi büyük coşkuya neden oldu. Halk vilayet konağının önünde toplanmıştı. Mithat Paşa'nın genel valiliğe atanmasını bildiren ferman orada halkın önünde okundu. Ardından, başkumandan Eyüb Paşa da görkemli bir ziyafet verdi.

Ertesi gün Mithat Paşa kolları sıvayıp işe koyuldu. Paşa'nın Suriye genel valiliği bir yıl dokuz ay sürdü. Büyük güçlükler vardı önünde, ama çok deneyimli bir valiydi. Niş'te, Rusçuk'ta, Bağdat'ta neler yapmamıştı daha önceleri. Büyük illeri ve bölgeleri yönetmek ve kalkındırmak onun uzmanlık alanına giriyordu.

Ne var ki Suriye'nin geri kalmışlığı ve etnik oluşumu hiç de kolay yönetime elverişli değildi. Araplar, Türkler ve onların içindeki çeşitli etnik gruplar, Dürziler, Ansarîler, Maruniler,

Türkmenler, Süryanîler, Bedeviler, Çerkezler, Tatarlar, Ermeniler, Kaldanîler ve Cezayir göçmenleri. Din ve mezhep olarak da neler yoktu? Sünnîler, Alevîler, Şiiiler, Katolikler, Ortodokslar, Yahudiler ve daha neler neler...

Bir de şu var, Suriye'ye büyük devletler de göz dikmişlerdi. Fransızlar Marunîleri destekliyorlardı, İngilizler Dürzîleri, Almanlar Rayfalıları, Amerikan Protestanları da Ansariyelileri ele geçirmek için devreye giriyorlardı. Bu grupların her biri şımartılıyor ve Osmanlı yönetimine kafa tutuyorlardı.

Peki o yönetim nasıl bir yönetimdi? Ülkede yol yoktu, okul yoktu, cezaevi yoktu, hastane yoktu, vergi toplanmıyordu, maaşlar yetersizdi, telgraf bağlantıları kurulamamıştı, rüşvet almış yürümüşü, adalet mekanizması işlemiyordu, genel vali askerlere ve zaptiyelere söz geçiremiyordu, çünkü askerler kumandan paşadan emir alıyordu, genel validen değil.

Mithat Paşa bu bozuklukların tümüne birden saldırdı: Yol yaptı, okullar açtı, ortaklıklar kurdu, Şam Çarşısı'nı yaptırdı, haydutları yakalatıp astırdı, Şam'da tiyatro ve belediye bahçesi açtırdı, İngilizlerin kışkırtmasıyla yönetime başkaldıran Dürzîle-rin üzerine yürüdü, 600 kadar ölü verdirerek onları bozguna uğrattı. Suriye huzura kavuştu.

Ama bir yandan da Paşa'ya karşı cadı kazanları kaynatılıyordu. Bu işi kışkırtanların başında bir zamanlar Paşa'nın adam ettiği Raif Efendi geliyordu. Neler uydurmadılar? Güya Mithat Paşa Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi Suriye'nin önce özerkliğini isteyecekmiş, sonra da bağımsızlığını. Askerin kendine bağlanmasını da bu yüzden istiyormuş. Suriye'de cumhuriyeti kuracak, sonra da diktatör olacakmış.

Paşa'nın Rusçuk'ta, sonra da Bağdat'ta koruyup yetiştirdiği

151

gazeteci Ahmet Mithat Efendi de Paşa'ya veryansın ediyor ve Paşa'yı yıpratmak için Padişah'm emrinde uşak gibi çalışıyor-152 du.

Şam'da bir tiyatro ve bir bahçenin açılması halkı o kadar sevindirmişti ki, o gün Şam ahalisi sokaklara dökülerek "Yaşasın Mithat Paşa!" diye bağırılmıştı. O sırada bir mülazım, "Mithat Paşa ölsün, Padişah'tan başkasına yaşasın denmez," diye halkın üzerine yürümüş, gösteri yapanları yumruklamaya kalkmıştı. Bu olaylar üzerine polis kendisini tutukladı. Sen misin tutukla-yan, aradan üç gün geçmeden İstanbul'dan gelen bir emir üzerine mülazım serbest bırakıldı ve ödüllendirilerek İstanbul'a atandı.

Mithat Paşa işlerin yürütülmesi için yetkiler istedi, kendisine cevap bile verilmedi. O da istifa etmeye kalktı, istifası kabul edilmedi ve Paşa Şam'dan alınarak Aydın valiliğine gönderildi. Abdülhamit bu olaya çok kızmıştı. Yıllar sonra bir gün sadrazam Ahmet Cevat Paşa'ya ayrıntılı olarak yazdırdığı bir notta şöyle demiştir:

"O tarihlerde Suriye'de, adını söylememe gerek yok, bir vali zamanında sokaklarda saltanat ve hükümet aleyhine gösteriler yapılıyor, duvarlara yaftalar yapıştırılıyor. Sokaklara dökülen insanlar 'Çok yaşasın vali' gibi sözlerle oranın hâkimiyetini ve bağımsızlığını tasdik etmeye benzer davranışlarda bulunmuşlar. Vali aleyhine Babiâli'ye şikâyetler geldi. Bu fesadın önünü almak için valiyi görevden alarak İzmir'e yolladım."

Bir zamanlar Mithat Paşa'yı güney italya kıyılarına sürgüne götürmüş olan izzettin vapuru bu kez de izmir valiliğine atanan Mithat Paşa'yı izmir limanına götürmek için Beyrut'a geldi. Sıcak bir Ağustos günü, izmir kavruluyordu. Mithat Paşa'nın izmir valiliğine atanmasını izmir'de duymayan kalmamış ve bütün halk limana üşüşmüştü. Kendisini karşılamaya gelenlerin arasında kimler yoktu? Bütün müslüman halk, ulemâ, Yahudiler, Rumlar, izmir esnafı, üniformalı zabıtlar, bahriyeliler, İzmir'de yaşayan Fransızlar, italyanlar, gençler, herkes oradaydı. Toplar atılıyordu.

Mithat Paşa gemiden bir filikayla karaya çıkar çıkmaz çevresini kuşatanlar,

"Paşa Hazretleri, izmir'e şeref verdiniz!" diye haykırdılar. *53 "Şehrimizde asayiş ve huzur diye bir şey kalmamıştır. Soygunculuğun, hırsızlığın, yağmanın hiç hesabı yok. Güpe gündüz

şehrin içinde adam öldürüyorlar. Evler basılıyor, dükkânlar soyuluyor. Siz geldiniz ya, bunlara çare bulacağımıza inanıyoruz. Allah sizi buraya gönderdi."

Rıhtımdan sesler yükseliyordu:

"Mithat Paşa çok yaşa! Mithat Paşa çok yaşa! Meşrutiyeti kurdun, bizi de kurtaracaksın..." Paşa halkı selamladı. Heyecandan gözleri sulanıyordu. Alkışların, 'yaŞa ?aŞa Ç°k yaşa'ların arkası gelmiyordu, izmir'in yeni valisi vilayet ileri gelenlerinin, müftünün, hahambaşının, metropolitin, Rum papazlarının teker teker ellerini sıktı, tanıdıklarıyla kucaklaştı, ingiltere konsolosu Mr. Deniz de valiyi karşılamaya gelenler arasındaydı.

O sırada ilk eşi Naime Hanımla ikinci eşi Şehriban Hanım, sekiz yaşındaki oğlu Ali Haydar, dört yaşındaki kızı Vesime, kâhya Tayfur Ağa, aşçı Hüseyin Ağa, Ali Haydar'ın ingiliz matmazeli Miss Smith, haremağası Nezir Ağa, halayık Ruhsar vapurun merdivenlerinden şaşkın bakışlarla indikten sonra filikalara binerek rıhtıma çıktılar. Naime Hanım ile Şehriban Hanım anavatan toprağına ayak basmanın mutluluğı içindeydiler. Konakta Naime Hanım'a 'Büyük Hanım' deniyordu.

Paşa makam arabasına bindi, yanında vali ve emniyet müdürü vardı. Aile ve onlarla birlikte gelenler öteki arabalara yerleştiler. Kafile halkın alkışları arasında hükümet konağına yöneldi. Konak bayraklar ve çiçeklerle süslenmişti. Bütün vilayet görevlileri de avluya dizilmişler valiyi bekliyorlardı. Mithat Paşa hepsiyle el sıkıştı, hal hatır sordu, sonra da makam odasına girdi. Paşa ancak üst düzey birkaç kişiyi yanında alıkoydu, ötekiler ayrıldılar. Paşa'ya hükümet konağında bugünkü deyimle bir brifing yapıldı, sorunlar anlatıldı.

Mithat Paşa hemen kararını verdi, yapılacak ilk iş vilayet sınırları içinde güvenliğı sağlamak ve bunun için 'zaptiye askeri' denen ve orduya bağılı güvenlik gücünün yerine yeni bir polis !54 örgütü kurmaktır.

İkinci konu yol sorunuydu, bunun hemen çözümü gerekiyordu. İzmir'in anayollarının yanı sıra tramvay kurulması gündeme getirildi.

Paşa ertesi gün yabancı konsolosları kabul etti. Hepsi Mithat Paşa'nın kim olduğunu çok iyi biliyordu, kendisini büyük sevgiyle karşıladılar.

Paşa sonra mahkemeleri dolaştı, adaletin ne kadar düzensiz olduğunu ve bozuk işlediğini gördü. Daha önceleri Rusçuk'ta, Selanik'te, Varna'da, Bağdat'ta ve Şam'da yaptığı devrimleri burada da yapacaktı. Gençlik yıllarının valilik coşkusu yine içini doldurdu. Çalışma ve bir şeyleri gerçekleştirme heyecanından içi içine sığmıyordu. Hemen ekibini kurdu ve kolları sıvayarak işe başladı.

Ailenin İzmir'e gelişinden altı ay sonra Şehriban'ın ikinci bir kızı oldu. Yaşamı hep sevinçle dolu olsun diye adını Mesrure koydular.

Bu sıralarda İstanbul'da cadı kazanları kaynatılıyordu. Bir zamanlar Mithat Paşa'ya ters düşenler, onun devrimlerinden zarar görmüş olanlar, çıkarıcılar, dalkavuklar Saray'ın çevresinde toplanmışlar, Padişah'a yaranmak ve Mithat Paşa'ya olan güveni sarsmak için türlü hikâyeler uyduruyorlardı. Bu suçlamaların en korkuncu da Mithat Paşa'nın Abdülaziz'i öldürtmüş olmasıydı. Sultan Aziz intihar etmedi, damarları kesilerek öldürüldü, diye bir senaryo yaratıldı. Tanıklar bulundu, bunlara türlü işkenceler edildi, zabıtlar tutuldu, belgeler hazırlandı. Mithat Paşa, Damat Mahmut Celalettin Paşa, Damat Nuri Paşa, mabeyinci Fahri Bey, Mehmet Rüştü Paşa ve şeyhülislam Hayrullah Efendi 'suç işlemeye azmettiren' durumundaydılar. Bunların yanı sıra da güya Çırağan Sarayı'na girerek Abdülaziz'in damarlarını kesmiş olan üç kişi de katil sanığı olarak yargılanacaktı.

Bu uydurma şeyler gazetelere de yansıtılıyor ve meşrutiyet düşmanları Mithat Paşa'yı suçlayan sayfa sayfa yazılar yazıyor-

I

lardı. Paşa'nın dostları bu haberleri ve söylentileri İzmir'e ulaştırıyorlar, o ise ipe sapa gelmez bu deli saçmalıklarına gülmekle yetiniyordu. Güneş nasıl balçıkla sıvanırdı?

Mithat Paşa'nın on iki yıldır yanında çalışan, kendi oğlu gibi sevdiği özel sekreter Kilikyan Vasıf Efendi'ye bir gün İstanbul'da elçiliklerin birinde çalışan bir dostundan bir mektup geldi. Bu mektup elden gönderilmişti ve çok gizli tutulması isteniyordu. Mesaj şöyleydi:

"Paşa'ya ve size karşı bir suikast hazırlanıyor. Bu korkunç girişimi büyükelçimize bildirdim, çok üzüldü ve telaşlandı. Başınızın çaresine bakmanız için hemen size haber iletmemi istedi. Belki de ilk vapura atlayıp yabancı bir ülkeye kaçmanız uygun olur. Yaşamınız tehlikede. Size bunu hiçbir politik nedenle iletmeyorum. Bizimkisi sadece insancıl bir davranış. Çağımızda artık insanların düşünceleri yüzünden öldürülmelerini istemiyoruz. Orta Çağ'ın bağınaz politika anlayışından dünya ne zaman kurtulacak? Mithat Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğuna özgürlüğü, milliyetler ve dinler arasında eşitliği, demokratik ve parlamenter yönetimi getirmek istemesinden başka günahı ne? Abdülaziz'in nasıl intihar ettiğini bütün İstanbul halkı kendi gözleriyle görmüş gibi biliyor. Şimdi ne korkunç palavralar uyduruyorlar. Yarın bu yüzden belki de konağı basıp hepinizi öldürecekler. Bunu güvenilir kaynaklardan duydum. Paşa Hazretlerini hemen uyarın. Size bunları çalıştığım elçiliğin temsilcisi olarak değil, demokrasiye inanmış, Türkiye'yi ve Türkleri çok sevmiş bir dostunuz olarak yazıyorum. Hemen canınızı kurtarın. En yüce insanlık duygularıyla. Dostunuz."

Kilikyan Vasıf Efendi bu mektubu okur okumaz Mithat Paşa'ya koştu.

"Paşa Hazretleri," dedi, "durum çok nazik. Bu işin hiç şakası yok. Ne yapmayı düşünüyorsunuz?"

Mithat Paşa,

"Oğlum," dedi, "bu sözler hiç de ciddi görünmüyor. Mübalağa etmişler. Belki bir şeyler dönüyordur ama düşünsene, ben burada genel vali durumundayım. Benim dokunulmazlığım var.

155

Hem geçen Ağustos'ta, görmedin mi, halk beni rıhtımda nasıl bir coşkuyla karşıladı. Benim arkamda halk var, bana hiçbir şey ya-156 pamazlar. Silahları geriye teper. Sen de gördün, bir buçuk yıl seninle Avrupa başkentlerinde birlikte yaşadık, ben hiç ödün verdim mi?

Padişah'tan af dile, seni affedecek, İstanbul'a döneceksin dediler, af diledim mi? Bir suç mu işlemiştim ki af dileyim? Sonra ne oldu? Kendisi bir ferman yayımlayarak Girit'te oturmamı istedi; döndük. O bana ne kadar kızarsa kızsın, beni harcayamaz, oturduğu tahtı bana borçludur. Bunları unutma. Beni öldürmeye kalkarsa o zararlı çıkar, benden çok acı çeker." Paşa'nın bu kendine güveni Vasıf Efendi'yi çok üzdü. Paşa nasıl bir hayal dünyasında yaşıyordu. Oysa gerçekler hiç de onun düşündüğü gibi değildi.

Vasıf Efendi mutlaka bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyordu. Kendi yaşamı da tehlikede idi. Bunun için hiç Paşa'ya haber vermeden, İstanbul'dan gelecek gemilerden çıkacak olan yolculara karşı sıkı bir denetim uygulamasına karar verdi. Liman polisleri bütün yolcuların kimliklerini görecekti ve İzmir'de kalacakları yerleri ya da otelleri saptayacaklardı. Bu iş için birkaç sivil zabıta memuru görevlendirmişti. Otellerden de her gün vilayete liste vermelerini istedi.

Üç gün sonra liman komiseri telaşla Vasıf Efendi'nin bürosuna gelerek,

"Efendim," dedi, "size çok önemli bir haberim var. Dün İstanbul vapuruyla temiz giyinmiş, eli yüzü düzgün bir yolcu geldi. Pasaportunu istedim, güldü, yok benim pasaportum, dedi. Kim olduğunu sordum, 'Ben Zatişâhâne'nin yaveriyim, sen kim oluyorsun da bana kimliğimi soruyorsun? S.. .tir git,' dedi.

"Ne yapabilirim? Bana görevim başında hakaret etti diye zabıt mı tutturaydım! Adamı tutuklamam mı gerekirdi? Sonra al başına belayı; sustum. Ama peşine bir sivil memur taktım. 'Bu adamı izle bakalım, bu herif nereye gidecek, görelim,' dedim. Otele mi indi? Sen de aynı otele ineceksin, herifle ahbablık kuracaksın. Öğren bakalım kimmiş, neymiş, ne maksatla buraya gelmiş."

Vasıf Efendi liman komiserini kutladı.

"Sağ ol, Kemal Efendi," dedi. "Çok iyi etmişsin. Herife göz açtırmayın."

Vasıf Efendi hemen Mithat Paşa'nın odasına koştu.

"Paşa Hazretleri," dedi, "durum böyle böyle. Bunda bir iş var..."

Mithat Paşa yine kahkahalarla güldü.

"Oğlum Vasıf," dedi, "sen de çok safsin yani. Saray'dan bir yaver gelecek de beni ziyaret etmeden mi otel köşesine yerleşecek? Olmaz böyle şey. Bunda bir yanlışlık olsa gerek. Üzülme!"

Mithat Paşa böyle dedi ama, gerçekte huzuru kaçırmıştı. Hemen polis müdürü Emin Paşa'yı çağırarak,

"Paşa," dedi, "bir şeyler duydum, istanbul'dan buraya gizlice bir yaver gönderilmiş. Adam hüviyetini gizleyerek bir otele gidip yerleşmiş. Şunu bir anlayıverin bakalım. Nasıl olur da, izmir'e Zatişâhâne bir yaver-i şehriyâri gönderir de bize bilgi verilmez? Olmaz böyle şey." Emin Paşa,

"Çok haklısınız Paşa Hazretleri," dedi, "sizi telaşa vermemek için söylemedim. Liman komiseri bu adamdan şüphelenmiş, bana bilgi verdi, ben de adamın peşine en yaman sivil taharri memurlarımızdan Bohor Efendi'yi taktım. Bohor cin gibi bir hafiyedir, temiz giyimlidir, gösterişlidir ve yakışıklıdır. Onu tüccar kılığına soktuk, gidip yaverin kaldığı otele yerleşti. Kendisini me-yankökü ticareti yapan Aydınli bir işadamı olarak tanıtacak ve yaverle dostluk kuracak. En kısa zamanda bizi aydınlatacağına inanıyorum."

Tahkikat böylece iki ayrı koldan yürütülmüş olacaktı. Aradan üç gün geçti geçmedi, bir gün öğle üzeri Vasıf Efendi'nin hükümet konağındaki odasının kapısı vuruldu. Bu kez gelen, yaveri izleyen sivil polis memuru Bohor Efendi'ydi.

"Beyefendi," diye söze başladı. "Aldığım talimat gereği Yaverin Pasaport'ta indiği otele yerleştim. Yaver gelir gelmez elbise değiştirdi, üniformasını giyerek otele ayrıldı. Hiç çaktırmadan kendisini izledim, izmir merkez kumandanı Hilmi Paşa'yı ziyare-

157

158

te gitti. Paşa'yla bir saate yakın görüştiler. Sonra otele döndü, yine kılık değiştirdi ve postaneye gitti, bir telgraf çekti. Postanedeki insanlar beni tanırlar, hemen yanlarına vardım, yaverin ne yolladığını sordum. Telgraf Saray'a çekilmişti ve şifreliydi; hiçbir şey anlamadım. "Akşamüstü otelin kahvesinde yaverin yanına yaklaştım. İzmir'e bir ticaret işi için geldiğimi söyledim. Havadan sudan konuştuk. Benden çok hoşlandı ve bana rakı ısmarladı. Kafaları çektik, çok dost olduk. Yaver olduğundan hiç şüphem kalmadı. İzmir'i hiç bilmiyormuş. Ben de, 'iyi ya dedim, ben şimdi üreticiden malın gelmesini bekliyorum. Zamanım elverişli, size İzmir'i gezdireyim.' Çok sevindi, hemen bir araba tuttum, ona şehri gezdirdim. Kordon boyu, Kadifekale, Kokar Yalı, Karşıyaka, Basma-ne, Alsancak... Sonra otelde yine kafaları çektik. Rakıları ben ısmarladım. Daha doğrusu o kafayı çekti, ben idare ettim. Bol meze getirttim, yaprak sarması, İzmir tulumu, istifno, kabak çiçeği do-ması, deniz börülcesi... Bunların hiçbirini bilmiyormuş, bayıldı. Ertesi gün o beni öğle yemeğine davet etti. Sofrada çantasından yazılar çıkardı. Bunlar şifreli telgraflardı. Ben anlamazlıktan gelerek, " 'Amma da çok alışveriş yapmışsın, bu hesapların altından nasıl kalkıyorsun,' diyecek oldum. " 'Yok dostum,' dedi, 'bunlar bizim ailenin gayri menkul hesapları, onlarla ben ilgileniyorum. Burada da bazı arazilerimiz olacak, onları araştırıyorum.'

"Ben de inanmış göründüm. Yemekten kalkarken,

" 'Kusura bakma,' dedi, 'bugün görüşemeyeceğiz. Ben gidip Kumandanı göreceğim.'

"Akşamüstü onu Karantina'da bir Rum meyhanesine götürdüm. Uzo ısmarladım. Yine çeşit çeşit Rum mezeleri. Yaver bülbül oldu, anlattı da anlattı, ama kendini ele vermedi. Bana, " 'Bir gün kim olduğumu anlarsın, acele etme,' dedi. 'Yardıma ihtiyacın olursa gelip beni görürsün.'"

Vasıf Efendi sivil polis memurunun anlattıklarını zevkle dinlemişti. Demek önlem almakta haklıydı. Memura,

I

"Aferin oğlum," dedi, "kutlarım, görevini çok iyi başarmışsın, devam et. Bana da sürekli haber getir. Komisere söyle, rıhtımda yine aynı biçimde önlemler alsın, gelen yabancıların peşine memur taksın."

Bohor Efendi daha önce de polis müdürü Emin Paşa'ya aynı bilgileri vermişti. Emin Paşa bu konunun üzerinde titizlikle durduğu için Bohor Efendi'yle yetinmeyerek Anjelos adında bir Rum taharri memuruyla Karabet adında bir Ermeni hafiyeyi de bu işle görevlendirmiş ama Mithat Paşa'ya bunlardan hiç söz etmemişti, araştırmayı çok gizli tutuyordu.

Bohor Efendi gider gitmez Vasıf Efendi postaneyi aradı. Telgraf müdürü Antonoviç'i iyi tanırdı. Antonoviç'in Mithat Paşa'ya büyük bir hayranlığı olduğunu da bilirdi. Vasıf Efendi Telgraf müdürüne Saray'a çekilen bu telgraf işini sordu. O da,

"Doğru," dedi. "Telgrafı çeken subay herhalde önemli bir kişidir. Hükümetin özel telgraf hattını kullanıyor. Çok sinsi bir havası var. Dürüst ve mert askerlere hiç benzemiyor."

Vasıf Efendi bu bilgiyi hemen Mithat Paşa'ya iletti. Paşa bu kez biraz meraklandı ve hemen İzmir kumandanı Hilmi Paşa'yı arayarak,

"Paşam," dedi, "İstanbul'dan buraya özel bir görevle bir subayın gönderildiğini haber aldım. Henüz beni ziyarete gelmedi. Sizin bilginiz vardır herhalde."

Hilmi Paşa çok bozuldu, bu görev o kadar gizli tutulmuştu ki. Kumandan,

"Paşa Hazretleri, buraya gelen Padişah yaveri Hüsnü Bey'dir, kusurunu affedin. Emir buyurunuz, yarın hemen ziyaretinize gelsin," dedi.

Gerçekten de Yaver Hüsnü Bey ertesi gün Vali'yi ziyarete geldi. Mithat Paşa'nın karşısında suçlu durumunda bir havası vardı, Paşa,

"Binbaşım," dedi, "nasıl bir görevle buraya geldiniz de benim haberim olmadı?"

"Paşa Hazretleri, gelir gelmez sizi rahatsız etmekten çekindim, izmir'in savunma tesislerini incelemekle görevliyim."

159

160

"Çok güzel. Tabii bu beni yakından ilgilendirmez. Teşekkür ederim."

Mithat Paşa bu konuyu uzatmak istemeyerek Binbaş'yı uğurladı.

Vasıf Efendi, Paşa'nın Binbaş'yla neler konuştuğunu merak ediyordu. Hemen Vali'nin odasına girerek,

"Paşa Hazretleri," dedi, "neymiş? Anlayabildiniz mi?"

Paşa,

"Önemli bir şey değil," diye yanıt verdi. "Binbaş'ı öyle akıllı bir adama benzemiyor. Ben yarın gider kumandan Hilmi Paşa'dan bilgi alırım."

Mithat Paşa ertesi gün Hilmi Paşa'yı görmeye gitti. Merkez komutanı, karşısında Mithat Paşa'yı görünce çok şaşırıldı. Paşa'ya ne söyleyeceğini bilmiyordu. Mithat Paşa,

"Anladım," dedi, "askeri sırları açıklamak istemiyorsunuz, ben de dayatmıyorum."

Mithat Paşa İzmir kumandanının yanından buruk ayrıldı. Demek ki kendisinden bir şeyler gizleniyordu. Zaten edindiği bilgilere göre sivil polis memurunun kaç gündür yakından izlediği ve dostluk ettiği kişi Binbaş' Hüsnü Bey'di. Kendisine ve ailesine bir suikast girişimiyle izmir'e gönderilmişti.

Konağa gelir gelmez Vasıf Efendi ile karşılaştı,

"Haklıymışsın oğlum," dedi, "durum çok ciddi, hemen bir şeyler yapmak gerek."

Birlikte konağın harem bölümüne geçtiler. Naime Hanım da bir şeyler duymuş, huzursuz olmuştu. Mithat Paşa,

"Naime," dedi, "hemen hazırlanalım, gidiyoruz."

"Nereye?"

"Ben de daha bilmiyorum, ama gitmemiz gerek."

Naime Hanım olayın ayrıntılarını dinleyince hiç şaşırmadı.

"Şehriban'a da haber verelim, hazırlansın. Ali Haydar'ı ben hazırlarım, o da Vesime ve Mesrure ile ilgilensin."

Bu arada dışardan gürültüler geliyordu. Vasıf Efendi pencereden dışarıya bir göz attı, yoldan askerler geçiyordu. Naime Hanım koridora çıkıp oradan başka bir odaya geçti. O pencereden de karşı caddede toplanan askerleri gördü. Kuşatılmışlardı.

Mithat Paşa yatak odasındaki yük dolabından iki büyük bavul alıp geldi. Kütüphanenin gözlerindeki dosyaları seçip ayırmaya başladı. Vasıf Efendi de Fransızca, İngilizce ve İtalyanca belgeleri, mektupları ve raporları ayıkladı. Paşa,

"Beni ararlarsa rahatsız olduğumu söyleyin, daireye inmeyeceğim," dedi.

Belgelerin taranması gece yarısına kadar sürdü. Hepsini bavullara yerleştirdiler. Herkes telaş içindeydi. Hava karardıktan sonra da askerler buldukları yerlerden ayrılmadılar, sanki mevzilenmişlerdi. Gelen geçen durup onları seyrediyordu.

Mithat Paşa Vasıf Efendi'ye,

"Bu iki bavulu sana teslim ediyorum," dedi. "Gördün, en önemli belgeleri bunlara yerleştirdik.

Ne yapıp yapıp bunları kaçıracaksın, ileride, işler hayırlısıyla bittikten sonra bunları bana geri verirsin. Sakın başka kimselere bırakma. Belli olmaz, bir gün ben artık hayatta olmam o zaman da bunları sen açar, değerlendirirsin. Yaptığım mücadelelerin tarihini sen yazarsın, yaşamımı anlattırırın. Bunları en iyi bilen insan sensin. Belki artık bir daha birlikte çalışamayız. Ama bil ki, yaptığım hizmetleri hiç unutamayacağım."

Bunları söylerken Paşa'nın gözlerinden iki damla yaş akıyordu. Vasıf Efendi de gözyaşlarını tutamamıştı. Naime Hanım'ın elini öperken,

"Büyük Hanım," dedi, "siz de bana her zaman bir anne gibi davrandınız. Sizi hiç unutmuyacağım."

Naime Hanım,

"Hakkını helal et oğlum," dedi, "yolun açık olsun. Bizi unutma."

Vasıf Efendi bavulun birini yükledi, ötekini de Yusuf Efendi aldı. Lambalan söndürüp dışarıya bir göz attılar. Konağın harem dairesinden bahçeye açılan küçük kapının önünde kimseler yoktu. Vasıf Efendi Mithat Paşa'ya da veda ederken,

"Yarın sabah mutlaka buluşacağız," demekle yetindi.

TÖL

162

Vasıf Efendi ile Yusuf Ağa ayaklarının ucuna basa basa, ağaçların arkasına gizlene gizlene bahçeyi geçtiler ve karanlıklarda yok olup gittiler. Bavullar nereye götürüldü? Vasıf Efendi bu sırrı hiç açıklamadı.

Ertesi gün bütün İzmir kaynıyordu. Herkes bir şeylerin olacağını bekliyor ama ne olacağını kimse bilmiyordu. Ne merkez komutanı Hilmi Paşa, ne de Mithat Paşa. O sabah askerlere mermi dağıtıldı, iki bin asker yığılmıştı İzmir'e. Bunların ne yapacağını, nerede kullanılacağını kimse kestiremez oldu.

Mithat Paşa gününü vilayet konağında en yakın dostlarıyla geçirdi. O gece mutlaka bir şeyler olacaktı. Mithat Paşa'nın gizli haberalma işlerinde kullandığı bir de Yahudi vardı, zaman zaman birlikte tavla oynarlardı. O akşam telgrafhaneden bir memur gelerek Yahudi zaptiye görevlisini sözleştikleri kahvede buldu ve yeni haberler getirdi. Binbaşı Hüsnü Bey o akşam Saray'la uzun bir telgraf görüşmesi yapmış ve çıkarken de yanındaki arkadaşlarına, "Aramızda

kalsın, bu akşam çok önemli bir işim var, Saray'dan talimat aldım, Mithat Paşa'yı tutuklayacağız," demiş. Memur da bunu duymuştu. Yahudi hafiye Paşa'yı bulup olayı anlattı. Paşa bunu öğrenince buz gibi oldu. Artık kaçması gerekiyordu, ama kendine "korktu da kaçtı," dedirtmemek için hiçbir girişimde bulunmuyordu. Kendi kendine de, "Ancak yaşamıma kastederlerse kaçarım," diyordu. Artık durum kesindi, yaşamına kastediyorlardı. Vasıf Efendi de güvendiği bir polis memurunu yanına çağırttı ve, "Bak yavrum," dedi. "Bu akşam işler çok ciddi. Bizi öldürebilirler. Sokaklarda bir kaynaşma görürsen hemen gel beni uyandır. Yattığım odanın penceresine bir taş at, ardından da üç ıslık çal. Ben başımın çaresine bakarım."

Yatsı ezanından sonra Vasıf Efendi odasındaki camın taşla kırılmasıyla uyandı. Ardından da üç ıslık sesi duydu. Vasıf Efendi kapıya koştu, memur kendisini bekliyordu.

"Hükümet konağını kuşattılar," dedi. "Süngülü askerler yolları kestiler, konağı çevirdiler. Havaya da ateş etmeye başladılar. Ne yapacaksınız hemen yapın!"

Vasıf Efendi tabancasını beline taktı, eşini uyandırdı.

"Kalk gidiyoruz," dedi.

"Nereye? Gecenin bu saatinde?"

"Osmanlı Bankası müdürü Heinze'nin evine git, gizlen. Ben yarın sana haber iletirim."

Vasıf Efendi'nin fazla konuşacak zamanı yoktu. Elinde tabancasıyla arkadaki bahçe kapısından sokağa fırladı ve iki yüz metre ilerideki Fransız konsolosluğuna sığındı.

O sırada üç top sesi duyuldu. Kentte yangın çıktığı zaman top atılırdı. Halk sokaklarda

"Yangın vaaar!" diye bağııyordu. Hilmi Paşa yangın taktiğini uygulamaya kalkmıştı. O gün hükümet konağının önündeki alana arabalar dolusu ot getirilmiş ve gece yansı bunlar ateşe verilmişti. Yangın sırasında tabancalar patlıyor ve havaya ateş ediliyordu. İşte tam bu kargaşa içinde konak basılacak, Paşa ve ailesi kurşunlanacaktı.

Oysa Mithat Paşa İzmir'de kendi güvenlik örgütünü kurmuştu. Polis müdürü Emin Paşa onun en güvendiği insanlardan biriydi. Cadı kazanları kaynatıldığından beri Mithat Paşa en sağlam haberleri Emin Paşa'dan alıyordu.

O gece konağın basılacağını da Mithat Paşa'ya o bildirdi. Dışarıda silah sesleri duyulunca Paşa konağın arka kapısından çıkıp limanda kendisini beklemekte olan Joly kumpanyasının vapurlarından birine binerek izmir'den ayrılacaktı. Yanma çantasını aldı, eşleriyle vedalaştı. Naime Hanım, gözleri yaşla dolu,

"Haydi, ne olur acele et, kaç git, yoksa seni vuracaklar. Hepimiz mahvoluruz," diye yalvarıyordu.

Paşa önce Ali Haydar'ı ve Vesime'yi kucakladı, sonra üç aylık kızı Mesrure'yi kollarına aldı, yanaklarından öptü. Daha sonra da Naime ve Şehriban'la kucaklaşıp öpüştüler. Paşa,

"Kendinizi üzme. Ben döneceğim. En kısa zamanda. Çocuklara iyi bakın," dedi.

Son sözleri bu oldu. Paşa bir daha ne eşlerini görebildi, ne de çocuklarını. Yusuf Ağa'yla, konağın arka kapısından çıktılar.

163

Havada mermiler uçuşuyor ve tutuşturulan ot yığınlarından yükselen alevler ortalığı aydınlatıyordu. Bu hava içinde Paşa na-164 sil rıhtıma gidebilirdi, her yer kuşatılmıştı. Gemiyle kaçma planı böyle suya düşmüş oluyordu.

ikinci kaçış yolu İngiliz başkonsolosluğuna sığınmaktı. Ama başkonsolos Mr. Deniz o günlerde orada olmayacaktı. Konsolosluğun yolu da asker doluydu.

Üçüncü yol Fransız konsolosluğuna sığınmaktı. O yolun açık olduğu anlaşılıyordu. Başka çare görünmüyordu.

:r

VIII. BÖLÜM

Al Tunus'u Ver Mithat Paşa'yı

I

İzmir'de Fransız başkonsolosu, Monsieur Pelissier de Reyna-ud adında genç bir diplomattı. Meslekte fazla deneyimi yoktu. Ama Mithat Paşa'ya büyük saygısı vardı. Çünkü Paşa Fransa'da kalmış, eski başbakanlardan Clemenceau, Gambetta ve Thiers gibi politikacılarla tanışmış, bazılarıyla dostluk ilişkileri kurmuştu. Fransızca'yı da iyi konuşuyordu. Büyük Fransız Devrimi ilkelerine bağlıydı, pozitivistlerle dostluk etmiş, Sosyalist Partisi'nin bir toplantısında uzun bir konuşma yaparak kendini bütün Fransa'ya tanıtmış ve dergi kapaklarında yer alarak popüler olmuş bir kişiydi. Bu bakımlardan M. Pelissier de Reynaud, gece yarısı konuğunu saygıyla karşıladı. Eşi de yatağından fırlayıp salona geldi. Mithat Paşa o akşam heyecan içindeydi. Başkonsolosa, hayatı tehlikede olduğu için buraya sığınmak zorunda kaldığını ve büyük devletlerin koruması altında olmak istediğini söyledi. "Çok üzgünüm sayın başkonsolos," dedi, "bu duruma hiç düşmek istemezdim. Ama ne yapayım ki ölüm tehlikesiyle karşı 166 karşıyayım. Fransa'nın Büyük Devrimden beri insan ve vatandaş haklarına nasıl saygılı olduğunu biliyorum. Devletiniz özgürlük savaşı verirken canlarını kurtarmak için ülkenize sığınan insanlara her zaman kapılarını açmıştır. Ben de size sığınıyorum."

M. Pelissier de Reynaud,

"Evet," dedi, "Fransa'yı seçmiş olmanız beni çok gururlandırıyor. Burada tam bir güven altında olduğunuzu size bildirmekten dolayı çok mutluyum. Yarın sabah ilk işim durumu İstanbul'daki büyükelçimize bildirmek olacak. İzmir'deki tüm konsolosluklara da bilgi vereceğim. Öyle sanıyorum ki, onlar da sizi korumaları altına alacaklardır."

Mithat Paşa konaktan ayrıldıktan sonra eşleri ve çocukları korkulu bir bekleyiş içindeydiler. O sırada kapı vuruldu. Kumandan Hilmi Paşa, Padişah yaverlerinden Albay Hüsnü Bey, arkalarında birçok subay ve bir tabur askerle kapının önünde-ydiler. Kapıyı Nezir adındaki harem ağası açtı. Hilmi Paşa,

"Derhal Paşa'ya haber verin, yangın çıktı, kendisinden emir almaya geldik," dedi.

Nezir Ağa Hilmi Paşa'nın hizmetinde çalışan bir hafiyeydi,

"Paşa konakta değil, az önce kaçtı, ama nereye gittiğini bilmiyorum," dedi.

İnanmadılar,

"Git, Paşa'nın haremine haber ver, konağı arayacağız," dediler.

Şehriban Hanım ve çocuklar korku içinde yataklarında titreşiyorlardı. Naime Hanım başını örterek odasından fırladı. Hilmi Paşa,

"Hanımefendi, kusura bakmayın yatak odasını aramak zorundayız," dedi.

Süngülü askerler odadaki eşyaları devire devire her yeri aramaya koyuldular, cibinliği parçaladılar, çarşafı yırttılar, ne dolaplar kaldı aranmadık, ne karyolanın altı. Subaylardan biri,

"Bu yatak daha sıcak," dedi, "Paşa demek ki şimdi yataktan çıkmış, söyleyin nereye gizlediniz?"

Miss Smith de korkudan hüngür hüngür ağlıyordu. Askerler çocukların odasına girmek isteyince Naime Hanım karşı koydu. Bunun üzerine Hilmi Paşa kılıcını çekerek,

"Hanım, Hanım, çekil önümüzden, doğruruz!" diye haykırdı. Nezir Ağa da o sırada tabancasını çekmiş camlara ve avizelere ateş ediyordu. Halayıklardan biri o sırada Nezir Ağa'nın üzerine atlayarak tabancasını elinden aldı. Hazırlanan plan gereğince Mithat Paşa ortaya çıkar çıkmaz askerler hem onu, hem de bütün aileyi kurşunlayacaklar ve, "Nezir Ağa askerlere ateş etti, onlar da kendilerini savunarak hepsini vurmaya zorunda kaldılar," diyeceklerdi. Bu, öteden beri uygulanan bir kanlı baskın taktiğiydi. Demek ki İzmir komutanının erkânı harbiyesi, Mabe-yin'deki yetkililerle birlikte bu planı hazırlamışlardı. Ama Paşa ele geçirilemeyince kanlı saldırdan vazgeçildi.

Hilmi Paşa konak baskın için hazırladığı planı uygulayama-mış olmanın üzüntüsü ve düş kırıklığı ile konaktan ayrıldı. Bu düpedüz bir yenilgiydi. Bunun acısını çıkartmak için

kumandanın emrindeki subay ve askerler bir iki gün sonra konağı yeniden basarak evde ne var, ne yok, Mithat Paşa'nın bütün eşyalarını pencerelerden aşağı atarak parçaladılar ve yok ettiler. Bu barbarca bir öç almaydı. Ev halkını da kapı dışarı ettiler. Bütün aile sokaklara döküldü, hiç kimse artık onlara kapılarını açmıyordu. Bir terör havası esiyordu tüm İzmir'de. Naime Hanım'ı ve Şehriban Hanım'ı evlerinde çaya ve yemeğe davet etmiş vilayet ileri gelenlerinin, paşa ve tüccar karılarının hiçbiri ortalarda yoktu. Herkes onlara selam vermekten korkuyor ve kimse konağın önünden geçemiyordu.

Sonunda onlara Süleyman Ağa adında bir bostan sahibi kucak açtı. Mithat Paşa'nın ailesini konağın önünde perişan bir durumda görünce,

"Gelin," dedi, "sizi bostanımda konuk edeyim. Başka yerim yok, ama bostana çadırlar kurarız, orada barınırsınız."

Süleyman Ağa hemen Kemeraltı'ndan çadırlar aldırdı, ağalar

167

168

bunları birkaç saat içinde bostana kurdular ve aile sokak ortasında kalmaktan kurtuldu.

Ne olduysa iki gün içinde oldu, yani, 17-18 Mayıs günlerinde. Kumandan Hilmi Paşa, Mithat Paşa'nın Fransız başkonsolosluğuna sığındığını öğrenir öğrenmez Saray'a bir telgraf çekerek durumu bildirdi. Abdülhamit'in korktuğu başına gelmişti. Padişah hiç olay çıkartılmadan Mithat Paşa'nın ya hemen o gün temizlenmesini ya da yakalanarak İstanbul'a getirilmesini istemişti. Paşa'nın başkonsolosluğa sığınması yeni sorunlar yaratacaktı. Abdülhamit tutuklama işini başaramayıp yüzlerine gözlerine bulaştıran merkez kumandanına ve yaverlere ateş püskü-rüyordu.

Mabeyin başkâtibi 17 Mayıs sabahı Fransız büyükelçisi Barthelemy Saint Hilaire'e bir not göndererek 'adi suçlu' bir kişiye Fransa'nın sığınma hakkı vermemesini ve Paşa'nın derhal teslimini istedi.

Mithat Paşa da o sabah İzmir'deki bütün başkonsolosları Fransız başkonsolosluğuna çağırarak kendisini koruma altına almalarını istemişti. Bu konuda bir tutanak hazırlandı. Konsoloslar durumu kendi hükümetlerine bildirecek ve onlardan talimat bekleyeceklerdi.

Ne var ki, Rusya ve Almanya başkonsolosları bu işe bulaşmak istemediler ve çekimser davrandılar.

İzmir'deki İngiliz başkonsolosu her ne kadar Mithat Paşa'ya sempati göstermişse de İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi bu sığınma işinden hiç hoşlanmamış ve Fransız konsolosunun davranışını aptalca bir davranış saymıştı.

O günlerde Adliye nâzın ünlü tarihçi Cevdet Paşa o sabah kaleme sarılarak Mithat Paşa'ya derhal teslim olması için bir telgraf çekti. Bir zamanlar Mithat Paşa ile aynı hükümette bulunmuş olan Cevdet Paşa körü körüne Abdülhamit'ten yanaydı ve eski arkadaşının mutlaka yakalanarak yargılanmasını istiyordu.

Cevdet Paşa bu telgrafında Mithat Paşa'nın yabancı bir devletin koruması altına girme girişimini şiddetle kınıyor ve bunu

kendisine hiç yakıştıramadığını vurguluyordu. Adliye nazırına göre Osmanlı mahkemeleri tarafsız olarak ün yapmışlardı, duruşmalar halka açık olarak yapılacak ve karar savunmaya göre verilecekti. Nazır ayrıca telgrafında Padişah'ın iradesi gereğince Mithat Paşa'nın özel bir biçimde ifadesinin alınacağını ve bunun için de kendisinin başkanlığında bir yargı kurulunun İzmir'e geleceğini belirtiyordu.

Mithat Paşa bu durumda yeni bir karar almak zorunda bırakılıyordu.

Bu gelişmelerin perde arkasında ise bambaşka olaylar vardı.

Şöyle ki:

İngiltere'nin Mithat Paşa'ya artık eski güveni kalmamıştı. Oysa uzun yıllar Mithat Paşa İngilizlerin adamı' diye tanınmıştı. Bu soğukluk nereden geliyordu?

Paşa Şam'da vali olarak bulunduğu sıralarda İngiltere'nin Suriye'yi ele geçirme projelerini sezmiş ve İngilizlere karşı çıkmıştı. Hatta o zamanlar Şam'daki Fransız başkonsolosuna şöyle demişti: "Eskiden bizim bir tek düşmanımız vardı, şimdi düşmanlar iki oldu. İngiltere gizli denizden gizliye kuyumuzu kazıyor, İngilizler Anadolu'yu ve Suriye'yi kendi protektöraları altına almak istiyorlar. Ben buranın valisi olduğum için Suriye'yi İngilizlere bırakmam. Bu konuda Fransa'nın desteğini arayacağım."

Mithat Paşa Suriye'de bazı işletmelerin imtiyazını isteyen İngilizlere de karşı çıkmış ve bir denge sağlamak amacıyla ancak Fransızlarla ortak bir işletme kurarlarsa imtiyaz verebileceğini söylemişti.

Böylelikle de İngilizleri kızdırmıştı. Ama Fransızlara da yara-namamıştı, onlar Mithat Paşa'yı hâlâ İngiliz yanlısı sanıyorlardı.

Bir de şu var, Mithat Paşa Şam valiliği sırasında Saray'ı da hoşnut edememişti. Çünkü Paşa Suriye'yi yönetebilmek için birtakım yetkiler istiyordu. Örneğin ayaklanmaları bastırabilmek için askerlere doğrudan emir verebilmek, mahkemelerde rüşveti yasaklamak gibi. Bu bir tür yerinden yönetim düzeniydi. Saray buna yanaşmadı. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın yarın Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi Saray'a karşı gelerek Suriye'nin bağımsız-

169

170

lığını istemesinden korktu ve Paşa'yı Şam'dan alarak İzmir valiliğine gönderdi.

Mithat Paşa Fransız başkonsolosluğuna sığındığı zaman, demek ki güveneceği bir yabancı ülke yoktu, devletlerin hiçbirisi Paşa'yı korumaya kalkmadı. Üstelik Fransız Büyükelçisi, daha hiçbir mahkeme kararı olmadan Mithat Paşa'nın 'katil' ve Fransa'nın can düşmanı olduğunu öne sürüyor ve Fransa'nın suçlulara sığınma hakkı tanımayacağını ilan ediyordu.

En önemlisi de, Fransa o tarihlerde Tunus'u işgal etmişti. Oysa Tunus Beyliği Osmanlı devletinin egemenliği altındaydı. Fransa Osmanlıların Tunus'taki haklarından vazgeçmesini ve Tunus'un Fransız egemenliğine bırakılmasını istiyordu. Bu yüzden iki devlet arasında gerginlik çıkmıştı. Mithat Paşa'nın Osmanlılara teslimi Fransa için eşsiz bir pazarlık konusu oluyordu: "Tunus'taki egemenlik hakkınızdan vazgeçin, biz de size Mithat Paşa'yı teslim edelim," deniyordu. Yani Mithat Paşa'nın bedeli Tunus'un Fransızlara bırakılmasıydı.

Fransızlar Mithat Paşa'yı koruyacak olurlarsa Saray Tunus'un bırakılmasına razı olacaktı. Bu konu büyükelçilikle Saray arasında birtakım gizli görüşmelerde de ele alındı ve bunların sonunda büyükelçi, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekerek bundan böyle "Sultan'ın Tunus meselesine daha soğukkanlılıkla yaklaşacağım" bildirdi. Bütün bu gelişmeler iki gün içinde oldu.

Fransız büyükelçisi iki ülke arasındaki sorunun 'havayı karartan geçici bir bulut'tan kaynaklandığını bildirdi. Abdülhamit de büyükelçiye yaverlerinden birini göndererek Mithat Paşa'ya sığınma hakkı tanımadığı için Fransız hükümetine teşekkür etti. Padişah Tunus sorununda Fransa'yı protesto etmiş olmasını affettirmek için de Halifelik itibarını korumak amacıyla bu tepkiyi gösterdiğini belirtti. Böylece iş tatlıya bağlanmış oldu.

O sıralarda Mithat Paşa Fransız başkonsolosluğunda bunalımlı bir bekleyiş içindeydi.

Güvendiği devletlerin hiçbirinden tepki gelmemişti. İstanbul'daki Fransız büyükelçiliğinden de başkonsolosla gelen bir telgrafta "Başkonsolosluğun Mithat Paşa'ya asla bir sığınma yeri olmayacağı" bildiriliyor ve Paşa'nın en kısa zamanda konsolosluktan çıkarılması isteniyordu. Mithat Paşa Fransa'nın bu kararını öğrenince, "Ah şu Tunus meselesi," demekle yetindi. Paşa neler olup bittiğini çok iyi anlamıştı. Bunca yılın devlet adamı Mithat Paşa bu dalavereleri nasıl anlamazdı?

Sekreteri Kilikyan Vasıf Efendi de Paşa'nın yanındaydı. Paşa bir süre düşüncelere daldı.

Sonra kendini topladı, teslim olmaktan başka çare kalmamıştı. Kilikyan Efendi'ye,

"Oğlum," dedi, "burada yollarımız ayrılıyor. Seni kendi kaderine bırakıyorum. Artık kesinlikle ayrılıyor. Avrupa'ya kaç, başının çaresine bak, tutsak değil, özgür ol. Yıllardır yanımdan hiç ayırmadığım şu tabancamı sana veriyorum. Bana artık tabanca hiç gerekmeyecek. Kaçarken bu senin işine yarayabilir.

"Dikkatli ol, yakalanma, senin özgürlüğe kavuştuğunu bilmek isterim. Beni yok etmek istiyorlar. Neler bildiğimi biliyorlar. Ama benim bildiklerimi sen de biliyorsun. Yarın seni de yok etmeye kalkacaklar, bunu unutma. Yolun açık olsun."

Kilikyan Vasıf Efendi'nin gözleri dolmuştu. Tabancayı eline aldı, sonra cebine koyarken şöyle dedi:

"Paşa Hazretleri, şimdiye kadar bana hep güvenciniz, yine güvenin. Kaçarken beni yakalarlarsa, inanın, canlı olarak ele geçiremeyecekler. Tabancanız en son bu işe yarayacaktır."

Kilikyan Vasıf Efendi son kez baba oğul gibi Paşa'yla kucaklaştıktan sonra başkonsolosluğun bahçe kapısından kimseye görünmeden sıvışıp gitti. Limanda bulunan bir İngiliz gemisinde yakın bir dostu vardı, onunla buluştular. Gemi ertesi gün Mal-ta'ya doğru limandan uzaklaştı. Mithat Paşa'nın bütün gizli belgelerini taşıyan bavullar da zaten daha önceden o gemiye yerleştirilmişti.

Mithat Paşa teslim olmaya karar verdiği zaman İzmir polis müdürü Emin Paşa da yanındaydı. Emin Paşa cadı kazanı kaynatılırken Paşa'ya durumu günü gününe haber vermiş, yaver Hüsnü Bey'i yakından izletmiş dürüst bir kişiydi. Mithat Paşa konsolosluğa sığındıktan bir süre sonra Paşa'ya yardım edebil-

171

mek amacıyla o da konsolosluğa gelmişti. İkinci gün Mithat Paşa'nın teslim olacağını anlayınca Kilikyan Vasıf Efendi gibi arka V2 kapıdan kaçmış ve gizlenmişti. Olaydan ancak bir ay sonra İzmir sınırından çıkarken yakalandı ve tutuklandı.

Mithat Paşa teslim olma kararını verdikten birkaç saat sonra İzmir kumandanı Hilmi Paşa ile Padişah yaveri Hüsnü Bey konsolosluğa geldiler. Mithat Paşa,

"Teslim oluyorum, sizinle birlikte kışlaya geleceğim. Yalnız bir şartla, yemeğime ve suyuma zehir konmayacağına dair bana teminat vermenizi istiyorum," dedi.

Hilmi Paşa,

"Size namusum ve askerlik onurumla söz veriyorum, asla böyle bir şey olmayacaktır," dedi.

"Sizden bir şey daha rica ediyorum, ikimiz aynı arabaya binelim, başka kimseyi arabaya almayacaksınız."

"Emredersiniz, Paşa Hazretleri, öyle olsun."

Mithat Paşa yolda arabaya ateş edilmesi tehlikesini düşünerek bunu söylemişti. Fransız başkonsolosuna da,

"Mösyö Pelissier," dedi, "size bazı belgelerle bir çift kol düğmesi ve bastonumu bırakıyorum. Olaylar durulduktan sonra bunları aileme teslim edersiniz. Kol düğmeleri Zatışâhâne'nin hediyesidir. Bastonumu da birkaç yıl önce Londra'dan almıştım. Şu düğmeye bastığınız zaman içinden bir kama çıkar, savunmaya yarar, saldırıya değil. Şu kapağı açtığınız zaman içinde bir tetik görürsünüz, baston namlu olur, içinde mermileri de vardır, bunlar sizi ürkütmesin. Artık bunlara ihtiyacım olmayacak."

Pelissier,

"Hiç endişe etmeyin ekselans," dedi. "Bunları titizlikle saklayacağım."

Sakladı mı? Asla. Başkonsolos bu yüzden başına bir bela gelmesinden korkarak Paşa gider gitmez bunları Merkez Kuman-danlığı'ndan gelen bir yüzbaşıya teslim etti. O da bunları Cevdet Paşa'ya ilettiler. Paşa belgelere el koydu, bastonun silah olduğunu anlayamadı ve kol düğmeleriyle birlikte onları Paşa'nın ailesine yolladı.

Paşa'nın geçeceği yolun iki yanına asker yerleştirilmişti. Olayı duymuş olan insanlar yol boyunca birikmiş bekliyorlardı. Ama arabalar geçerken hiç kimseden ses çıkmadı. Halk sindirilmiş gibiydi. İnsanlardan hiçbir tepki gelmemesi şaşılacak bir şeydi.

Bu başarıdan dolayı Hilmi Paşa'nın derecesi tuğgenerallikten tümgeneralliğe yükseltildi. Paşa sanki bir savaş kazanmıştı. Hüsnü Bey de kaymakam, yani yarbay oldu.

Mithat Paşa'nın tutuklanması bir yandan Padişah'a bildirildi, öte yandan da sadrazam Sait Paşa'ya. İkisi de çok mutlu oldular. Kararın uygulanmasını Cevdet Paşa'ya bırakmakla çok iyi ettiklerine bir kez daha sevindiler.

Mithat Paşa'yı susturmak ve yok etmek isteyen Abdülhamit'ti ama, sadrazam Sait Paşa da Padişah'ı kıskırtmaktan hiç geri kalmıyordu. Padişah'ın isteklerini çeşitli yollarla uygulayan Sait Paşa'ydı. Bu izmir senaryosunu da o hazırlamıştı.

Küçük Sait Paşa adıyla tanınan Mehmet Sait Paşa 1838'de Erzurum'da doğmuştu. Abdülhamit tahta çıkınca Sait Paşa'yı Mabeyin başkâtipliğine getirdi. Sait Paşa dokuz kez sadrazam olarak Osmanlı tarihinde sadrazamlık rekoru kırdı ve yedi yıldan uzun bir süre sadrazamlık yaptı. Abdülhamit'in kendisine büyük güveni vardı. Zaman zaman kendisini iş başından uzaklaştırır ama bir süre sonra yine sadaret koltuğuna oturturdu.

Gazeteci Ebuzziya Tevfik bir tarihte Sait Paşa'ya yazdığı bir açık mektupta şöyle diyordu:

"Kanunu Esasi'nin müsveddelerini ben temize çektim. Mat-baa-i Âmile gece yarısı kapalıydı, gidip açtırdım, tasarımı Sadrazam'ın emriyle baskıya verdim. Tasarı size gönderildi, siz buna 113'üncü maddeyi eklediniz.

- Mithat Paşa'yı memleketten siz ihraç ettiniz
- Namık Kemal'i hapse siz attırdınız,
- Ordunun yönetimini yetkililerin elinden alarak Yıldız Sara-yı'na siz verdiniz,
- Sıkıyönetimi siz ilan ettirdiniz,
- Ahmet Vefik Paşa gibi bir ahmağa emir vererek Millet Meclisi'ni siz kapattırdınız.

173

- Babîâli'nin yetkilerini Saray'a siz aldirdiniz.
- İç ve dış politikadaki bütün bozukluklar sizden kaynaklan-174 mıştı.
- Kurduğunuz vekiller heyeti tiyatro sahnelerinde oynayacakları oyunun ne olduğunu bilmeyen aktörlerden oluştu.
- Bu memlekete cidden hizmet etmek istiyorsanız sadareten çekilin. Sonrası için Allah kerimdir."

İşte böyle bir sadrazamdı Sait Paşa.

IX. BÖLÜM

Rüştü Paşa Ölüm Döşesinde

izmir'e Mithat Paşa'yı tutuklamak için gönderilen Padişah yaveri Hüsnü Bey'le Rıza Bey'in ve merkez kumandanı Hilmi Paşa'nın bir görevi de Manisa'da hasta döşesinde sancılar içinde kıvranan eski sadrazamlardan Rüştü Paşa'yı yaka paça İstanbul'a göndermekti. Çünkü Sultan Aziz'i Mithat Paşa ile birlikte tahttan indiren sadrazam oydu! Demek ki, o da Sultan Aziz'in öldürülmesinden sorumluydu. Hem sorumlu ne demek, o da adam öldürmekle suçlanıyordu. Abdülhamit her ikisinin de kellesini istiyordu.

Mithat Paşa'nın Fransız konsolosluğuna sığınması Saray'da büyük telaş uyandırdığı için Padişah, "Aman, diyordu, ne yapın yapın, Rüştü Paşa'nın kaçmasına, sığınmasına fırsat vermeyin, kendisini hemen tutuklayıp İstanbul'a getirin, çünkü o da Yıldız'da yargılanacaktır." Rüştü Paşa kimdi? Tarihe adı Mehmet Rüştü Paşa ya da Mütercim Rüştü Paşa olarak geçen bu kişi gerçekte bir halk çocuğuydu. 1811'de Sinop'un Ayandon ilçesinde doğmuştu. Demek

ki, Mithat Paşa'dan on bir yaş büyüktü. Babası kayıkçıbaşı Hasan Ağa'ydı. Hasan Ağa İstanbul'da kayıkçılara çok iş olduğunu duyduğu için ailesini toparlayarak Tophane'ye göç etti. Rüştü de o zaman üç yaşında ya var, ya yoktu.

Hasan Ağa, temiz yürekliliği ve biraz da saflığıyla tanınmış bir Karadenizli'ydi. Kayığa müşteri aldığı anda eğer namaz zama-nıysa, "Dur bakalım," derdi, "hele şu namazımızı kılalım, öyle gidelim."

Çocuğu önce mahalle mektebine verdiler, sonra da Âsakir-i Muntazama Taburu'na. Rüştü, Âsakir-i Muntazama denen askeri okulda Arapça ve Farsça öğrendi. Babasının verdiği harçlıkları da biriktirerek Tanaş Efendi adında bir Ermeni'den Fransızca ders aldı. Okulu bitirince mülazım oldu. O dönemde orduda yabancı dil bilen subay hemen hemen hiç bulunmadığı için kısa zamanda dikkati çekti. Serasker Hüsrev Paşa, Rüştü Efendi'yi çağırarak Fransızca sorular sordu. Rüştü böylece başarılı bir sınav vermiş oluyordu, Tarabya karakolunda yüzbaşı olarak görev aldı.

Neden Tarabya? Çünkü orada 'Frenk yalıları' vardı. Dil bilen bir zabitanın oraya gönderilmesi yararlı olacaktı. Yalılarda yaşayan kadınlar ve erkekler bu genç yüzbaşından çok hoşlandılar, içli dışlı oldular. Rüştü Efendi'ye yeni kapılar açıldı, hem de Fransızcasını ilerletti. Rüştü Efendi yabancı madamları gördükçe çok keyifleniyor ve kaba saba davranışlarla onları eğlendiriyor, erkeklerle de sıcak dostluklar kuruyordu.

Babası Hasan Ağa da oğluyla övünüyor ve zaman zaman kendisini görmek için Tarabya'ya gidiyordu. Rüştü Efendi ise kayıkçı babasının bu gelişlerinden pek hoşlanmıyordu. Bir gün Rüştü Efendi yine Frenk dostlarıyla birlikteyken babasının geldiğini haber verdiler, o da, "Babama söyleyin gelip beni evimde görsün, burada değil," diye haber gönderdi.

Hasan Ağa oğluna çok kızdı,

"Yarabbi," dedi, "oğluma ekmek ver, ama tuz verme."

Rüştü Efendi, sadrazam olduğu zaman bile babasının bu sözünü unutmaz,

"Babamın duası kabul edildi, her şeyim var, ama ağzımın tadı yok," derdi.

Rüştü Efendi o sıralarda Fransızcasını ilerleterek bazı askeri belgeleri Türkçeye çevirdi ve Mütercim Rüştü adıyla tanındı. Sonra sırasıyla kolağası, miralay, liva, ferik ve 1847'de de müşir oldu.

Rüştü Paşa yedi kez seraskerlik ve altı kez de sadrazamlık yaptı, beş padişahın hizmetinde bulundu, önce İkinci Mahmut'un ve Abdülmecit'in, sonra Abdülaziz'in ve Beşinci Murat'ın, sonra da Abdülhamit'in.

Abdülaziz'in devrilmesi sırasında sadrazamdı ve darbeyi düzenleyenlerden biriydi. Beşinci Murat'ın doksan üç günlük saltanatı döneminde görevinden hiç ayrılmadı. Abdülhamit tahta oturduktan sonra da birkaç ay görevini sürdürdü, sonra istifa etti, ama bir buçuk yıl sonra Abdülhamit kendisini beşinci kez sadrazamlığa getirdi. Ne var ki bu son sadrazamlığı ancak bir hafta sürdü.

Osmanlı tarihine XIX. yüzyılda damgasını vuran yöneticilerden biri olan Rüştü Paşa'dan günümüze pek iz kalmamıştır, ama Paşa'nın yaşamı anekdot niteliğinde olaylarla doludur. Paşa, Abdülaziz zamanında üçüncü kez sadrazam olduğu zaman kendinden önceki sadrazam Mithat Paşa'nın Hariciye nazırlığına getirdiği Mısırlı Halil Şerif Paşa'yı görevinde bıraktı. Mısır Hıdivi ise Halil Paşa'dan hiç hoşlanmadığı için nazırlıktan atılmasını istedi. Hıdiv bunun için Rüştü Paşa'ya rüşvet vermeye kalktı ve kapı kethüdası Abraham Paşa'yı Sadaret müsteşarına gönderdi. O da Müsteşar'a,

"Size on beş bin lira vereyim," dedi, "bunu Rüştü Paşa'ya takdim edin, lütfen Halil Paşa'yı görevden alsın."

Müsteşar bu öneriyi Rüştü Paşa'ya iletirken şöyle dedi: "Sadrazam Hazretleri, Halil Paşa'nın nazırlıktan uzaklaştırılması Hıdiv Hazretleri için bir onur sorunu oldu, dayatıyor. Mısır kapı kethüdası Abraham Paşa gelip beni gördü. Ramazan dolayısıyla sizin paraya ihtiyacınız olacağım düşündüğünü söyledi, size on beş bin lira takdim ediyor."

V7

Rüştü Paşa,

"Asla böyle bir hediye kabul edemem!" diye haykırdı.

Müsteşar bunun üzerine,

"Paşa Hazretleri," dedi, "lütfen şu parayı kabul buyurun. Biliyorum, borçlarınız var, bu para çok işinize yarayacaktır. Hem de ne olur, biliyor musunuz? Hıdiv başka yollara başvurarak Hariciye nazırını görevinden aldırır. Siz de bu parayı kabul etmemiş olmakla kalırsınız."

Rüştü Paşa gür sakalını karıştırdıktan sonra,

"Efendim," dedi, "ben Mısır valisinin hatırı için Hariciye nazırını azledemem."

Müsteşar kös kös geri döndü.

Bu kez de Abraham Paşa Sultan Aziz'e başvurarak Hariciye nazırının azlını istedi. Padişah, "Ben," dedi, "Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa getirirken onun hiçbir işine karışmayacağımı söyledim. Şimdi, kalkar da Hariciye nazırını azledersen doğru olmaz. Ama yine de bir düşünüyüm, bakalım."

Abdülaziz düşündü taşındı, Mabeyin başkâtibini çağırdı, ona dedi ki,

"Halil Paşa'nın çehresini sevmiyorum. Huzuruma çıktıkça rahatsız oluyorum. Sadrazama söyleyin, kendisini azletsin."

Başkâtip hemen bunu Rüştü Paşa'ya bildirdi, o da,

"Biliyorum," dedi, "Halil Paşa'nın sevilecek bir çehresi yok, ama hizmetinde de hiçbir kusuru yok. Vatanseverdir, politikadan anlar. Ben kendisini azledecek olursam Avrupalılar ne der? Ayıp olmaz mı? Efendimizin gücü sonsuzdur. İsterse beni de azleder. Aracıya gerek yok, istiyorsa Halil Paşa'yı kendi azletsin."

Rüştü Paşa kararını vermişti, bu pis işlere bulaşmamak için sadrazamlıktan ayrılmaktan başka çare yoktu, istifasını bildirdi ve birkaç gün Sadaret'e uğramadı. Abraham Paşa bu kez de Rüştü Paşa'nın konağına giderek Hıdiv'in kendisine hediye olarak yirmi beş bin lira vermek istediğini bildirdi. Rüştü Paşa,

"Çok memnun oldum," dedi, "teşekkür ederim. Ben zamanı gelince haber gönderir o parayı aldırırım."

Abraham Paşa bu kez de,

"Sadrazam Hazretleri," dedi, "para bende, hemen vereyim."

"Çok teşekkür ederim ama, bu parayı şimdi alamam."

"Neden efendim?"

"Çünkü hane halkının bu parayı aldığını bilmesini istemiyorum."

Abraham Paşa yirmi beş bin lirayı Sadrazam'a veremedi Hıdiv'in köşküne döndü.

O sırada Rüştü Paşa oğlu Süleyman Reşit Bey'i çağırarak şöyle dedi:

"Bak oğlum, gördün, Abraham Paşa yirmi beş bin lira rüşvet vermeye kalktı, almadım, istifa ediyorum. Adımı kirletmem."

Oğlu da,

"Paşa babacığım," dedi, "bu parayı almanızda hiçbir sakınca yoktur. Hıdiv size bu parayı bir iş karşılığı vermiyor ki, Hıdiv Hariciye nazırının azlını sizden değil, Saray'dan istemiş, paranın bu işle ilişkisi yok. Siz almazsanız, yarm yerinize başka bir sadrazam gelir, o alır."

"Oğlum, beni iyi dinle, ahlaksızlık ve yolsuzluklar parayı aldıktan sonra başlar. Böyle bir parayı kabul ettim mi değişebilirim, dayanamam, ne isteniyorsa onu yaparım. Devlet zarar eder. Ben kaç kez azledildim, maaşım kesildi, yoksulluk içinde kaldım. Hıdiv Hazretleri o zaman bana beş yüz lira verdi mi? Abraham Paşa'yı gönderip de halin nedir, neyle geçiniyorsun, çoluk çocuk ne yiyor, ne içiyor diye sordurdu mu?"

"Demek ki bu yirmi beş bin lira benim kişiliğim için değil, görevim için veriliyor, kendi işini gördürmek için bu parayı bana gönderiyor."

"Bundan sonra gelecek sadrazam isterse bu parayı alır, ama devlete ve millete zarar verir, ben almam. Hamdolsun geçinip gidiyoruz kimseye ihtiyacımız yok, halkın karşısına açık alınla çıkmalıyız," dedi.

Bu kez Rüştü Paşa'nın istifası kabul edildi. Hıdiv'in isteğine uyularak Halil Paşa Hariciye nazırlığından alındı.

Rüştü Paşa'nın öykülerinden biri de şu: Paşa 1876'da dördüncü kez sadrazamlığa getirildiği zaman Abdülaziz kendisine,

"Paşa," demiş, "halk istediği için sizi sadrazam yapıyorum."

Rüştü Paşa da,

"Hünkârım," demiş, "halk bizi ne bilir, siz istediniz öyle oldu. Yarın beni azledden halka mı soracaksınız?"

Rüştü Paşa'nın uzun yıllar açıkta kaldığı ve hiç maaş almadığı da olmuştu. Bir gün Vefa'daki konağında kendisini görmeye gelen Mabeyin başkâtibi Atıf Bey'e şöyle demiştir:

"Sefirlere ziyafet vermek gerekirse sofraya takımım bile yok. Önceden her şey vardı, efendimizin sayesinde bu duruma düştüm."

Paşa bir gün de yine Atıf Bey'e şöyle demiş: "Yabancılar bize devlet nazarıyla bakmayıp çingâne derneği gibi davranıyorlar. Padişahımızın da yabancı hükümdarlar arasında hiç itibarı yok. Efendimiz bizi ne zamana kadar böyle sürükleyecek? Hiç halim kalmadı, iş çok ağır..."

Rüştü Paşa yine böyle boşta bulunduğu yıllardan birinde Pa-dişah'ın yakınlarından birine şöyle demiş:

"Bilirsiniz sadaret görevinin büyükçe bir maaşı ve ödenekleri vardır. Benim ise boşta olduğum zamanlarda dışarıdan para bulmadan geçinmem söz konusu olamaz. Geçen kış konağın pencere perdelerini kestirip çocuklarıma elbise yaptırarak kışı geçirebildim. Benim ne bir gelirim var, ne de âkârım. Bunu herkes bilir. Böyle şiddetli ihtiyaç içinde olan bir insan hiç sadaret gelirlerini feda edebilir mi? Ben ettim işte."

Abdülhamit Rüştü Paşa'yı beşinci kez sadrazamlığa getirdiği zaman Paşa'nın artık uğraşacak didinecek gücü yoktu.

"Ben," dedi, "sadareti kabul etmemek için çok uğraştım, Padişah'ın elinden kurtulamadım.

Hastayım, dedim olmadı, ayın son çarşambasıdır, dedim olmadı. Hünkâra, 'Siz benim babamsınız, milletin de babasıdır, sizin reyniz olmadan hiçbir şey yapamam,' dedim, ellerime sarıldı, elinden kurtulup da eve kapağı atabilseydim yatağa yatar hiç çıkmaz, yakamı kurtarırdım, yapamadım. Bizim bu defaki sadaretimiz, sadaret değil, rezalet oldu."

Rüştü Paşa'nın korkaklığı üzerine de çok şey anlatılmıştır. Eski sadrazamlardan Fuat Paşa onunla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Yeni yapılmış bir köprü düşünün, ben, Âli Paşa ve Rüştü Paşa, üçümüz o köprüden geçmek zorunda olsak ne yaparız? Önce ben hiç düşünmeden geçerim. Âli Paşa köprü'nün ayaklarını inceler, düşünür, sonra adım adım o köprüden geçer. Sıra Rüştü Paşa'ya gelince o önce köprüden üç tabur askerin geçmesini bek- ler, onlar geçtikten sonra o da geçer. Aramızdaki fark budur..."

Fuat Paşa'nın anlattığı son öykülerden biri de şu: "Eğer Allah dünyayı yaratmadan önce Rüştü Paşa'ya danışacak olsaydı, dünya hâlâ yaratılmamış olurdu!..."

Bir de şu öykü var: Rüştü Paşa sadrazamken bir gün konağına bir garip adam gelmiş, önce Paşa'nın eteğini öpmüş, sonra eline bir kâğıt tutuşturmuş. Paşa kâğıdı okuduktan sonra odanın ortasına atmış ve adama dönerek,

"Böyle iş istenmez," demiş. "Ben bu kadar işe dalmış çalışırken sen benim hiç hatırıma gelmezsin ki, sana bir memuriyet bulayım. Açık bir hizmet iste, beni şu göreve getir de, bir çaresine bakalım. Yoksa sen daha çok beklersin.

"Bak sana bir hikâye anlatayım. Bir zamanlar yaşlı bir Bektaşî varmış, evinin bahçesinde ahır olmadığı için eşeğini bir ağaca bağlamış. Bir gün adam hastalanmış, eşeğini bağlayamamış, oğluna,

" 'Aman çocuğum,' demiş, 'eşeği götür, karşıdaki ağaca bağla.'

"Ertesi sabah adam iyileşmiş, oğluna,

" 'Ne yaptın bizim eşeği?' diye sormuş. Çocuk da,

" 'Eşek çalındı,' demiş. Adam,

" 'Aman oğlum, eşek nasıl çalınır?' diye sormuş, 'Sen kime havale ettin eşeği?'"

" 'Allah'a!'

" 'Be sersem çocuk,' demiş Bektaş, 'hiç Allah'a eşek havale edilir mi? Onun kırk bin türlü işi vardır. Bizim eşekle nasıl ilgilensin? Sen eşeği Hazreti Ali'ye havale edecektin, ondan yardım isteyen azdır, kimse ondan eşek istemez, o da kimseye eşeği vermez.'

"Bak, oğlum, bizden bin kişi memuriyet ister, bu kadar iş arasında nereden hatırlayıp da her birini teker teker düşünüyüm. Ama belirli bir iş istersen o başka."

Adamcağz süklüm püklüm çıkıp gitmiş.

Abdülhamit'in tahta çıktığı günlerden birinde Rüştü Paşa Padişah'ı görmeye gitmiş. Bir de bakmış, Padişah merdivenlerden iniyor, Rüştü Paşa'ya,

"Paşa," demiş, "kendi kendime tıraş oldum, camiye gidiyorum, dönüşte görüşürüz."

Rüştü Paşa çok bozulmuş, oğluna,

"Süleyman," demiş, "biz Sultan Hamit'i tahta çıkartmakla büyük hata ettik. Ben daha Abdülaziz'i devirirken Hüseyin Avni Paşa'ya, aman ters bir iş yapmayalım, sonra fena olur demiştim, oldu. Sultan Murat deli çıktı, sonra Abdülhamit'i getirdik, ne oldu? O da şimdi kendi işini kendi görmeye kalkıyor. Dün gece banker Zafiri'yi çağırtmış, maliye işlerini konuşmuş. Sonra sefirleri çağırmış, onlarla görüşmüş. Daha tahta çıkışının ikinci günü bunları yaparsa vay başımıza gelenler!..."

Rüştü Paşa'yla ilgili son bir anekdot da şu: Paşa'ya,

"Efendimiz," demişler, "kaç kez sadrazam oldunuz, neden şu işleri bir düzene koyamadınız?"

Paşa da şöyle demiş:

"Hakkınız var, ne deseniz doğru, ama ben size gerçeği söyleyeyim de dinleyin. Biz elimize dürbünü almış ufuklara bakıyoruz. Bir de ne görelim, bir gemi, yelkenleri kırılmış, dalgaların arasında, battı batacak. Canım, diyoruz, bu teknede hiç kimse yok mu? Neden kurtarmaya çalışmıyorlar? Hemen denize bir tekne indiriyoruz, küreklere sarılıyoruz, yallah! Yetişiyoruz. Bir de ne görelim, gemide kim var, kim yok ambara inmiş, ellerinde def, davul, vur patlasın, çal oynasın, işret edip oynuyorlar.

" 'Yahu, bu ne hal diyoruz, gelin hep birlikte tekneyi kurtaralım.' Onlar,

" 'Boşver,' diyorlar, 'keyfine bak, al bir kadeh rakı, sen de bize katıl.'

"Bakıyoruz, kimseye laf anlatmaya imkân yok. Biz de onlara uyuyoruz. Ooh, vur patlasın, çal oynasın, kafaları çekip oynuyoruz.

"Anlıyor musunuz durumumuzu? Biz de ülkeyi kurtaralım ^ diye iş başına geldik. Baktık ki çare yok, onlara uyduk, eğleniyoruz. Gemi de batıyor."

Rüştü Paşa sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra artık bir daha devlet işleriyle hiç uğraşmamaya karar verdi ve Vefa'daki konağına çekildi. Yaşı yetmişe yaklaşıyordu, yarım yüzyıldan beri devlet hizmetindeydi, neler görmüş, neler geçirmişti, yorulmuştu, hastaydı, hem prostatı vardı, hem de basuru. Konaktan dışarı çıkmak içinden gelmiyordu. Zaten her fırsatta, "Artık beni rahat bıraksınlar, köşküme çekilip oturmak istiyorum," diye hırçınlaşıyordu.

"Bazı gün oluyor, kendimi toparlayıp haremden selamlığa bile çıkamıyorum," diyordu. Böyle yorgun olduğu bir zamanda Padişah'a bir mesaj göndererek "Devlet işleriyle uğraşabilmeye artık sağlığım elvermiyor. Bu işler güçlü bir kafayı gerektirir. Efendimizi hoşnut edemeyeceğim. Sadakai şâhâne olarak beni görevden affetsin," demişti.

Düşmanları da çoktu. Abdülaziz'in devrildiği sırada sadrazam olduğu için herkes onu birinci derecede sorumlu sayıyordu. Oysa o hiçbir işe karışmak istememişti.

Abdülaziz'in devrilmesinde başrolü Mithat Paşa oynamış, Rüştü Paşa'yı da sadrazam olarak aralarma almak istemişti. Paşa önce direnecek olmuş ama Mithat Paşa ona,

"Paşa Hazretleri," demişti, "eğer bize katılmayacak olursanız bu millet sizi Beyazıt Meydanı'nda parça parça eder!"

Bu sözler üzerine o da gruba katılmak zorunda kalmıştı. Sonra da,

"Elim, dilim, ayağım bağlı olarak onlara katıldım. Abdülaziz'in devrilmesi esnasında sadarette bulunmak bedbahtlığı yüzünden sorumlu oldum," demişti.

Abdülaziz'in öldürüldüğü iddiasıyla Mithat Paşa, Mahmut Paşa ve Nuri Paşa'ya karşı kovuşturma hazırlıkları yapılmadan, Abdülhamit, Rüştü Paşa'nın da İstanbul'dan uzaklaştırılmasını

184

istedi. O dönemde sadrazam olan Safvet Paşa'yı huzura çağırarak şöyle dedi:

"Sadrazam Hazretleri, biliyorsunuz Sultan Aziz'in katilleri hakkında kovuşturma yaptırıyorum. Rüştü Paşa da sanıklar arasındadır. Kovuşturmanın sağlıklı olması için siz Rüştü Paşa'yı derhal İstanbul'dan uzaklaştırın."

Safvet Paşa, Rüştü Paşa'nın bu uydurma cinayet işine bulaşmadığını çok iyi biliyordu. Kendisine büyük saygısı vardı. Padi-şah'a ne diyeceğini şaşırđı, ama birkaç dakika içinde toparlanarak,

"Zatışâhâne de çok iyi bilirler, Rüştü Paşa kulunuz kudemâ-dandır. Zatışâhâne'ye hep sadık kalmıştır. Dersaadet'ten çıkartılması uygun olmaz. Burada kalması yararlı olur. Merhamet buyurunuz, kendisini sürgün etmeyelim."

Sultan Hamit bu sözlerden hiç hoşlanmadı, bir süre sonra Safvet Paşa'yı görevden aldı ve yerine Tunuslu Hayrettin Paşa'yı getirdi, ona da aynı sözleri söyledi.

Hayrettin Paşa da dürüst bir devlet adamıydı. Kölelikten yetişmiş, ama sonra kendisini koruyan bir paşanın yardımıyla Fransa'ya gidip eğitim görmüş, daha sonra da Tunus'ta başbakanlık görevinde bulunmuştu. Rüştü Paşa'ya onun da büyük saygısı vardı.

"Zatışâhâne, kulunuzu mazur görsünler, ben bu görevi yerine getirmeyeceğim," demekle yetindi.

Ama Hünkâr dayatınca gidip durumu Rüştü Paşa'ya anlatmaya karar verdi.

"Paşa Hazretleri," dedi, "Zatışâhâne'ye birtakım jurnaller iletmişler, o da inanmış, size olan güveni sarsılmış. Lütfen Saray'a gidip huzura kabulünüzü isteyin, durumu anlatın, yoksa iş çok kötüye gidecek."

Rüştü Paşa Saray'a gidip Padişah'tan özür dilemektenense Bur-sa'ya gitmek için Mabeyin'den izin istedi. Bu kez de,

"Yoo, Paşa Hazretleri," dediler. "Bursa olmaz, orası İstanbul'un bir mahallesi sayılır, daha uzak bir yer seçin."

Rüştü Paşa,

"Peki, öyleyse," dedi, "Manisa'ya gideyim bari, orada tarlalarım var, köhne bir evim var, gider orada yaşarım artık."

Mabeyinci bu işin tatlılıkla çözülmesinden çok memnun oldu, Manisa'ya gidebilmesi için Rüştü Paşa'ya hemen bir dilekçe yazdırdı. Paşa bu dilekçesinde şöyle diyordu.

"Üç yıldan beri yakalandığım sinir hastalığı beni felçli bir duruma düşürdü. Tek umudum hava değiştirerek asabımı düzeltmek. Manisa denizden uzak olduğu için havası bana çok iyi gelecektir. Zatışâhâne müsaade ederse hemen oraya gitmek istiyorum."

Hünkâr bu dilekçeden çok hoşnut oldu. Paşa'ya üç yüz lira harcırah gönderdi, kendisini İzmir'e götürmek üzere bir vapur hazırlanması için Tersane'ye emir verdi.

Her şey Hünkâr'ın istediği gibi oldu, Paşa'yı İzmir'de saygıyla karşılayıp Manisa'daki çiftliğine gönderdiler.

Aradan bir yıl geçti geçmedi, Mithat Paşa ile birlikte Rüştü Paşa hakkında da kovuşturma başlatıldı.

Merkez komutanı Hilmi Paşa'ya Saray'dan çekilen bir telgrafta, "Mithat Paşa'yı kaçırmakta yaptığınız hatayı Rüştü Paşa hakkında tekrar etmemelisiniz ve Rüştü Paşa kaçacak olursa şiddetle sorumlu olacağınız ihtar olunur," deniyordu.

Hilmi Paşa bu telgrafı alınca telaşlandı ve hemen Padişah yaveri Hüsnü Bey'i bir bölük askerle Manisa'ya gönderdi. Hüsnü Bey'in ilk işi evi kuşatmak oldu. Askerler yol başlarını

tutup mevzilendiler. Hüsnü Bey kapıyı çaldı, arkasında da askerler süngüleri takmış bekliyorlardı. Hüsnü Bey, kapıyı açan kâhyaya, "Hemen," dedi, "Paşanıza haber verin, dışarıya getirin, kendisine irade-i seniyye tebliğ edeceğiz."

Kâhya böyle şeylere alıştı, hiç soğukkanlılığını bozmadan, "Bekle bakalım binbaşım," dedi, "Paşa Hazretleri hasta, yatağında yatıyor. O buralara gelemez, istersen sen bir zahmet eder yanına varırsın. Bir haber vereyim bakayım, seni kabul edecek halde mi?"

Kâhya Rüştü Paşa'nın yanına vardı.

"Bir herif geldi," dedi, "zabitanadan, hiç gözüm tutmadı. Ya-

185

186

nında da emirleri var. Neye gelmişler anlamadım. Paşa Hazretleri'ni görmek istiyorlarmış. Hâşâ, tövbe hâşa, sizin dışarıya gelmenizi söyledi. Ben de kapıyı yüzüne kapattım. Kim oluyormuş bu herif?"

Rüştü Paşa,

"Benim dışarıya çıkacak halim mi var! Gelsin buraya da söylesin bakalım, derdi neymiş!" dedi.

Paşanın eşi ve evdeki hizmetçiler ve uşaklar da telaşa kapılıp yatak odasına koşmuşlardı.

Kâhya,

"Emriniz olur Paşa Hazretleri," diye odadan çıktı ve doğru kapıya giderek Hüsnü Bey'e, "Kendin gel yukarıya," dedi, "Paşa Hazretleri senin emirerin mi, sen istiyorsun diye aşağı insin. Çık yukarıya kendin anlat. Ama yalnız sen girebilirsin eve, emirlerini içeri alamam. Beklesinler."

Hüsnü Bey, hiç ağzını açmadan içeri daldı, merdivenleri çıkıp Paşa'nın yatak odasına girdi, Paşa'yı saygıyla selamladıktan sonra,

"Paşa Hazretleri," dedi, "size Zatişâhâne'nin bir tebliğini takdim etmek için buraya geldim. Maalesef sizi tutuklamakla görevlendirildim."

Rüştü Paşa,

"Herhalde bunun bir nedeni vardır, Zatişâhâne böyle emir buyurmuşsa bunu iyi niyetle yapmıştır. Ama öğrenmek isterim, neden beni tutuklamak istiyorsunuz?"

Hüsnü Bey,

"Sultan Aziz'in öldürülmesinde sizin de sorumlu olduğunuz öne sürülüyor," diye yanıt verdi.

"Allah Allah, neler duyuyorum. Sultan Aziz kendi damarlarını kesip intihar etmemiş de öldürülmüş mü? Vah vaah, o canım Padişah'a kıymışlar mı? Bunu hiç duymamıştım. Ben o zaman Sadaret mevkiinde bulunuyordum, bana hiç böyle anlatmadılar. Demek ki merhum Padişahımız bir cinayete kurban gitmiş..."

Rüştü Paşa'nın gerçekten de hiç yataktan kalkacak gücü yok-

tu. Yaver Hüsnü Bey Paşa'nın durumuna acıdı, yapabileceği hiçbir şey yoktu. Zaten Paşa'nın hastalığı her halinden belliydi. Bir ara Hüsnü Bey'e,

"Oğlum," dedi, "lütfen biraz dışarıda bekleyin. Ben fena halde sıkıştım. Prostatım var, her an karnım şişiyor sanıyorum, ama idrarımı yapamıyorum, sondayla alıyorlar."

Hüsnü Bey, Paşa'nın durumunu anladı,

"Pekâlâ Paşa Hazretleri," dedi, "sizi daha fazla rahatsız etmeyeyim, durumunuzu hemen merkez komutanlığına bildiririm."

Hüsnü Bey, izin isteyerek Paşa'nın yanından ayrıldı. Evin çevresine birkaç nöbetçi bırakarak karargâha döndü ve durumu merkez kumandanına bildirdi. O da aldığı bilgileri Saray'a ilettili.

Ertesi gün Başmabeyin'den gelen cevapta Rüştü Paşa'nın durumu hakkında kışladaki doktorlarla belediye doktorunun birlikte bir konsültasyon yapmaları ve sanığın İzmir'e gidecek durumda olup olmadığının bildirilmesi isteniyordu.

Ertesi gün doktorlar raporlarını verdiler; Paşa'nın İzmir'e gitmesi uygun görülüyordu. Mabeyin bununla da yetinmedi, Manisa'da üç doktordan oluşan bir kurul toplandı. Onlar da Paşa'yı inceleyerek şu karara vardılar:

"Paşa'nın prostatı koç yumurtası kadar büyümüş ve mesane yolu tamamen tıkanmıştır, idrar iki saatte bir sondajla alınmaktadır.

"Hastanın basuru da vardır, bu yüzden dışarı çıkamamakta ve bağırsakları 'ihtikan'la, yani şırıngayla temizlenmektedir.

"Bu durum büyük sancılara neden olmaktadır. Cilt soluktur, ancak sırtüstü yatabilmektedir. Oturacak durumda değildir. Durumu pek ağır ve pek naziktir. Bir yerden bir yere ne at üstünde gidebilir, ne arabayla, ne de şimendiferle. Yola çıkartılacak olursa durumu daha da ağırlaşır ölebilir. 5 Mayıs 1881

Tabib kaymakam Fano, Tabib kaymakam Mehmet Tabibi belde Corci Oylahu."

187

Demek ki Rüştü Paşa'nın artık günleri sayılıydı. Ecel gelmiş konağın kapısında bekliyordu. Ama bekleyen yalnız ecel değil, 188 Saray'ın uşaklarıydı. Onlar da bir an önce Paşa'nın son nefesini vermesini bekliyor ve bu müjdeyi Hünkâr'a iletebilmek için sabırsızlanıyorlardı. Onlar bekleyedursunlar, Saray'dan İzmir valisi ve merkez kumandanına bir telgraf daha geldi. Telgrafta Rüştü Paşa'nın on beş-on altı seneden beri kendine hasta süsü vererek herkesi aldattığı için bu kez İstanbul'dan bir konsolto heyetinin gönderileceği bildiriliyor ve Paşa'nın "itinalı surette sedye ile trene, oradan da izmir'e nakledilmesi" isteniyordu.

Saray'dan gelen emire mutlaka uyulması gerekiyordu. Dr. Is-fini, Dr. Laskaris ve Dr. Isak adlarında üç doktor hemen İzmir'e gönderildi. Paşa da sedye ile İzmir'e getirilerek vali konağına yerleştirildi. Doktorlar mesleğin ahlak kurallarına uyacak anlayışta insanlardı. Paşa'yı inceden inceye muayene ettiler ve sonunda hastanın hiçbir biçimde istanbul'a gönderilemeyeceğine karar verdiler. Paşa,

"Ne olur beni artık rahat bırakın, şuracıkta öleyim. Beni oradan oraya sürüklemeyin," diye yalvarıyordu.

Yapılacak bir şey yoktu, Paşa'nın Manisa'ya dönmesine Saray'dan izin çıktı. Kendisinin Manisa'daki çiftliğinde oturmasında sakınca görülmedi ve Paşa çiftliğine döndükten on ay sonra orada hayata gözlerini yumdu ve kurtuldu. O derecede ağır hasta olmasaydı o da Taif te can verecekti.

X. BÖLÜM

Cevdet Paşa'nın Düşmanlığı

Hilmi Paşa ile Mithat Paşa 19 Mayıs 1881 Perşembe günü iki atın çektiği arabayla ikinci Kordon'dan kenti boydan boya geçerek Merkez Komutanlığı'na geldiler. Arkadaki arabalarda Padişah yaveri Hüsnü Bey, öteki subaylar, istanbul'dan daha önce gönderilmiş olan sivil görevliler ve süngü takmış askerler vardı. Arabalar kışlanın avlusundan geçerek nizamiye kapısının önünde sıralandılar. Nöbetçiler dış kapının önünde birikmiş olan meraklıların içeriye bakmalarına bile izin vermiyor ve,

"Haydi dağılm bakalım, burada Karagöz oynatılmıyor, yakarım canınızı," diye bağıyorlardı.

Arabadan önce Hilmi Paşa indi, arkasından da Mithat Paşa. Merdivenlerin önüne gelince merkez kumandanı eski alışkanlıkla Mithat Paşa'ya,

"Buyurunuz Paşa Hazretleri," diye yol göstermekten geri kalmadı.

Doğru kumandanın odasına geçildi. Yaver Hüsnü Bey de onları izledi. Hilmi Paşa Mithat Paşa'ya koltuklardan birini göstererek,

"İstirahat buyurun Paşa Hazretleri, bir kahve emretmez miydiniz?" diye sordu.

Kahveler gelmeden önce Hilmi Paşa,

"Paşa Hazretleri," dedi, "bana çok güç bir görev verdiler. Yaşamım boyunca hiç böyle bir acıya katlandığımı anımsamıyorum. Ölmek benim için daha kolaydır. Bu görevi yapmamayı ne kadar çok isterdim. Maalesef şu anda sizi tutuklamak zorunda olduğum için ne kadar utanç duyduğumu size anlatamam."

Mithat Paşa büyük bir soğukkanlılıkla,

"Canınızı üzmemeyin Paşam," dedi. "Görev görevdir. Siz olmasaydınız Zatışâhâne'den gelen emirleri bir başkası uygulayacaktı. Ama sizin gösterdiğiniz nezaketi ve zarafeti göstermeyecekti. Paşam, uzun zaman burada birlikte olduk, birlikte çalıştık. Beni tanımış olduğunuzu sanıyorum. Veremeyeceğim hiçbir hesabım yok. Başım dik, alnım açık, vatanıma ve milletime olan görevlerimi dürüstlük ve hakça yaptığımın bilincinde olarak size teslim oluyorum. Yarın inşallah İstanbul'da her şey açıklığa kavuşur, yine birlikte olur ve bu acı günleri anmayarak kahvelerimizi yudumlarız."

Kahveler içildikten sonra Hilmi Paşa kumandanın odasına geçti. İçi rahatlamıştı. Demek ki Mithat Paşa kendisine anlayış gösteriyordu. Yıldız Sarayı'na şu telgrafı çekti:

"Sizden aldığım yüksek emirler üzerine Fransız konsolotosuna gittim. Durumu anlattım. Fransız konsolosu artık dayatamayacağı anladı. Öteki konsolosların da yapabilecekleri hiçbir şey yoktu, susup kaldılar. Mithat Paşa da emirlerinize itaat etmekten başka çare kalmadığını gördü. Kendisine hiçbir kötülük edilmeyeceğini anlattım ve inandırdım. Israrlarıma dayanamadı. Paşa'yı konsolosluktan çıkarttım, boyun eğdi. Kendisini bir arabaya koyarak Kış-la'ya getirdim. Durumu arz ederim.

Mirliva (Tuğgeneral) Hilmi"

Mithat Paşa'nın eşleri ve çocukları ilk geceyi Süleyman Efen-di'nin bostanında kurulan çadırlarda geçirdiler. Bütün aile için bu çok korkunç bir geceydi. Birbirlerine sarılarak yattılar. Sabah

gün doğmadan hepsi uyandı. Şehriban çocuklardan gerçeği gizlemeye çalışıyor ve, "Babanızı bir iş için acele İstanbul'a çağırılmışlar, konak da tamir edilecek, biz burada kalacağız," diyordu. Bir yandan da bu sefaletten kurtulmanın yollarını araştırıyordu. Konağın emektar kâhyası Yusuf Ağa'yı İngiliz konsolosluğuna gönderdi. Konsolos Mr. Denis, Paşa'nın yakın dostuydu. Zaten Paşa konaktan ayrılmadan önce Naime Hanım'a, "Başınıza bir felaket gelirse Mr. Denis'e haber ulaştırın," demişti.

Yusuf Ağa durumu anlatınca Mr. Denis çok üzüldü. Daha önce bir şey yapamamış olmasından dolayı suçluluk duygusu içindeydi. Hemen arabasına atlayarak, bostana geldi. Karşısında konsolosu görünce Naime Hanım'ın gözleri yaşardı ve, "Paşa size çok güveniyordu," dedi. "En büyük umudu sizden gelecek yardımdı. Ama anlıyorum, sizin elinizden bir şey gelmedi."

"Evet, Hanımefendi Hazretleri, maalesef İstanbul'daki büyükelçiliğimizden hiçbir olumlu talimat alamadım. Olaylar beni çok aştı."

Şehriban Hanım bu konuşmaları anlamaya çalışıyor ve boş gözlerle konsolosu izliyordu. Bu son günleri büyük acılar içinde geçirmiş ve artık direnme gücü kalmamıştı.

Naime Hanım Mr. Denis'e uygun bir biçimde bu durumu da anlatmaya çalıştı. Konsolos, "Hayır, böyle bir şey olmaz. Büyükelçi ve Dışişleri bakanlığı ne derse desin sizi buradan alıp götürüleceğim," dedi.

Onları konsolosluğa çağırmaktan çekiniyordu. Askerler gelip hepsini alıp götürülebilirlerdi.

Aileyi konsolosluğa taşıdığı için de büyükelçiden kötü sözler işitebilir, hatta görevinden alınabilirdi. Aklına İzmir'deki yakın bir dostu bir İngiliz tüccarı geldi. Her akşam birlikte viski içerlerdi, Mithat Paşa da bazen onlara katılırdı. Paşa genelde konyak içer ama, viskiye de hiç hayır demez, hem de su katmazdı.

Mr. Denis aileyi hemen bir arabaya bindirip John Smith'in evine götürülebilirdi, ama bundan çekindi, ailenin nereye gittiğini kimse bilmemeliydi. Oysa arabacı onları nereye götürdüğünü el-

bette anlatabilirdi. En iyisi onlara konsolosluktan, başka bir araba göndermekti. Naime Hanım'a,

"Siz hazırlanın, ben başka bir araba gönderip sizi aldıracağım. Güvenilir bir yerde olacaksınız, telaş etmeyin," dedi.

Naime Hanım da,

"Mr. Deniz, bizim hazırlanacak durumumuz yok ki," diye cevap verdi. "Nemiz varsa üstümüzde. Hemen gideriz. Sağ olun, Allah sizi korusun, bizi kurtarıyorsunuz."

Gerçekten de yarım saat sonra bostana gelen bir araba Mithat Paşa'nın ailesini alıp Mr. Smith'in kentin dışındaki konağına götürdü. Paşa'nın hizmetinde olan uşaklar ve hizmetçiler ise çadırlarda kaldılar.

Ailenin nereye taşındığını askerler haber alamamışlardı. Pa-şa'nın eşleri ve çocukları artık İngiliz koruması altındaydılar. Bu, neden sonra anlaşıldı, ama Mabeyin aileyi tutuklamak için hiçbir girişimde bulunamadı. Mr. Denis'e gönderilen ve hafiyelerin eline geçen bir mektupta şöyle deniyordu:

"Azizim Mr. Deniz,

Çocuklar sıhhat ve afiyettedir. Hiçbir şeyden haberleri yok. Durumu kimseye bildirmeyin. . JohnSmith"

Mektubun altındaki bu ad, aileyi koruma altına alan tüccarın gerçek adı değildi.

Mithat Paşa'nın kendi ailesini ve çocuklarını görmesine izin verilip verilmemesi de daha önceden sorun olmuştu. Hilmi Paşa bu konuda Yıldız Sarayı'na bir telgraf çekerek ne yapması gerektiğini sordu.

Saray buna kesinlikle karşı çıktı ve Mithat Paşa'nın, her kim olursa olsun, kimseyle konuşmasına şiddetle ve kesinlikle izin verilmeyeceğini bildirdi.

Mithat Paşa'nın tutuklanması haberi İstanbul'a ulaşınca Adliye nâzın Cevdet Paşa, başsavcı Latif Bey, üç sorgu yargıcı ve İz-

mir valiliğine atanan Şûrayı Devlet başkam Ali Paşa, birlikte Süreyya vapuruyla İzmir'e hareket ettiler. Yanlarına 'cani' diye adlandırdıkları iki samı da aldılar. Bunlar Abdülaziz'in güya öl- 193 dürülmesi olayına adları karışan iki eski mabeyinciydi. Kurul yol boyunca onların da sorgusunu yapacaktı. Yolda bu 'caniler' de hiç kimseyle konuşturulmayacaklar, hastalanırlarsa tabip bunları ancak bir memurun eşliğinde görebilecekti.

Vapur ertesi gün İzmir limanına ulaştı. Rıhtıma yanaşma olanağı olmadığı için açıkta durdu. Cevdet Paşa ve sorgu kurulu bir filikaya alınarak kıyıya çıkartıldılar.

Rıhtım bu kez de Adliye nâzırıyla yeni Vali Ali Paşa'yı karşılamaya gelenlerle hınca hınç doluydu. Resmi zevat onları Mithat Paşa'yı karşıladıkları gibi coşkuyla selamladılar. Mithat Paşa bir önceki yıl bu coşkuyu gördüğü zaman ne kadar duygulanmıştı. Oysa hep "giden ağıt, gelen paşam," denirdi.

Önce hükümet konağına gidildi. Yeni vali güleç yüzle koltuğuna oturdu. Mithat Paşa'nın yerini almaktan dolayı çok mutlu olduğu her halinden belliydi. Hilmi Paşa kendisini yeni görevinden dolayı içtenlikle kutladı ve bundan sonra İzmir'in Zatışâhâ-ne'nin izinde hayırlı bir yolda ilerleyeceğini belirten birkaç söz söyledi. Ali Paşa,

"Ne tuhaftır," dedi. "Ben Şûrayı Devlet'te de Mithat Paşa'nın koltuğuna oturmuştum."

Hilmi Paşa kendini tutamayarak,

"Paşa Hazretleri," dedi, "elbette Mithat Paşa ile aynı yolu izlemeyeceksiniz."

Yeni vali biraz bozuldu,

"Elbette, elbette," demekle yetindi.

Sonra yine hep birlikte Kışla'ya gittiler. Mithat Paşa yeni valiyi soğuk bir gülümsemeye karşıladı, görevinde kendisine başarılar diledi. Hilmi Paşa,

"Buyrun Paşa Hazretleri," dedi, "şimdi birlikte gemiye gidelim, Cevdet Paşa Hazretleri sizi bekliyor."

Peki, kimdi bu Adliye nâzın Cevdet Paşa?

Cevdet Paşa, Mithat Paşa ile aynı yaşta idi. O da dinî bir eği-

TÖ13

tim gördükten sonra genç yaşta eski sadrazamlardan Büyük Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın yanlarında çalışarak sivrilmiş, 194 Osmanlı Tarihi'nin bir bölümünü yazarak vakanüvisliğe yükselmişti. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Adliye nazırlığına atandı, Mecelle denen Osmanlı İslam hukuk kurallarını kaleme aldı ve on iki ciltlik Osmanlı Tarihini yazdı.

Mithat Paşa ile Cevdet Paşa'nın ilişkileri 1867'de başladı, Mithat Paşa Şûrayı Devlet başkanıydı, Cevdet Paşa da Adliye nâzın. Mithat Paşa az da olsa Batı'yı tanımıştı, Avrupa'ya hayranlığı vardı, Cevdet Paşa ise Doğu'nun dar kalıpları içinde kalmıştı. Mithat Paşa Şûrayı Devlet başkanı olarak kendini Adliye nazırının üstünde görüyor, yasa tasarılarının hazırlanmasında Şûrayı Devlet'i yetkili buluyordu, Cevdet Paşa ise bu üstünlüğü içine sindiremi-yordu. Bir süre sonra her ikisi de ayrı ayrı görevlere atandılar.

Altı yıl sonra 1873'te Mithat Paşa Adliye nazırlığına getirildi, > Cevdet Paşa da Maarif nazırlığına. Yine her fırsatta aralarında sürtüşmeler oldu.

iki yıl sonra Mithat Paşa yeniden Adliye nazırlığına getirildi, ama görevi ancak sekiz ay sürdü, yerine Cevdet Paşa'yı Adliye nazırlığına getirdiler, bu da yeni kıskançlıklara yol açtı. Ertesi yıl Mithat Paşa ve arkadaşları Abdülaziz'i devirdiler. Bu kez de Mithat Paşa sürgünde olan Cevdet Paşa'yı İstanbul'a getirterek Maarif nâzın yaptı.

Cevdet Paşa'nın nazırlıkları sırasında en başarılı olduğu konu Türkçenin bilim dili olarak kabul edilmesi yolundaki çabaları olmuştu.

Kanunu Esasi hazırlıkları yapılırken yine sürtüşmeler oldu. Bir akşam nazırlar Cemile Sultan'ın sarayında toplanmış çalışıyorlardı. Cevdet Paşa yasa tasarılarında yer alan birkaç kelimeye karşı çıkacak oldu. Mithat Paşa,

"Avrupa yasalarına senin aklın ermez," diye Cevdet Paşa'yı susturmaya kalktı, o da,

"Senin dil bilgin on-onbeş Fransızca sözden ibarettir. Bir kunduracı bile Fransız lisanını senden iyi kullanır," diyerek çok sert bir çıkış yaptı ve hava büsbütün gerginleşti.

Cevdet Paşa Avrupa'daki yasaların alınmasına da karşı çıkıyor ve bunların Osmanlı devletinin koşullarına uydurulmasını istiyordu. Mithat Paşa ise köklü bir reformdan yanaydı.

195

Sonra Mithat Paşa Avrupa'ya sürgün edildi, Cevdet Paşa ise Dahiliye nâzın oldu, sonra Evkaf nâzın, sonra da Ticaret nâzın.

Mithat Paşa sürgünden döndü, Suriye valisi oldu, sonra da İzmir valisi. İşte o sıralarda Cevdet Paşa Adliye nazırıydı. Mithat Paşa hakkında Zatışâhâne'nin emriyle kovuşturma açılması istenince Cevdet Paşa bunu fırsat bildi ve yıllardan beri dış bilemediği düşmanını elleriyle yakalamak için İzmir'e gitti.

Protokol dışı eski alışkanlıklarla Vilayet'in kapısından çıkarken paşalar birbirlerine yol gösterdiler. Ama yine de Mithat Paşa önden çıktı, onlar da korumacı gibi arkadan geldiler. Yine filikayla gemiye geçildi. Cevdet Paşa güvertede değildi. Vali ve kumandan, Mithat Paşa'yı Cevdet Paşa'nın bulunduğu salona götürdüler. Adliye nâzın oturduğu koltuktan biraz doğrularak asık bir yüzle Mithat Paşa'yı karşıladı. Birbirlerine nezake-ten hal hatır sordular. Sonra da birlikte yemek salonuna geçtiler.

Yeni vali ile merkez komutanı, Mithat Paşa'yı Cevdet Paşa'ya teslim etmekle görevlerini bitirmiş oluyorlardı. Onların vapurdan ayrılmalarından önce Mithat Paşa kendi ailesine bir sağlık haberi gönderip gönderemeyeceğini sordu. Cevdet Paşa,

"Bence bir sakınca yoktur, buyrun ne istiyorsanız yazın," dedi.

Hemen Paşa'nın önüne kâğıt kalem getirdiler. O da şunları yazdı:

"tffetlü hanımefendi,

Benim bugün vapura alınmamı asla merak etmeyiniz, istanbul'a gidişim pek iyidir. Size para lazımdır. Bankaya senet göndererek yüz elli lira alabilirsiniz. Cevdet Paşa Hazretleri, hakkaniyetlerine güvendiğim bir kişidir. Allahü Tealâ doğru ile beraberdir. Çocukların gözlerinden öper, Şehriban'a selam ederim."

Paşa'nın mektubunu önce savcı Latif okudu, sonra sorgu yargıçısı Mehmet Bey, sonra adliye memurlarından Hüseyin Sıtkı

1

ve Emrullah Efendiler. Mektubun bir köşesine 'görölmüştür' yazıldı ve adı geçen kişilerin her biri mektubu imzaladılar. Mek- tupta dişe dokunur hiçbir sözün olmadığı ve Zatişâhâne'nin buna karşı gelmeyeceği Cevdet Paşa'nın bakışlarından ve göz kaş işaretlerinden anlaşılmıştı. Mithat Paşa konaktaki uşaklardan hiç değilse birini vapura alıp alamayacağını sordu. Yanında buldurmak istediği Arif Ağa adında emektar bir uşaktı. Arif Ağa kaç yıldır Paşa'yı hiç yalnız bırakmamıştı. Cevdet Paşa Arif Ağa'nın gemiye getirilmesine izin verdi. Ama hangi koşullarda? O da tutuklu durumunda olacak ve hiç kimseyle, hatta tayfalar ve aşçılarla bile görüşeme-yecekti. Arif Ağa buna da razı oldu ve Taif teki bunalımlı günlere kadar Paşa'nın yanından hiç ayrılmadı.

Yemekten sonra sorgulama başladı. Paşa'yı geminin salonuna aldılar. Orta yere yerleştirilmiş masada Cevdet Paşa oturuyordu, yanlardaki masalarda da baş savcı ve sorgu yargıçları. İlk soruyu başsavcı yöneltti. Konu Abdülaziz'in tahttan indirilmesi idi. Başsavcıdan sonra sorgu yargıçları neden buna gerek duyulduğunu sordular. Mithat Paşa özet olarak şöyle dedi: "Devlet kanunsuz yönetiliyordu. Nereye gitseniz duyduğunuz tek şey Padişah'ın kötü yönetimi idi. Mahmut Nedim Paşa Rusların hizmetindeydi. Öğrenciler ayaklandılar. Merhum Hakan yolsuzlukların hiçbirine önem vermiyor ve geceleri orta oyunu seyrediyordu. Oyunlarda en çok hoşlandığı şey de nazırların taklitlerinin yapılmasıydı. Beni Adliye nazırlığına getirdiler, Padişah'ın her işe karışmasına dayanamadım, istifa ettim.

"Valide Sultan bana haber yoıladı, 'Fenalıkların çaresi nasıl bulunur?' diye benden bir rapor istedi. Hazırlayıp sundum. Ama Valide Sultan, 'Bunları Aslanım duyarsa çok üzölür,' deyip raporumu Hünkâr'a iletmedi. Bunun üzerine Hüseyin Avni Paşa, Kayserili Ahmet Paşa, Redif Paşa, Rüştü Paşa ve Hayrullah Efendi bir araya gelip Hünkâr'ı tahttan indirmeye karar verdik ve öyle yaptık."

"Fransız konsolosluğuna neden sığındınız?"

"Hükümet konağı üç-dört tabur askerle kuşatıldı. Ateş etmeye başladılar. Anladım ki, beni öldürmek istiyorlar. Ben, canıma kastedildiğini anlayınca kaçmaya alışmış bir insanım. Çerkez Hasan konağımı basıp da nazırlara ateş edince de canımı kurtarmak için kaçmıştım. Yine öyle yaptım, konsolosluğa sığındım.

"Avrupa'ya da kaçabilirdim. Bana karşı bir suikast hazırlandığını bildirdiler, 'Avrupa'ya savuşmanız hayırlı olur,' dediler, dinlemedim. Her gün İzmir'den Avrupa'ya vapur vardır, gidebilirdim. Ama neden kaçayım? Suçum yok ki."

Sorgu yargıçlarının ısrarla sordukları soru Mithat Paşa'nın Abdülaziz'i öldürmek için nasıl bir hazırlık yaptığıydı. Adamlar durup durup bu soruya dönüyorlardı, ama Mithat Paşa'nın bu konuda söyleyeceği hiçbir şey yoktu, böyle bir karar alınmamıştı ki, Paşa demokratik ve parlamenter bir rejimden yanaydı. Hiçbir zaman insanların öldürölmesinden, işkence görmesinden, idamdan yana olmamıştı, idamı ancak adam öldürenler için, ibret olsun diye kabul ediyordu. Niş'te valiyken iki kişinin idamını istemişti, çünkü onlar tarlada çalışan bir karı-koca Bulgar çiftini öldürmüşlerdi. Bunun gibi kararlara imzasını attığı olmuştu ama siyasal nedenlerle adam öldürölmesine her zaman karşı çıkmıştı.

Vapurdaki sorgulama böyle bir kısır döngü içinde bütün yolculuk boyunca devam etti. Bu çok moral bozucu bir havaydı. Demek ki, kendisine hiç yapmadığı şeyleri söyletmek istiyorlardı. Bunu asla yapamayacaklardı.

Amaçları neydi? Mithat Paşa imajını yıkmak. Onu 'katil' diye tanıtıp bir daha iktidara aday olmasına, siyasal bir rol oynamasına engel olmalı. Oysa Mithat Paşa çoktan beri Abdülhamit'in dalaverelerinden, sahtekârlıklarından bıkmış, Zatışâhâne'den nefret ederek köşesine çekilip sessiz sakin yaşamaya karar vermişti. Şam valiliğinden kaç kez istifa etmiş, dileği kabul edilmemişti. Amacı artık Topkapı'daki çiftliğinde her şeyin dışında kalmak ve akşamüstleri çok sevdiği konyağını içerek ailesiyle birlikte son yıllarını geçirmekti. Süreyya vapuruna yolda İstanbul'dan bir telgraf geldi. Bunda şöyle deniyordu:

197

198

"Hiçbir yere uğramadan doğru İstanbul'da, Beşiktaş Sarayının karşısında, geminin her zaman bağlı durduğu şamandıraya yanaşıp bağlanacaksınız. Eğer gece saat dörtten önce İstanbul'a vasıl olursanız Marmara açıklarında biraz beklersiniz. Şamandıraya ancak saat dörtte-beşte bağlanacaksınız. O sırada yaver-i şehriyari-den Binbaşı Çerkez Ahmet Bey vapura gelecek, daha önce hiç kimseyi vapura sokmayacaksınız. Vapurdan da hiç kimsenin dışarı çıkmasına ya da dışarıyla ilişki kurmasına müsaade etmeyeceksiniz.

Serkurenây-ı Şehriyari

Hamdi

(Mabeyin başkâtibi)"

Alınan bu talimata uyularak Süreyya vapuru sabaha karşı saat dörtte Saray'ın karşısındaki şamandıraya bağlandı. Geminin gelişini bekleyen Binbaşı Çerkez Ahmet Bey, Miralay Ressam Ahmet Bey bir filikaya binerek gemiye yanaştılar ve kaptana Mabe-yin'den gönderilen bir yazıyı verdiler. Yazıda şöyle deniyordu:

"İş bu mektubu ibraz edenler Yaver Binbaşı Ahmet Bey'le Miralay Ressam Ahmet Bey'dir. Mithat Paşa'yı, özel olarak hazırlanmış olan muşa'ya koyacaksınız. Vapura Çerkez Ahmet Bey, Miralay Ressam Ahmet Bey, geminin zabitasından Çerkez Osman Bey ve birkaç çavuş binecektir. Mithat Paşa Beriye Sarayı'nın Hastane iskelesine çıkartılacak, oradan da Yıldız Sarayı'na taşınacaktır. Tutukluların kaçmamaları ve hiç kimseyle konuşmamaları için özen göstereceksiniz."

Vapur şamandıraya bağlandıktan sonra her şey verilen talimata göre yürütüldü ve Mithat Paşa derhal bir arabaya bindirilerek Yıldız Sarayı'nın bahçesindeki Çadır Köşkü'ne götürüldü.

XI. BÖLÜM

Yıldız Mahkemesi Komedi

Mithat Paşa'yı getiren Süreyya vapuru daha istanbul sularına girmeden önce Yıldız duruşması için bütün senaryo hazırlanmıştı.

Mithat Paşa'ya karşı yürütülen yıkıcı kampanyanın en önemli belgelerinden biri de 20 Mayıs 1881 tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde yayınlanan imzasız yazıydı. Bu yazının ünlü gazeteci Ahmet Mithat Efendi'nin kaleminden çıktığı belliydi ama yazar adını gizli tutmuştu. Ne var ki yıllar sonra Abdülhamit devrilip Yıldız Sarayı arşivlerine el konduğu zaman yazının müsveddesi orada bulundu. Altındaki imza 'Bende Ahmet Mithat'tı.

Yazıda şöyle deniyordu:

"Mithat Paşa'nın sorguya çekilmesi için merhametli ve şefkatli Padişahımız, Adliye nâzın Cevdet Paşa'nın başkanlığında İzmir'e bir heyet göndermiştir. Cennetmekân Abdülaziz Han'ı şehit edenler verdikleri ifadelerde Mithat Paşa'nın bu olayda suç ortağı olduğunu belirtmişlerdir. Böyle muazzam bir cinayet olayına adı karışanla-

200

rın, derecelen ve mevkileri ne olursa olsun tutuklanarak sorguya çekilmeleri doğaldır. İki kez sadrazamlık yapmış olan bir kişi de böyle müthiş bir cinayete suçlanınca ifade vermek zorundadır.

"Bu kişi sorguya çekileceğini anlayınca ne yapacağını şaşırılmış ve güya aklınca kanunun pençesinden kurtulacağını zannederek İzmir'de Fransız konsoloshanesine iltica etmiştir. İzmir'de sekiz-on devlet konsoloshanesi bulunduğu halde Fransız konsoloshanesini tercih etmesi Tunus meselesinden dolayı dostane ilişkilerimizin bozulduğu Fransa'dan ilgi göreceğini ummuş olmasındandır. Paşa uluslararası kuralları bilmeyecek derecede cahildir. Fransız konsolosu da böyle muazzam bir cinayeti işleyen bir caniyi asla himaye edemeyeceğini bildirmiştir.

"Mithat Paşa hainlikte daha da ileri giderek ecnebi bayrağı altında teslim olacağını bildirerek rezaletlerini artırmıştır vb..."

Peki Sultan Hamit'ten aldığı talimatla Mithat Paşa'ya bu kadar küstahça saldıran Ahmet Mithat Efendi kimdir? Ahmet Mithat Efendi 1844'te İstanbul'da Galata'da Karabaş mahallesinde yoksul bir ailede dünyaya geldi. Adını Ahmet koydular. Ahmet önceleri Kumbaracı yokuşundaki Sıbyan mektebine gitti, ama haşarılığı yüzünden okulu bıraktı. Babası Süleyman Efendi oğlunu, on dört-on beş yaşlarındayken Mısırçarşısı'nda bir dükkâna çırak verdi. Ahmet Tophane'den Mısırçarşısı'na her gün çıplak ayakla yaya olarak gider gelir ve on para gündelik alırdı. Ustası kendisine acıyarak beş kuruşa bir yemeni alıp çırağına hediye etti.

Ahmet o akşam yemenisini annesine gösterince kadıncağız,

"Oğlum, işe gidip gelirken giyme de eskimesin," dedi.

Ahmet bunun üzerine kunduralarını beline, kuşağının arasına sokarak işe gidip geldi, kunduraları da dükkânda giydi.

Ahmet sabahlan işe giderken Galata'da yaşlı bir adamın dükkânını süpürdüğünü görüyordu.

Bir sabah,

"Ağa," dedi, "bırak da ben süpüreyim."

Adam süpürgeyi Ahmet'e bıraktı, o da her sabah dükkânı si-

lip süpürmeye başladı. Dükkân sahibi ya Yahudi, ya da Erme-niydi, Fransızca biliyordu, Ahmet'e Fransızca öğretmeye başladı. Böylece Ahmet her sabah, dükkânı temizleme karşılığı Fransızca öğrendi. Bu dersler bir yıl sürdü.

Ahmet'in bir ağabeyi vardı, Rusçuk'ta Tuna Valiliği'nde çalışıyordu. O yıllarda vali Mithat Paşa'ydı. Ahmet artık on dokuz yaşına gelmiş, Mısırçarşısı'ndaki dükkândan bıkmıştı.

Yaşamına yeni bir yön vermesi gerektiğine inanıyordu. Cebinde birkaç kuruşu vardı, bir iş bulmak umuduyla kalkıp Rusçuk'a ağabeyinin yanına gitti. Vilayet'te her gün ücretsiz olarak memurlara yardım ediyor, yazı müsveddelerini hazırlıyordu. Bu yazılar bir gün Mithat Paşa'nın gözüne ilişti ve bunları yazanın kim olduğunu sordu, Ahmet'i çağırdılar, Paşa bu genci yetenekli buldu ve yüz elli kuruş aylıkla çırak olarak Mektubî Kalemi'ne aldı. Ahmet artık Ahmet Efendi oldu ve yazgısı da değişti.

Mithat Paşa bir süre sonra Rusçuk'ta Tuna Gazetesi adında yerel bir gazete çıkartmaya karar verdi. Dışarıdan baskı makineleri getirterek o zaman için modern sayılan bir basımevi kurdu. Gazetenin başına da Ahmet Efendi'yi getirdi. Ahmet Efendi gazetecilik mesleğini çok sevdi, o dönemde Fransızcasını ilerletti, Arapça da öğrendi ve çok başarılı oldu. Mithat Paşa, Ahmet Efendi'ye rüyasında bile göremeyeceği olanaklar sağlamıştı.

Paşa, Tuna valiliğinden alındığı zaman Ahmet Efendi çok üzüldü ve o sıralarda şöyle bir yazı yazdı: "Mithat Paşa gayet mükemmel, emsalsiz bir valiydi. Tuna vilayetinden İstanbul'a çağırılması hem kendisi, hem de memleket için fena olmuştur. Eğer o Tuna'da kalsaydı Rumeli elden gitmezdi..."

Mithat Paşa Tuna valiliğinden ayrılıp da Devlet Şûrası başkanı olarak İstanbul'a gelince Ahmet Efendi Rusçuk'ta kaldı, ama Paşa bir yıl sonra Bağdat valiliğine atanınca Rusçuk'taki yakınlarını da yanına aldı ve yüz kişilik bir memur ve görevli heyetiyle Bağdat'a götürdü. Ahmet Efendi ile ağabeyi Hafız Ağa da onların arasındaydı. Mithat Paşa kısa bir süre sonra

Bağdat'ta bir gazete çıkarmaya karar verdi. Zevra adıyla çıkartılan bu gazetenin başına da Ahmet Efendi'yi getirdi.

201

202

Ahmet Efendi Paşa'nın desteği ve sağladığı olanaklarla iyi bir gazeteci olarak yetişti. Ağabeyi Hafız Ağa Bağdat'ta bir gün ansızın oluverdi. Ahmet Efendi'nin dünyası başına yıkılmıştı. Mithat Paşa da Ahmet Efendi'nin acısına çok üzüldü ve cenaze dönüşü Ahmet Efendi'ye, "Bak, oğlum," dedi, "senin acını paylaşmak istiyorum. Ağabeyin benim çok sevdiğim bir adamdı. Biliyorsun, Niş'e vali olduğum zaman orada bazı gençlerin haksız yere hapse atılmış olduklarını öğrenmiştim, ağabeyin Hafız da bunların arasındaydı. Kendisini hapisten çıkartarak Vilayet'te görev verdim, paşalığa kadar yükselttim. Şimdi seni teselli etmek için sana kendi adımlarımı vereceğim. Adın, benimki gibi, Ahmet Mithat olacak."

Ahmet, Mithat Paşa'nın ellerine sarılarak,

"Paşa Hazretleri," dedi, "ömrümün sonuna kadar bu muhterem ismin gerçek sahibi gibi vatanıma hizmet ederek bunun değerini koruyacağım. Bu uğurda, gerekirse, hayatımı bile feda etmeye namusum üzerine huzurunuzda söz veriyorum."

Mithat Paşa da şöyle dedi:

"Vatanına en büyük hizmet vatandaşları okutmaktır. Yaşadıkça hocalık yapacaksın. Kalemim hiç elinden bırakmayacaksın."

Ahmet Mithat Efendi çok mutlu olmuştu. Her gün sabahtan akşama kadar gazetede her konuda yazılar yazıyor, sayfaları düzenliyor, gazeteyi baskıya veriyor, akşamları da en yakın arkadaşı, ressam Osman Hamdi Bey, Raif Efendi ve Fevzi Bey ile birlikte sohbet ediyorlardı. Osman Hamdi Bey Paris'te resim eğitimi gördükten sonra İstanbul'a dönmüş ve Mithat Paşa'nın dikkatini çekmişti. Paşa Bağdat'a atanınca onu da siyasi danışman olarak yanına aldı. Ahmet Mithat Efendi'nin Osman Hamdi Bey'e büyük hayranlığı vardı. Dördü birlikte bir ev tuttular ve sekiz ay birlikte yaşadılar. Evde uşaklar, bahçede hayvanlar ve çiçekler vardı, bir piyano buldular, bir de fotoğraf makinesi, her akşam içki, şarkı, tartışma. .. Çok eğleniyorlardı.

Ahmet Mithat Efendi zaman zaman Osman Hamdi Bey'le acımasızca kavga ediyordu. Osman Hamdi Bey'in geniş bir Batı

kültürü vardı, Ahmet Mithat Efendi ise sadece Doğu kültürüyle beslenmişti. Osman Hamdi Bey bir akşam kendisine,

"Birader," dedi, "sen tahsil diye bir şey görmemişsin. Sende zekâdan başka bir şey yok. Eğer adam olmak istiyorsan temel kitapları okumalısın. Ben sana adlarını vereyim, Paris'ten kitap getirt, oku, paraya acıma, yoksa, böyle cahil kalırsın."

Bağdat'ta kitap bulma olanağı yoktu. Osman Hamdi onun için kitaplar getirtti, o da okudu. Ahmet Mithat Efendi o yıllarda şiir yazmaya da heves etmişti, bir akşam şiirlerini okuyunca Osman Hamdi şöyle dedi:

"Bak, birader, bir Fransız yazarı şöyle demişti: 'Etrepoete, c'est mettre un nom de plus a la suite de tous ces noms d'imbeciles figurant sur la liste des poetes, yani şair olmak şairler listesinde adı geçen budalaların adlarına bir ad daha eklemektir. Sen bunları bırak da bilimsel yazılar yaz.'"

Ahmet Mithat Efendi önce Mithat Paşa'yı, sonra da Osman Hamdi'yi dinledi, gazeteci oldu, hikâye ve roman yazarı oldu, bilimsel konulara el attı, kendisini yetiştiren Mithat Paşa hakkında en ağır yazıları da o yazdı.

Mithat Paşa'nın duruşması başlarken Avrupa gazetelerinde Paşa'yı savunan yazıların çıkmasından Ahmet Mithat Efendi hiç hoşlanmıyor ve şunları yazıyordu:

"Taraf tutan ve kin besleyen bazı kişiler güya Avrupa basınında suçlular lehine birtakım makaleler yayınlamışlar, İstanbul gazeteleri de bunları almışlar, hrriyetsever Padişahımızın sayesinde Osmanlı basınında bunlar yer bulmuştur.

"Avrupalılar Mithat Paşa'nın ve yandaşlarının Devlet-i aliy-ye'yi ve Millet-i Osmaniye'yi kalkındırmaya azimli olduklarını nereden biliyorlar? Bunlar mademki Devlet-i aliyye ve Millet-i Osmaniye'yi kalkındırmaya azimli imişler, Murat Efendi'nin cinneti sırasında bütün dizginler kendi ellerindeyken neden yapmamışlar? "

"Bunlar yalnız bizi değil, Avrupalıları da aldatmaya çalışan adamlardır.

203

204

"Bunlardan bazıları Avrupa'da bazı devlet adamlarının hizmetindedir, onların emellerini yerine getirmeye söz vermişlerdir.

"Böyle emellere hizmet edecek olan mel'un Osmanlılar o emelleriyle nefretimizi kazanmışlardır.

"Böyle önemli bir suç işleyen katillerin adalet önünde cezaları nedir?"

Basınıımızın yıllar boyu 'Efendi babamız' diye yücelttiği Ahmet Mithat Efendi buydu işte. Mithat Paşa'nın Yddız'daki duruşması, İstanbul'a gelişinden yaklaşık bir ay sonra, 27 Haziran 1881'de başladı. Düzmece yazı kurulu, Sururi Efendi'nin başkanlığında, Padişah'ın doğrudan seçtiği şu üyelerden oluşuyordu:

Başkan yardımcısı Hristo Foridis Efendi, Tevfik Efendi, sonradan müslüman olmuş Macar ya da Alman kökenli Emin Efendi, Hüseyin Bey ve Tekfur Efendi.

Başsavcı Latif Bey başkanın sağ yanına oturmuştu, onun yanında da Saray'dan birkaç kişi yer alıyordu.

Başkan Sururi Efendi, Mithat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında yolsuzlukları dolayısıyla görevden aldığı bir kadıydı. Mithat Paşa kendisi için, "Taşralarda görevde bulunduğu ilçelerde defalarca memlekete fesat tohumları ekmeye kalkmış ve gaddarlık suçuyla ün salmış halk düşmanı bir kişidir," diyerek onu görevden almıştı. Sururi Efendi sonradan Saray'ın affına uğrayarak başka görevlere getirilmişti. Mithat Paşa'nın düşmanları Sururi Efendi'nin Paşa'ya olan kinini bildikleri için onu, öç alsın diye Mahke-me'nin başına geçirdiler.

Başkanın arkasındaki koltuk Adliye nâzın Cevdet Paşa'ya ayrılmıştı. Salonun bir bölümünde de yerli ve yabancı gazeteciler yer alıyorlardı. Ama Türkçe bilmeyen yabancı gazetecilerin yanlarında çevirmen getirmelerine izin verilmediği için birçok gazeteci salona girememişti. Muhabirlerin yollayacakları yazılara da sansür uygulanıyordu.

Duruşmanın halka açık olacağı duyurulmuştu, ama salona girebilmek için 'Duhuliye bileti' denen giriş kartı gerekliydi. Bu kartı da almak için bin bir türlü formalite konmuştu, bu yüzden de salon boş kalmıştı.

Sanıkların avukat tutmalarına izin verilmemişti. Onları savunacak avukatları doğrudan doğruya Adliye nezareti seçmişti. Bu işle görevlendirilen avukatlar Kostaki, Şehri, Refik, Mehmet Ali ve İzzet Efendilerdi.

Mithat Paşa, görevlendirilen avukatı reddetti, çünkü avukatıyla serbest görüşmesine izin verilmemişti. Mahmut Celalettin Paşa da, "Ben kendimi daha iyi savunurum," diyerek atanan avukatı geri çevirdi.

Saray'ın çevresi askerle kuşatılmış ve sanıklar günlerden beri Saray'a hapsedilmişlerdi.

Akraba olsun, olmasın, dışarıdan gelecek kişilerle görüşmeleri yasaklanmıştı. Mithat Paşa'nın ailesi zaten İzmir'de kalmıştı, İstanbul'a gelmelerine izin verilmemişti.

Önce sanıklardan Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Hacı Ahmet, Cezayirli Mustafa salona alındı.

Onların arkasından da Mabeyinci Fahri Bey, Namık Paşazade Ali Bey, İzzet Bey ve Seyyit Bey. Onları Damat Nuri Paşa ve Damat Mahmut Celalettin Paşa izledi.

Fahri Bey genç, uzun boylu, soluk yüzlü, ince ve zarif bir adamdı.

Damat Mahmut Celalettin Paşa uzun boylu, iri yarı, kara gözlü, siyah bıyıklı ve göbekliydi.

Damat Nuri Paşa son haftalarda geçirdiği bir sinir bunalımından beri kendine gelememişti. Aklını yitirdiği her halinden belli oluyordu.

Mithat Paşa ise çok çökmüştü, saç sakalı biraz daha beyaz-laşmış, yüzündeki çizgiler derinleşmişti.

Bütün sanıklar yerlerini aldıktan sonra Adliye nâzın Cevdet Paşa, yanında Başmabeyinci Ragıp Bey'le birlikte salona girdi. Yargıçların hemen arkasındaki koltuklara yerleştiler ve iddianamenin okunmasına başlandı.

iddianamenin özeti şuydu: Abdülaziz devrilip Ortaköy'de Feriye Sarayı'na kapatıldıktan sonra Mithat, Rüştü, Mahmut Celalettin, Nuri, Hüseyin Avni, Redif Paşalar kendisini öldür-

205

206

mek için bir suikast planı hazırlamışlardır. Bu planın uygulanması için de Mabeyin'den Fahri Bey ile Pehlivan Mustafa, Boya-batlı Hacı Ahmet ve Cezayirli Mustafa adlı korumacılara görev vermişlerdir. Namık Paşazade Binbaşı Yaver Ali Bey, Miralay izzet Bey, Mabeyinci Seyyit Bey ve Feriye Karakolu'ndan Kolağası Necip Bey de onlara yardımcı olmuştur.

Yani, cinayeti hazırlayan gerçek suçlular paşalardır, ötekiler de 'tetikçiler'dir.

Tetikçiler Feriye Sarayı'nda devrik Sultan'ın odasına girmişler, Fahri Bey Abdülaziz'in kollarını tutmuş, ötekiler de çakıyla damarlarını kesmişler ve göğsüne bıçak saplayarak kendisini öldürmüşlerdir.

Yani, bir yanda suç işlemeye 'azmettirenler' vardır, öte yanda da suçu işleyenler. Savcı bunların hepsinin idamını istedi.

Mithat Paşa iddianameyi hiç soğukkanlılığını yitirmeden ve zaman zaman gülümseyerek dinledi. Okunma sona erince Sururi Efendi, Mithat Paşa'ya,

"Buyurun," dedi, "şimdi sizi dinliyorum. Konu dışına çıkmadan konuşabilirsiniz. Hem de muhakeme usulüne göre cevap verirken ayakta bulunmanız lazımdır. Eğer özrünüz varsa, o başka."

Mithat Paşa,

"Hayır," dedi, "ihtiyarlıktan başka özrüm yok. Şu sandalyeye dayanarak bir dereceye kadar ayakta durabilirim. İlk söyleyeceğim sözler şunlardır: Cenab-ı Hakk'a şükrediyorum, böyle bir mahkemeye hırsızlık, yolsuzluk, rüşvet ve ülkede fesat çıkarmak gibi bir suçla davet edilmedim. Buraya gelişimin nedeni milletime ve vatanıma olan sevgimdir.

"İkincisi şu: Bir gerçeğin ortaya konulması ve herkesçe öğrenilmesi için mahkemenin açık olmasından dolayı Zatışâhâne'ye teşekkür ederim.

"Üçüncüsü de şu: Bizim hepimizin duruşmadan sonra idama mahkûm edileceğimizi peşinen açıkladığınız için Adliye Nezaretine de teşekkür ederim."

"Peki, iddianameyi nasıl buldunuz?"

"Yalnız iki yerini doğru buldum, birincisi baştaki Besmele, ikincisi de sonundaki tarih. Öte yanlan yalan ve yanlış sözlerden ibarettir."

Duruşma böylece gergin bir havada başlamış oluyordu. Mithat Paşa iddianamede tam doksan üç yalan ve yanlış bulunduğunu söyledikten sonra ayrıntıların görüşülmesini istedi, Sururi Efendi buna hiç yanaşmıyor ve, "Konu dışına çıkmayın, size ne soruyorsam ona cevap verin," diyerek Paşa'nın sözlerini kesmeye çalışıyordu. Başkan,

"Mademki cennetmekân şehit merhum Hakan'ın kendi kendini öldürdüğünü söylüyorsunuz, neden o zaman Valide Sul-tan'ı tanık olarak dinlemediniz?" diye sordu.

"Tutalım ki, o sırada ben bunu düşünmedim, neden şimdi aramızda bulunan Cevdet Paşa bunu düşünememiş? Neden onlar böyle bir soruşturma açmamışlar?"

Sururi Efendi'nin arkasındaki koltukta oturan Cevdet Paşa o sırada başını önüne eğmiş, Mithat Paşa ile hiç göz göze gelmemeye çalışıyordu. Çünkü olay sırasında nazırdı. Kendisinin de sanık durumuna düşebileceğini hiç düşünmemişti.

Mithat Paşa zaman zaman sinirlenerek,

"Bana birtakım asılsız ve münasebetsiz hayallerden söz ediyorsunuz, hesabınız yanlıştır," diye haykırıyordu.

Başkan,

"İzmir'de vali olarak bulunduğunuz halde Fransız konsoloshanesine kaçmanızdan daha büyük suç olur mu?" diye sordu.

"Evet, İzmir'de vali olduğum sırada bir geceyarısı benim ve familyamın içinde bulunduğu evin üç tabur askerle basılması ve benim mahkemeye çağrılmam meşru ise Fransız konsolosluğuna sığınmam da meşrudur."

"Başka ne diyeceksiniz?"

"Ben İzmir'deyken İstanbul'daki yerli ve yabancı dostlarımdan aldığım mektuplardan Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi sebebiyle bir dava açıldığını ve bazı insanlara sobada yakılmak, su haznelerine ve lağımlara konmak, aç ve uykusuz bırakılmak suretiyle işkence edildiğini öğrenmiştim. Bu sözler İzmir'de çok

207

208

yayılmış, kahvelerde ve gazinolarda bile konuşulmaya başlanmıştı. Bunlara inananlar oldu ama, halkın çoğu böyle bir facianın bu sırada dünyanın hiçbir yerinde ve özellikle İstanbul'da Padişah Sarayı'nda olabileceğine inanmadı.

"Dersaadet'e geldiğimde yanıma gelen Sururi Efendi'ye bunları hikâye ettim. 'Sizin bir havuzunuz varmış, sorguya çekilenler oraya konurmuş ve başları sobaya sokulup yakılır, aç ve susuz bırakılırlarmış,' dedim. O da, 'Bu haller şöyle dursun, sorguya çekilenler sayeyi şahanede kuzu eti ile beslenirler,' diye cevap verdi. İddianame elime geçince İzmir'deyken duyduğum lakırdıların hepsine inandım."

"Mithat Paşa, sen çok ileri gidiyorsun."

"Ben size, 'Abdülaziz'in nasıl vefat ettiğini, neden validesinden ve ailesinden sormuyorsunuz?' diyorum. Siz cevap olarak 'Evet, sorduk, şöyle böyle söylediler,' diyecek yerde, 'Sorulmadığı ne malûm?' diyorsunuz. Eğer sorulmuşsa ne demişlerdir?"

"Doktorların verdiği raporun hükümsüz olduğunu siz söylüyorsunuz, bakalım onlar da öyle mi söylüyorlar? Mahkemeye getirilen Doktor Marko Paşa, Doktor Nuri Paşa ve diğer iki hekim öyle söylediler mi?"

"Merhumun diri diri defnolduğu mazbatada yazılmış, doktorlar bunu anlamamışlar mı? Söylediğim sözlere cevap vereceğiniz yerde, adı Deli Mustafa mıdır, Pehlivan mıdır, bilmediğim bir herifin sözüyle ve iki arabın lakırdısıyla on bir kişiyi idam etmek istiyorsunuz."

Başkan,

"Mithat Paşa, senin bu söylediğin kelâmlar dahi senin için başkaca bir cinayettir."

"Acayip! Siz bizim idamımıza hükmetmişsiniz, şimdi fazla olarak, bir kabahat ve cinayetimiz daha olursa, ölümün üstünde başka bir cezaya yer olmadığından onları da mezar taşlarımıza yazabilirsiniz. Yoksa savunmamızı yasaklayamazsınız."

Duruşma hep aynı gergin hava içinde devam etti. Mithat Paşa savunmasının bir yerinde de şöyle dedi:

"Devletin adliye işlerinin başında olan Cevdet Paşa büyük sorumluluk altındadır. Adliye adına bu kadar yalancılık ve sahtekârlık yapılmasından dolayı dünyaya karşı devletin şerefini, namusunu ve itibarını ne derece mahv ve berbat ettiğini hiç aklına getirdi mi acaba?"

"Devletin ve milletin selameti için Abdülaziz devrildiği zaman herkes gibi Cevdet Paşa koşarak gelmiş ve Sultan Murat'a biat etmişti. Şimdi, 'Sultan Aziz'i gayri meşru olarak dört kişi devirdi,' diyor. Bu ne alçaklıktır? Sultan Murat'ın tahta çıktığı gün halkın sevinç çığlıkları göklere çıkıyordu. Bütün nazırlar, kumandanlar, din adamları gelip yeni Sultan'ı selamladılar. Cevdet Paşa da onların arasındaydı. Haydi, diyelim ki Cevdet Paşa gibi cesaretsiz ve yüreksiz

olanlar o dört kişiden korkmuş ya da onlara dalkavukluk etmiş olsunlar. Yasalara ve şeriata aykırı bir işe neden karşı çıkma-dılar? Neden doğruyu söylemediler?"

Mithat Paşa bu konuşmalardan sonra başkan Sururi Efen-di'nin kendisine kin ve garezi olduğunu ve bu yüzden başkanlık edemeyeceğini söyledi. Sururi Efendi alındı ve başkanlık divanını terk etti. Etti ama gizli görüşmelerde yine yargıçların arasına katıldı. Sururi Efendi'nin yerine Kristofidis adlı bir Rum üye başkanlık koltuğuna oturdu.

Tanık olarak dinlenen Dr. Marko Paşa Çırağan Sarayı'ndaki 'cinayeti' Boğaz'ın karşı kıyısından gördüğünü anlatınca çok gülünç bir duruma düştü, inandırıcılığı kalmadı. Marko Paşa Abdülaziz'in kalbi üzerinde bir yara görmüş olduğunu söylemeye kalktı, 'Neden o zaman verdiğiniz raporda bunu belirtmediniz?' diye sordular, Marko Paşa yerin dibine girdi.

Mithat Paşa'nın inandırıcı konuşmaları ise bütün izleyiciler ve gazeteciler üzerinde çok olumlu izlenimler bıraktı. Mithat Paşa sevgi, saygı ve sempati topladı. Oysa dört yıldan beri istanbul dışındaydı, insanlar kendisini unutmuş gibiydiler, duruşma sırasında ise Mithat Paşa'nın ateşli, özgürlükçü, dürüst, vatansever, inatçı, gururlu kişiliği yeniden ortaya çıktı. Ama Paşa'nın morali gittikçe bozuluyordu. Ne söylerse söylesin, mahkeme kendisini idama mahkûm edecekti. Gerçekleri bütün bu karamsarlık içinde haykırmaya çalışıyordu.

TÖ14

209

Başsavcı bir ara ayağa kalkarak,

"Mithat Paşa burada kanundan bahsediyor, oysa kendisi ye-210 ni kanunların hiçbirini tanımıyor," dedi. "Hatta geçen gün bir adet Usul-ü Muhakeme Kanunu istetmişti, gönderdik; yırtıp sobaya atmış."

Mithat Paşa ayağa kalktı ve elinde bulunan kanunu göstererek haykırdı:

"Efendi, yakmış olduğumu beyan ettiğiniz kanun bu mudur? Şu yalanı söylemeye neden mecbur oldunuz?"

"Evet budur. Lâkin ben ne bileyim, bana öyle söylediler."

"Yalan söylüyorsunuz, yalan olduğunu da kabul ediyorsunuz. Sonra o yalanı benim de kabul etmemi istiyorsunuz. Ey Reis Efendi, bu da bizim mezar taşımıza yazılacak bir olaydır.

"Yeni kanunu kabul etmediğimi söylüyorsunuz, üzerinde de yazılı, bu kanun değil genelgedir, kanun tasarısıdır, henüz kesinleşmemiştir!"

"Mithat Paşa, duruşma sona ermek üzeredir, savunma konusunda ne diyeceksiniz, onu söyleyin."

"Ben dün ve bugün ne sordunuzsa cevap verdim. Başka soracaklarınız varsa sorun, söyleyeyim."

"Cennetmekân Sultan Aziz'in öldürülmesine karışmış olduğunuz kesinleşmiştir."

"Öyleyse benim söylediğim sözlerin hiçbirini dinlememişsiniz. Bu durumda duruşmaya ne gerek vardı?"

"Siz de ötekiler gibi katilleri 'suç işlemeye zorlayan' bir kişisiniz."

"İşte bir büyük yanlış daha. Teessüf olunur ki sizin henüz kanundan haberiniz yok. Kanunu bilmeden bizi yargılamaya çalışıyorsunuz.

"Demek ki iddianamede ne kadar yalan ve uydurma şeyler yazılmışsa onlar doğru kabul edilip uygulanacak. Öyleyse duruşma olacak diye buraya halkı toplamaya ne gerek vardı? Duruşma sona erdi, diyorsunuz, iki gündür burada söylenen sözler nerede kaldı? Devletin Adliyesi hiç bu derecede rezil edilmemişti."

Bu duruşmada Mithat Paşa sanık değil savcı durumunda oldu. Savcı ve yargıçlar onun karşısında ezildiler. Emile Zola o dönemde daha Suçluyorum'u yazmamıştı. Savcılar suçlamanın ilk örneğini Mithat Paşa verdi.

Reis Efendi ertesi gün kararı okudu:

Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmet, Cezayirli Mustafa Fahri, Namık Paşazade Ali ve Necip Beylerin idamlarına, Mithat, Rüştü, Mahmut Celalettin ve Nuri Paşaların da suç ortaklığından

dolayı idamlarına, Seyyit ve İzzet Beylerin de onar sene kürek cezasına çarptırılmalarına çoğunlukla karar verilmiştir.

Yani, yargı kurulu dokuz sanığın idamına, iki sanığın da onar yıl hapsine karar vermişti. Karar okunduktan sonra Mithat Paşa ayağa kalkarak,

"Altmış yaşından sonra kalan ömrümün bundan fazlasına tahammülü yoktur," dedi.

Paşa yorgun adımlarla duruşma salonundan çıktı. Cevdet Paşa, başmabeyinci Ragıp Bey, başsavcı ve Saray'dan gelenler kapıda bekliyorlardı. Mithat Paşa, Ragıp Bey'e dönerek, "Beyefendi, hayli çalıştınız," dedi. "Emek ve gayretiniz boşa gitmedi. Millete ve devlete çok büyük hizmet ettiniz. Çabalarınızın eseri olarak sonunda idama mahkûm olduk. Burada seyir ve temaşa buyurduğunuz gibi inşallah idam edilirken de bizzat bulunarak daha ziyade memnun olursunuz."

Komedi sona ermiş ve perde kapanmış oluyordu. Mithat Paşa arabaya doğru ilerledi. Herkes boş gözlerle kendisini izliyordu. Kapının önüne birikmiş olanlar hep Saray'ın izniyle oraya gelmiş oldukları için hiçbirinin yüzünde üzüntü izleri görülüyordu. Hepsi Zatişâhâne'ye bağlı uşak takımındandı. Paşa'yı arabayla Çadır Köşkü'ndeki hücrelerine götürdüler. Köşkün çevresi bu kez Çerkez askerleri denen Rus, Çerkez, Acem ve Ermeni kökenli askerlerle kuşatılmıştı. Aralarında Rusça ya da Çerkezce konuşuyorlardı. Paşa'nın penceresinin önünde bütün gece iğrenç seslerle şarkı söylüyor ve kendisini uyutmuyorlardı. Paşa birkaç gece uykusuz kalınca hastalandı ve büsbütün yorgun düştü.

211

212

Kararın temyizi için bir hafta içinde Temyiz Mahkemesi'ne başvurulması gerekiyordu, ama karar yazılı olarak Paşa'ya bildirilmemişti.

Paşa'nın hücrelerinde yazı yazacak kalem ve kâğıt da yoktu. Paşa yanında bulunan bir kitabın boş sayfalarını kopartarak cebinde taşıdığı kurşunkalemle temyiz dilekçesini yazıp hazırladı. Temyiz süresinin bitmesine bir gün kala Mabeyinci Ragıp Bey bir kapıcıyla Mithat Paşa'ya haber göndererek süresinin dolmak üzere olduğunu bildirdi. Paşa da kitap sayfalarına yazdığı dilekçeyi 'Huzur-u Şâhâne'ye yolladı.

Dilekçeyi Padişah'a götüren Tüfekçibaşı Tahir Ağa ertesi gün Çadır Köşkü'ne gelerek, "Paşam," dedi, "Zatişâhâne kitap sayfalarına yazılmış dilekçenin kabul edilmeyeceğini bildirdi, size kâğıt, kalem ve divit gönderdi, dilekçenizi yeniden yazmanızı istiyor."

Mithat Paşa dilekçeyi temize çekip ertesi gün Saray'a yolladı, Tahir Ağa da bunu Padişah'a ilette. Padişah bu kez yazıyı beğendi ve Tahir Ağa'ya,

"Mithat Paşa'ya söyle, bu işte onun avukatlığını yapıyorum," dedi.

Ne var ki, Temyiz Mahkemesi, Mithat Paşa'nın yeniden duruşma istemini reddetti ve idam kararını onayladı. Demek ki, Padişah'ın sözleri yalandı.

Mithat Paşa Tahir Ağa'yı yeniden Çadır Köşkü'ne çağırarak şöyle dedi:

"Sana bir şeyler söyleyeceğim. Bunları lütfen Zatişâhâne'ye ilet: Bu cinayet işinin yalan ve düzmece olduğunu içeride ve dışarıda anlamayan kalmadı. Ortaya konulan komedyayı herkes gördü. İşin hiçbir gizli yanı kalmadı. Şevketlü Efendimiz bu işteki sorumluluğun Adliye nezaretine ait olduğunu zannediyor; buna kim inanır? Efendimiz, Abdülaziz'i devirenleri küçük düşürmek ve bundan sonra da padişahları devirmeye yeltenecek olanlara gözdağı vermek istiyor. Bu yüzden memleketin bu seçkin evlatları hapis ve sürgün cezasına çarptırılıyorlar, yazık değil mi?"

t

"Sururi Efendi gibi âleme rezil olmuş bir şahsın kötülükleriyle mahkemelerin onuru mahvedildi. Benim ve Rüştü Paşa'nın bu devlete kırkar, ellişer yıllık hizmetlerimiz var, Rüştü Paşa altı kere sadrazam oldu, ben iki. Ömürlerinin sonuna gelmiş bu iki insanın haneleri böyle yalan ve düzmece işlerle sarılarak basılır ve kendileri haydut gibi hapse atılır mı? Hangi hükümdar, hangi sultan böyle davranmıştır?"

"Evvelden, Efendimizin ecdadından bazıları iki günde bir vezirlerinin başını keserlerdi. Bunlara gaddar ve zalim denirdi. Ama bu işler bulunduğumuz asra yakışmaz. Keşke Efendimiz de arzu buyurduğu adamları sorgusuz sualsiz idam etseydi, belki devletin şerefi için daha hayırlı olurdu."

Tahir Ağa Saray'a gidip bunları Zatişâhâne'ye arz ettikten sonra Mithat Paşa'ya Padişah'm şu mesajını getirdi:

"Mahkeme her ne kadar kendilerinin idamlarına karar vermiş ise de, ben Padişahım, af ve merhamet benim elimdedir. Mithat Paşa keder etmesin."

Mithat Paşa bu mesajı aldıktan sonra Padişah'a yine Tahir Ağa aracılığıyla ikinci bir mesaj gönderdi. O da şöyleydi:

"Benim dünyada en çok güvendiğim şey sözümün ve özümün doğruluğudur. Beni bu düzeye getiren şey de odur. Vatan, devlet ve mülkün hisseme düşen hizmetini görmek için kırk beş yıl çalıştım. Hevesimi aldım, iyi ya da fena ne yaptım ortadadır. Dünyada emelim kalmadı. Altmış yaşına geldim. Benim için yaşamak ve ölmek aynıdır. Dünyada eşi görülmemiş derecede böyle vahşiyane ve gaddar bir muameleye uğradıktan sonra her şeyden tiksiniyor ölmeyi istiyorum. Şu saatte başka emelim yoktur. Çünkü ölecek ve öldürülecek ben değilim. Belki şu gördüğümüz bir cisimdir ki, et, kemik ve kandan ibarettir. O da fazlaca eskiyip harap olduğundan gereği kalmamıştır.

"Dünyada zulüm görenler zalimden hakkını almak için Padişah'a başvururlar. Mutlak hâkim olan Allah'tan başka merci de yoktur. Sururi Efendi'nin reis olduğu mahkemenin dünyada temyizi yoksa da ahretteki Meclisi Kübra hepsine yeter. Orada Arnavut ve Boşnak tüfekçiler ve Çerkez gardiyanlar da yoktur.

213

Efendimiz de oraya bizim gibi yalnız ve çıplak gelecektir. Orada hesabımız görülür. Eğer kendileri oraya inanıyorlarsa kendisine 214 karşı görülecek davanın da nasıl kolay ve çabuk görüleceğini anlarlar. Lakin inandıklarını zannetmem. Zira ahrete ve ilahi adalete inanan bir adamın bu derece kötü şeylere cesaret edemeyeceği ve Allah'tan korkacağı malûmdur..."

Tahir Ağa bu mesajı Abdülhamit'e iletti onun da kendisine şu mesajı yolladığını söyledi:

"Ben ahrete herkesten çok inanırım."

Temyiz Mahkemesi'nden sonra karar artık Padişah'ın onayına sunulacaktı. Abdülhamit idam cezasının sorumluluğundan kendini kurtarmak için bir de 'Fevkalade Divan' toplayarak kararı onların onayına sundu. Bu olağanüstü divan Başvekil Sait Paşa'nın başkanlığında eski sadrazamlardan, nazırlardan, müşirlerden ve paşalardan oluşuyordu. Birkaç kişinin dışında hepsi idam kararlarının uygulanmasından yanaydı. Bazıları da imzalarının yanına 'Katillere lanet' gibi sözler eklemişlerdi.

Fevkalade Divan üyelerinden Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa, Mahmut Nedim Paşa ve Cevdet Paşa mahkemenin verdiği idam kararının kesin uygulanmasını istediler. Tunuslu Hayrettin Paşa mahkemenin uyguladığı çalışma yöntemlerinin tümünü eleştirdi ve Padişah'ın merhametini sağlamak için bazı önlemler alınması üzerinde durdu. Eski sadrazamlardan Safvet ve Kadri Paşalar da Hayrettin Paşa gibi düşündüklerini belirttiler. Suphi Paşa duruşma sırasında bazı usulsüzlüklerin olduğunu ama mahkemenin kararını bozmaya yetkili olmadıklarını söyledi. Bazıları Padişah'tan suçluları affetmesini rica ettiler. Sonunda idam kararlarını bozacak bir öneri getiren olmadı.

Kanlı Sultan bu onayları aldıktan sonra, yüce insanlığını ve merhamet duygusunu kanıtlamak amacıyla idam cezalarını ya-şamboyu sürgün ve hapse çevirdi.

Herkes de buna inandı!...

Mithat Paşa ertesi gün bir dostuna elden gönderdiği bir mektupta da şöyle yazıyordu:

"Zatişâhâne bendenizin ve emsalinin (benzerlerinin) kanlarım da içer, ciğerlerini de parçalar. Zaten bizler, çoktan millet ve devletin saadet ve selametine canımızı vakfetmiş devlet

hizmetkârlarıyız. Eğer Millet-i Osmaniye bendenizin tanıdığı ve bildiğim Millet-i Osmaniye ise hiçbir mazlumun (suçsuzun) intikamını almaktan çekinmez. "

Mithat Paşa'nın yaşam boyu hapse mahkûm edilmesi dünyada büyük tepkiler yarattı, İngiltere'de Avam Kamarası'nda konuşan Mister M'Coan adında bir Parlamento üyesi, "Sultan Aziz'in intiharında cesedi muayene eden doktorların verdiği raporun dikkate alınmasını ve asılsız olan bu cinayetten dolayı idama mahkûm olan Mithat Paşa ile öteki tutuklular için adalet ve insanlık adına İngiltere hükümetinin Babıâli'ye ya da doğrudan Sultan Hazretleri'ne gerekli nasihatlerde bulunmasını" önerdi. Mr. Coan duruşmayı yürüten kişilere asla güveni olmadığını belirtti.

Yargı kurulu ikinci başkanı Hristo Forides Efendi'nin de 1871 Mayıs'ında Zaptiye Nezareti'nde çalışan bir hafiye olup olmadığını sordu.

Dışişleri müsteşarı Sir Charles Düke de, Hristo Forides Efendi'nin hafiye olduğunu doğruladı. Mr. Coan daha sonra Mithat Paşa'nın Bulgaristan'da eşkıya sorununu çözdüğünü, vergileri sürekli biçimde topladığını belirtti ve, "Mithat Paşa'nın amacı Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'nın güven ve sempatisini kazandırarak vatanına hizmet etmektir. Bu kalkınma girişimi Rusya'nın amaçlarına uymadığından Rus elçisi general Ignatıyef aracılığıyla Mithat Paşa'ya karşı kampanya düzenlendi," dedi.

Mr. Coan daha sonra da Abdülaziz'in öldürüldüğü yolundaki iddiaya değinerek, "Böyle iftira ve yalanları kimse kabul etmez," diye konuşmasını sürdürdü. Son olarak da şöyle dedi: "Böyle bir yargı kurulunun vereceği kararlar Avrupa'da bir köpek bile aşılamaz."

215

216

Daha sonra söz alan Sir- Drummond Woolf da, "Mithat Paşa aydınların hürriyet kaynağıdır. Kendine düşen görevleri binlerce engel ve zorluk içinde zekâsıyla, tarafsızlıkla ve vatansever bir biçimde yapmıştır. Başbakan hazretleri bir bedbaht kişinin tahliyesi için çaba gösterirse insanlığa ve uygarlığa hizmet etmiş olur," dedi.

İngiltere'de Türkiye ile ilgili haberler sürekli olarak Times gazetesinde çıkıyordu. Times'm İstanbul muhabiri de Yıldız Mah-kemesi'nin ve Olağanüstü Divan'm verdiği kararlar konusunda şunları yazmıştı:

"Olağanüstü Divan'da önemli bir azınlık büyük bir yüreklilik göstererek idam kararlarının uygulanmasına karşı geldi. Haber aldığıma göre Divan'ın en önemli üyeleri azınlıkta kaldılar. Bunların arasında dört eski sadrazam ve üç de bakan vardı. Bunlar idam kararının uygulanmasına karşıydılar.

"Çoğunluk mahkeme kararının derhal uygulanmasını, yani, suçluların derhal idamını istiyor, ama kararın uygulanmasını Pa-dişah'ın merhametine bırakıyorlardı. Kesin idamdan yana olanlar Mithat Paşa'ya düşmanlığıyla tanınmış on bakan ve din adamlarından oluşuyordu. "Padişah azınlığın oyuna uydu. Yani, kararı onayladı, ama derhal uygulama yoluna gitmedi. Abdülhamit'in bu divanı kurmaktaki amacı mahkemenin kararını onaylatmak ve idamın sorumluluğunu üzerinden atmaktı. Böylece Hakan idamın sorumluluğundan kurtulmuş olacak ve, 'Ne yapalım Olağanüstü Mahkeme ve Divan neye karar verdilerse uygulandı, ben hiç karışmadım,' diyecekti. Ama Olağanüstü Divan yetkinin Padişah'ta olduğunu ilan edince Abdülhamit bozuldu.

"Bundan şu anlaşılıyor, bugün Türkiye'deki baskı rejimine hiç umulmadık adamlar karşı çıkıyorlar. Örneğin fetva emiri Nuri Efendi adında yaşını başını almış, tok sesli bir adam şöyle söyledi:

"Ben ömrümde, bile bile hiçbir haksız hüküm vermedim. Şimdi bir ayağım çukurda, adalet yolundan ayrılmaya razı değilim.

Sanıkları yargılayan mahkemenin hangi yasaları ve yöntemleri uyguladıklarını bilmiyoruz. Eğer bizim bir karar vermemiz gerekiyorsa davanın yeni baştan bizim yöntemlerimize göre görülmesi gerekir. Ben bu koşullarda hiçbir fetva veremem."

Times gazetesi mahkemenin düzmece olduğunu ve Padişah'ın emirlerinin dışına çıkmadığını da yazıyordu. Abdülhamit bunları öğrenince başmabeyinciye Times gazetesi sorumlu müdürüyle ilişki kurmasını ve bu tür yayınların önlenmesi için kendisinin maaşa bağlanmasını istedi. Durum Londra'daki elçiliğe bildirildi. Elçi de yayınlardaki eleştirel havaya son verilecek olursa gazetenin müdürüne bir Osmanlı nişanı verileceğini ve kendisine uygun bir aylık bağlanacağını bildirdi. Müdürün yanıtı şu oldu:

"Padişahınızdan bir kibrit çöpü bile almak benim onuruma dokunur."

Fransız hükümeti her ne kadar Mithat Paşa'yı korumak için hiçbir şey yapmadıysa da İstanbul'daki Fransız elçiliği olayı dikkatle izleyerek Paris'e, Mithat Paşa'nın uğradığı haksızlığı belirten raporlar yollamaktan geri kalmadı. İşte bunlardan bir örnek:

"Ağır Ceza Mahkemesi normal bir mahkeme değildi. Mahkeme bir Divan-ı Harp görünümündeydi. Yargı kurulu Adliye nazırının gözleri önünde, büyük çoğunluğu Sultanın yaverlerinden oluşan dinleyicilerin huzurunda toplandı. Hüküm belki de duruşmadan önce verilmişti. Osmanlı yargıçlarından daha fazla adalet, hukuk kurallarına saygı beklenebilir miydi? Tek endişeleri korku ve çıkardan oluşan Osmanlı yargıçlarının vicdanı üzerine yapılan baskı her an görülebiliyordu.

"Avrupa basını bu karabasanla komedyaya karşısında uzun bir lanet feryadı basacak ve adaletin bu türde uygulanmasından çok şaşıracaktır. Oysa Osmanlı yönetiminin bu sağlıksız davranışları karşısında enerjik bir baskı ve etkin bir denetim gerekir."

Ama, yabancı devletler bu adaletsizliğin önlenmesi için hiç de böyle bir davranışta bulunmadılar. Mithat Paşa kara yazgısı-218 la başbaşa bırakıldı.

Mithat Paşa'yla birlikte idama mahkûm edilen Nuri Paşa kimdi?

Nuri Paşa eski vezirlerden Arif Paşa'nın oğluydu. İnce, uzun boylu, sakalsız, siyah bıyıklı, zarif, yakışıklı ve sevimli bir delikanlıydı. Abdülmecit kendisini Mabeyin'de işe aldı. Nuri Bey Saray'da iyi bir çevre edindi. Güzel havalarda arkadaşlarıyla birlikte Gökusu'da sandal gezilerine katılıyor ve ve saraylardan, yalılardan haremağalarıyla birlikte gezintiye gelen yaşmaklı genç kadınların, kızların dikkatini çekiyordu. Kendisini beğenmeyen, ona uzaktan gülümsemeyen kadın yok gibiydi. O da bu havadan çok hoşlanıyor, bazılarına tatlı birkaç söz atarak ilgisini belli ediyor ve düşler kuruyordu. Sandallar birbirine yaklaşıncaya bu ilişkiler duygusal bir flört havası alıyordu.

Nuri Bey'e hayran olan saraylılardan biri Abdülmecit'in kızlarından Fatma Sultan'dı.

Abdülmecit'in yirmi iki kızı olmuştu, Fatma Sultan da bunların en büyüğü ve en güzeliydi. Babası ona iyi bir eğitim "vermek istedi, kardeşi Murat Efendi ile birlikte Fransızca ders aldırdı. Kardeşi Reşat Efendi onun için, "Fatma Sultan şişe gibi bir kızdır, güzelliğini validemden aldı," derdi. On dört yaşına gelince Sadrazam Mustafa Reşit Paşa onu oğlu Ali Galip'le evlendirmek istedi. Ali Galip, babasının Paris'te elçi bulunduğu dönemde Fransızca öğrenmiş ve Batı kültürüyle yetişmişti. Fatma Sultan'ın güzelliğini o da duymuş ve kendisiyle evlenebilmek için bütün çevresini seferber etmişti. Saray'a damat olmak Ali Galip'e mesleğinde büyük kapılar açacaktı. Abdülmecit Reşit Paşa'nın Fatma Sultan'ı oğluna istemesini çok iyi karşıladı ve kızına hiç sormadan, "Elbette, Paşa Hazretleri," dedi, "Fatma'nın Ali Galip'le evlenmesi beni çok mutlu eder."

Fatma Sultan ise daha çocuk denecek bir yaştaydı, gençliğinin tadına varmadan bir erkeğin tekeli altına girmeye hiç niyeti yoktu, ama babasına karşı direnemedi ve evliliği kabul etmek zorunda kaldı.

Önce nişanlandılar, görkemli bir düğün hazırlığı yapıldı. Oysa o sıralarda Reşit Paşa sadrazamlıktan ayrılmış ve gözden düşmüştü. Üstelik Kırım Savaşı çıkmış ve İstanbul bunalımlı bir ha-

219 veya girmişti, öyle olduğu halde düğünden vazgeçilmedi.

7 Ağustos 1854 Pazartesi günü Fatma Sultan büyük bir tantana ile Çırağan Sarayı'ndan alınarak Reşit Paşa'nın Baltalima-nı'ndaki sahilsarayına götürüldü. İstanbul o zamana kadar

buyle bir dugun alayi goermemisti. Alayin basinda cift kurekli bir kayik bulunuyordu. O kayikta Sultan'in Hazine kethudasi yer almisti. Onun arkasindaki kayik Haznedar Usta'nin kayigiydi. O iki kayigi Sultan'in kayigi izliyor, onun pesinden de cariyelerin kayiklari geliyordu. Onlari, icinde cesitli davetlilerin yer aldig i otuz kayik kovaliyordu. Daha arkada da bir kac mavna goruluyordu. Cirağan Sarayı'yla Baltalimanı'nın arası dört kilometre kadardı. Alayın baş ı Baltalimanı'na yaklaşt ığı zaman alayın sonu daha Cirağan Sarayı önlerindeydi. insanlar kıyılara birikmiş düğün alayının geçişini seyrediyordu.

Ne var ki, Fatma Sultan bu evlilikten hiç mutlu olmadı, Ali Galip Bey'i de hiç beğenmedi. Bu zor bir evlilikti. Fatma Sultan'ın buna katlanmaktan başka yapacağı bir şey yoktu.

Fatma Sultan'ın bu tekdüze ve tatsız yaşam ı 1859'da kocasının bir deniz kazasında boğulup ölmesiyle bunalımlı bir döneme girdi. Fatma Sultan Ali Galip Bey'in ölümüne ne çok üzülebildi, ne de sevindi, kendini avutacak başka konular aramaya başladı, Göksu'daki sandal gezileri de bunların arasındaydı.

Bu gezilerin birinde Fatma Sultan'ın gözüne düşlerinde yaşattığı türde yakışıklı bir erkek ilişti. Bu Nuri Bey'di. Gözlerini uzun süre kendisinden ayıramadı, ama Nuri Bey hiç oralı değ idi. Fatma Sultan için bu bir inat ve onur sorunu oldu. Padişah'ın sevgili kızıydı. On dokuz yaşındaydı, zarifti, hoştu, güzeldi ama, beğendiği erkek onunla ilgilenmiyordu. Yanındaki cariyesine,

"Kimmiş bu kendini beğenmiş adam? Öğrenin bakalım," dedi.

Öğrendiler. Mabeyin'de çalıştığını anlayanca sevindi, çünkü beğendiği erkek Padişah'a çok yakın olan bir kişiydi.

Ertesi hafta yine Göksu'ya gitti. Nuri Bey de oradaydı, yine Fatma Sultan'la ilgilenmedi.

Bunun üzerine hemen o akşam ba- basına,

"Efendim," dedi, "ben Saray'da çok sıkılıyorum. Altı ay kocamın yasını tuttum, içim karardı. Böyle giderse bunalıma düşeceğ im. Babacığ ım, siz beni çok iyi anlarsınız, söyleyin, ne yapayım?"

"Fatmacığ ım, üzülm e, ölenle ölünmez. Zaten pek mutlu olmamıştın. Kendimi biraz soruml u buluyordum. Hiç istemediğ in halde bu adamla seni evlendirdim. Şimdi bak kızım, bu sefer senin işine hiç karışmayacağ ım. On dokuz yaşına geldin, büyü-dün artık. Kendin karar ver. Beğendiğ in bir insan varsa, seni hemen evlendireyim. Acını unutursun."

"Evet, var, babacığ ım. İki haftadır Göksu'da bir delikanlıyı görüyorum. Çok beğeniyorum. Ama hiç yüzüme bakmıyor."

"Vay, küstah vay. Kimmiş bu adam?"

"Babacığ ım, öğrendim, Mabeyin'de çalışan Nuri Bey imiş."

"Ha... Şu bizim Nuri, Arif Paşa'nın oğ lu. Ben yarın hemen anlarım neymiş."

Abdülmecit ertesi sabah başmabeyinciye yanına çağ ıttı, Nuri Bey'in özel durumunu sordu, başmabeyinciden iyi bir referans alınca da,

"Eğer Fatma Sultan'ı isteyecek olursa muhalefet etmeyebilirim. Kendisi için hayırlı olur," dedi.

Başmabeyinci hemen Nuri Bey'i odasına çağ ırtarak,

"Oğ lum," dedi, "bazı şeyler duydum, sen cumaları Göksu'da sandal gezintilerine çıkıyormuşsun."

"Evet, beyefendi, kötü bir şey mi yapmış ım?"

"Hayır oğ lum, bak, sen çok gençsin, yakışıklısın, seni beğenenler oluyormuş."

"Aman efendim, abartmış lar, beni kim beğensin?"

"Yok öyle söyleme, Fatma Sultan da seni çok beğenmiş."

"Yaa... Öyle mi olmuş? Hiç farkına varmamış tım."

"Varmamış sın ama, şimdi öğrendin."

"Evet ama beyefendi, ben ona layık değilim."

"Öyle konuşma Nuri. Sen hemen Fatma Sultan'ı isteyeceksin."

"Aman efendim, nasıl olur?"

"Nasıl'ı, masıl'ı yok. Ne diyorsam öyle yapacaksın. Ayağına gelmiş fırsatı tepecek değilsin. Damad-ı şehriyâri olacaksın. Ondan sonra da Allah sana 'yürü ya kulum,' diyecek."

"Nasıl emrediyorsanız öyle yapayım efendim."

Nuri Bey bu konuşmanın hemen ardından Sultan Mecit'in huzuruna çıkarak Fatma Sultan'm dest-i izdivacına talip olduğunu bildirdi. Abdülmecit de kızma sormadan hiçbir karar vermeyeceğini söyledi. Fatma Sultan bu haberi babasından duyunca biraz şaşırır gibi oldu ama sevincinden havalara uçtu. Nuri Bey hemen vezirliğe atanarak yirmi beş yaşlarında 'Devletlû Nuri Paşa' oldu ve evlendiler.

Gerçekten de meslekte yükselmenin yolları artık açılmış oluyordu. Nuri Paşa bir süre sonra, Abdülaziz döneminde Meclis-i Vâlâ, sonra da Devlet Şurası üyeliğine atandı.

Damat Nuri Paşa Saray yaşamını hiç yadırgamamıştı. İşini çok sevdi, mutlu bir beraberlikleri oldu. O yıllarda Fatma Sultan'm kardeşi Murat Efendi ile daha iyi ilişkiler kurdu. Fatma Sultan'm, kardeşleri arasında da en çok sevdiği insan Murat Efendi'ydi. Sık sık bir araya geliyorlardı. Abdülaziz ölürse yerine elbette ki Murat Efendi geçecekti. Bu olasılık Nuri Bey'e de büyük umutlar veriyordu.

Mithat Paşa Nuri Paşa'yı Devlet Şurası'ndaki ilk başkanlık döneminde tanımış ve sevmişti.

Aralarındaki dostluk sonraki yıllarda, Paşa'nın Adliye nazırlığı döneminde de sürdü.

Abdülaziz'in devrilmesinden önce Murat Efendi'yle kurulan ilişkilerde Nuri Paşa aracılık etti. Böylece Nuri Paşa darbeyi hazırlayanlara katılmış oluyordu. Murat Efendi 'Beşinci Murat' olarak tahta çıkınca Nuri Paşa 'mabeyin müşiri' oldu. Abdülhamit Padişah olunca da görevden atıldı.

Nuri Paşa'nın görevden alınmasının bir nedeni de Saray'da Abdülaziz'in devrilmesinden sonra bir mücevher olayına adının karışmasıydı. Hakkında kovuşturma açıldı, ama daha aklanmadan bin iki yüz kuruş maaşla emekliye ayrıldı.

221

Mithat Paşa İzmir'de valiymen Abdülaziz'in öldürülmesi savıyla kovuşturma açıldığı zaman Nuri Paşa tanık olarak dinlen-222 di. O da maaşı kesilmesin, kendisine bir zarar gelmesin diye, ne söyledilerse kabul etti. Oysa söylenenler Mithat Paşa'yı, Rüştü Paşa'yı, Mahmut Celalettin Paşa'yı sanık durumuna getirmek için uydurulmuş olaylardı. Nuri Paşa bu oyunları sezemedi ve kendi de birdenbire okkanın altına gitti ve suçlu durumuna düştü. Yıldız Mahkemesi'nde de bocaladı ve o da idama mahkûm edildi.

Ya Mahmut Celalettin Paşa kimdi?

Mahmut Celalettin Paşa Tophane Müşiri Fethi Ahmet Pa-şa'nın oğluydu. Yuvarlak yüzlü, siyah bıyıklı, uzun boylu, göbekli bir delikanlıydı. Evlenme çağına gelince babası, Saray'la daha yakın ilişkiler kurmak amacıyla oğluna Abdülmecit'in on beş yaşındaki kızı Cemile Sultan'ı istedi.

Cemile Sultan Abdülmecit'in üçüncü eşi Düzdil Kadın'ın kızıydı. Daha üç yaşındayken annesi öldü. Babası da kızını alıp dördüncü eşi Perestû Kadın'a götürerek,

"Bak sana bir kız çocuğu getirdim, ona sen bakacaksın," dedi.

Perestû Kadın'ın hiç çocuğu olmamıştı, hazır bir çocuk edinmekten çok sevindi, Cemile'ye kendi kızı gibi baktı.

Derken, birkaç yıl sonra Abdülmecit altı yaşında bir çocukla Perestû Kadın'ın dairesine geldi. "Bak kadını, şimdi de sana güzel bir erkek evlat getirdim, Allah'tan sonra sana emanet," dedi.

Bu çocuk da Abdülmecit'in ikinci eşi Tirimüjgân Kadın'ın oğlu Abdülhamit'ti. Tirimüjgân Kadın daha otuz yaşına gelmeden ölmüştü. Perestû Kadın o çocuğu da sahiplendi. İki çocuğu birden büyüttü. Abdülhamit ileride, "Validem ölmemiş olsaydı o da bana ancak bu kadar bakabilirdi," diyecektir.

Cemile Sultan ufak tefek bir kızdı, ama çok sevimli ve çekiciydi. Abdülmecit kızının Fethi Ahmet Paşa'nın oğluyula evlenmesine karşı çıkmadı. Damat elbette sıradan bir insan olamazdı, hemen Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirildi ve vezir oldu. Abdülhamit Efendi ise bu yeni enişte adayından hoşlanmadı, ona hep 'Şişko Mahmut' dedi.

Cemile Sultan'la Mahmut Celalettin Paşa'nın düğünleri Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın Emirgân'daki yalısında yapıldı. Genç evliler altı ay sonra da Fındıklı Sarayı'na taşındılar. Mahmut Celalettin Paşa kayınbiraderi Abdülhamit'in tahta çıkacağı günleri sabırsızlıkla bekliyordu. Ama Abdülaziz'in devrilmesi olayına hiç katılmamıştı.

Abdülhamit, Padişah olduktan sonra da kardeşi Cemile Sul-tan'a büyük saygı gösterdi, törenlerde, kız kardeşlerinin en büyüğü olarak onu en önde, sağ yanındaki koltuğa oturttu. Cemile Sultan önde gider, başına dantelden bir hotoz koyar, uzun etekli kahverengi giysiler giyer, eteğini beline takardı. Mahmut Celalettin Paşa da Padişah'in danışmanı durumundaydı. Mithat Paşa'nın sadrazamlıktan atılmasında ve Avrupa'ya sürgüne gönderilmesinde de rolü oldu.

Abdülaziz'in öldürüldüğü savıyla kovuşturma açıldığı zaman Abdülhamit Mahmut Paşa'yı da sanıklar arasına katarak ondan kurtulmak istedi. Yalancı tanıklar bulundu, hepsi Mahmut Paşa'yı suçladılar. Mahmut Paşa kendini savunurken birtakım yalanlar uydurdu, potlar kırdı ve suçlu durumuna düştü. Paşa işinden atıldı ve Yıldız'a hapsedildi. Cemile Sultan ne yapacağını şaşırılmış, hüngür hüngür ağlıyordu. Çünkü kocasının bu olayla uzaktan yakından hiçbir ilişkisi olmadığını ve Mithat Paşa'yı hiç sevmediğini biliyordu, ama kardeşine bir türlü kocasının suçsuzluğunu anlatamıyordu. Abdülhamit bir gün Cemile Sultan'a şöyle dedi: "Millet haini ve saltanat düşmanı bu katile ben enişte diyemem. Sen de koca diyemezsin. Onu unut artık."

Kanlı Sultan'ın iradesiyle Mahmut Paşa da idama mahkûm edildi.

Ya sonra? Fatma Sultan ne oldu?

Fatma Sultan karalar bağladı, kardeşi Abdülhamit'le hiç ko-
223

nuşmadı, bir daha insan içine çıkmadı, sarayına kapandı, kırk dört yaşında öldü. Biri oğlan, biri kız iki çocuğu olmuştu, Meh-224 met Fuat ve Emine Lütfiye, onlar da çocuk yaşta öldüler.

Ya Cemile Sultan? O da dünyaya küstü, kocasının katili, kardeşi Abdülhamit'in uzun yıllar yüzüne bakmadı. İki oğlu olmuştu, birine sonradan Mahmut Celalettin adını verdi. Yıllar sonra bir gün Yıldız Sarayı'na kardeşini görmeye gitmişti, Erenköy'deki köşküne döner dönmez hastalandı, yatalak oldu ve yetmiş dört yaşında öldü. Başucunda bir bohçada sevgili kocasından gelen mektupları buldular.

XII. BÖLÜM

Zindan

Yıldız Mahkemesi'nin verdiği idam kararları Vekiller Meclisi'nde de onaylandıktan sonra Mithat Paşa ve ötekiler her gün idamların uygulanmasını beklediler. Bu korkunç bir bekleyişti. Hükümlülerin hiç kimseyle konuşmalarına olanak yoktu. Her birinin çevresi Çerkez askerleriyle kuşatılmıştı. Mithat Paşa da bütün gün Kuran okumakla zamanını geçiriyordu. O günlerin birinde Padişah'm yakınlarından olan bir paşa gelip Çadır Köş-kü'nde Mithat Paşa'yı gördü ve idam cezasının sürgüne çevrildiğini bildirdi.

"Ama," dedi, "nereye gönderileceğinizi ben de bilmiyorum. Eşlerinizden biriyle bir cariyeyi yanınıza almaya izin veriliyor, işte size kalem ve kâğıt, hemen ailenize bir mektup yazarak durumu bildirin." Mithat Paşa,

"Cariye yerine yanıma bir uşak alsam olmaz mı?" diye sordu. Saray'dan gelen Paşa, "Elbette olur," dedi. "Siz kendiniz karar verin." Mithat Paşa yanına Arif Ağa'yı alacaktı. O kesin, ama hanımlarından hangisi -

TÖ15

ni götürecekti? Naime'yi mi, Şehriban'ı mı? Seçim yapması çok zordu. Naime otuz üç yıllık yaşam arkadaşıydı, bütün düşüncele-226 rini yıllar boyu onunla paylaşmış acı ve tatlı günlerini onunla geçirmişti. Ama Naime şimdi elli altı yaşındaydı, gideceği zindana onu nasıl sürükleyebilirdi?

Şehriban ise daha otuz yaşındaydı. On bir yıldır Paşa'nın akli fikri ondaydı. Şehriban'a hâlâ şırıl sıklam tutkundu. Ama o da üç çocuk anasıydı, çocuklarını bırakıp da Paşa'yla zindana gitmesi hiç doğru olur muydu? Bir yandan mantığı ağır basıyordu, bir yandan da duyguları. Bu ne kadar güç bir seçimdi. Sonunda kararını verdi, Şehriban'ı yanına alacaktı. Oturup istenilen mektubu yazdı ve Saray'dan gelen paşanın eline verdi, sonra da beklemeye başladı. Ne zaman, nereye gönderileceklerdi?

Bu bekleyiş bakalım daha ne kadar sürecek?

Birkaç gün sonra Saray'dan yeni bir haber geldi. Paşaların eşlerini yanlarına almalarına izin verilmiyordu. Bu karar Mithat Paşa için yeni bir düş kırıklığı oldu. Oysa Paşa o günlerin karabasanları arasında kendini avutacak tatlı hayaller kurmuştu. Bütün bunlar bir anda yıkılıp dağıldı ve Paşa acımasız gerçeklerle yeniden başbaşa kaldı.

Günlerden Perşembe ve Temmuz'un 16'sıydı. Bunaltıcı bir sıcak vardı. Isı herhalde 30-32 derece olmalıydı. İşte böyle bir günde "Bugün gidiyorsunuz," diye bir haber geldi.

Mahkûmlar hemen torbalarını hazırlamaya başladılar. Mithat Paşa da İzmir'den getirttiği elbise ve çamaşırlarını bir torbaya yerleştirip beklemeye koyuldu. Bir süre sonra nöbetçi askerler gelip kapıları açtılar, Mithat Paşa da torbasını eline alıp kapıya çıktı. Görevli mülazım,

"Yok, Paşam, sen torbanı burada bırak, biz arkadan aldırırız," dedi.

Teker teker kapının önüne geldiler. Mithat Paşa tek başına bir arabaya bindirildi. Uzun bir süre hepsi arabalarda bekletildi. Sonra akşam üzeri, ezan zamanı Yıldız bahçesinden yola çıkıldı. Yol boyunca hiç kimsenin arabalara yaklaşmaması ve mahkûmların kaçmaması için sıkı önlemler alınmıştı. Ama arabaların birbiri peşisıra Saray'ın bahçesinden çıktığını görenler kaldırımlarda birikip kabileyi seyrediyorlar ve birbirlerine,

"Bak, gördün mü? İşte Mithat Paşa bu arabada," gibi sözler söylüyorlardı.

Sürgün alayını düzenleyen Sultan Hamit'in uşakları halkın mahkûmları yuhalamasını ve, "işte Abdülaziz'in katilleri!"

"Kahrolsunlar!"

"Gebersinler!"

"Canları cehenneme!" diye kaldırımlardan çığlıkların yükselmesini bekliyorlardı. Oysa hiç de öyle olmadı. Herkes bu duruşmanın nasıl bir oyun olduğunu anlamıştı. İnsanların yüzlerinde korkunç işkence olaylarını izleyenlerin üzgün görüntüsü vardı. Gözler yuvalarından fırlamış, kaşlar çatılmış ve suratlar asılmıştı.

Kafile bir cenaze töreninin sessizliği içinde Ortaköy iskelesine geldi. Zaptiyeler ve askerler oraya da halkı yaklaştırmadılar. Başlarındaki çavuşlar,

"Yaklaşmayın, vururum," diye dipçiklerle insanları dağıtmaya çalışıyorlardı.

Askerlerin başında sağa sola şehvetle emir veren kumandan bozuntularını, Mithat Paşa tanımakta güçlük çekmedi. Bunlardan biri Çerkez Hasan'ın kardeşi Osman, bir başkası sanıklara işkence ettiği için derecesi albaylığa yükselmiş olan başıbozuk Süleyman, bir üçüncüsü de tüfekçi sınıfının reislerinden Arnavut Tahir Ağa idi. Emirlerindeki askerler de Arnavut ve Boşnak tüfekçilerden oluşuyordu.

Mahkûmlar arabalarından indirilip itile kakıla iskeledeki istimbota bindirildiler. Tüfekçiler de onlarla birlikte istimbota sıkıştılar, izzettin vapuru açıkta demir atmış mahkûmları bekliyordu. Evet, yine İzzettin vapuru ve üçüncü kez izzettin vapuru. Ne kara yazgısı varmış bu vapurun. Kaptan bu kez aynı kaptan değildi ve Paşa'yı 'Hazır ol' durumunda güvertede karşılamıyordu.

Geminin arka tarafındaki başkamara tüfekçi neferlere veril-

227

228

misti. Köprü üzerindeki baş konuk köşkü de başgardiyen durumunda olan başbozuk Süleyman'la, Çerkez Hasan'ın kardeşine ayrılmıştı. Mithat, Mahmut ve Nuri Paşalara verilen kamaralar ise vapurun bacasının ve helaların bitişiğine sonradan yerleştirilmiş olan uydurma kamaralardı. Bunların içi hem bacaların sıcaklığıyla kavruluyor, hem de helalardan dağılan bütün pislik kokularını alıyordu. Öteki mahkûmlardan Mabeyinci Fahir, İzzet, Seyyit Beylere kömür ambarıyla hela ve hamam arasında yerler düzenlenmişti. Onlar da kazan dairesinden yükselen kömür kokularından nasiplerini alıyorlardı.

Mithat Paşa ile İzmir'den İstanbul'a birlikte gelen Arif Ağa ile öteki paşaların hademelerine içinde kuru tahtadan başka ne oturacak ne de yatacak yer olmayan bir kamara ayrılmıştı.

Vapurdaki bu yerleşme düzeniyle doğrudan Zatişâhâne ilgilenmiş ve herkesin yerini o seçmişti. Böylece Temmuz sıcağında bir deniz yolculuğu başlamış oluyordu.

Mahkûmlar yerlerine yerleşirlerken acaba akşam Boğaz'da sandal safasma çıkmış sultanların, damatların, paşaların, beylerin aklına uzaktan gördükleri o görkemli İzzettin vapurunda Zatişâhâne'nin emriyle böyle işkencelerin düzenlendiği gelir miydi?

İzzettin vapuru Boğaziçi'nden Marmara'ya süzülürken Üsküdar, Ortaköy ve Beşiktaş'taki yalılarından geminin camlarına vuran pembelikleri görenler kim bilir böyle bir gemiyle geziye çıkmayı ne kadar istemiş ve içindekileri kıskanmışlardır.

İlk gece hiç gözüne uyku girmeyen Mithat Paşa ertesi sabah sıırıslıklamdı. Bacadan gelen kurumlarla da gömleği simsiyah olmuştu. Arif Ağa'yı yanma çağırttı, engel olmadılar.

"Arif Ağa," dedi, "sen şu donumu, gömleğimi ve çoraplarımı al, götür bir yerde yıka, sonra bir direğe bağla kurusun. Bu sıcakta ve bu rüzgârda her şey çabuk kurur. Ben kamaradan çıkmam, beklerim."

Mithat Paşa ne dediyse Arif Ağa onu yaptı ve bu çamaşır operasyonu her gün yinelendi.

Gemiye Saray-1 Hümayun'dan özel aşçı, kilerci ve tablekâr gi-

bi mutfak görevlileri de atanmıştı. Zatişâhâne, "O alçak herifleri her şeyleriyle meşgul oldum. Kimse inkâr edemez," diyordu. Doğruydu, ama ne var ki, Saray'dan gelen o aşçı takımı, yalnız Süleyman ve Osman Efendilerle Arnavut Tahir Ağa'nın hizmetin-deydiler. Yemek önce onlara çıkıyor, artıklar da mahkûmlara dağıtılıyordu.

Vapur ertesi gün Marmara'yı geçerek Çanakkale'ye vardı, ilk hedef Rodos adaşığıydı, hiçbir yerde durulmadı. Daha sonraki gün Midilli, Sakız açıklarından ve irili ufaklı Ege adalarının önlerinden geçildi. Güneye inildikçe hava daha çok ısınıyor ve gemideki kokular genizleri daha çok yakıyordu.

Mahkûmlar günde ancak yanm saat hava almaya güverteye çıkabiliyorlar, o sırada da asla birbirleriyle konuşmıyorlardı. Onların bu gemi yolculuğu Kara Afrika iskelelerinden Antil adalarına ve Güney Amerika'ya götürülen zenci kölelerin yolculuğunu anımsatıyordu.

Mithat Paşa'nın yanında ancak üç yüz kuruşu kalmıştı. Vapur Rodos'ta durunca kendine çamaşır aldırma istedi.

"Olmaz," dediler, "yasak, üstündekilerle idare et."

Rodos'tan sonra geminin rotası doğru Süveyş'e çevrildi. Gemi Port Sait'e vardığı zaman artık ortalık kavruluyor, denizden dik bir rüzgâr bile esmiyordu. Hele Kızıldeniz'i geçerken rüzgâr büsbütün kesildi, yok oldu.

Yine bir gün Mithat Paşa çamaşırlarının kurummasını kamarasında beklerken tayfalar bunu Süleyman Bey'e bildirdiler, o da insafa geldi ve kendi çamaşırlarından bir takımını Paşa'ya gönderdi.

Yolculuk sırasında en önemli olay Damat Nuri Paşa'nın büyük bir sinir bunalımı geçirmesi oldu. Nuri Paşa Saray'la yakın ilişkileri dolayısıyla kayınbiraderi Abdülhamit'in kendisini affedeceğini ummuş ve hayaller kurmuştu. Vapura girip de hiçbir umut kalmadığını

anlayınca, akli dengesini yitirdi. Kâh hırçınla-şıp bağıyor, kâh başını ellerinin arasına alıp kara kara düşünüyordu. Geminin doktoru, Nuri Paşa'ya depresyon teşhisi koydu. Gemide yapılacak hiçbir şey yoktu. Paşa bazen hüngür hüngür

229

ağlıyor, sonra da korkunç çığlıklar atıyordu. Öteki paşalar bu çağlıkları duyunca büsbütün perişan oluyorlardı. 23° On günlük bir sefalet yolculuğundan sonra bir cumartesi günü vapur Cidde'ye vardı.

Mahkûmların bazıları geminin sandallarına bindirildi, bazıları da başka bir Osmanlı gemisinin sandallarına bindirilerek rıhtıma çıkartıldılar. Her birinin yanbaşında zaptiyeler ve askerler yer alıyordu. Nuri Paşa ise kolay gidecek durumda değildi, yine çığlıklar atıyor ve ileri geri konuşuyordu. Onu kollarına girerek sürüklemek gerekti. Mahkûmlar önce gümrük dairesine getirildiler. Birbirleriyle konuşmaları yine yasaktı, acılarını ancak bakışlarıyla anlatabiliyorlardı. Hepsinin yüzleri ve elleri kir pas içindeydi. On gündür su yüzü görmemişlerdi.

Kaldı ki, Cidde'de İngiliz tüccarlar ve konsoloslar vardı, yabancı gazeteler onlara ulaşıyor ve onlar da gerçekleri başkalarına anlatıyorlardı. Fısıltı gazetesinin orada çok iyi işlediği anlaşılıyordu.

Mahkûmların kapatıldığı konaktaki uşaklar, aşçılar ve kapıcılar da İstanbul'dan gönderilen bu mutsuz insanlara acımaya başladılar. Mabeyincilerden Fahri Bey'in Yıldız'da koltuk altlarına kızgın yumurta sokmuşlar ve derileri kavrulup yara olmuştu ve günlerce o yaralardan kanlı cerahat akmıştı. Fahri Bey o günlerden beri kapanmamış olan yaralarını konaktaki uşaklara ve seyislere gösteriyordu. Gerçekler artık gün ışığına çıkıyordu ama, mahkûmların çekecek daha çok çileleri vardı.

Cidde'de bir haftalık bekleyişten sonra bir sabah Taife gidileceği haber verildi. Paşalar tahtirevan denilen bir tür kızağa bindirildiler. Bunlar tek kişilik tekerleksiz arabalardı. Kum ve toprak üzerinden atla çekiliyorlardı. Öteki mahkûmlar eşeklere bindirildi. Kafilenin önünden ve yanlarından da develere bindirilmiş Arap askerleri gidiyordu. Tahtirevanlar, eşekler ve develerden oluşan kafiye böylece Cidde'den ayrıldı. Yol yaklaşık otuz kilometre idi. Çölde uzanan yol bomboştu, hiçbir köyden ve kasabadan geçilmeden akşama doğru Mekke'ye varıldı.

Kabe uzaktan görününce Mithat Paşa tahtirevandan inerek yaya gitmek istedi, kaçır diye izin vermediler. O da bir ara, "Sıkıştım," diyerek tahtirevandan atladı. Harem-i Muazzam denen Kabe'nin dış kapılarına kadar koşarak gitti, engel olamadılar. Dış kapılarda nöbetçiler bekliyordu, Paşa'yı içeri bırakmadılar. Oysa mahkûmların hepsi Kabe'nin duvarlarına ellerini, yüzlerini sürerek dua etmek istiyorlardı. Bu bir çeşit Hac görevi olacaktı, Kabe'ye yaklaştırmadılar.

Kafiye Mekke'de iki gün kaldıktan sonra Taif yoluna çıktı. O yol da otuz kilometre kadardı. Taif in nasıl bir yer olduğunu aralarında bilen yoktu. Oraya sürgün edilecekleri hiçbirinin aklından geçmemişti. Gerçekte Taif çok kötü bir yer de değildi. Bin altı yüz metre yükseklikteki bu yayla kasabası Hicaz'da yaşayan varlıklı Araplar için yazlık bir dinlenme yeri idi. Çevresi bağlar, bahçeler, kayısı ve nar ağaçlarıyla kaplı bir kasabaydı. Hicretten önce, Mekke'den sonra Hicaz'ın en önemli yerleşme bölgesi sayılırdı. Mekke zenginlerinin Taif te bağları, bahçeleri ve evleri bulunurdu. Muhammet İslamı yaymaya uğraşırken bir ara Taife gitmiş ama orada yaşayanlar Peygamber'e pek iyi davranmamışlardı. Mekke alındıktan sonra Taifliler Peygamber'e giderek İslamı kabul ettiklerini bildirmişlerdi. Osmanlılar burasını 1517'de ele geçirdiler. Yıldız mahkûmlarının gittiği yer işte bura-sıydı.

Kafiye ertesi gün Taif kapılarına vardı. Mahkûmların oraya getirileceğini öğrenen Bedeviler silahlanarak yola çıkmış, sürgünleri bekliyorlardı. Şaşkın bakışlarla kafileyi karşıladılar. Bazıları da yeni gelenlere yüksek sesle dua ediyor ve, "Allah sabır versin", "Allah kurtarsın" ve "Allah suçsuzların yardımcısıdır" gibi sözler söylüyorlardı.

Kafile doğru kışlaya gidecekti, ama kasabanın içindeki yollardan tahtirevanlar geçemeyeceği için paşalar kendi taşıt araçlarından indirilip atlara bindirildiler. Nuri Paşa'nın yine kollarına askerler girdi, böylece kışlanın önüne vardılar. Oradan da Şerif Hazretleri'nin konağına gidildi.

Garip bir tören düzenlenmişti. Neden böyle bir törene gerek duyulduğu da anlaşılamadı.

Konağın avlusuna bando-mızıkacılar yer-

231

leştirilmiş ve her yer askerle doldurulmuştu. Avluya koltuklar konmuştu, Mekke şerifi Abdülmuttalip Efendi Hazretleri'yle Hi-232 caz valisi Safvet Paşa o koltuklarda oturuyorlardı. Onların önüne de bir top konmuştu. Paşalar avluya girince bando-mızıkacılar çalmaya başladı, paşalar atlardan indiler ve Şerif Hazretleri'nin önüne getirildiler. Şerifin mutlaka eli öpülürdü, Mithat Paşa'ya el öptürdüler. Aralarında ne bir konuşma oldu, ne de bir tatlı bakış. Herkes birbirine düşmanca bakıyordu.

Bu anlamsız saygı töreni bittikten sonra mahkûmlar yine Türk ve Arap askerlerinin ve zaptiyelerin koruması altında kışlaya götürüldüler.

Mahkûmların kapatılacakları cezaevi bir zamanlar Mısırlıların yaptırdığı kışlanın bitişiğinde iki katlı eski bir hükümet konağıydı. Alt kat zaten tutuklular bölümü ve zaptiye koğuşu olarak kullanılıyordu. Bu bölüme iki bölük asker yerleştirildi. Üst kat da mahkûmlara ayrıldı.

Paşaların her birine birer oda verildi. Mabeyinciler ikişer ikişer odalara kondu. Nuri Paşa ise alt katta, zaptiye ve askerlerin arasında bir odaya kapatıldı.

Odaların kapısında bir asker bulunuyor, tutukluları helaya bile onlar götürüp getiriyorlardı.

Mahkûmların kendi aralarında konuşmaları yasaktı, ancak yemek zamanı birbirleriyle karşılaşıyorlar ve zaptiyelerin denetiminde birkaç söz edebiliyorlardı.

Mabeyin'den şerif Abdülmuttalip Hazretleri'ne gönderilen bir yazıda bunların cinayet suçuyla idama mahkûm edilmiş kişiler oldukları anımsatıldıktan sonra kendilerine karşı çok dikkatli davranılması gereği belirtiliyor, Mahmut Paşa'nın büyük servet sahibi olduğu ve parasını kaçmak için kullanabileceği Öne sürülüyordu. Gelen yazıda Mithat Paşa'nın da çok etkileyici biçimlerde konuşma yeteneğine sahip olduğu ve bu yüzden de çevresindekileri aldatıp kaçabileceği bahanesiyle mahkûmlara asla göz açtırılmaması isteniyordu. Bu yüzden de Şerif Hazretleri ile Vali Hazretleri mahkûmlara karşı olağanüstü önlemler almak zorunda kaldılar. Abdülhamit, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi konusunda fetva veren şeyhülislam Hayrullah Efendi'ye de kancayı takmış

durumdaydı. Hayrullah Efendi bir süre önce İstanbul'dan uzaklaştırılarak Medine'de göreve atanmıştı. Abdülhamit bununla da yetinmedi, Hayrullah Efendi'yi tutuklattı.

Hayrullah Efendi Medine'de uzun süre kalamadı, şerif Abdülmuttalip Hazretleri kendisini Mekke'ye getirtti. Eski şeyhülislam orada yalnız sıkılmaya başladı, ailesi İstanbul'da kalmıştı. Hayrullah Efendi, ailesini Mekke'ye getirtmektense orada genç bir Arap kızıyla evlenmeyi uygun buldu ve hemen de evlendi.

Abdülhamit'in Hayrullah Efendi'ye karşı düşmanlığı hiç de azalmamıştı. Çünkü Hayrullah Efendi de Mithat Paşa gibi Abdülaziz'i devirdikten sonra önce Sultan Murat'ı, daha sonra da kendisini tahta çıkartanlar arasındaydı. Hünkâr, ona da çok şeyler borçluydu, bu yüzden onun da yok edilmesi gerekiyordu.

Şerif Hazretleri Padişah'ın bu eğilimlerini çok iyi bildiğinden Hayrullah Efendi'yi hiçbir mahkeme kararı olmadan tutuklatıp Taif kışlasına hapsedti.

Ne var ki, Hayrullah Efendi'nin genç eşi o sırada bir çocuk doğurmuş ve evde yalnız kalmıştı. Her ne kadar Hayrullah Efendi'nin bakıcısı İbrahim Ağa da Taif te bulunuyor idiyse de Hayrullah Efendi'nin evine o yokken girip eşine bakması uygun düş-meyebilirdi. Din adamları buna da bir çare buldular ve İbrahim Ağa'yı Taif te alelacele evlendirdiler, İbrahim

Ağa yeni eşiyle birlikte Hayrullah Efendi'nin yaşadığı eve taşındı. Böylece İbrahim Ağa hem kendi eşine bakıyordu, hem de Hayrullah Efendi'nin eşine.

Gelgeldim, bu iş de yürümedi, çünkü altı gün sonra yeni vali İbrahim Ağa'yı da kışlaya hapsedti. Böylece kadınlar yine evde, ufak çocukla yalnız ve bakımsız kaldılar.

Ya Hayrullah Efendi? Ertesi yıl kale hapishanesinde yoksulluk ve bakımsızlık içinde öldü.

Gelelim Şerif Hazretleri'ne... Abdülmuttalip Efendi her türlü üçkâğıtçılığı yapan tipik bir Arap soylusuydu. Hazreti Muhammet'in soyundan gelenlere Şerif dediği için o da 'Mekke Emiri ve Şerif sıfatından yararlanıyordu. Ama bir ara Devleti Aliyye'ye başkaldırmış ve zorla İstanbul'da oturtulmuştu. Hicaz'a gitmesi de yasaktı, işte o dönemde

.233

Abdülaziz tahttan indirilirken Abdülmuttalip Efendi de Seraskerliğe çağrılarak kendine bilgi verilmiş ve yeni Padişah Sultan 234 Murat'a biat etmesi istenmişti. Abdülmuttalip Efendi'ye bu işi yapmasını söyleyen şeyhülislam Hayrullah Efendi'ydı. Şerif Hazretleri tahttan indirme işinin nasıl yapıldığını sormaya kalktığı zaman da Hayrullah Efendi kendisine,

"Sizi buraya bu konuyu tartışmaya çağırmadık, biat eder, gidersiniz, o kadar," demişti.

O da uslu uslu görevini yapıp gitmişti. Şimdi ise Hayrullah Efendi onun egemen olduğu kalenin bir odasında çilesini dolduruyordu.

Abdülmuttalip Efendi yüz yaşına yaklaşmıştı ama Saray'a hoş görünmek için her türlü alçaklığı yapmaktan geri kalmıyordu. Şerif Hazretleri Hünkâr'ın hoşuna gider diye son kez de mahkûmların ayaklarına pranga vurdu. Ayaklara demir halkalar geçirildi ve halkalar da bir demir çubukla birbirlerine bağlandı. Mahkûmların o durumda bir adım bile atmalarına olanak yoktu. Sıkıştıkları zaman nöbetçi askerler kendilerini ya sürükleyerek, ya da sırtlarına alarak aptesthaneye götürmek zorunda kalıyorlardı. Dört kişiye pranga vurulmadı: Mithat Paşa'ya, Mahmut Paşa'ya, Nuri Paşa'ya ve Hayrullah Efendi'ye. Şerif Hazretleri bu adamlar günün birinde yine iktidara gelirler de kendisini öl-dürtürler diye korktu. Ama mabeyincilerin ve öteki mahkûmların ayaklarına pranga vurdurmaktan hiç çekinmedi. Böyle bir davranış kendi kültürüne ve geleneklerine hiç de ters düşmüyordu.

Abdülmuttalip Efendi Hazretleri bir yandan da mahkûmları rahatsız etmek için kışlanın önüne uyuz develeri bağlatarak bütün gece hayvanları bağırttı. Gündüzleri de askerler kışlanın önünde trampet ve boru talimlerine başladılar.

Abdülmuttalip Efendi öte yandan da Mithat Paşa'yı ve ötekileri Mabeyin'e jurnal etmekten geri kalmıyordu. Bir ara, "İngilizler Mithat Paşa'yı kaçıracaklar," diye bir haber uçurdu ve ortalığı birbirine kattı.

Oysa İngilizlerle gizli yollarla haberleşen kendisiydi, İngilizle-

rin yardımıyla Hicaz'ın Osmanlı yönetiminden ayrılmasını tezgâhlıyordu. Ne var ki, bunu da jurnal ettiler ve Mabeyin kendisini görevden alarak yerine başka bir şerif atadı.

Bu olaylar Taif Kışlası'nda duyuldu. Arif Ağa bir gün Mithat Paşa'nın yemeğini getirirken, "Paşam," dedi, "size inanmayacağınız bir şey anlatacağım, Şerif Hazretleri de gözden düşmüş ve görevinden alınmış."

"Ne diyorsun Arif Ağa? Nasıl olur? O sahtekâr herif de mi Saray'a yaranamamış?"

"Evet Paşam, yaranamamış. Meğer İngilizlerle haberleşiyor ve Osmanlıların Hicaz'dan çıkartılması için türlü dolaplar çeviriyormuş. Yerine Abdullah Paşa şerifliğe atanmış."

"Peki ya Abdülmuttalip ne olmuş?" ; "Paşam, o şimdi bize komşu geliyor."

"Nasıl?"

"Hani kışlanın tam karşısında ufakık bir bina var ya, Şerif Hazretleri tek başına oraya hapsedilecekti."

"Alma mazlumun âhını çıkar aheste aheste."

Gerçekten de Arif Ağa'nın dediği doğru çıktı, ertesi sabah Şerif Hazretleri gecelik elbisesiyle oraya kapatıldı. Kapısına da nöbetçiler dikildi.

Sen miydin Mithat Paşa ile tek kelime konuşmayan o Mekke şerifi, Peygamber sülalesinden Abdülmuttalip Efendi Hazretleri?

Mithat Paşa'nın Taife gönderilmesiyle Abdülhamit'in kafasındaki bütün sorunlar çözülmüş olmuyordu. Hünkâr'ın kafasını kurcalayan ve uykularını kaçırarak bir senet sorunu vardı. Hani şu, Abdülhamit'in, tahta çıkmadan önce Mithat Paşa'yla yaptığı konuşma sonunda Sultan Murat'ın aklı başına geldiği zaman tahta döneceğini belgeleyen senet. Şimdi Beşinci Murat'ın sağlık durumunun iyi olduğu biliniyordu. Ya Yeni Osmanlılar bu senedi ele geçirir de yabancı ülkelerde olaylar çıkartarak Sultan Murat'ın yeniden tahta oturtulmasını isterlerse?

Yıldız duruşmasından önce yapılan araştırma ve soruşturma-

larda bu senedin izine rastlanmamıştı, izmir'deki vali konağı didik didik edilmiş ama aranan senet bulunmamıştı. Çünkü o belgeyi Mithat Paşa, tutuklanacağı gün en değerli belgeleriyle birlikte bir bavula koyarak en güvendiği dostu Vasıf Efendi'ye teslim etmiş, o da bavulu yanına alarak Joly adlı bir İngiliz gemisine binerek ertesi gün Ege denizine açılmıştı. Bu olayı hiç bilen yoktu. Vasıf Efendi sonra bu belgeleri ne yaptı? O da belli değil. Kesin bir şey varsa o da Vasıf Efendi'nin bu belgeleri ölünceye kadar titizlikle sakladığı ve hiç kimseye vermediğidir.

Ama Sultan Hamit bu ayrıntıları bilecek durumda değildi, izzettin vapurunun Cidde açıklarına geldiği gün Hünkâr, en sadık bendesi Sait Paşa'yı huzura çağırarak,

"Paşa," dedi, "kafamı kurcalayan bir şey var. Mithat Paşa'yı dört yıl önce sadareten azlettiğim zaman yazıhanesinde ve kütüphanesindeki bütün evrakı Mabeyin'e getirtip inceledim, bazı önemli vesikaları bulamadım. Bunlar devlet sırlarıyla ilgili çok değerli belgelerdi. Paşa'yı sadaret makamına getirdiğim zaman bunları ona ben teslim etmişim. Altlarında benim imzam olacak. Onları ne yaptı, bilemiyorum. Belki de kendisini Avrupa'ya sürgüne gönderdiğim zaman onları götürmüştür. Bunu hiç düşünmemişim. Kendisini affedip de Girit'e getirttiğim zaman belki bu belgeleri de yanında getirmiştir. Belgeleri yanına almışsa onları sonra Şam'a ve izmir'e de götürmüş olabilir. Belgeler İzmir'de bulunmadı. Belki de onları Beyazıt'taki konağında bırakmıştır, bu hususu da hiç düşünmemişim. Mithat Paşa sürgüne gittikten sonra bir daha Beyazıt'taki konağına gelememi. Araştırdım, konağı kiraya da vermemiş, bütün eşyaları hâlâ konakta duruyormuş. Sen hemen oraya iki hafiye gönder, gizlice konağa girip her yeri araştırınsınlar ve bu belgeleri ortaya çıkarsınlar. Haydi bakalım Sait Paşa, sen bu işi becerirsin mutlaka."

"Başüstüne Hünkârım, malûmu âlinizdir, elimden hiçbir şey kurtulmaz. Alimallah madenlerin dibine saklanan belgeleri bile bulup çıkartırım. Hafiye teşkilatımızı boş yere mi besliyoruz?"

"Göster öyleyse kendini."

Sait Paşa hemen o gün işe koyuldu. En güvendiği iki hafiye

Paşa'nın konağına yolladı. Hafiyeler arka bahçedeki mutfak penceresinden konağa girerek bütün odaları didik didik ettiler. Aramadık ne bodrum kaldı, ne tavanarası, ne kiler, ne sarnıç... ama • 2.37 belgeler yok, yok.

Sait Paşa ertesi gün huzura çıkarak,

"Maalesef Hünkârım," dedi, "hiçbir şey bulamadık!"

Abdülhamit'in kaşları çatıldı, suratı asıldı.

"Öyleyse ateşe verin konağı," dedi, "yakın gitsin. Ama dikkat edin, ateş komşu konaklara sıçramasın."

Bunun üzerine Sait Paşa itfaiye teşkilatının başında olan Macar kökenli Seçeni Paşa'yı makamına çağırarak,

"Azizim Seçeni Paşa," dedi, "biliyorsunuz, şimdi patlıcan mevsimidir, bu zamanda en küçük kıvılcımdan yangın çıkar ve bütün ahşap evler çıra gibi kavrulur gider."

"Bilmez olur muyum Paşa Hazretleri?"

"Bilirsiniz de, ben yine hatırlatayım. Dün güvendiğim hafiye-lerin birinden bir jurnal geldi, Beyazıt'ta bazı külhanbeyler yangın çıkartacaklar, sonra da bundan yararlanarak ne var ne yok

yağma edeceklermiş. Biliyorsunuz, on bir yıl önceki büyük yangında üç bin ev yandı, kül oldu, İstanbul harabeye döndü. Aman Paşam, dikkatli olalım."

Seçeni Paşa bu mesajı itfaiye teşkilatına ve tulumbacılar duyurdu. Ama o sırada Beyazıt'taki konağa hafiyeler kundak koymuşlar ve alevler yükselmeye başlamıştı. Kumandan Paşa hemen arabasına atlayarak yangın yerine koştu, alevler bacayı sarmıştı bile. Paşa yangın yerine kimseyi yaklaştırmadı. O sırada yangın gören tulumbacılar da seferber olmuş, ellerinde tulumbalar, hortumlar, kazmalar, kancalar koşu koşu ve haykıra haykıra geliyorlardı:

Aaayt! Derede yüzer Karada ezer

Dostu düşmanı gözünden sezer Böyle gelir, böyle gider Kaçtlın, yangın vaar...

Kimse, "Yangın nerede?" diye sormaya cesaret edemiyordu. Soruyu soranın ne anası

kalıyordu, ne dini, ne imanı. 2.38 Seçeni Paşa kendi adamlarını ateşin içine sürdü.

İtfaiyeciler ne kurtarabilirlerse kurtardılar: iki şamdan, birkaç porselen kâse, iki seccade, bir Kuran, bir kavukluk, bir büyük masa saati...

Paşa bunları önce müdüriyete, sonra da sadarete taşıttı, orada bir zabıt tutuldu ve eşyalar sadaret binasının bodrumunda koruma altına alındı. 1917'de ikinci Meşrutiyet döneminde Talât Paşa başvekil olunca kendisine yangından kurtulan eşyaları gösterdiler. O da bunların hepsini Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey'e gönderdi. Ne var ki, Mithat Paşa'nın bütün anıları, aile fotoğrafları, mektupları, hepsi yanmış, kül olmuştu.

XIII. BÖLÜM

Taife Ölüm

Mithat Paşa son mektuplarından birini Kilikyan Vasıf Efen-di'ye yazdı. Nasıl ve kiminle gönderdiği belli değildi. Ne var ki, mektup Paris'te Vasıf Efendi'nin eline geçtiği zaman Paşa boğ-durulmuştu.

Mithat Paşa bu mektubunda şöyle diyordu:

"Oğlum, beni artık yok say. Çocuklarım yetim kalacak. İşkencelerimin sona ermesi için ölümü yeğliyorum. Allah zavallı çocuklarımın yardımcısı olsun. Elveda."

Vasıf Efendi o günlerde Paşa'nın eşi Şehriban Hanım'dan da şu mektubu aldı:

"Muhterem Vasıf Efendi,

"Ali Haydar çok hasta, Mesrure de hasta yatıyor. Ne yapacağımızı bilemiyorum. Mabeyin'e mektup yazıp durumumuzu anlatmaya çalıştım, cevap bile gelmedi."

Mithat Paşa, ölümünden bir gün önce Hafız Ali Vasıf Efen-

240

di'ye de bir mektup yazarak elden gönderdi. Paşa o mektubunda şöyle diyordu:

"Bizden umut yoktur. Zira, bir nedenle zehirleme işi uzayacak olursa beni tek başıma hapsederek kimse görmeden rahatlıkla öldürecekler.

"Bundan sonra artık hiç haberleşemeyeceğiz. Ben ölünce sizde olan paranın on lirasını fakir fukaraya dağıtın. Eğer daha fazla para gerekirse İzmir'deki ailemden istersiniz, gönderirler.

"Sandıkta olan şeyleri elinizde bulundurun, ben öldükten sonra helâlimden harcarsınız."

Bu mektubun yazılmasından bir gün önce Mekke'den Taife iki bölük asker, iki top ve bir manga asker gönderilmişti.

Mithat Paşa ölümünün yaklaştığını anlayınca oturup vasiyetnamesini yazdı. Vasiyetnamede kısaca şöyle diyordu:

"Ey muhterem eşlerim Naime ve Şehriban Hanımlar, kızım Memduha ve kız kardeşim Sıdıka Hanımlar, oğlum Ali Haydar, kızlarım Yeşime ve Sabire (Mesrure), torunlarım Kemal ve Mükkerrem, hepimizi Allah korusun.

"Bundan sonra artık İstanbul'a gitmenize bir engel kalmayacağı için, İzmir'deki fazla eşyayı ve hayvanları satın İstanbul'a gidin ve konağa yerleşin. Gereksiz adamların işlerine son verin. Konağın selamlık avlusundaki parmaklığın yerine bir duvar çekin. Dost sanılan birtakım düşmanlarla artık ilişkilerinizi kesin. Hepiniz bir arada barış içinde yaşayın.

"Oğlum Ali Haydar, torunum Kemal ve kızım Vesime din kurallarını öğrensinler, Türkçeyi güzel öğrenmek için de mahalle mekteplerine gitsinler, kendilerine uygun ve yetkili öğretmen bulursanız öyle bir eğitim görsünler. Gerekli dinî bilgilerini öğrendikten sonra Ali Haydar'ı Mekteb-i Sultaniye gönderin. Orasını bitirdikten sonra tüccardan birinin yanında ticaret mesleğini öğrensin. Zinhar devlet hizmetine ve kaleme konulmasın. Tüccardan Hıristaki Efendi'ye senetsiz olarak aldığım iki bin beş yüz liradan, bizim Tayfir Efendi'ye de dört yüz elli liradan başka kimseye borcum yoktur. Bu borçlar Sarraf Kevork'tan olan alacağımın karşılığıdır."

241

Vasiyetnamenin bundan sonraki bölümlerinde Paşa kendi alacaklarından söz ediyor. Bunlardan da Paşa'nın Avrupa'da sürgünde bulunduğu dönemde Ambarlar denen yerdeki tarlalarını satıp paralarını Paris'e ve Londra'ya getirterek çeşitli yerlere yerleştirdiği anlaşılıyor. Paşa, vasiyetnamesinde bu paraların nerelere verileceğini belirtiyor.

Vasiyetnamenin sonunda da şöyle diyordu:

"Hiçbir şeye esef ve keder etmeyin. Bunca kusurum ve günahım oldu, inşallah Allah bunları bağışlar, böyle bir durumun manevi mükâfatından sizler de yararlanırsınız.

"Hiç kimseye fena bir şey söylemeyin. Her şeyi ilahi adalete bırakın. Her şey Mahkemei Kübra'da çözümlür.

"Her zaman kullandığım Mithat yazılı resmi mühürümü kimsenin eline geçmesin diye İzmir'den gelirken denize attım. Mühür başkalarının eline geçer de çocuklarıma ileride zarar verirler diye korktum. Mühür ortaya çıkmazsa hiç merak etmeyin.

"Mezarımın üzerine yaldızlı taş konulmasın, sadece siyah bir yazıyla 'Aşırı gayretine feda olan Mithat Paşa'nın mezarıdır' yazılsın, yeter."

Mithat Paşa tek başına odaya kapatılmadan önce zaman zaman Hayrullah Efendi ile dertleşiyor, içini döküyordu. Bazen de başında sarık, sırtında hırka Hayrullah Efendi'yle karşılıklı Kuran okuyorlardı.

Yine böyle bir günde Mithat Paşa, Hayrullah Efendi'ye şunları söyledi:

"Ölümü düşünüyorum. Ölüm denen şey beş dakikalık bir acıdır. Lakin hangi şekilde ölmek daha iyidir? Asılmak mı, kesilmek mi, kurşunla vurulmak ya da gülleyle parçalanarak mı? Yoksa bir hastalığa yakalanıp ölmek mi acaba daha kolaydır?"

töi6

Onu düşünüyorum. Zira bu kalp eskidi. Yaş altmış beşe geldi. Bundan sonra yaşamak benim için iyi değildir." 242 Mithat Paşa'nın Taif te işkence gördüğü, o sıralarda Avrupa ülkelerinde de duyulmaya başlamıştı. İngiltere'de Sutherland Dükü, Paşa'nın yakın dostuydu. Mithat Paşa sürgündeyken Dük onu on beş gün şatosunda konuk etmiş ve aralarında yakın dostluk ilişkileri kurulmuştu. Paşa'nın Taif te işkence gördüğünü duyunca yatına binerek doğru İstanbul'a geldi. Niyeti Padişah'ı görüp Mithat Paşa'ya insanca davranılmasını istemeydi. Dük, yatını Tarabya koyuna çektikten sonra Yıldız Sarayı'na giderek Padişah'la görüşmek istediğini bildirdi; Saray'dan hiç ses çıkmadı. Ertesi gün yeniden Mabeyin'e giderek çok acele huzura kabul edilmek istediğini haber verdi. Bu kez de kendisine Hünkâr'ın o günlerde çok meşgul olduğunu ama ilk fırsatta kendisini kabul edeceğini söylediler.

Padişah Dük'ün gelişinin nedenini anlamıştı. Eğer kendisiyle görüşecek olursa belki de yüzü tutmayacak ve olumlu bir tepki gösterecekti. Bu yüzden başmabeyinciye Dük'ü oyalamasını söyledi.

Dük orada iki gün daha bekledi. İngiliz büyükelçiliği de kendisine yardımcı olmuyordu. Dük, Abdülhamit'i göremeyeceğini anlayınca büyük bir karamsarlık içinde İzmir'e gitti. İngiliz konsolosunun yardımıyla Mithat Paşa ailesinin oturduğu evi buldu ve Paşa'nın eşiyle görüşmek istediğini haber verdi. Paşa'nın oğlu Ali Haydar o yıl on yaşlarında idi, yanına köşkün kâhyasını alarak limana gitti. Bir sandala binerek yata ulaştılar. Dük Ali Haydar'ı sevgiyle karşıladı, heyecandan gözleri doldu, çocuğu kucaklayıp öptü, sonra,

"Beni annene götür, acısını paylaşmak istiyorum," dedi.

Birlikte köşke gittiler. Paşa'nın iki eşi de oradaydı. Dük her ikisini de selamladıktan sonra, "Sizin için ne yapabilirim?" diye sordu. "Paraya ihtiyacınız vardır herhalde, ben size her ay geçiminizi sağlayacak kadar para göndereyim," dedi.

Naime Hanım da, Şehriban Hanım da buna kesinlikle karşı

çıktılar, paraya ihtiyaçları olmadığını söylediler. Oysa güç bela geçiniyorlardı. İkisinin de gözleri yaşla doldu.

Sutherland Dükü büyük bir buruklukla İzmir'den ayrıldı. 243

Mithat Paşa'nın öldürülmesine karar verildikten sonra bir yüzbaşı ile üç mülazım Arif Ağa'yı yanlarına çağırarak şöyle dediler:

"Bak, Ağa, sen sözünde durmadın, bizi oyalamaya çalışıyorsun. Ama biz kararımızı verdik, Paşa'nın işini bu gece bitireceğiz. Emir çok yukarılardan geliyor, kimse buna engel olamaz. Ağa, sen kimsin ki karşı koyacaksın? Aklını başına topla. Paşa, maşa yok artık. Ne diyorsak onu yapacaksın. Bu gece Paşa'nın odasının kapısını açık bırakacaksın. Biz hiç gürültü çıkarmadan işimizi bitireceğiz. Anladın mı avanak?"

Arif Ağa Yüzbaşı'yı sessiz sessiz dinledikten sonra,

"Anlamadım Yüzbaşı Efendi," dedi, "ben böyle bir şey yapamam. Ne kapıyı açık bırakırım, ne de pencereyi. Gelin, beni de öldürün isterseniz."

Bunları der demez Arif Ağa odadan çıktı ve doğru Paşa'nın yanına vararak,

"Aman Paşam, siz bu gece odanıza gitmeyin. Öbür paşalarla birlikte oturun. Birbirinizi sakın yalnız bırakmayın. Bu gece sizi bitirmek istiyorlar," dedi.

Mithat Paşa tam odasına çekilecekti ki bu sözleri duyar duymaz Mahmut Paşa'nın odasına geçti.

Arif Ağa'nın sözlerini subaylar da duymuştu. Kendisini hemen kısıklırak yakalayıp kışlaya hapsedtiler.

Paşalar ve bütün mahkûmlar telaş içindeydiler. Derken Me-miş adında bir mülazım, paşaların oturdukları odaya girerek,

"Albayın selamı var," dedi. "Aranızda konuşmak yasak. Toplu halde oturmanız da yasak. Herkes kendi odasına geçecek."

Mithat Paşa,

"Mülazım Efendi," dedi, "biz şuradan şuraya gidemeyiz. Eğer

bizi süngü gücüyle dağıtacaksanız onu da siz bilirsiniz. Çekin süngülerinizi de görelim."

244 Mithat Paşa'nın bu direnişi karşısında subaylar ölüm kararını o gece uygulamaktan vazgeçmek zorunda kaldılar. İnfaz ertesi güne bırakıldı.

Arif Ağa kaleye hapsedildiği için ertesi akşam Mithat Paşa yanına Namık Paşazade Ali Bey'i aldı, geceyi birlikte geçirmeye karar verdiler. Ali Bey, Paşa'yı koruyacaktı.

Gece ikisi de uykudayken odanın kapısı kırıldı. Artık her şey belliydi, Mithat Paşa o gece öldürülecekti. Bunun için ilk iş olarak Ali Bey'i yaka paça odadan çıkardılar. Mithat Paşa soğukkanlılığını hiç yitirmeden odayı basanlara şöyle dedi:

"Evlatlar hoş geldiniz. Bilirim niçin geldiniz. Beni eziyetsiz boğunuz. Ama boğmadan önce size birkaç söz söyleyeceğim, dinleyiniz. Siz vatani korumakla görevli ersiniz; nasıl böyle bir cinayet işlersiniz? Zaten ben teslim olmuşum, elimden ne gelir? Sizden evvela şunu rica edeyim, bana izin verin, aptes alıp iki rekat namaz kılayım, yasin okuyayım. Beni ondan sonra boğunuz.

"Hepiniz genç ve müslümansınız. İstemezdim ki benim gibi bir mücrimin kanıyla üstünüz kirlensin.

"Bir de şu var, Taif kutsal bir yerdir. Hatta Peygamber Efendimiz 'Taif çölünde eğlenmeyiniz ve ağaçları da kesmeyiniz; haramdır,' demiştir. Sizler nasıl adam katledersiniz?

"Kuran'da adı geçen kutsal bir yerde beni boğmaya nasıl cesaret edersiniz?"

"Mahşer var, Peygamber var, Kitap var, hesap var. Benim gibi maktullerin kanı kaybolmaz. Benim kanım diridir, kurumaz. Bugün nöbet benimse yarın sizindir..."

Askerler Paşa'yı dinlemediler,

"Biz askeriz, emir kuluyuz," demekle yetindiler.

Zaten hepsi inlerinden kaçmış vahşi hayvan gibiydiler. Nerelerden toplanmıştı bu cellatlar? Başlarındaki yüzbaşı Çerkez İbrahim, ikincisi üsteğmen Sandıklılı Nuri. Ağa, öbürleri de Kunduracı İsmail, Berber İsmail, Ahmet, Mehmet, Recep ve Osman adlarında erlerdi. Hepsi birden Paşa'nın üzerine çullandılar, ellerini, ayaklarını tuttular, Paşa hiç karşı koymadı ve kendisini cellatların eline bıraktı. Berber İsmail önceden hazırlanan yağlı ve sabunlu bir ipi 245 Paşa'nın boğazına geçirdi ve olanca gücüyle sıkmaya başladı. Paşa'nın gözleri yuvasından fırladı, yüzü mosmor oldu, nefesi kesildi, birkaç çırpınıştan sonra can verdi. Katiller Paşa'nın üzerine çullandıkları sırada koynundan deve derisinden bir cüzdan yere düştü. Berber İsmail, Paşa'nın boğazına geçirdiği ipi çekerken yüzbaşı Çerkez İbrahim bu cüzdanı hemen kemerinin arasına sıkıştırdı, içinden banknotların bulunduğunu umuyordu. Oysa cüzdanda bir tek mektup vardı, itinayla katlanmış, sararmış bir mektup. Şehriban'ın Paşa'sına yazdığı son mektup buydu. Paşa onu son güne kadar hiç koynundan çıkarmamış ve can verirken yüreğinin üstünde olsun istemişti. Şehriban şöyle diyordu:

"Sevgili zevcim (eşim) biricik Paşam efendim,

"Hiç bilemiyorum bu mektup elinize geçecek mi? Siz gideli üç yıl oldu. Sizi evimizden, yuvamızdan, yurdumuzdan alıp çöllere götürdüler. Neden? Ne yapmıştınız? Suçunuz neydi, insan olmaktan başka? Siz bu vatan için çalıştınız, doğru bildiğiniz yoldan ayrılmadınız, sonuna kadar hakkı, hukuku, adaleti savundunuz. Sizi susturmak istediler, susmadınız, gerçeklen haykırdınız, sizi ne parayla satın alabildiler, ne hediyelerle, ne de nişanlar ve rütbelerle. Siz bütün aklı başında insanlara örnek oldunuz.

"Hiç unutulmadınız Paşam, her yerde insanlar sizden söz ediyor, ama seslerini duyamıyorsunuz. Bu suskunluk çığlıkların haykırışların, gümbürtülerin öncesindeki bir korku sessizliği. Bu sessizlik bir gün patlayacak Paşam, hem de öyle bir patlayacak ki, yeri göğü yıkacak. Yıldız Sarayı tozdan dumandan görülmeyecek. Sonra ortalık aydınlanacak yavaş yavaş, güneş bu kez Batı'dan doğacak Paşam. O güneşin doğacağını siz müjdelemiştiniz zaten.

"Sevgili efendim, biricik hocam, bana dünyayı siz tanıttınız, bana her şeyi, ama her şeyi siz öğrettiniz. Benim dünyam Bağdat'ta bir köşkün bahçesi kadardı. O bahçede çiçek bile yetişmezdi.

bizi süngü gücüyle dağıtacaksanız onu da siz bilirsiniz. Çekin süngülerinizi de görelim."

244 Mithat Paşa'nın bu direnişi karşısında subaylar ölüm kararını o gece uygulamaktan vazgeçmek zorunda kaldılar. İnfaz ertesi güne bırakıldı.

Arif Ağa kaleye hapsedildiği için ertesi akşam Mithat Paşa yanına Namık Paşazade Ali Bey'i aldı, geceyi birlikte geçirmeye karar verdiler. Ali Bey, Paşa'yı koruyacaktı.

Gece ikisi de uykudayken odanın kapısı kırıldı. Artık her şey belliydi, Mithat Paşa o gece öldürülecekti. Bunun için ilk iş olarak Ali Bey'i yaka paça odadan çıkardılar. Mithat Paşa soğukkanlılığını hiç yitirmeden odayı basanlara şöyle dedi:

"Evlatlar hoş geldiniz. Bilirim niçin geldiniz. Beni eziyetsiz boğunuz. Ama boğmadan önce size birkaç söz söyleyeceğim, dinleyiniz. Siz vatani korumakla görevli ersiniz; nasıl böyle bir cinayet işlersiniz? Zaten ben teslim olmuşum, elimden ne gelir? Sizden evvela şunu rica edeyim, bana izin verin, aptes alıp iki rekat namaz kılayım, yasin okuyayım. Beni ondan sonra boğunuz.

"Hepiniz genç ve müslümansınız. istemezdim ki benim gibi bir mücrimin kanıyla üstünüz kirlensin.

"Bir de şu var, Taif kutsal bir yerdir. Hatta Peygamber Efendimiz 'Taif çölünde eğlenmeyiniz ve ağaçları da kesmeyiniz; haramdır,' demiştir. Sizler nasıl adam katledersiniz?

"Kuran'da adı geçen kutsal bir yerde beni boğmaya nasıl cesaret edersiniz?"

"Mahşer var, Peygamber var, Kitap var, hesap var. Benim gibi maktullerin kanı kaybolmaz. Benim kanım diridir, kurumaz. Bugün nöbet benimse yarın sizindir..."

Askerler Paşa'yı dinlemediler,

"Biz askeriz, emir kuluyuz," demekle yetindiler.

Zaten hepsi inlerinden kaçmış vahşi hayvan gibiydiler. Nerelerden toplanmıştı bu cellatlar?

Başlarındaki yüzbaşı Çerkez İbrahim, ikincisi üsteğmen Sandıklılı Nuri. Ağa, öbürleri de Kunduracı İsmail, Berber İsmail, Ahmet, Mehmet, Recep ve Osman adlarında erlerdi.

Hepsi birden Paşa'nın üzerine çullandılar, ellerini, ayaklarını tuttular, Paşa hiç karşı koymadı ve kendisini cellatların eline bıraktı. Berber İsmail önceden hazırlanan yağlı ve sabunlu bir ipi Paşa'nın boğazına geçirdi ve olanca gücüyle sıkmaya başladı. Paşa'nın gözleri yuvasından fırladı, yüzü mosmor oldu, nefesi kesildi, birkaç çırpınıştan sonra can verdi.

Katiller Paşa'nın üzerine çullandıkları sırada koynundan deve derisinden bir cüzdan yere düştü. Berber İsmail, Paşa'nın boğazına geçirdiği ipi çekerken yüzbaşı Çerkez İbrahim bu cüzdanı hemen kemerinin arasına sıkıştırdı, içinden banknotların bulunduğunu umuyordu. Oysa cüzdanda bir tek mektup vardı, itinayla katlanmış, sararmış bir mektup. Şehriban'ın Paşa'sına yazdığı son mektup buydu. Paşa onu son güne kadar hiç koynundan çıkarmamış ve can verirken yüreğinin üstünde olsun istemişti. Şehriban şöyle diyordu:

"Sevgili zevcim (eşim) biricik Paşam efendim,

"Hiç bilemiyorum bu mektup elinize geçecek mi? Siz gideli üç yıl oldu. Sizi evimizden, yuvamızdan, yurdumuzdan alıp çöllere götürdüler. Neden? Ne yapmıştınız? Suçunuz neydi, insan olmaktan başka? Siz bu vatan için çalıştınız, doğru bildiğiniz yoldan ayrılmadınız, sonuna kadar hakkı, hukuku, adaleti savundunuz. Sizi susturmak istediler, susmadınız, gerçekleri haykırdınız, sizi ne parayla satın alabildiler, ne hediyelerle, ne de nişanlar ve rütbelerle. Siz bütün aklı başında insanlara örnek oldunuz.

"Hiç unutulmadınız Paşam, her yerde insanlar sizden söz ediyor, ama seslerini duyamıyorsunuz. Bu suskunluk çığlıkların haykırışların, gümbürtülerin öncesindeki bir korku sessizliği. Bu sessizlik bir gün patlayacak Paşam, hem de öyle bir patlayacak ki, yeri göğü yıkacak. Yıldız Sarayı tozdan dumandan görülmeyecek. Sonra ortalık aydınlanacak yavaş yavaş, güneş bu kez Batı'dan doğacak Paşam. O güneşin doğacağını siz müjdelemiştiniz zaten.

"Sevgili efendim, biricik hocam, bana dünyayı siz tanıttınız, bana her şeyi, ama her şeyi siz öğrettiniz. Benim dünyam Bağdat'ta bir köşkün bahçesi kadardı. O bahçede çiçek bile yetişmezdi.

245

Ben cahil bir Çerkez kızyıdım, çölde kavrulup gidecektim, beni siz keşfettiniz, iyiyi kötüyü, çirkini güzeli, yanlış doğruyu sizden öğrendim. Bana düşünmeyi öğrettiniz, olayların nedenlerini anlattınız, insanların dünyaya yön verebileceklerini deneyimlerinizle gösterdiniz. Kulaklarımda her an sizin sesiniz var*.En bunahm günlerimde sizden güç alıyorum. Bu dünyanın yaşanmaya değer olduğunu anlıyorum.

"Ama sizsiz nasıl yaşarsınız Paşam? Yalnız benim değil bütün ailemizin, bütün toplumumuzun size ihtiyacı var. Ne olur artık gelin. Siz gittiğinizden beri İzmir'de imbat esmiyor, güneş eskisi gibi pembe renkler içinde ufukta sulara gömülmüyor. Kuşların sesleri ve yaseminlerin kokusu duyulmaz oldu. Gelin de güneş doğsun, dünyamız aydınlansın. Bizi bırakmayın sevgili efendim, sakın bizi bırakmayın. Karamsarlığa ne olur kapılmayın, tutuşturduğunuz meşalelerin çok yakında ışıklar saçacağını düşünün sevgili Paşam.

"Bayrağı yetiştirdiğiniz gençler taşıyacaklar. Ama siz onların önünde olacaksınız.

Umudunuzu kesmeyin sakın. Sizi örnek alan nice insanlar yetişti ve daha nice insanlar yetişecek ve açtığımız nurlu yoldan ilerleyecekler. Ama ne olur artık gelin, dayanamıyorum.

Neler söylenmiyor, ne dedikodular anlatılmıyor, insanlar neler uydurmuyorlar, hiçbirine inanmıyorum ama elde değil, bozuluyorum.

"Sevgili Paşam, Ali Haydar on ikisini dolduruyor, artık koca delikanlı oldu, sizi götürdükleri zaman sekizindeydi. Tek amacı size ulaşmak, sizin gibi büyük bir adam olmak, belki de öç almak; beni korkutuyor.

"Vesime altı yaşında oldu, görseniz o kadar güzel ve tatlı ki, bayılacaksınız, sizin kucağınızdan hiç inmeyecek.

"Mesrure dörde bastı. O sizi hiç hatırlamıyor, nasıl hatırlasın, siz gittiğinizde o üç aylıktı. Çok söz dinliyor, akıllı, zeki bir çocuk. Herkes onu biraz bana benzetiyor.

"Naime Hanım çok yorgun ve mutsuz. Sizin ayrılışınız onu yıktı, hiç kimseyle konuşmak istemiyor, hiçbir yere çıkmıyor. Zaten dostlarımız da azaldı, bizimle görüşmekten çekindiklerini anlıyo-

rum. Bizi tehlikeli insan sayıyorlar. Ne yapalım, canları isterse, bir gün biz de onlarla görüşmeyiz, değil mi efendim?

"Sevgili zevcim, çamaşırlarımızın, gecelik entarinizin, fanilala- . 247 rınızın arasına ufak lavanta torbaları koyup hepsini çekmecerlere yerleştirdim. Tepsinizi, üstünde resminiz olan porselen kahve fincanınızı, ufak kadehlerinizi, konyağınızı da büfeye kaldırdım. Siz artık gelin de yine eskisi gibi her akşamüstü sevdiğiniz mezelerle tepsinizi hazırlayıp koltuğunuzun önüne getireyim. Her şey sizi bekliyor.

"Canım kocacığım, size bir şey itiraf edeyim mi? Ama ayıplamayın beni, sizin sıcaklığınızı da çok özledim. Utanıyorum bunları yazarken, mektup başkalarının eline geçer de okurlar diye korkuyorum. Ama Allah'ın bildiğini kuldandan neden saklayayım?

"Paşam, bütün kafam, ruhum, her yanım sizi bekliyor, sizi çılgınca kucaklarım.

Gelin, gelin, gelin... Çok çabuk.

Yavrunuz Şehriban"

Yüzbaşı Çerkez İbrahim'in bu mektubu anlamasına ve duygulanmasına hiç olanak yoktu. O cellatlarda duygu ne gezerdi? Mektubu buruşturmadan yere attı, deri cüzdanı da, belki işe yarar diye kemerinin arasına sıkıştırdı.

Katiller Mithat Paşa'dan sonra Mahmut Celalettin Paşa'nın odasına yöneldiler.

Cellatlar Paşa'nın bakıcısı Şükrü Ağa'yı o sabah Paşa'nın yanından alıp kışlada bir odaya kapatmışlardı. Kapı kırılınca Mahmut Paşa'ya saldırdılar. Paşa yastıklarla kendini korumaya kalktı. Ama on kişiye karşı tek başına ne yapabilirdi?

"Ey ehli müslüman, burada cinayet işleniyor, beni öldürüyorlar! Lanet olsun zalimlere," diye haykırdı.

Paşa'nın haykırışlarını işitenler kapılara koşuştular. Karşık evlerden bile Paşa'nın sesi duyulmuş ve herkes ürkmüştü. Bir süre sonra ses kesildi.

Mülazım-ı Evvel Ödemişli Mahmut adında bir cellat Paşa'yı boğmak için yağlı ve sabunlu bir ip hazırlamıştı. Kel Memiş 248 adındaki başka bir mülazım-ı evvel de bu ipi Paşa'nın boynuna geçirmeye kalktı. Paşa uzun zaman kendini korudu. Boğuşma sırasında cellatlar Paşa'nın kolunu da kırdılar. Zileli Ali adında bir asker Paşa'nın husyelerini avuçlayıp koparmaya kalktı. Paşa'nın artık gücü kalmamıştı. Yağlı ipi boynuna geçirip olanca güçleriyle asıldılar ve Paşa mosmor yere yuvarlandı.

Abdülhamit, Sait Paşa ve Topal Osman Paşa artık muratlarına ermişlerdi.

Nuri Paşa çıldırdığı için cellatlar onu kendi haline bıraktılar. Paşa yandaki odadaki boğuşmayı, Mahmut Paşa'nın haykırışlarını, sonra inleyişlerini duyunca büsbütün aklını kaçırdı. Bağırıp bağırıp duvarı ve kapıyı tekmeliyor ve hıçkırıklarla ağlıyordu.

Cellatlar Mithat ve Mahmut Paşaların işlerini bitirdikten sonra cesetleri şiltelerin üzerine yatırdılar ve sürükleye sürükleye kışla hastanesinin bitişiğindeki gasilhaneye taşıdılar. Yerde sürüklenirken Mahmut Paşa'nın bir ara gözleri aralandı. Cellatlardan biri, "Aman Allah, bu

herif daha gebermemiş," diyerek Paşa'nın boğazına sarıldı ve olanca gücüyle bastı. Oysa Paşa çoktan can vermişti.

Cellatlar işlerini tam olarak, din kurallarına uygun bir biçimde bitirmek istiyorlardı. Yani, cesetleri kefene saracaklardı. Ama geceyarısı nereden kefenlik bez bulacaklardı? Bunu önceden düşünmemişlerdi. Kasabada Bursalı Ali Efendi adında bir manifaturacı vardı, onu yatağından kaldırıp dükkânına götürdüler ve dört arşın patiska aldılar.

Sonra tabur imamı Yunus Efendi'yi uyandırdılar.

"Kalk," dediler, "iki ceset var, onları yıkayacaksın!"

Yunus Efendi,

"Asla böyle şey yapamam," dedi. "Sizin bu zavallıları boğacağınız belliydi. Benden yardım beklemeyin. Öldürdüğünüz suçsuz insanların ne cesetlerini yıkarım, ne de cenaze namazı kıldırırım."

Bunun üzerine cellatlar Taif te kale duvarlarının dışında, eski bir mezarlıkta sabaha karşı iki mezar kazdırdılar ve cesetleri gizlice oraya gömdüler.

Artık gün doğmaya başlamıştı. Uzaklardan develerin, eşeklerin ve horozların sesleri geliyordu. Taiflüler de uykudan uyanıyorlardı.

Ama geceyi uykusuz geçirenler de olmuştu. O zamanlar yedi yaşında olan bir çocuk ileride bu olayı anımsayarak şöyle diyecektir:

"Evimiz zindanın karşısındaydı. Bir geceyarısı korkuyla uyandım. Anam ve babam büyük bir telaş içindeydiler. İki de titriyordu. O aralık ince ve zayıf bir ses duyuldu. Bu can veren bir insanın, 'Aman Allah!' diye haykırışıydı. Sonradan anladık, o ses Mithat Paşa'nın sesiymiş." Hayrullah Efendi de gece yarısı o haykırışları ve iniltileri duyarak hemen kapıya fırlamıştı.

Kapıdaki nöbetçiler ise,

"Sen korkma Efendi, sen yarın sabah evine döneceksin," demişlerdi.

Cesetler gömüldükten sonra da Albay Lütfi Bey'le Binbaşı Bekir Bey kışlanın doktoru Naşit Efendi'yi yanlarına çağırdılar. Bekir Bey,

"Doktor Efendi," dedi, "çok üzgünüz, Paşalardan ikisini dün gece yitirdik. Buranın havasına dayanamadılar. Eh, ne de olsa yaşlı insanlar. Sabaha karşı ikisini de defnettik. Burası sıcak yer, cesetler kokar diye korktuk. Belki mikroplan falan da vardır, hastalık yayar, taburları perişan ederler, diye düşündük. İyi etmemiş miyiz, Doktor Efendi?"

"Çok iyi etmişsiniz Binbaşım, Allah günahlarını affetsin." Doktor Efendi hemen oracıkta kalemine sarılarak iki ölüm raporu yazıverdi. Raporlara göre Mithat Paşa geçen yıl geçirdiği şiri-pençe'den sonra son zamanlarda kasığına çıkan bir hıyarcık yüzünden 26 Nisan'da ölmüştü, Mahmut Paşa da tifoya yakalanmış ve 2 Mayıs'ta vefat etmişti. Mezar taşlarına da bu tarihler yazıldı.

249

Mithat Paşa ile Mahmut Celalettin Paşa'nın odalarında kalan ufak tefek eşyalar, çamaşırlar ertesi gün toplandı ve bir zabıt tutu-250 larak Taif çarşısına götürüldü, orada artırma ile satıldı. 'Kassam defteri' denen bir tereke defteri düzenlendi, her bir parça eşyanın kaçır kuruşa satıldığı o deftere yazıldı ve defter Mabeyin'e gönderildi.

Mithat Paşa'nın bakıcısı Arif Ağa hâlâ hapis yatıyordu. Adamcağızın beş parası yoktu.

Hayrullah Efendi Paşa'nın izmir'deki ailesine bir mektup yazarak Arif Ağa'nın zindandan çıkıp izmir'e dönebilmesi için Naime Hanım'dan biraz para gönderilmesini istedi.

Ya cellatlar ne oldu?

"Bu kadar az para verileceğini bilseydik bu işe girişmezdik," dedikleri anlatıldı.

Ya öteki Taif mahkûmları?

Damat Nuri Paşa, Mithat ve Mahmut Celalettin Paşaların ölümlerinden sonra büsbütün akli dengesini yitirdi. Fatma Sultan, kocası Taife gönderildikten sonra herkese büsbütün küserek, dünyadan elini eteğini çekmiş, tek başına yaşıyordu. Oysa daha kırk yaşındaydı. Kocasıyla hiçbir ilişki kuramıyordu. Taife giden geri dönmüyordu. Mithat ve Mahmut Celalettin

Paşaların öldüklerini öğrenince eşinin de öldürülmüş olduğunu düşündü. Bu saplantıdan kurtulamadı, yatağa düştü ve üç ay sonra, 26 Ağustos 1884'te sonsuz acılar içinde öldü. Nuri Paşa'yla artık ilgilenecek hiç kimse kalmamıştı. Taif Ka-lesi'nde yaşamını birkaç yıl daha yoksulluk içinde sürdürdü. Kendine zindandaki dostları yardım ediyorlardı. Ama onların da güçleri tükenmişti. Bir süre sonra Paşa büsbütün perişan oldu ve odasından hiç çıkmadı, öldüğünü iki gün sonra fark ettiler. Ölümünü İstanbul'da duyan bile olmadı. idam mahkûmlarından kolağası Necip Bey on iki yıl yattıktan sonra 1893'te Taif hapisanesinde kanlı basurdan öldü.

Yozgatlı Pehlivan Mustafa, Murat Efendi'nin şehzadeligi sırasında köşkte şamdancı ve ibrikçi olarak çalışıyordu. Sultan Murat tahta çıkınca başka bir işe getirildi. Yıldız Mahkemesi hazırlanır-

ken çok işkence gördü. "Suçu üstlenirsen seni kurtarırız, dediklerimizi söylemezsen gebertiriz," dediler. Kurtulacağını umut ederek hep yalan söyledi. Öteki sanıkları suçladı, sonunda o da idama mahkûm oldu ve 1891'de Taif hapisanesinde yoksulluk içinde öldü.

Seyyit Bey, Sultan Murat'ın ikinci mabeyincisiydi. On yıl hapse mahkûm oldu. Taif te on yılı doldurduktan sonra da kendisini hapisten çıkartmadılar; perişanlık içinde orada öldü.

Binbaşı izzet Bey Abdülaziz intihar ettiği sırada Feriye Kara-kolu'nda görevli tabur komutanıydı. Sonra albaylığa yükseldi. Maraş'ta alay komutanıyken kovuşturma dolayısıyla istanbul'a çağrıldı, tutuklandı, on yıla mahkûm oldu. 1894'te on yılını doldurduğu halde kendini hapisten çıkartmadılar, dokuz yıl daha yattı ve 1903'te zindanda öldü.

Şeyhülislam Hayrettin Efendi Yıldız'da yargılananlar arasında değildi, ama Abdülaziz'in devrilmesi için fetva verdiği için dolayı Taife sürüldü ve o da on yedi yıl yattıktan sonra 1895'te Taif zindanında öldü.

Taif te öldürülen ve ölenlerin sayısı böylece sekize yükselmiş oluyordu.

Taif ten dört mahkûm kurtulabildi. Ama tam yirmi yedi yıl çile çektikten sonra.

1908'de meşrutiyetin ilanıyla Taiften kurtulanlardan biri mabeyinci Fahri Bey'di. Fahri Bey genç yaşta Saray'a girmiş ve otuz sekiz yaşında Abdülaziz'in ikinci mabeyinciliğine kadar yükselmişti. Padişah'm intiharından sonra emekliye ayrıldı. Düzmece kovuşturma olayı başlayınca o da tutuklandı. Abdülaziz'in, güya damarları kesilirken kollarını tutmuştu. Bu uydurma suçlamayla idama mahkûm oldu, yirmi yedi yıl sonra istanbul'a döndü, anılarını yazdı ve altmış beş yaşında öldü.

Namık Paşazade Ali Bey Abdülaziz'in intiharı sırasında Feriye Karakolu'nda görevliydi.

Sonra Tabur komutanı ve Binbaşı olarak Dömeke'ye gönderildi. Kovuşturma açılınca tutuklandı, İstanbul'a getirildi ve idama mahkûm edildi. Birkaç yıl sonra hapisten çıkartıldı ama Medine'ye sürgün edildi. Ancak 1908'de,

251.

252

yani yirmi yedi yıl sonra İstanbul'a dönebildi, 1925'te seksen yaşında öldü.

Cezayirli Mustafa on dört yıl Sultan Murat'ın Kurbağalıde-re'deki çiftliğinde çalışmıştı.

Abdülhamit tahta çıktıktan sonra İstanbul'dan ayrılarak, İzmir'e gitti ve belediye çavuşu oldu. Kovuşturma sırasında o da tutuklanarak Yıldız'a getirildi, çok işkence gördü, cinayete katıldığı iddiasıyla idama mahkûm edildi. Yirmi yedi yıl Taif te kaldıktan sonra 1908'de İstanbul'a döndü ve bir süre sonra öldü.

Boyabatlı Hacı Mehmet de Sultan Murat'ın Kurbağalıde-re'deki çiftliğinde bekçilik yapıyordu. Sultan Murat devrildikten sonra köyüne döndü. Kovuşturma açılınca onu da tutuklayarak İstanbul'a getirdiler, çok işkence gördü ve Abdülaziz'in öldürülmesine katıldığı iddiasıyla idama mahkûm oldu. O da yirmi yedi yıl hapiste yattıktan sonra 1908'de istanbul'a döndü. Gördüğü işkenceler ve çektiği acılar yüzünden çok yaşamadı, altmış altı yaşında öldü. işte Taif mahkûmlarının acı sonu, korkunç ve kara bir bilanço.

Bundan yalnız yüce Hakan mı sorumluydu, yoksa onun döneminde sadrazamlık, nazırlık yapmış bütün vezir-vüzerâ, jurnalci ve dalkavuklar alayı mı? Zâtışâhâne'nin çevresindekilerin bu işkencelerden hiç haberleri yok muydu?

O dönemde Abdülhamit'in gölgesinde ülkeyi yöneten sadrazamlar kimlerdi?

Yıldız duruşmasının olduğu sırada sadrazam Sait Paşa işba-şındaydı. Sait Paşa zaten Mithat Paşa'ya düşmanlığıyla tanınmıştı. 1882 Mayıs'ında devrildi. Yerine Abdurrahman Paşa geçti ama o ancak üç ay sadarete kalabildi. O azledilince yerine yine Sait Paşa geçti, bu kez dört buçuk ay kaldı. 30 Kasım 1882'de azledildi ve Sait Paşa dördüncü kez sadrazam oldu ve Eylül 1885'e kadar sadrazamlık yaptı.

Demek ki, Mithat Paşa'nın İzmir'de tutuklanmasından Taif te boğdurulmasına kadar geçen zamanın otuz dört ayında sadrazamlık koltuğunda Sait Paşa oturuyordu, Mithat Paşa'nın kurtarılması için kılımı kıpırdatmadı. Suça ortak oldu, Mithat Paşa'nın öldürülmesinden Kanlı Sultan ne kadar sorumlu idiye o da o kadar sorumlu oldu.

253

Mithat Paşa'nın öldürüldüğü haberi Avrupa başkentlerinde duyulduğu zaman yer yerinden oynadı. Gazeteler bu cinayet olayını protesto ettiler, İstanbul'daki muhabirlerinden bilgi istediler. Padişah telaşa kapıldı. Mithat Paşa'nın kaçırıldığı yolunda Saray'a jurnaller veriliyordu. Padişah büsbütün ürktü. Yabana muhabirler Mabeyin'e çağrıldı ve kendilerine, "Bu olayın araştırılması ve gerekiyorsa bir otopsi yapılması için Taif ten bilgi istendiği" bildirildi.

Abdülhamit Mithat Paşa'nın ölümü hakkındaki gerçeklerin ortaya çıkmasından çok korkuyordu. Bu olayı örtbas etmek gerekiyordu, ama nasıl? Ya yarm Taif te Mithat Paşa'nın cesedi mezardan çıkartılır da nasıl öldürüldüğü anlaşılırsa? Padişah bu işin altından kolay kolay kalkamazdı. Yeni Osmanlılar'm da eline yeni silahlar verilmiş olacaktı.

Bunu önlemek için Sultan Hamit yaver-i şehriyari Hacı Hüseyin Paşa'yı yüzbaşı Şakir Efendi ile birlikte Taife göndermeye karar verdi. Hüseyin Paşa derhal yola çıkarak Taife vardı. Taif kumandanından mezarın yerini öğrendi, gizlice mezarı kazdırdı, kendi de mezarın başında durarak cesedi topraktan çıkarttı. Mithat Paşa'nın cesedi çürümüştü, o zamanki koşullarda nasıl bir otopsi yapılabilirdi? Bu, olacak iş değildi. En iyisi Paşa'nın başını İstanbul'a götürmekti. Böyle olunca hiç kimse ceset üzerinde inceleme yapamayacaktı. Mithat Paşa'nın bu kez de kafası kesildi, bezlere sarıldı ve ufak bir tahta sandığa konarak Hüseyin Paşa'ya teslim edildi.

Paşa otuz gün sonra İstanbul'a döner dönmez durumu bütün ayrıntılarıyla Mabeyin'e bildirdi. Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa o zaman Padişah'ın yanında hassa müşiri olarak bulunuyordu. Hüseyin Paşa'nın getirdiği sandık önce Osman Paşa'nın dairesine götürüldü. Osman Paşa da sandığı yaverine

254

taşıtarak Zâtışâhâne'nin huzuruna çıktı. Kanlı Sultan nihayet muradına ermişti, Mithat Paşa'nın kesik kafasına kavuşmuş olmaktan büyük bir kıvanç duyuyordu. Paşa'nın kendisini tahttan indirmesi tehlikesi artık kesinlikle ortadan kalkmış oluyordu, bunun kanıtı işte karşısındaydı. Kanlı Sultan yavere dönerek,

"Aç bakalım, içinde ne var, bir görelim," dedi.

Hemen bir keser getirildi, kapağın çivileri söküldü. Sandıkta beyaz sakallarının içinde kapkara bir yüz, oyuklarının içine çökmüş kuru gözler, boş bir ağız ve sarkmış bir çeneden oluşan bir kafatası duruyordu. Kanlı Sultan,

"Nihayet," dedi, "Mithat Paşa'dan kurtulduğumu şimdi anlıyorum!"

Sandığın bir köşesinde de sıkı sıkıya sarılıp sarmalanmış, şeritlerle bağlanmış bir bohça vardı. Abdülhamit yavere,

"Şunu da bir aç bakalım," dedi.

Kanlı Sultan hiçbir şeye el sürmek istemiyordu. Bohça açıldı, içinden Mithat Paşa'nın altın saati, özel yazılarında kullandığı mühürü, mürekkep hokkası ve elinden hiç düşürmediği Kuran çıktı.

Abdülhamit,

"Yine sar bunları," dedi. "Üzerine de 'Merhum Mithat Paşa'nın evrak-ı metrûkesi' diye yazıp buraya bırak."

Yaver,

"Başüstüne Sultanım," dedi, "emredersiniz."

Mithat Paşa sandıktan bu olayı izler gibiydi. Yaver,

"Peki, Hünkârım, bu kuru kafayı ne yapacağız?" diye sordu.

"Yok edeceksiniz, hiçbir iz kalmayacak."

1908'de ikinci meşrutiyetin ilanından sonra Yıldız Sa-ray'ındaki belgeler araştırılırken Abdülhamit'in dairesindeki dolapların birinde 'Mithat Paşa'nın evrak-ı metrukesi' bulundu. Kanlı Sultan suç delillerini tam yirmi dört yıl kendi dolabında değerli bir anı gibi saklamıştı. Bu, bir tür ruh hastalığı, delilikti. Bohçayı bulan subaylar bunu Hareket Ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya teslim ettiler, o da 'evrak-ı metrûke'yi Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey'e yolladı.

Yine aynı günlerde Mithat Paşa'nın mezarının bulunması için Hicaz valiliğine emir verildi. Mezarın görkemli bir yere kaldırılması isteniyordu. Mezarı bulup açtılar, içinden kafatası çıkmadı.

Aradan yıllar geçti, 1951'de Mithat Paşa'nın kemikleri Ta-if ten alınarak büyük bir törenle istanbul'a getirildi ve Hürriyet Tepesi'ndeki şehitliğe gömüldü. Taiften gönderilen tabutta, ayak, kol ve omuz kemikleri, belkemiği ve kaburgalar vardı, ama kafatası yoktu.

Kafatasını Kanlı Sultan yok etmişti. Ama Mithat Paşa'nın kafasındaki özgürlük, eşitlik, adalet ve demokrasi düşüncelerini yok edememiş, onlar tüm gençliğe mal olmuştu.

1923'te kurulan cumhuriyet rejiminin temelinde de Mithat Paşa'nın Türkiye'de ilk kez ortaya attığı parlamenter demokrasi ilkeleri yer alıyordu.

255

Mithat Paşa'nın

iyvazovski tarafından

yapıldığı sanılan

yağlıboya bir resmi

Mithat Paşa'nın Londra'da yaptırdığı ve üzerinde resmi olan porselen

bir kahve fincanı, yanında Paşa'nın mührü, arkada da Şeyhülislam

Hayrullah Efendi'nin Taif ten Naime Hanım'a yolladığı.

Paşa'nın öldüğünü bildiren mektup

Abdi'dhamit'in Yıldız'daki

dolabında 22 yıl sakladığı,

Mithat Paşa'nın altın saati,

kösteğe geçirdiği altın mührü

ve bir çeyrek altın

Mithat Paşa'nın, oğlu Ali Haydar

doğduğu zaman yaptırttığı sedef

kakmalı masa

Beyazıt'ta yakılan konaktan

kurtarılan altın yıldızlı bir kupa

(üstte) ve altın yıldızlı bir şamdan

(sağda)

Mithat Paşa'nın kızı Mesrur Hanım'ın oğlu Muvaffak Akçit

Mithat Paşa 'nın torunu Muvaffak Akçit, Hıfzı Topuz 'a dedesinin kullandığı baston biçimindeki tüfeği gösteriyor

I' | || .- | || r-.-.i

Mithat Paşa 'nın kızı Vesime ve oğlu Ali Haydar

Mithat Paşa 'nın oğlu Ali Haydar

Mithat Paşa 'nın oğlu Ali Haydar Bey

Mithat Paşa ile birlikte Taif zindanında boğdurulan Damat Mahmut Celalettin Paşa

Taif'te geçirdiği bunalım sonunda çıldırarak ölen Damat Nuri Paşa

Manisa 'daki çiftliğinde ölen Sadrazam Rüştü Paşa

Sadrazam Ali Paşa

Sadrazam Fuat Paşa

Mithat Paşa 1868 de Şûrayı Devlet başkanırken, özel bir görevle

Edirne 'de bulunduğu sırada Bulgar tutukluların arasında

(Naki Özkan koleksiyonu)

Londra Hin ilkelcisi Musırus Pasa

Bestekâr, Vezir Nevres Paşa

Mithat Paşa ilk Sadrazamlığı döneminde

Beşinci Murat Dolmabahçe Sarayı 'ndan çıkarken

Beyazıt 'ta

Çerkez Hasan 'in,

içinde 10 kişiyi

vurduğu salon

sp% *" "il vurduğu Serasker Hüseyin Avni Paşa

Mithat Paşa 'nın Beyazıt 'taki yakılan konağının bir ingiliz gazetesinde yayınlanan gravürü

Mithat Paşa 1876'da hıranhul da Tersane Konferansı 'nda

Mithat Paşa 5 Şubat 1877 'de Sadrazamlıktan azledildiği gün İzzetlin vapuruna götürülürken

Kilikyan Vasıf Efendi

Mithat Paşa 1877'de

kâtibi Kilikyan Vasıf

Efendi 'yle Viyana 'da

sürgün döneminde

Mithat Paşa 'nın damadı ve

emekli büyükelçi Şefik Fenmen 'in dedesi Vefik Bey

Abdülhamit'in 1897'de Le Petit Journal gazetesinde çıkan bir gravürü

Le Petit Journal

Abdülhamit 'in son yıllarında Fransız basınında ver alan temsili resimleri

Le Fetit Journa]

Abdülhamit 'in Le Petit Journal gazetesinde (, ikan bir karikatürü

Mithat Paşa \ı

İzmir 'de Hükümet

Konağı 'nda vurmaya

kalkan Haremağası

Nezir Ağa

Mithat Paşa 'yi sürgüne götüren İzzettin vapuru İstanbul 'dan ayrılırken

Mithat Paşa 'nın eşi Naime Hanım

Mithat Paşa 'nın kızı Mesrure

Hanım, kızı Vesime ile (Mesrure

Hanım kızına genç yaşta ölen

ablasının adını vermişti)

Mithat Paşa 'nın ki: kardeşi Sıdıka Hanım

Mithat Paşa 'nın kızı Mesrure Hanım

Mithat Paşa 'nın torunu, Mesrure Hanım m kızı Vesime, Beyrut'ta Adnan Menderes onuruna verdiği bir yemekte

Vesime Hanım, aynı yemekte Fuat Köprülü ve Kemal Zeytinoğlu ile birlikte

1908 'de Meşrutiyet 'in ilanında yapılmış temsili bir resim. Soldan sağa, Mithat Paşa, Prens Sabahattin Bey, Müşir Deli Fuat Paşa,

Namık Kemal, Niyazi Bey, Enver Paşa, Gökteki meleğin ellerindeki pankartta "Hürriyet, Müsavat (eşitlik) ve Uhuvvet

(kardeşlik)" yazılan okunuyor. Yerdeki taşa da "Yaşasın Kanunu Esasi- Vive la constitution " yazıları var

Mithat Paşa, Batıdaki aydınlanma düşüncesi, Fransız Devrimi ve özgürlük mücadelesinden etkilenmiş bir avuç aydınla birlikte, beş yüz yıllık bir imparatorluğun artık köhnemiş zihniyetini değiştirmeyi ve çağdaş bir yönetim anlayışı getirmeyi amaçlamaktadır.

Sultan Abdülhamit, Meşrutiyeti ilan etme sözüyle tahta geçmiştir. Ama asıl niyeti başkadır. Giderek artan baskıcı bir yönetimle bütün ipleri eline almaya ve kendine karşı çıkan sesleri susturmaya kararlıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş arifesinde bu iki güç karşı karşıya gelecek ve Türk tarihinin en gerilimli mücadelesini yaşayacaklardır.

Taif te Ölüm, çöken bir imparatorluğun çağdaşlaşma sancılarını son derece akıcı bir dille anlatırken, dönemin baş aktörlerinin bireysel trajedilerini de başarıyla gözler önüne seriyor.

Romanı okurken, Mithat Paşa'nın siyasal-bireysel yaşamının, dostluklarının ve aşklarının yanı sıra, günümüzdeki demokrasi savaşının tarihimizdeki kökenlerine ve bugünün siyasal ayak oyunlarına taş çıkartan saray entrikalarına da tanık olacaksınız.

E-KİTAP ARŞİVİ

Dijital Bilgi Kaynağınız

www.e-kitaparsivi.com